PÄIKESE-
POEGADE

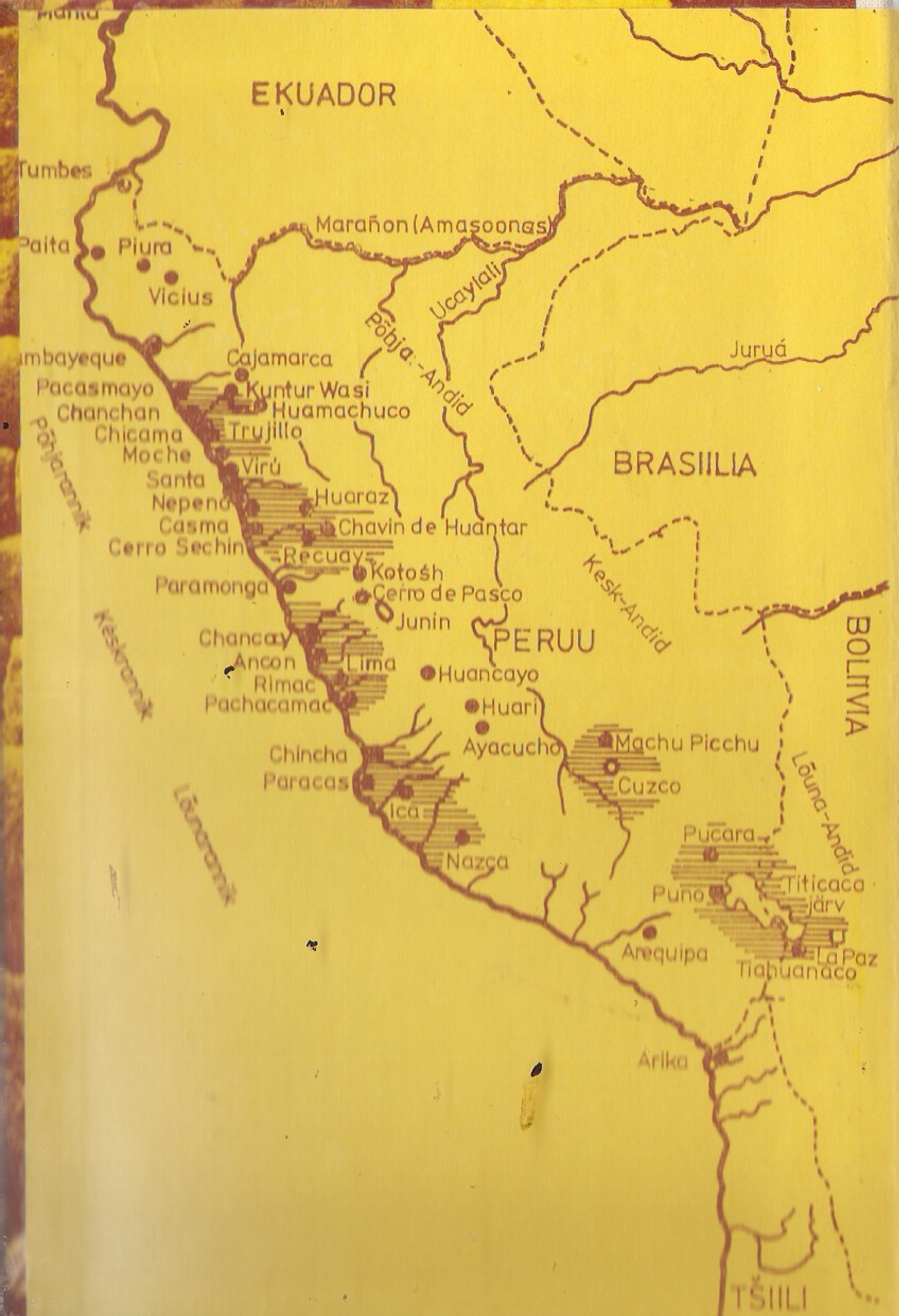
EKUADOR
Tumbes
Paita
Piura
Vicius
Marañon (Amasoonas)
Ucayali
Põhja-Andid
Juruá
Lambayeque
Cajamarca
Pacasmayo
Kuntur Wasi
Chanchan
Huamachuco
Chicama
Trujillo
Moche
Virú
Santa
Nepena
Huaraz
Casma
Chavin de Huantar
Cerro Sechin
Recuay
Kotosh
Paramonga
Cerro de Pasco
Junin
Chancay
Ancon
Lima
Rimac
Pachacamac
Huancayo
Huari
Ayacucho
Machu Picchu
Cuzco
Chincha
Paracas
Ica
Nazca
Pucara
Puno
Titicaca järv
La Paz
Tiahuanaco
Arequipa
Arika
BRASIILIA
PERUU
Kesk-Andid
BOLIIVIA
Lõuna-Andid
TŠIILI
Põhjarannik
Keskrannik
Lõunarannik

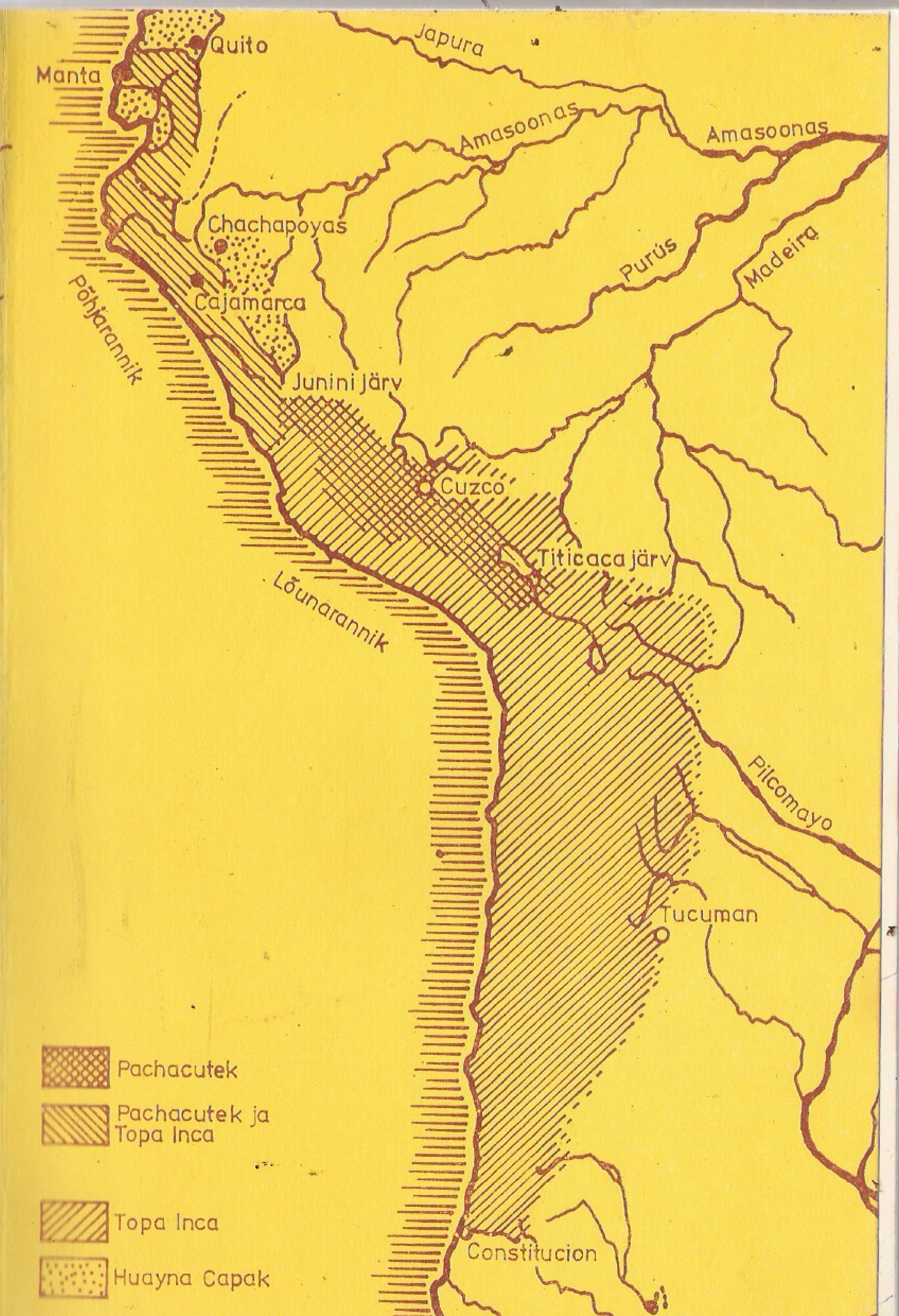
Quito
Manta
Japura
Amasoonas
Amasoonas
Chachapoyas
Cajamarca
Purús
Madeira
Põhjarannik
Junini järv
Cuzco
Titicaca järv
Lõunarannik
Pilcomayo
Tucuman
Constitucion
Pachacutek
Pachacutek ja Topa Inca
Topa Inca
Huayna Capak

Detsember. Intip Raymi.

V. KUZMIŠTŠEV

PÄIKESEPOEGADE RIIK

Jutustus inkade impeeriumi loomisest, hiilgusest ja langusest

Vene keelest tõlkinud
Tarmo Kulmar

TALLINN · «VALGUS» 1985

9(M)1
K 89

Tõlgitud teosest:
В. Кузьмищев
Царство сынов солнца
Москва, «Молодая гвардия» 1982

Soovitanud TRÜ üldajaloo kateeder

Kunstiliselt kujundanud Tõnu Aru

Värsid tõlkinud Aivar Kriiska

Fotod ja joonised võetud järgmistest väljaannetest:
J. Alden Mason «The Ancient Civilizations of Peru». Peng. Books, 1968. **V. Ebersbach** «Glanz und Elend eines Conquistadors Francisco Pizarro». Verl. Neues Leben, Berlin, 1980. **C. A. Burland** «Peru under the Incas». G. P. Putnam's Sons, N-Y, 1967. **F. Anton** «Alt-Peru und seine Kunst». Leipzig, 1972. **«Латинская Америка»** № 5, 1972. **«Инка Гарсиласо де ла Вега»**. История государства инков. Л., 1974.

Ümbrisel joonis kroonikast: Juuli. Ohvritoomine põldude ülevaatuse ajal.

K $\frac{0506000000-184}{M902(16)-85}$ TL11—5—84
© Издательство «Молодая гвардия», 1982 г.
© Tõlge eesti keelde, märkused ja sõnastik. Kirjastus «Valgus», 1985

ESIMENE JUTUSTUS
KULDHALUD

«Kullast?»

«Mitte ainult. Seal on palju ka hõbedat.»

«Ja puud, ja linnud, ja rohi, ja need pika keelega lambad?»

«Nii puud, linnud, rohi kui ka lambad, ja isegi mardikad. Nagu selline, kes praegu mööda su katkist kuube ronib. Seinte ääres lebasid aga hunnikuisse kuhjatud kullast puuhalud...»

«Milleks küttepuud? Siin on selline palavus, et võid ka halgudeta ära küpseda...»

«Mitte enda jaoks — toidu valmistamiseks. Päikese abil seda teha ei saa.»

«Kah õige.»

Alonzo de Molinat ümbritsevad kaaslased vakatasid korraga.

«Sellist halgu ei tõsta ka kahekesi üles,» märkis kuninglik laekahoidja asjalikult; tema kohustuseks oli konkistadooride saagist kuningliku viiendiku eraldamine. Ta teadis, kui palju kuld kaalub ja oli halu kaalu juba umbkaudu välja arvutanud.

«Kapten, aga võib-olla joodeti seal Alonzole midagi sisse? Äkki see kõik lihtsalt viirastus talle ja nüüd ajab meile kärbseid pähe?»

Kergendusohe puhises jõugu kohal.

Alonzo vaikis. Ta vangutas vaid pead. Ta oli kuldaeda näinud, oli kuldpuude ja -põõsaste vahel kõndinud, möödunud kuldlaamadest ja puuokstel istuvaist kuld- ja hõbelindudest. Talle oli koguni tundunud, et tema lähenedes tõusevad need kindlasti lendu. Kõige rohkem olid teda hämmastanud maod, sisalikud ja kärnkonnad — milline jälkus, aga samuti kullast! Et kaaslasi mitte ärritada, ei hakanud ta neist kõnelemagi.

«Kuule, Francisco, saada keegi veel. Me ei usu Molinat, ei suuda uskuda...»

Francisco Pizarro[1] *uskus Molinat. Ta ei saanud teda uskumata jätta pärast 1527. aasta hirmsat septembrikuud, mille nad olid koos üle elanud Gallo saarel. Neid oli siis tabanud üks ebaõnnestumine teise järel. Jumalast neetud saarel surdi, surdi nälga, haigustesse, üle jõu käivasse töösse ja hirmsasse palavusse, mille eest ei olnud kaitset. Põletikuliste silmadega tühja merelagendikku silmitsedes oodati palju päevi abiväge.*

Ja nad ootasidki ära. Kuid mitte toetuse, vaid kuberneri inspektori Tafuri. Löök oli julm: kuberner Pedro de los Rios oli käskinud Pizarro ekspeditsiooni naasta Panamasse.

Asi oli selles, et Panamas ei uskunud keegi enam ammugi lõuna pool asuvate maade anastamisse, mille oli ette võtnud triumviraat eesotsas Francisco Pizarroga. Loomulikult oli seal lõunas maid, ent juba tervelt kolm aastat oli Pizarro oma meestega kündnud Mehhikost veelgi rikkama riigi otsinguil Lõunamere vett. Hispaanlaste seas selle kohta liikuvat kõmu ei kinnitanud miski.

Pizarro oli osalenud Vasco Nuñes de Balboa ekspeditsioonis, mille hispaanlased saatsid esimesena Panama maakitsusele ja mis jõudis Lõunamereks nimetatava Vaikse ookeani rannikule. See juhtus 1513. aastal. Nende poolt ette võetud otsimisretked ei andnud algul midagi. Alles mitu aastat hiljem, kui Cortez oli vallutanud Tenochtitlani ja purustanud asteegid, jõudsid Panamasse kuuldused indiaanlaste lõunapoolsest riigist, mis pidi olema rikkam kui Mehhiko.

Esimene hispaanlane, kes tõesti oli midagi sellest kuulda saanud, oli sõdur Andogoya. Kuid ta kaotas retkedel tervise ja andis oma ülema Pedrarias Davila soovitusel esmateadja õiguse üle Francisco Pizarrole. Kes aimaks, mida nimelt Andogoya teadis või jutustas, kuid sellest päevast peale ei kahelnud Pizarro enam hetkegi lõunapoolse indiaani riigi olemasolus. Seda uskusid ka kaks ülejäänud triumviraadiliiget: teoloogiaprofessor Fernando de Luque, kes oli endale võtnud konkista «kommertsdirektori» kohused, ja mõnevõrra vähem tuntud Diego de Almagro, kes ekspeditsiooni kõige vajalikuga varustas. Kui täpsem olla, siis tema oskas Luque hangitud rahad sirgeks lüüa.

Taglastanud järjekordse laeva, suundus Almagro koos vastvärvatud ekspeditsiooniliikmetega kuskil lõuna pool ristleva Pizarro otsinguile. Ühel sellisel otsimisretkel kaotas Almagro kokkupõrkes indiaanlastega silma.

Triumviraadi asjad läksid otse öeldes allamäge. Luque't, kes oli võlgu peaaegu kogu Panamale, kutsuti juba ammu Loco — Hullumeelne. Veelgi halvem oli lugu Pizarro ja Almagroga — neile anti samuti hüüdnimed, mis aga sugugi ei meenutanud nende endi omi. Neid kutsuti avalikult Lihunikuks ja Hankijaks, sest ekspeditsioonid neelasid mitte ainult raha, vaid ka inimelusid, hispaania soldatid olid aga Uues Maailmas väga kallis kaup.

Hispaanlased hukkusid, kuid tulu ei toonud. Nii möödus tervelt kolm aastat. Just seetõttu saabus koos Almagro «hangitud» järjekordse sõduritepartiiga Gallo saarele Tafur, kaasas karm käsk ekspeditsioonil Panamasse tagasi pöörduda. Panamas kõneldi, et kuberner oli käsu andnud pärast seda, kui tema abikaasa oli ühes talle saadetud kingituses avastanud järgmise nelikvärsiga sedeli:

Kuberner! Miks nina ette sa ei näe,
on's sinu vaade selleks liiga pikk?
Vaat', Hankija sul seisab kõrvalkäe
ja meiega on jäänud Lihunik.

Tafur oli veendunud, et tema ees seisev jõuk kurnatud kaltsakaid, kelle ametit ja ülesannet meenutasid vaid nende säravpuhtad relvad, sööstab tema ainsa sõna peale päästelaevadele. Kuid inspektor eksis: mehed kuulasid vaikides ära käsu Panamasse naasta ja samamoodi vaikides pöördusid otsekui käsu peale oma eestvedaja poole. Nad tahtsid kuulda tema otsust.

Mõõgaotsaga vedas Pizarro rannaliivale sügava joone. Tema kähedas hääles kostis metalli helinat.

«Valige, senjoorid. See joon tähistab tööd, nälga, janu, väsimust, haavu, haigusi ja kõiki teisi ohte ning õnnetusi, kaasa arvatud surm. Need ootavad meid sellel konkistal. Kel jätkub jõudu neid ületada ja selles kangelaslikus ettevõtmises võita, astugu selle märgiks, et on nõus olema minu tõelised seltsimehed, üle joone. Need aga, kes tunnevad, et nad ei ole nii suureks kangelasteoks võimelised, pöördugu tagasi Panamasse. Jõuga ei taha ma kedagi sundima hakata...»

Pizarrol oli hästi meeles, et Molina oli selle joone kõhklemata ületanud. Ta astus sellest üle kui ustav seltsimees. Siis Molina ei teadnud ju, et temast saab üks «kuulsusega pärjatud kolmeteistkümne» seas. Just seepärast pidigi Pizarro nüüd teda uskuma...

Siin teeme väikese kõrvalepõike, sest lugejat tuleb hoiatada, et eespool kirjas olev vestlus Molina ja Pizarro teiste ekspeditsiooniliikmete vahel ei pretendeeri raasugi tõepärale, vaid on täiesti autori fantaasia vili. Hispaania konkistadooride juhi kõne tekst on võetud tuntud hispaania krooniku Inca Garcilaso de la Vega «Üleüldisest Peruu ajaloost»[2], kuid ka see on kahtlane, sest näib, et Pizarro oleks sel tema jaoks otsustaval hetkel pidanud leidma hoopis teistsugused sõnad. Miks? Püüame selgitada.

Konkistadooride olukord Gallo saarel oli tõesti kohutav. Toiduvarud olid ammu otsas. Ümbritsevast elusloodusest mingit ettekujutust omamata tuli hispaanlastel endi peal kontrollida kogu selle elava «söödavuse astet», mida neil õnnestus saada merest (molluskid, vähilised, harva ka kalad) ja kuivalt maalt (põhiliselt maod). Sealjuures oli analoogia põhimõte täiesti kõlbmatu, nagu hispaanlased peatselt ka veendusid. Toome vaid ühe ülaltoodut kinnitava näite: hispaania keeles on ananass «piña», mis tähendab «kuusekäbi». Antud juhul oli tegu meeldiva eksitusega, kuid sellised vead võisid viia ja korduvalt viisidki kõige kurvema tulemuseni, kaasa arvatud surm.

Me ei tea, kui suur oli Pizarro salk inspektor Tafuri saabumise hetkel. Kindlasti oli neid mitukümmend, pigem aga üle saja. Kui Tafur saarelt lahkus, jäi Pizarroga (eri allikail) 13 kuni 17 konkistadoori, kaasa arvatud juht ise. Kui meenutame, et Tafur oli saadetud konkistat katkestama Panamasse läkitatud kaebekirja pärast (selle autoriks peetakse Sarabia-nimelist madrust), siis Pizarro kõnes sisalduv «kangelastegude» programm ja eriti kinnitus, et talle on võõras vägivald, ei lähe tegelike tõsiasjadega hästi kokku, sest rühmas oli kõige tõenäolisemalt mäss. See ei olnud

esimene ega viimane. Sellistes mässudes hukkus hispaanlasi tavaliselt rohkem kui lahinguis indiaanlastega.

Edasi. Hispaanlased ei tulnud Uude Maailma selleks, et ennast kangelastegudega kuulsaks teha. Nad otsisid tollases mõttes kõige kiiremat, kergemat ja kindlamat teed rikastumisele — kulda. Just seepärast pidi Pizarro oma kuulsat joont tõmmates seltsilisi veenma, et on valmis surma minema mitte au ja kahtlase kuulsuse, vaid isikliku rikastumise pärast, sest tollase Hispaania tingimustes ei oleks viletsusest ja laostumisest päästnud isegi kõige uhkemad aunimed ja tiitlid.

Veel mitte väga selgelt, kuid juba siiski võtsid joone taga kuju muinasjutuliselt rikka indiaaniriigi piirjooned. Neid võis näha igaüks, oli vaja lihtsalt väga tugevasti neid näha tahta.

Kolmteist — jäägem selle arvu juurde — otsustasid riskile välja minna. Nad olid tõesti ennastsalgavalt vaprad inimesed. Kahju, et nad raiskasid oma vapruse üritusele, mis nende nimesid kuidagi ei kaunistanud, ehkki küll surematuks tegi...

... Pizarro lihtsalt pidi uskuma Molinat nagu teisigi kunagi joone ületanud seltsimehi. Kuid oma inimesi pidi ta rahustama. Keda saata? Seal, saarel, olid esimesteks Bartolomé Ruiz ja kreeklane Pedro de Candia. Seda teadsid kõik ja üks neist kahest tuli valida.

«Läheb Candia,» kõlas käsk. «Sina, Bartolomé, oled meie pealoots, sinuga ei või riskida,» ütles Pizarro oma seltsimeeste ees vabandades. Heakskiidukõmin kinnitas, et otsus oli õige.

Saabusid tüütud ootetunnid, tunnid täis lootusi, kahtlusi, hirmu ja ... mälestusi. Pizarro ei saanudki oma kompanjonilt teada, kuidas tal oli õnnestunud kuberner Pedro de los Riost konkista jätkamises veenda. Tafur püüdis ilmselt nii koledat pilti maalida, et isegi tundetu pühvel oleks haledusest härdalt nutma puhkenud. Kuid Almagro leidis mingid vajalikud sõnad, ja kuberner andis järele.

Pizarro ei teadnud, et rohkem kui Almagro sõnad oli kuberneri mõjutanud kolmeteistkümne otsustav keeldumine Panamasse naasta. Ta sai aru, et neid oleks võinud vaid jõu abil käsku täitma sundida, see oleks aga tähendanud sõda kolmeteistkümne hullumeelse vastu. Kuid selleks oleks tulnud ekspeditsioon varustada riigikassast (mitte omal kulul!), kuningakojalt ei oleks aga raha välja pigistanud.

Ta kujutles raskusteta, millise mulje jätaks katoliiklikele majesteetidele[3] *see veider uudis: Panama kuberner ei ole järjekordse konkista lihtsalt ära keelanud, vaid on Hispaania tõeliste poegade vastu sõja kuulutanud — poegade, kes oma elu ja vahendeid säästmata olid selle konkista kuninga ja püha usu auks ette võtnud. Võis kergesti ette kujutada, kui palju oleks läinud tarvis kulda selgitamaks kuninga ametnikele, et tema, Pedro de los Rios, oli kaitsnud krooni huve.*

Kuid sõda kolmeteistkümnega oleks tähendanud ka teistsugust ohtu: mässu maha suruma saadetud sõdurid oleksid võinud täiesti Pizarro poole üle minna — kes hispaanlastest ei unistanud uuest ja edukast konkistast! Edu korral ei oleks Pizarro aga kõhelnud Pedro de los Riost mässajaks kuulutamast, selletaolisi asju oli Uue Maailma vallutamise ajal korduvalt juhtunud.

Kuberneri veenis tema kahtluste õigsuses akna taga käratsev Almagro poolt värvatud rahutu, ootamisest tüdinud hispaanlaste jõuk. Juba mitmendat päeva püüdsid poolteistsada hambuni relvastatud konkistadoori kuberneri igal viisil «veenda», küll relvade täristamise, küll mitte just viisakate hüüetega, et neid Pizarro juurde lastaks. Naasnute jutustused neid ei hirmutanud. Sootuks rohkem kartsid nad hiljaks jääda saagijagamisele, mis eksisteeris esialgu, tõsi küll, vaid nende hõõguvais kujutlustes. Ent sellest piisas täiesti kehutamaks neid uskumatute raskuste ja loobumiste hinnaga Panamasse jõudma, et siin, Uues Maailmas, lasta end juba Almagro salka värvata.

Ja kuigi keegi neist midagi rohkemat ei teadnud, pidasid kõik endid isiklikult solvatuiks ja alandatuikski kuberneri keeldumisest konkistaks luba anda. Neile näis: tasub vaid neid juba ootava laeva pardale hüpata, kui kõik nende lootused täituvad sedamaid, nagu nõiaväel, kuid just selles tegi neile takistusi Pedro de los Rios. Iga päevaga teravnes seisukord üha rohkem ja rohkem. Ja mõistuse häält kuulda võttes lubas kuberner konkistadooridel lahinguisse söösta.

Almagro leiab Pizarro ekspeditsiooni mitte enam Gallo saarel, kus polnud midagi süüa, vaid Gorgonal, palju suuremal saarel. Kolmteist asuvad laevadele ja purjetavad uute ekspeditsionääride seltsis edasi lõuna poole. Umbes kuu aja pärast sõidavad nende laevad hiiglasuurde lahte. See on Tumbes (praegune Cuayaquill, tänapäeva Ecuadori territoorium). Lahe lõunakaldal näevad nad tõelist linna, esimest indiaani linna Lõuna-Ameerikas ja esimest linna inkade valdustes, millest hispaanlased senini mitte midagi ei teadnud.

Nad ei suuda oma silmi uskuda, nagu ei suudeta mõne tunni pärast uskuda oma esimest saadikut. Kordame, nad ei tea mitte midagi ei inkadest, ei Cuzcost, ei Tahuantinsuyu hiigelriigist, mis laius Tumbesist tervelt viis tuhat kilomeetrit edasi lõuna poole...

Troopikalõõsas — linn on rajatud ekvaatorile — terendavad vaid linna ehitiste ebaselged piirjooned. Hirmu ja lootusega vaatlevad hispaanlased püramiidide, templite ja paleede vägevaid kivimürakaid. Kuidas võtavad neid vastu selle hiiglasuure, salapärase ja seetõttu eelkõige ohtliku linna elanikud?

Paat Molinaga eemaldus lipulaevast ja liikus võimsate aerutõmmetega otse ees paistva, tihedaks triibuks tardunud rahvasumma keskpaika. Elav kehadetriip tardus hetkeks, et siis kadududa linna suurtesse kiviehitistesse. Ja ainult paremal pool ei kutsunud paadi lähenemine esile mingit liikumist. Paadis märgati seda manöövrit ja võeti kurss paremale, otsustades õigesti, et ei ole

mõtet randuda inimtühjale rannale. Laeval nähti, kuidas Molina terasrelvad välgatasid päikese käes, kuidas nad mõne hetkega kaldal inimeste kohale kerkisid — nähtavasti võeti saadik paadist kätele —, et siis vastuvõtjate hallikaskirjusse laiku kaduda . . .

Molina tuli tagasi neli tundi hiljem. Tema jutustus hämmastas hispaanlasi. Kui nad olid teada saanud, et ülempealik, kelle nad ristisid «kuberneriks», oli kohtunud Molinaga kuldaias, ei uskunud seda keegi . . .

Nüüd saabus kreeklase Candia järjekord. Pizarro viis ta kõrvale ja nad kõnelesid millestki vaikselt omavahel. Pärast kutsus Pizarro Molina. See vaid noogutas nõusoleku märgiks.

Pedro de Candia sõitis samas paadis ikka veel kaldal paistva indiaani pealikute rühma juurde. Need saatsid ta aiani, kuid Tumbesi kuberneri juurde viisid teda teised.

Laevadel valitses vaikus. Kõik jäid tekkidele, püüdmata halastamatult kõrvetavate päikesekiirte eest varjudagi. Pinge kasvas iga minutiga. Kramplikult tõmblesid endiste kündjate ja kalurite, viinamarjakasvatajate ja karjaajajate, Hispaania suurtelt ja väikestelt teedelt pärit kodutute hulkurite ja aristokraatidest röövlite valuni valgeks muutunud, rängast sõjamehetööst kuivetunud liikmetega, kriimustuste, armide ja paranemata haavadega kaetud käed.

Pistnud näo paksude laevaköite puntrasse, suikus Molina raskes keskpäevaunes. Tema kõrval istus trepiastmele toetunult kaptenisilla varjus Pizarro. Ta oli rahulik, teades kindlalt, et on saabunud tema tund. Ta uskus Molinat. Mitte asjata ei olnud ta Andogoyat usaldanud. Nüüd uskus ta ka oma õnnetähte. Tema meeled olid hõivatud sellest, mida ette võtta pärast kreeklase tagasipöördumist. Ja kas ta naasebki? Ja kas ta naaseb üksi?

Aeg kulus. Inimesed ei vabanenud pingest. Juba viskles keegi krampides. Pizarro märguandel tõid lootsman Ruiz, sõdur Ribera, Cuellar, Peralta ja ärganud Molina — kõik kolmeteistkümne seast — oma seltsimehed merevee, teravate sõnade ja jalahoopidega mõistuse juurde. Lõpuks andis palavus järele. Ja kui veripunane päikeseketas merepinna taha laskus, lõhestas niisket lämbust paljuhäälne karjatus:

«Candia-a-a!»

«Ta ei ole üksi! Temaga on veel keegi . . .»

Tähelepanelikult silmitses Pizarro uue reisija väheldast kogu. Nüüd teadis ta täpselt, mida teha. Ta teadis, ja see oli kõige tähtsam . . .

I PEATÜKK

PÄIKESEPOJAD SAABUVAD

XVI sajandi lõpul Uue Maailma avastanud euroopa vallutajad otsisid kulda. Veidral kombel on ka mõlemad legendid inkade riigi tekkimisest seotud kullaga.

Loomulikult ei olnud hispaania konkistadoorid Ameerika rannikule saabudes kuulnud legende inkadest — päikesepoegadest.[1]

Jõudnud sootuks tundmatuile maile teispool ookeani, arvasid esmasaabujad sedamaid, et see ongi India, sest just Indiat nad otsisid. Siit tulenevad ka segadused nimedes, mis on tänini eksiarvamusi põhjustanud. Sõna «indiaanlased» ei tähenda muud kui «India elanikud». Ent suure Kolumbuse viga — nimelt oli ta arvanud, et on avastanud läänepoolse tee Indiasse — parandati. Ameerikat hakati kutsuma Uueks Maailmaks, indiaanlased aga jäidki indiaanlasteks.

Üldiselt on raske süüdistada Euroopat liigses tagasihoidlikkuses mitte ainult kõnealusel juhul. Läänepoolkera kaart lausa kirendab taolistest oma otsustuste ja tegude eksimatuses siiralt veendunud eurooplaste «avastustest». Väidet võib tõestada kas või meie huviobjekt, täpsemalt selle nimetus. Vaatleme sõna «Peruu», mis on tänapäeval nimeks tervele riigile. Hispaanlaste ilmumiseni seda sõna Uues Maailmas ei eksisteerinudki.

Kroonik Inca Garcilaso de la Vega, kellega lugejail selle raamatu lehekülgedel veel korduvalt kokku puutuda tuleb, on oma «Kommentaarides»[2] selle sõna etümoloogiast üksikasjaliselt jutustanud.

Piki Lõuna-Ameerika rannikut purjetades korraldasid hispaanlased kord ühes arvukate jõgede suudmeist haarangu ja vangistasid indiaanlase. «Metslane» ise neid ei huvitanud, konkistadoorid soovisid teada saada vaid selle maa nime, kuhu nad oma laevadel olid sattunud. Indiaanlase kuidagimoodi maha rahustanud, esitasid nad oma küsimuse . . . hispaania keeles.

Hispaanlased ei kahelnud, et indiaanlane neist ka aru saab. Ja ta mõistiski, ainult omamoodi. Kuna tema huvi ei olnud sel hetkel koondunud mitte geograafilistele avastustele, vaid omaenda isikule, keda ähvardas, nagu tal alust oli arvata, hädaoht, siis ta ka vastas, öeldes oma nime: «Beru.» Seejärel lisas ta «pelu», selgitades võõrastele, et need võtsid ta kinni jõel. Sellest vestlusest piisas, et kõik asetuks «oma kohale»: ühinedes andsid sõnad «beru» ja «pelu» lõpptulemuseks «peru». Nii õnnestuski hispaanlastel «teada saada» maa nime, mille avastamine ja vallutamine

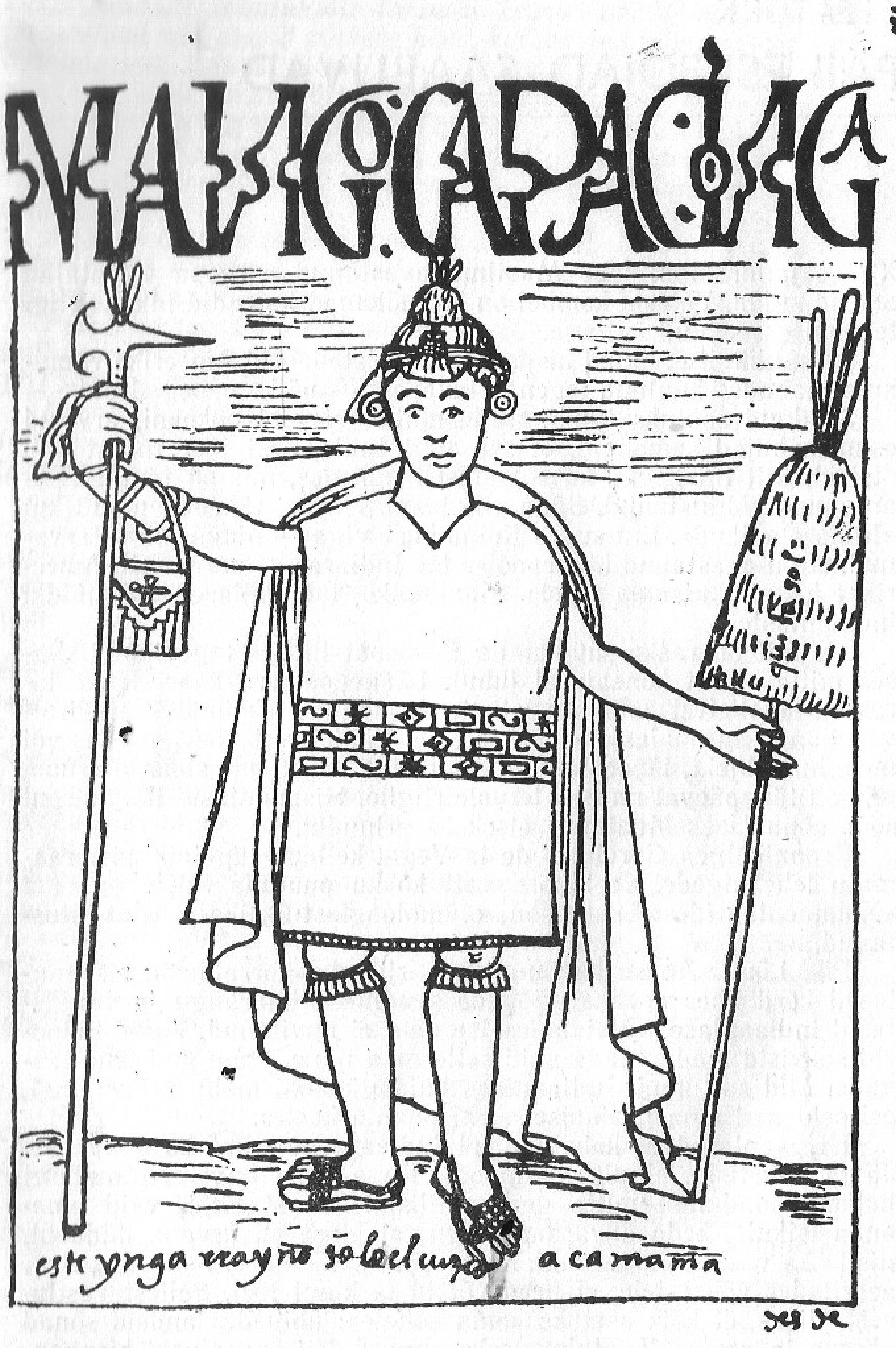

Esimene *Sapa Inca* Manco Capak.

neil ees seisis.[3] Tegelikus elus juhtus küll vastupidi — algul hispaanlased vallutasid maa ja alles siis said teada, milline oli olnud päikesepoegade riik.

Niisiis ei ole tegelikult mingisugust «Vana-Peruud» iialgi olemas olnud, mistõttu edaspidi nimetagem inkade riiki «Tahuantinsuyu». See on liitsõna, mis ketšua (inkade) keeles tähendab «neli ilmakaart», sõnasõnalt «neli ühtekokku liidetud ilmakaart», kuid jäägem siiski lühema variandi juurde. Päikesepojad pidasid kogu reaalselt kättesaadavat maailma oma valduseks. Niisugune oli inkade haare ja arusaam nende ees seisvatest ülesannetest.

Kuni hispaanlaste tulekuni ei kahelnud Tahuantinsuyus keegi, et inkade valitsejad on Päikese ja Kuu otsesed järglased, kuigi inkad ei ole oma suurtes ja väikestes, tähtsates ja poolunustatud legendides alati sellistena esinenud. Esimese Inka [4] Manco Capaki ja tema õest abikaasa Mama Ocllo ilmumine maa peale on peaaegu neis kõigis seotud kindla geograafilise piirkonnaga, nimelt Peruu-Boliivia kõrgmäestikuga. Nagu näitavad ajalooteaduse kogemused, saab sellist kokkusattumust vaevalt juhuslikuks pidada.

Seepärast näibki veenev oletus, et kõikidel legendidel on üks allikas, mingi fakt, millest algab inimkonna mälus inkade legendaarne ajalugu. Tänapäeva arheoloogiaandmed kõnelevad samuti selle poolt, et Cuzco orgu, kus puhkes õitsele inkade tsivilisatsiooni tähtsaim keskus, ilmus see rahvas kõige varem XII sajandil meie ajaarvamise järgi. See aga tähendab, et legendidel on ajallooline tagapõhi, sest enne Cuzco orgu saabumist pidid inkad ometi kuskil asuma.

Keerulisem on lugu sellega, kuidas inkad meie maamunale ilmusid. Loomulikult on jutt legendivariandist. On olemas kaks legendi, mis seda Tahuantinsuyu ajaloo tähtsat sündmust valgustavad. Huvitav, et neid on kaks, sest kõigile on selge, et ühe sündmuse kaks erinevat seletust kutsuvad esile hulganisti mõttetuid küsimusi, inkad aga austasid ometi üle kõige täpsust, korda ja selgust. Siit tuleneb loogiline järeldus: ühest legendist oli päikesepoegadele vähe ja kellegi või millegi jaoks tuli päevavalgele tuua veel üks legend. Meie jutustus inkadest on aga suurel määral just selleks, et leida vastus küsimusele, kes või mis need «keegi» või «miski» olid.

Siirdume nüüd inkade päritolulegendide eneste juurde ja uurime, kas nad põhinevad tõsiasjadel.

Nähtavasti peegelduvad legendides minevikusündmuste järelkajad, mis on ühenduses inkade päritoluga, aga ka Cuzco indiaanlaste ülemvõimu kehtestamisega teiste ketšua-indiaanlaste üle. Üks legend näib olevat vanem, ulatudes inkadesoo alguseni ja olles seotud varajase klassiühiskonna ning riikluse sünniga ketšua (ketšwa)-indiaanlaste juures, kelle hulka kuulusid ka inkad. Teine legend, mis kujutab endast rohkem inkade eneste hilisemat loomingut, peegeldab nende uute ühiskonnasuhete võitu ja kogukondlikule korrale toetuvat, seega sugukondlikest igan-

deist veel mitte vabanenud despootliku ainuvalitsuse kehtestamist inkade ühiskonnas.

Esimene legend. Kõrgel mägedes Paucartampuks kutsutud paigas oli kolm «akent», täpsemalt koobast. Ükskord tuli neist välja neli (mõnede väidete järgi kolm) abielupaari. Kõik nad olid lihased vennad ja õed. Aknaid kaunistas lehtkuld, ent keskmine, kuninglik aken, kust vennad ja õed väljusid, oli veel kalliskividega üle külvatud. (Märgime siinkohal, et hispaanlased uskusid vaid legendi seda osa ja käisid usinasti «aknaid» otsimas.)

Esimese venna nimi oli Manco Capak. Teiste vendade nimed ei lange erinevates kroonikates kokku: Cachi («Sool»), Uchu («Pipar»), Sauca («Juubeldav»), Auca («Vaenlane»), Huanca (?) [5] ja nii edasi.

Kõigi õdede ühistunnuseks oli «Mama» («ema», «perenaine»), millele lisandus veel teine nimi. Manco Capaki abikaasat nimetavad kõik allikad Mama Ocllloks. Tõsi, hispaania krooniku kapten Pedro Sarmiento de Gamboa [6] väitel ei olnud ta mitte Manco Capaki õde, vaid hoopis ema. (Kas see aga asja muudab?)

Niisiis tulevad vennad ja õed oma kuninglikust «aknast» välja ja satuvad sedamaid silmitsi paljude puhtmaiste probleemidega, mille seas ei ole just viimasel kohal mure, kuidas uues olukorras elama hakata. Tahtmatult tekib küsimus: kas tasus selleks üldse siia maailma tulla? Kord nad abistavad üksteist, samas jälle tülitsevad. Kolm venda hukkuvad, ellu jääb vaid Manco Capak. Koos õdedega, kes lesestunuina saavad tema naisteks, suundub ta viljakandvasse orgu ja asutab siin oma tulevase impeeriumi pealinna, mis saab nimeks Cuzco, tõlkes «naba», elusorganismi või universumi keskpunkt. Et nimetada nõndaviisi paari õlghütti, on vaja erakordset fantaasiat ja veelgi suuremat julgust. Selline oli alguste algus esimese, vanima legendi järgi.[7]

Teise legendi oli kroonik Garcilaso de la Vegale jutustanud tema onu, puhastverd päikesepoeg Huallpa Tupak Inca Yupanki. Anname selle lugeja huvides edasi vaba ümberjutustusena.

Kui Isa Päike [8] oli näinud, millises viletsuses ja metsluses virelesid Maa elanikud, hakkas tal neist kahju ja ta saatis oma poja ning tütre inimeste juurde, et õpetada neid tunnistama ja kummardama Isa Päikest. Ta jättis oma lapsed Titicaca järve orgu ja ütles, et kui nad soovivad puhata või süüa, peavad nad heitma kahe sõrme paksust ja poole *vara* (umbes 42 sentimeetri [9]) pikkust kuldsaua. Sinna, kus sau esimesel viskel üleni maasse kaob, tuleb neil hakata püstitama valitsejapaleed.

Vend ja õde, Päikese ja Kuu lapsed, läksid läbi Titicaca oru ja seadsid oma sammud põhja suunas (liikuda lõunapoolkeral põhja poole tähendab minna päikese suunas). Kogu tee viskasid nad saua, ent kordagi ei läinud see ühe korraga maa sisse. Nii jõudsid nad meile juba eelmisest loost tuttava Paucartampuni, kust siirdusid Cuzco orgu. Siin kadus kuldne kepp kergelt maasse

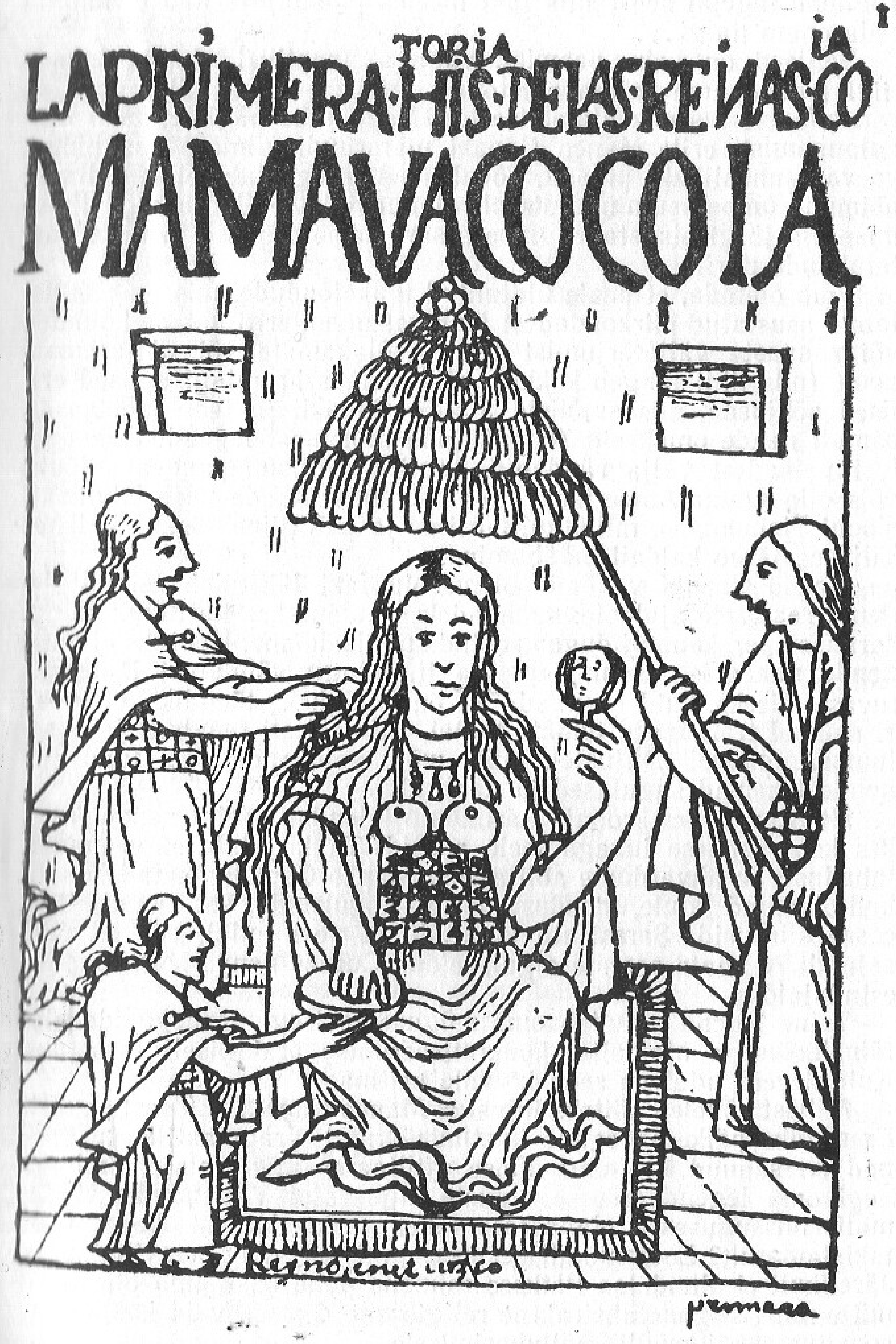

Esimene Mama Coya.

(palume lugejal see tähtis fakt meeles pidada) ja nad ei näinud seda enam iialgi...

Sellised on kaks peamist, väga skemaatilist «lugu» inkade riigi legendaarse rajaja päritolust. Püüame neist välja noppida ratsionaalse iva ehk ajaloolise tõe. Nagu juba nägime, saab kokkulangemist, eriti Manco Capaki marsruudi viimase osa puhul, vaevalt juhuslikuks pidada. Tõenäoliselt peegeldub selles indiaani hõimude ümberasumine, mis oli alanud inkade Cuczo orgu ilmumise aja järgi otsustades meie ajaarvamise esimese ja teise aastatuhande piiril.

Võib oletada, et peale üldtuntud tõukejõudude, mis on põhjustanud asustatud piirkondadest ümberasumist, eriti ühtede hõimude või rahvaste väljatõrjumist teiste, sõjakamate või näljasemate poolt (mis tihti langeb kokku), olid olemas ka mingisugused erilised põhjused, mis sundisid Manco Capakit ja tema abikaasat, samuti nende omakseid (kui lähtuda mõlemast legendist) kodustest paikadest välja rändama. Taoliseks liikumapanevaks jõuks võis olla Lõuna-Ameerika väljapaistvaima inkade-eelse tsivilisatsiooni Tiahuanaco, mille kultuuriline ja poliitiline keskus paiknes Titicaca järve kaldail, hääbumine.

Manco Capaki vendade olemasolu fakt lähendab esimest legendi reaalsele ajaloole: «vendadeks» kutsutakse harilikult mingi sarnase «perekonnaliiduga» seotud sugulashõime. Kahjuks ei anna nende nimed — «sool», «pipar» jt. mingit võimalust lähemaks tuvastamiseks, kuid «vennad» ise on kaalukaks tõendiks, et inkad ei asunud teele mitte jumala tahtel, vaid täiesti reaalseil ja absoluutselt maistel põhjustel, mille mõju said enda peal tunda ka nende lähemad sugulased ja naabrid.

Huvitav on, et kroonik Sarmiento laiendab veelgi nende ringi, kes koos esimese inkaga teele asusid. Ta kirjutab, et veenmise, lubaduste ja ähvarduste abil ajasid Manco Capaki vennad kohalikud elanikud jalule, moodustades 10 kogukonda, kes samuti Cuzcosse siirdusid. Sarmiento kinnitab, et veel tollal, see on XVI sajandi 70-ndate aastate algul, leidus Cuzcos nende kogukondade esindajaid.

Teine legend muudab oma selguse ja isegi peaaegu ideaalse täiuslikkusega ajaloolise konkretiseerimise praktiliselt tarbetuks. Kuid ärgem rutakem seda kõrvale heitma.

Millest kõneleb näiteks jutustus Manco Capaki kuldsest sauast? Ennekõike päikesepoegade imetlusväärsest pragmaatilisusest — nad on saanud hakkama ilmse utilitaarse mõtte sissetoomisega isegi oma legendaarsesse alguste algusesse! Väljendume täpsemalt: missugusesse pinnasesse läheb raske kullast kepp sisse takistamatult? Loomulikult pehmesse, mis on sobiv maaviljeluseks. Järelikult ei olnud Isa Päikese esimene püha käsk oma olemuselt mitte mingisugune abstraktne religioosne dogma, vaid konkreetne soovitus, igati kasulik põlluharimisele.

Teine näide on seotud ajaliselt hilisema legendi ilmumise põhjustega. Millega seletada teise legendi tekkimist? Miks oli inkadel vaja uut alguste algust?

Teise legendi tekkimine peegeldas inkade ühiskonnas ilmsiks tulnud sotsiaalseid nihkeid. Oli tekkinud ainuvõim ja Manco Capakit, õigemini tema järglasi hakkasid segama isegi lihased vennad, kellega ta koos «kuninglikust aknast» välja oli roninud. Läheme edasi. Ainuvalitsusega sobis täielikult kui mitte ainujumal (monoteismiks ei olnud aeg veel küps), siis peajumal, keda oli suhteliselt kerge kuulutada valitseja esiisaks. Nii Päike taevas kui ka Ainus Inka — *Sapa Inca* — maa peal ühendati veresuguluse alusel — nad olid isa ja poeg, kujutades endast koos ülemvõimu nii taevas kui ka maa peal.

Niisiis on ainuüksi legendi ilmumise fakt teda sünnitanud epohhi ajalooliseks dokumendiks.

Kuid pöördume tagasi inkade juurde. On teada, et inkad ei tulnud Cuzco orgu enne XII sajandit meie ajaarvamise järgi. Kuid meie päevini säilinud kroonikate seas on üks, mis dateerib esimese inka Manco Capaki saabumise aja hoopis omamoodi. See on indiaanlasest krooniku Felipe Huaman Poma de Ayala «Uus kroonika ja hea valitsus.» [10] Nii kinnitab Huaman Poma, et Manco Capak oli sündinud meie ajaarvamise 10. ja surnud 170. aastal, olles elanud 160 aastat. Ent ta ei olnud Tahuantinsuyu valitsejatest pikaealisim — oma *Sapa Inca*'de loetelus nimetab Huaman Poma Topa Inca Yupankit, kes, elanud 200 aastat, surnud 1420. aastal.

Kuid Topa (või Tupak) Inca on ajallooline isik, kelle valitsusaastaid teame täiesti usaldatavalt: 1471—1493. See on üldkasutatav dateering, milles kahtlemiseks ei ole alust. Seetõttu ei arvestagi me Huaman Poma dateeringut, kuigi kasutame tema valitsejanimistut.

Nüüd olemegi jõudnud probleemini, mida tundmata on inkadest võimatu rääkida. Jutt on Tahuantinsuyu tähtsaimast ametlikust dokumendist. Kuna inkadel, nagu teada, ei olnud kirja, on see meieni kandunud suulise pärimusena, milline asjaolu peegeldub ka selle dokumendi säilinud variantide suures arvus. See on valitsejanimistu, ketšua keeli *capak cuna*.

Peaaegu kõik kroonikud toovad ära igaüks oma *capak cuna*. Lühim sisaldab vaid 5 nime — kõik ajaloolised valitsejad. Pikim, mille on XVII sajandi keskel koostanud või tundmatust allikast ümber kirjutanud munk Montesinos [11], annab koguni 104 nime.

Jätame äärmused kõrvale ja vaatleme siinkohal *capak cuna*'t, mida võib inkade endi suhtes ametlikuks pidada.

Legendaarse perioodi inkad

1.	Manco Capak	— Cuzco ja inkade riigi asutaja. Tinglikud valitsusaastad: 1200—1230.

2. Sinchi Roca	— Alam-Cuzco dünastia. 1230—1260.
3. Lloke Yupanki	— Alam-Cuzco dünastia. 1260—1290.
4. Mayta Capak	— Alam-Cuzco dünastia. 1290—1320.
5. Capak Yupanki	— Alam-Cuzco dünastia. 1320—1350.
6. Inca Roca	— Ülem-Cuzco dünastia (võimu üleminek teisele dünastiale, nähtavasti seotud paleepöördega). 1350—1380.
7. Yahuar Huakak	— Ülem-Cuzco dünastia. 1380—1410. Tema valitsusaja lõpul tungisid Cuzcole kallale tšankad. Kõrvaldati troonilt poja või mõne teise inkade sugukonna liikme poolt võimetuse pärast maad kaitsta.

Ajaloolised («impeeriumi perioodi») inkad

9. Pachacutek Inca Yupanki	— Ülem-Cuzco dünastia. 1438—1471.
10. Topa (Tupak) Inca Yupanki	— Ülem-Cuzco dünastia. 1471—1493. Suurim vallutaja.
11. Huayna Capak	— Ülem-Cuzco dünastia. 1493—1523.
12. Inca Huascar	— Ülem-Cuzco dünastia. 1523—1532. Atahuallpa poolt võimu juurest kõrvaldatud ja hiljem mõrvatud.
13. Atahuallpa	— segavereline inka, Huayna Capaki ebaseaduslik poeg. Võimuhaaramise aasta ei ole lõplikult selge. Hispaanlaste poolt hukatud 1533. aastal.

Kindlasti märkas lugeja, et *capak cuna*'s puudub valitseja järjekorranumbriga 8. Selle numbri all seisab teistes *capak cuna*'des Inca Uiracocha. Kui aga ühtedest kroonikatest loeme, et Inca Uiracocha on tšankade võitja, siis teistest ilmneb, et ta olevat pärijate poolt võimult tagandatud.

Viimati nimetatud asjaoluga ei saa kuidagi sobida see austusväärne seisund, mis Uiracochale Tahuantinsuyus kuulus. Nimelt kandis ta ühe austatuima jumaluse nime, mis pidi inkade meelest tema puhul välistama igasugused nõrkuse-, veel vähem arguseilmingud. Piisab, kui meenutada, et indiaanlased võtsid hispaanlasi vastu taevast nende juurde alla tulnud Uiracochadena. Kõik see ei saa kuidagi seonduda pühast linnast Cuzcost ohu ajal põgenenud ara valitseja kujuga. Samal ajal vastab Inca Yahuar Huakak, tõlkes «verd nuttev» — täiesti ebasobiv nimi Päikese Pojale — veelgi vähem hea valitseja etalonile. Kroonik Garcilaso de la Vega järgi põgenes just tema Cuzcole kallale tunginud tšankade eest ja tõugati seepeale oma poja Uiracocha poolt troonilt, väljapaistvaima hispaania krooniku Pedro de Cieza de Leóni[12] versiooni järgi aga tapsid Inca Yahuar Huakaki «inimesed Cuntinsuyust» (Cuntinsuyus elasid tšankad). Kuid inkade valitsejaga lihtsalt ei saanud midagi taolist juhtuda, sest nad ei surnud, veel vähem tapeti, vaid siirdusid määratud tunnil oma Isa Päikese juurde.

Ja ikkagi sattus Yahuar Huakak *capak cuna*'sse, ilmselt küll rohkem seetõttu, et tšankade kallaletungiga seotud sündmustes on valitsejanimedega küllaltki palju segadusi: peale kolme meie poolt nimetatu vilksatab kroonikates veel ühe valitseja, Inca Urco nimi.

Inca Urco ei figureeri *capak cuna*'s. Kui seal oleks välja jäetud ka tšankade eest põgenenud Yahuar Huakaki nimi, siis oleks valitsejanimistusse tekkinud liiga suur intervall. Sellist kahekordset ajaloovõltsimist ei söandanud endale lubada isegi päikesepojad. Ilmselt sellepärast otsustatigi Yahuar Huakak *capak cuna*'sse alles jätta.[13]

Nii osutus rikutuks troonipärimisliin *capak cuna*'s, kuid mitte reaalses ajaloos. Sellest ei kõnele me mitte ainult oletuse alusel. On olemas otsene tunnistus, mis näitab, et *capak cuna*'t on redigeeritud. Teda on «täpsustatud», tegelikult lihtsalt ümber tehtud, ja mitte ühel korral. Cieza de León annab selle kohta põhjalikku informatsiooni, jutustades, et iga valitseja oli oma eluajal nimetanud kolm-neli usaldusväärset isikut, kellel käskinud meelde jätta kõik teod, «olgu siis kasulikud või vastupidi, ja teeksid neist laulud, et nende kaudu saadaks tulevikus teada möödunust.» Neid laule oli surmanuhtluse ähvardusel keelatud esitada valitseja eluajal. Alles pärast tema surma esitati neid troonile asunud järglase juuresolekul esimest, ent vahel ka viimast korda, sest halbu Sapa Inca'sid ei võinud Tahuantinsuyus olla.

Ei ole raske mõista, et laulutekstide kallal töötades viisid päikesepojad pärast järjekordset valitsejavahetust ka *capak cuna*'ssesisse vastavad parandused. Kui osutus vajalikuks koristada *capak cuna*'st mitte üks, vaid kaks nime, ja pealegi veel hõivata «seaduslikult» mitte just enda abita vabanenud troon (eelkõige juhtus nähtavasti pärast sõda nõnda tšankadega), siis ei maksa imestada, et *capak cuna* uuendaja ei pääsenud ka segadustest.

2*

Tuleb märkida, et seaduslikkusel oli võimu ülemineku puhul Tahuantinsuyus esmajärguline tähtsus, sest peaaegu kõik valitsejad olid Isa Päikese otsesed järglased. Selle eest tasus võidelda!

Niisugune oli teooria, ent mis praktikasse puutus, siis tuli vahel segadusi ette mitte ainult *capak cuna*'s.

Peale *capak cuna* oli Tahuantinsuyus olemas veel üks ühiskondlik institutsioon, millest on kõige parem kõnelda siinkohal. Inkade valitsejaks tohtis saada ainult surnud monarhi ja tema lihase õe esmasündinud poeg. Sama monarhi teised seaduslikud pojad, troonipärija vennad, moodustasid inkade sugupuul iseseisva haru, mida nimetati sõnaga «ayllu». Kõik surnud valitseja seaduslikust abikaasast (s. o. tema õest) sündinud teise, kolmanda ja ülejäänud poegade järglased läksid selle Sapa *Inca ayllu*'sse.

Toome konkreetse näite. Pachacuteki esmasündinud poeg sai pärast isa surma valitsejaks. Teda nimetati Topa Inca Yupanki. Kõik teised Pachacuteki seaduslikud pojad moodustasid Pachacuteki *ayllu*, kuhu kuulusid ka nende järeltulijad. Kuid Topa Inca Yupanki ise sellesse *ayllu*'sse ei kuulunud, sest temast sai oma isikliku *ayllu* rajaja.

Praktikas tugevdas *ayllu* institutsioon esmasündinud poja õigust troonile. Teine reegel oli, et võimu võis pärida ainult alanevas liinis — ei surnud valitseja vennal ega onul olnud õigust sellele kohale asuda. Võib otsustada, et see põhimõte töötas rangelt, avades tee võimu juurde ainult inkade suguvõsa noortele esindajatele.

Niisiis pidi hispaanlaste Tahuantinsuyusse saabumise hetkeks olema Cuzcosse tekkinud vähemalt kümme, ent võimalik, et koguni kaksteist kuninglikku *ayllu*'t, seda juhul, kui viimane seaduslik inka Huascar oli juba jõudnud endale *ayllu* soetada.

On üllatav, et Cuzcos elasid tõesti just kaheteistkümne *ayllu* esindajad. Need otsis üles ja korjas kokku ei keegi muu kui hispaania kapten ja kroonik Sarmiento, vormistades selle «leiu» fakti isegi kuningliku notari juures. Meie käsutuses on Hispaania võimude ametlik dokument, kus on nimeliselt ära toodud 35 puhastverd inkat kaheteistkümnest kuninglikust *ayllu*'st, alustades Manco Capaki omast, mis oli esindatud inkade Sebastian Illue ja Francisco Paucar Chimaga, ning lõpetades Inca Huascari *ayllu*'ga, kuhu kuulus ainult Alonzo Titu Atauchi.

Et lugeja ei peaks ekslema oletustes, milleks ja kellele oli tarvis 29. veebruaril 1572. aastal kokku kutsuda selline puhastverd inkade koosolek, siis teatame kohe, et sinna saabunud (või toodud, mis tundub reaalsem) inkad pidid ära kuulama kapten Sarmiento poolt Peruu asekuninga Francisco de Toledo käsul kirja pandud nende riigi tekkimise ajaloo, mille õigsust tuli neil kinnitada.

Ja nad kiitsid selle heaks, tunnistades, et nende jumalik valitsus oli olnud ebaseaduslik, et nad olid käitunud oma alamatega uskumatult julmalt, et olid kohelnud alistatud rahvaid ebainimlikult ja veel palju muud, mis võttis Hispaania koloniaalvõimude meelest inkadelt õiguse juhtida oma loodud riiki. Veider, kuidas hispaanlased sealjuures ei märganud, et Päikese Poegade dünastiapuu olemasolu fakt ise ja iga kuningliku *ayllu* esindajate viibimine sellel koosolekul seisab täielikus vastuolus nendele esitatud süüdistusega, nagu oleksid nad Tahuantinsuyus võimu usurpeerinud ...

Kõik see tekitab tahtmatult küsimuse: mis see oli, kas hispaanlaste müstifikatsioon, väljaminek otsesele pettusele, et inkade endi abil nendega arveid õiendada? Kas tõesti kogus Sarmiento kokku kõikide valitsejate sugulased, mis tähendaks seega, et *capak cuna*, järelikult kogu inkade ajalugu alates Manco Capaki kohta käivatest legendidest vastaks tegelikkusele?

Proovime vastata mõlemale küsimusele, et Tahuantinsuyu seadusi ja tavasid paremini mõista.

Päikesepoegade endi poolt heaks kiidetud Sarmiento ajaloost näeme, et iga valitseja on elanud keskmiselt 110 aastat, millest valitsenud 85 aastat. Sel juhul satub isegi elementaarne aritmeetikatehe tegeliku eluga ületamatusse vastuollu. Nii nähtub, et juba Sinchi Roca oleks pidanud selleks, et olla vastavuses *capak cuna* keskmise näitajaga, sigitama oma esimese poja 102-aastaselt. Lloke oleks pidanud esmajäreltulija saama 107-aastaselt. Valitsejal oleks tõesti ränk elada 200 aastat!

Nende arvutuste kohaselt oleks Sebastian Illue ja Francisco Paucar Chima sugupuu vanus pidanud olema tuhat aastat. Seda oleks raske uskuda, eriti kui arvestada, et inkadel puudus kiri.

Tuleb välja, et *capak cuna* on väljamõeldis, inkade võltsing? Sellele küsimusele ei tohi vastata ühetähenduslikult. Inkade *capak cuna*'l oli iseenesest täiesti reaalne alus. Kõige enam ilmnes see ajaloolisel perioodil, legendaarsed valitsejad olid aga taastatud *capak cuna* koostajate poolt mälu järgi. Ajaloolised Inkad andsid mäletatavasti panuse *capak cuna* korrigeerimisse, täpsustades iga kord selliseid detaile ja olukordi, mis järjekordset redigeerijat ei rahuldanud. Lõpetanud täpsustamise, tegi valitseja oma sugukonna liikmetele nende ajaloo uued «faktid» teatavaks. Nähtavasti olid vajalikud mitte ainult inkade juhtkonna järjekordsed ümberpaigutused, vaid ka moonutused, mille abil Tahuantinsuyu valitsejasoo sugupõlvi pikendada või lühendada.

Juba põlvkond hiljem teadsid kõik inkad, millisesse *ayllu*'sse nad kuuluvad. Seda teadsid ka Sarmiento poolt kokku kutsutud inkad, teadsid ja uskusid siiralt, et igaüks esindab tõesti oma kuninglikku *ayllu*'t.

Oleme oma jutustuse põhiteemast juba nii kaugele eemaldunud, et riskime lugejaile veel ühe küsimuse esitada: kes või mis on inkad?

See ei ole nali. Küsimus on esitatud korrektselt. Asi on selles, et Tahuantinsuyus nimetati inkadeks ainult päikesepoegade riigi valitsejasugukonna mehi (naisi nimetati *«palla»* või *«ñusta»*, aga

valitsevaid *palla*'sid «*coya*»). Vähe sellest, et ükski indiaanlane, positsioonist või rikkusest hoolimata, ei tohtinud surmanuhtluse ähvardusel end inkaks nimetada, ta ei tohtinud kasutada ka päikesepoegadele iseloomulikke riietusesemeid, peakatteid, soengut ega teisi välistunnuseid. Koguni isikunimed Capak, Yupanki ja teised olid vaid inkade erandlikeks privileegideks.

Kuid Tahuantinsuyus oli ka eriline elanikekategooria, keda nimetati «inkad eesõiguse poolest» (privileegi olevat kehtestanud Manco Capak ise). See räägib täiesti ühemõtteliselt selle kasuks, et sõnaga «inka» tähistati sotsiaalset päritolu. Kuid erandituIt kõik kroonikud osutavad tähelepanu inkade lähedastele sugulussidemetele, mis määrasid kuuluvuse Tahuantinsuyu valitsejate sugukonda. Ja ikkagi — kes või mis on inkad?

Teame, et Manco Capak ja tema kaaskondlased olid ketšuad. See on kõige arvukam indiaanlaste etniline rühmitus Lõuna-Ameerikas. Inkad olid osa sellest, võimalik, et eraldi sugukond või koguni terve hõim, kuid ikkagi ketšuad. Viljakas Cuzco org soodustas maaviljelust. Uutes tänuväärsetes tingimustes kasvas elanikkond kiiresti ja orus muutus niiviisi üha kitsamaks. Inkade tülid teiste ketšuategа maa, vee ja saagi pärast muutusid aina sagedasemaks. Kõik see loomulikult kiirendas paiksete põlluharijate kihistumist rikasteks ja vaesteks, sealhulgas ka omaette sõjameeste ja väepealikute rühma eraldumist. Järk-järgult saab sõjast elukutse ja hõim hakkab «sõdimistöö» eest oma kaitsjaile kompensatsiooni maksma — algul sõjasaagist, kui seda aga parajasti pole või on seda vähe, siis asuvad kogukondlased nende rahuliku elu jaoks nii tarvilike inimeste ülalpidamiseks teisi võimalusi otsima.

Kutselise sõjameheseisuse ilmumine otsustab aga iseendast võimuküsimuse. Aegamisi muutub kogukondlaste üldkoosolek operatiivsemalt toimivaks väljavalitute nõukoguks. Algul kuuluvad sinna kõige vanemad kui kogenuimad, siis vahetavad neid välja kõige targemad kui arukaimad, lõpuks saabub aga tugevaimate aeg. Viimastel on imeväärne oskus teisi veenda selles, et just neisse on koondunud kõik kolm nii vajalikku juhiomadust — kogemus, tarkus ja jõud.

Teiste võimutunnuste seas omastavad nad ka hõimusümboli, mille juurde kuulub vaieldamatult hõimu nimigi. Üha sagedamini hakkavad uued juhid vaenlase või liitlasega kohtudes rääkima «meie, inkad» asemel «mina, Inka». Ent kui tähtsaim või edukaim juht tuleb mõttele lisada sõnale «inka» ka omadussõna «ainus», siis hakkavad tema kaashõimlased ootamatult aru saama, et nad ei ole juba ammu enam inkad, vaid selle Ainsa, kellele on antud jumalik õigus lihtinimeste üle valitseda, alamad.

Muidugi ei saa garanteerida, et kõik just nõnda sündis, ent nii võis juhtuda.

Sedamööda kuidas inkad oma võimsuse kasvuga kodunesid, suurendasid nad Cuzcos aina püüdlikumalt linnriigi valitsejasoo

ridu. Võit tšankade üle lubas inkadel oma võimu juba kõikidele ketšuatele laiendada. Inca Huayna Capaki valitsusajal on olemas juba kümme tuhat rangelt kuninglikesse *ayllu*'desse jaotatud päikesepoega. Sõna *ayllu* ei tähenda ketšua keeles muide mitte ainult inkade sugupuu harusid, vaid ka kogukonda. Varajase klassiühiskonna majanduslike aluste tugevnedes hakkas sõna *inka* etniline sisu loovutama kohta sotsiaalsele, selle seaduspärase protsessi purustas aga hispaania konkistadooride tulek, andes sõnale tagasi tema esialgse, etnilise tähenduse. Meiegi hakkame seda tarvitama just selles tähenduses.

Tuleme nüüd tagasi Manco Capaki juurde.

Kuldkepp näitas Manco Capakile ja Mama Ocllole täpselt kätte nende rännaku lõpp-punkti. Selle asemel aga, et hakata siin tulevast pealinna rajama, asusid nad hoopis kohalikke elanikke kokku ajama, et «neid õpetada ja neile head teha». Inka suundus põhjakaarde, tema abikaasa lõunasse. Nähtavasti suutsid nad mõjuva mulje jätta, sest nende juurde tuli palju inimesi. Kroonik Garcilaso onu väitel hakkas osa inimesi Manco Capaki käsul kõigi jaoks toitu valmistama, teistel käskis ta hakata «onne ja maju» püstitama. Nii sai linn alguse. See jagati kaheks: Hanan (Ülem-)Cuzcoks ja Hurin (Alam-)Cuzcoks. Inka poolt kohale kutsutud inimesed hakkasid elama Hanan Cuzcos, need aga, keda abikaasa kohale tõi, Hurin Cuzcos.

Loodetavasti pööras lugeja krooniku onu jutustuses tähelepanu iseloomulikule detailile: kohalikke elanikke inka ei palu, vaid käsib, teiseks ehitatakse Cuzcosse nii onne kui ka maju. Kuigi legend täpselt ei määratle, kes ühes või teises elama pidi hakkama, ei ole vastust raske ära arvata.

Cuzco linn oli tõesti jaotatud üla- ja alaosaks, ent Tahuantinsuyu õitseajal oli see pigem traditsiooniline. Lisaks sellele läks Inca Roca ajal *capak cuna* järgi võim Alam-Cuzco dünastialt Ülem-Cuzco dünastia kätte. On aga täiesti mõeldav, et kuni Inca Rocani nimetati Alam-Cuzcot ülemiseks ja vastupidi, sest valitsejad ei ole kunagi armastanud oma madalat päritolu tunnistada. Teisisõnu väljendab taoline jaotus selgesti inkade ühiskonnas aset leidnud kihistumist. Samal ajal ei olnud sellise jaotuse teke esialgu seotud ühiskondlike nähtustega. Et selles veenduda, piisab Peruu ja Boliivia füüsilise kaardi silmitsemisest. Selle maailmaosa reljeef on niivõrd ebatavaline, et ilmastikutingimused tema eri osades ei sõltu mitte kaugusest, vaid kõrgusest. Kõrvuti mäetippude igilumega kõrvetab sõna otseses mõttes mõne kilomeetri kaugusel troopikaleitsak. Seetõttu oli jaotuse ülemiseks ja alumiseks dikteerinud inimesele loodus, kuidas seda aga ära kasutada, otsustasid inkad juba ise.

Selle vana traditsiooni säilitanud, jaotasid päikesepojad oma riigi samal põhimõttel, peegeldades selle läbi oma uut maailmavaadet. Uuel viisil planeerisid ja ehitasid nad üles, loomulikult

alamate kätega, gigantse kivihälli, oma tsivilisatsiooni peamise sepikoja. Vaevalt oskas Manco Capak ette kujutada, missugusteks muutuvad mõnesaja aastaga need «onnid ja majad», millest sai alguse vana aja ühe vägevama linna, Tahuantinsuyu pealinna Cuzco ajalugu.

Ent kes ehitasid Cuzcos esimese maja ja esimese onni?

Kes neid püstitada käskis, seda teame, aga kes käsu täitsid?

Sellele küsimusele vastab tänapäeva teadus peaaegu kõhklusteta ja üheselt: oru asustasid needsamad, kelle hulgast on inkadki — ketšua indiaanihõimud. Neist said ka Inka alamad ja Cuzco ehitajad. Seda kinnitab hulk otseseid ja kaudseid tõendeid. Mitte ainult Cuzco, vaid eelkõige kogu org ja seda ümbritsevad asustatud kõrgmäestikurajoonid olid ketšuate asustusalaks, selle suure indiaani keelkonna etnokultuuriliseks keskuseks.

Edasi teame, et päikesepojad nimetasid «inkadeks eesõiguse poolest» ainult ja eranditult ketšuaid. Nemad kuulusid esimestena tulevase impeeriumi koosseisu juba siis, kui Cuzco oli vaid üks paljudest ketšua linnriikidest. Loomulikult võisid esimestena inkade juurde saabuda need, kes otse kõrval elasid. Just «inkad eesõiguse poolest» elasidki Cuzco lähistel, moodustades koos ülejäänud ketšuatega tugeva ja piisavalt laia asustusrõnga, mille keskuseks oli inkade pealinn.

Cuzco vahetus läheduses kõrguvad seniajani suurte linnriikide keskuste varemed, mis on vaieldamatult ketšuaile kuulunud. Mõnikord on küll oletatud, et need on püstitatud inkade endi kätega, kuid detailsemad uuringud kõrvaldavad otsustavalt sellise oletuse. Ja kuigi need linnad paljuski üksteist kordavad, oleks raske mõista, miks neist igaüks hiiglaslikke kaitserajatisi ehitas, kui ehitajail oma naabreid karta ei tulnud. Ei, Cuzco, Pisaci ja teiste linnade kivimüüre vaadates ei ole kahtlust, et need on loodud just nimelt kaitseks rahutute naabrite eest, kelleks olid needsamad ketšuad ise.

Cuzco titaanlikud ehitised vapustavad isegi tänapäeva inimese kujutlusvõimet. Kuid sealsed kindlused, templid ja paleed on alles nüüd, varemeiks muutunuina, mälestusmärkideks saanud. On raske uskuda, et nad on püstitatud ainuüksi selle iidse maa inimeste paljaste kätega. Ja nad ei ehitanud mälestusmärke, vaid tavalisi kindlusi, templeid, paleesid, tõsi küll, mitte endile, vaid Päikese jumalikele lastele, kes vajasid ulualuseid ja varjupaiku maiste vaenlaste eest sama palju kui nende ehitajadki.

Tõesti, täiesti ülekohtune on see, et meie ajastu haritud inimene püüab teise, sama suurepärase inimese saavutusi vähendada, madaldada, nullini viia, kirjutades kõik need rajatised mingite kosmosetulnukate või kindlasti juba väljasurnud üliinimeste arvele.

See toimub sellepärast, et me tunneme veel halvasti oma minevikku. Selle poolest on Uue Maailma pärismaalaste minevik vaid üksik, võimalik aga, et kõige tüüpilisem juhtum.[14] Lihtsalt

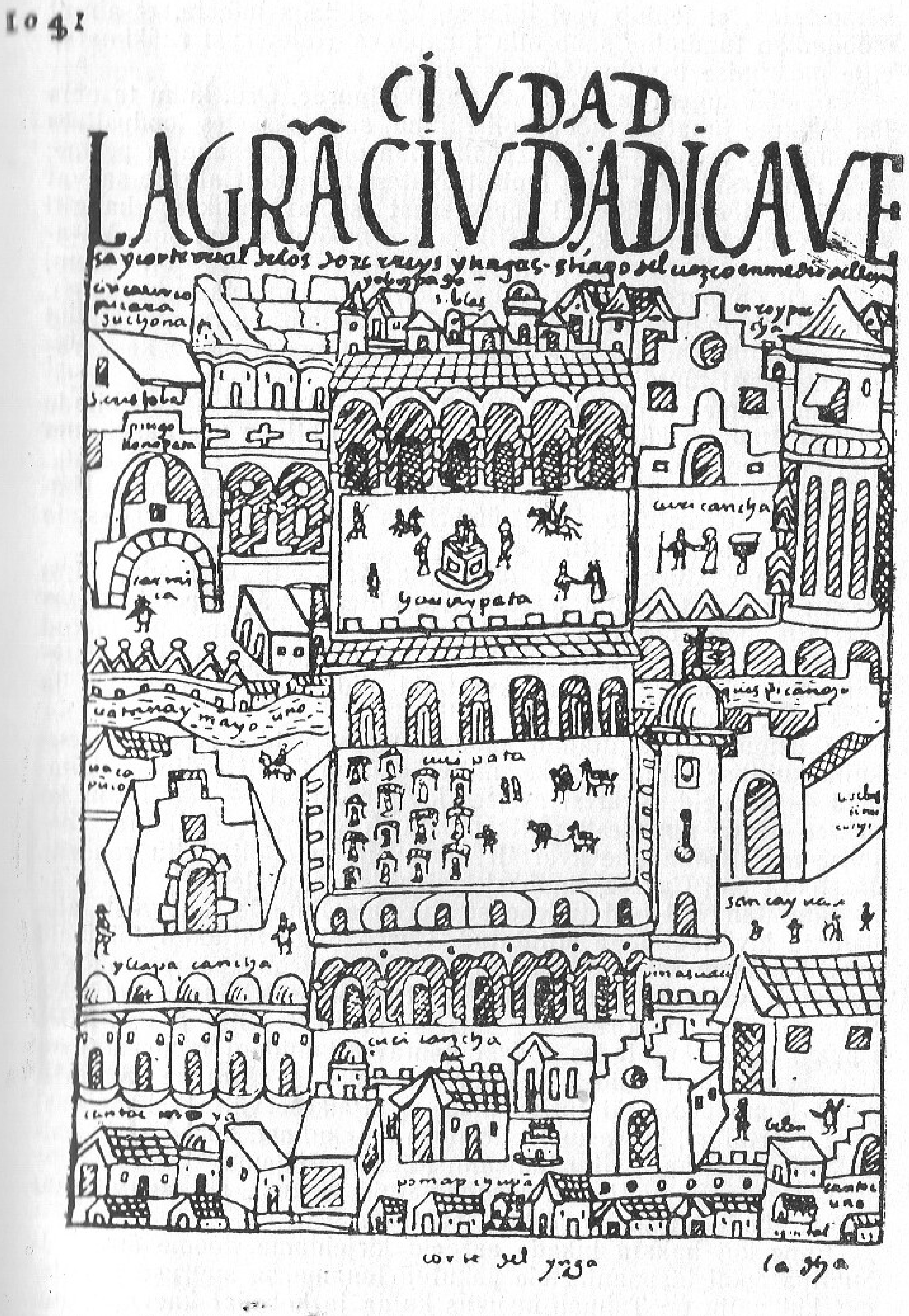

Cuzco linna skeem.

hämmastav, et leidub veel inimesi, kes ei taha mõista, et ainult möödaniku tundmine saab olla tänapäeva (tulevikust rääkimata) õige mõistmise usaldusväärseks aluseks.

Ent pöördugem taas Manco Capaki juurde. Oru, kuhu ta oma Isa Päikese juhatust mööda oli tulnud, suurepärastes looduslikes tingimustes veendus ta korrapealt. Maa oli siin tasane ja pehme, seda niisutasid kaks orgu ümbritsevatest mägedest alguse saavat väheldast jõekest. Keskel paiknevast soolaveeallikast hangiti soola. Õhk oli tervislik, ilmastik pigem mõõdukas kui soe. Majaseinte vahel oli soe isegi ilma koldeta, kuigi viimasega oli parem, nii nagu on parem talveriietuses, kuigi ka ilma saab hakkama. Õhk oli hämmastavalt kuiv — mõni nädal lahtises ruumis hoitud metsloomaliha muutus kuivatatud lihaks. Orus ei olnud ka kärbseid ega teisi tüütuid putukaid.

Oma esimesed onnid ja majad käskis Manco Capak ehitada Sacsahuamani [15] künka veerule, kuhu inkad hiljem püstitasid oma riigi peakindluse.

Sajandeid hiljem sai Cuzcost vanaaja suurimaid linnu. Hispaanlaste tunnistuste järgi ümbritses seda suurrajatist «sada tuhat» indiaanlaste hütti.

Proovime Cuzcot tema õitsenguaastail ette kujutada. Linn koosnes rangelt nelinurksetest kvartalitest. Väljastpoolt piiras kvartalit mõne meetri kõrgune katkematu müür, mis oli laotud erineva suurusega kiviplokkidest ning milles olid ilusad sissekäigud ja uksed. Suuremad kvartalid olid pikad sada meetrit ja rohkemgi, laius jäi pikkusele veidi alla.

Välismüür ei kujutanud endast «tara», vaid oli otsekui ristkülikukujulise maja seinaks, milles omakorda oli palju — kümneid — hooneid. Kvartal asetses kiviplatvormil — *pata*'l, siit ka mõned nende nimedest: Collkampata, Rimakpata, Killipata. Teatakse neljateistkümne kvartali nime, ent neid oli palju rohkem. Järelikult pidi Cuzcos ainuüksi kiviehitisi sadu olema.

Linnatänavad olid tolleaegse Euroopa linnade tänavaist laiemad ja kiviplaatidega sillutatud. Cuzco hiiglaväljakuil toimusid massikogunemised ja rituaalsed pidustused. Rimakpampal näiteks kuulutati välja valitseja käske, siit nimetus «Kõnelev väljak». Selle kõrval, linna kirdeosas, elutsesid inkad ise. Siin seisis Manco Capaki maja, kujutades endast nähtavasti midagi muuseumitaolist. Samas paiknesid ka «Suur kvartal» ja «Punane kvartal». Veidi lõuna poole jäi Intippampa — «Päikese väljak» koos vastava kvartaliga, kus asus Coricancha — «kullast, hõbedast ja kalliskividest» tempel, riigi tähtsaim Päikese Pühamu.[16]

Coricanchas hoiti alal loendamatuid rikkusi. Nii on väitnud inkad, nõnda on kõnelnud hispaanlased.

Enne kui hakata inkade aardeid kirjeldama, toome ära Atahuallpa poolt hispaanlastele pakutud lunamaksu suuruse ja ütleme, kui palju on Tahuantinsuyus kulda ja hõbedat kaevandatud. Kuninglik laekahoidja on hinnanud lunamaksu 4 miljonile 605

tuhandele 670 kuldtukatile. Cieza de Leóni järgi on inkad kaevandanud aastas 50 tuhat arroobat (575 tonni) hõbedat ja 15 tuhat arroobat (172,5 tonni) kulda. Kogu kuld ja hõbe kulutati eheteks.

Coricancha oli ehitatud suurepäraselt viimistletud monoliitsetest kividest. Peaaltar oli üleni kaetud «kullast plaatide ja lattidega». Altaril seisis Päikest kujutav kuldplaat, näokujuline ja nii hiiglaslik, et ulatus seinani kogu templi fassaadi laiuses. Kahel pool altarit kullast lattalustel seisvatel kuldtroonidel istusid pidulikes poosides surnud valitsejate balsameeritud kehad. Kõik templi uksed olid kullaga kaetud, piki seina väliskülje ülaserva kulges aga kuldne ääris laiusega üks *vara* (veidi üle kaheksakümne sentimeetri).

Templiga külgnes kaetud galerii. Sedagi kaunistas kuldääris, aga laiem kui *vara*. Siin oli Päikese abikaasa Ema Kuu kabel, mille seinu kattis seestpoolt hõbe ja kus troonisid kahel pool altarit, millel seisis hõbeketas, hõbesängides valitsejate surnud abikaasade muumiad. Samas paiknesid ulualused ka teistele jumalustele, nagu Veenus, Vikerkaar ja Illapa, kes oli kõuemürina ja välgulöögi isand.

Templi pühimaks paigaks oli *Uillak umu*, ülempreestri [17] palvela, mille seinad, lagi ja koguni põrand olid kullast, piki karniisi kulges aga laia lindina türkiiside ja smaragdidega ülekülvatud raamistis. Mõnevõrra «tagasihoidlikumalt» oli kullaga kaunistatud veel kolm kabelit.

Coricancha kõrval pidi asuma ka kullast loodust imiteeriv aed, ent hispaanlased said sellist vaid Tumbezis näha, sest kõmu nende kullahimust oli jõudnud Cuzcosse kiiremini kui nad ise.

Cuzco imeks oli veevärk — kaks kivitoru nimega Collke Machakhuay — «Hõbedased maod». Vesi oli neis värske ja selge, torud aga vingerdasid tõesti madudena mööda linna. Linnast läbi voolavaid ojasid ääristasid kiviplaadid, sageli voolasid nad ka maa all, eriti väljakupiirkondades, et mitte inkade paraade ja pidustusi segada...

Kõikidel neil kulla ja hõbedaga ehitud kivist imedel olid... õlgkatused! Tundub veider, et kõiki keraamikasaladusi vallanud inkad ei suutnud välja mõtelda katusekivi!

Kivimüüride monoliitrahnude peegelpinnad, meetripaksused kuldkarniisid ja õled! Uskumatu kombinatsioon.

Ent õled nagu kuldki oli Tahuantinsuyu reaalsus. Ja meil tuleb veel korduvalt kokku puutuda veelgi ebatavalisemate nähtuste ja tõsiasjadega, milleta päikesepoegi ega nende riiki ei ole võimalik ette kujutada ega mõista.

Teeme meie jutustuse esimesest osast kokkuvõtted.

Cuzco orgu saabunud inkad olid ketšua hõim, kes oli ammustel aegadel elanud Andides, eeldatavasti Titicaca järve naabruses. Tõenäoliselt võttis ümberasumise ette mitu hõimu üheaegselt ja seda põhjustas seniste elupaikade üleasustus. Pole võimatu, et

rännet mõjustas keskusega Titicaca järve kallastel paiknenud Tiahuanaco tsivilisatsiooni häving.

Uues asupaigas läksid inkad lõplikult üle paiksele maaviljelusele. See kutsus esile uute ühiskonnasuhete edasiarenemise, sugukondliku korra aktiivse lagunemise ja varandusliku kihistumise.

Pidev võitlus maa ja vee pärast põhjustas erilise sotsiaalse rühmituse, kutseliste sõjameeste eraldumise, millest kujunes aja vältel kuningliku dünastia taoline väepealikute ja valitsejate sugulusrühmitus.

Inkade kui uute naabrite ilmumine teiste ketšua hõimude poolt asustatud Cuzco orgu ei saanud toimuda ilma vanale elanikkonnale mõju avaldamata. Inkad, kes paistsid silma kui just mitte suurema sõjakuse, siis piisavalt kõrge organiseeritusega, milleta oleks ümberasuminegi võimatu olnud, tülitsesid mitte ainult ketšuategа, neile pidevalt mõju avaldades, vaid hakkasid mängima eelposti osa ka võitluses tšankadega, kes olid ketšuaid pidevalt hirmu all hoidnud.

Tahuantinsuyu riigi ajaloo see etapp on meieni jõudnud legendina Päikese Poegade maapealse valitsemise algusest, kellest esimesed, Manco Capak koos oma õe ning abikaasa Mama Ocloga, olid legendi järgi Päikese ja Kuu lapsed. Just nemad on asustanud Cuzco linna, millel seisis ees Tahuantinsuyu, päikesepoegade riigi tulevaseks pealinnaks saamine.

II PEATÜKK

ALGUL VASALLID, SIIS MISJONÄRID, LÕPUKS ISANDAD

Nüüdisterminoloogia järgi võib maa peale saabunud päikesepoegade eesmärgi formuleerida ühesõnaliselt: tsivilisatsioonitoomine.

Tegelikus elus oli selle ülesande püstitanud inkade tsivilisatsioonitoomise organiseerija Isa Päike. Inkad ise andsid sellele missioonile konkreetse sisu. Meenutame, et Isa Päike oli oma lapsi maa peale saates pannud neile südamele õpetada kohalikud inimesed teda, Päikest, jumalana kummardama. Kuid see ülesanne polnud kaugeltki peamine, sest abstraktsele «meie Isa Päikese tunnetamisele» järgnesid taevase valgusallika hoopis konkreetsemad nõudmised. Need seisnesid selles, et Päikese lapsed peavad aitama kohalikel inimestel tervelt mõtlevateks ja hästikasvatatud inimesteks saada, kes elaksid asulates, oskaksid maad harida, taimi kasvatada ning maa ande mõistusega inimeste, mitte loomade kombel kasutada...

Ei ole raske märgata, et nagu kuldsaua puhulgi prevaleerib siin jumaliku, religioosse alge suhtes ilmalik, täpsemalt maine ja üldinimlik.

Selline tegevusprogramm eeldab aga maa peal kõige ehtsama metsluse olemasolu. Päikesepoegade legendi kohaselt nii ka oli. Seepärast päikesejumal oma lapsed maa peale saatiski, et ei suutnud enam seal valitsevat korralagedust välja kannatada. Nähes, millises hirmsas metsluses inimesed virelevad, hakkas ta neisse suhtuma kaastunde, järelikult sümpaatiagagi ja töötas välja oma abistamiskava.

Sel juhul teadis Manco Capac juba algul, kuhu ja milleks ta läheb. Aga kas Isa Päike sai oma poega ja saadikut informeerida sellest, et inimesed elavad maa peal koobastes, käivad paljalt ringi ja söövad meeleldi üksteist?

Sellest momendist kuni hispaanlaste saabumiseni tegid päikesepojad kõik selleks, et inimesed inimväärset elu elama õpetada. Sellepärast alistasidki nad neli ilmakaart.

Ent oma ajaloolise ülesande sellise mõistmiseni ei jõudnud inkad kohe. Vaevalt mõtlesid nad millelegi sellisele, kui sisseelatud paikadest uusi maid avastama siirdusid. Nii tähtsad mõtted ei sünni harilikult mitte mõtlemisaja, vaid reaalse jõu ülejäägist.

See hetk jõuab inkade ajaloos kätte veidi hiljem, nii sajakonna aasta pärast, Manco Capaki ees seisis aga samuti väga tähtis ülesanne: ellu jääda, kaitsta oma suguharu (rahva) õigust omandatud maale Cuzco orus.

Ilmselt arvame õigesti, kui eeldame, et sel hetkel ei olnud

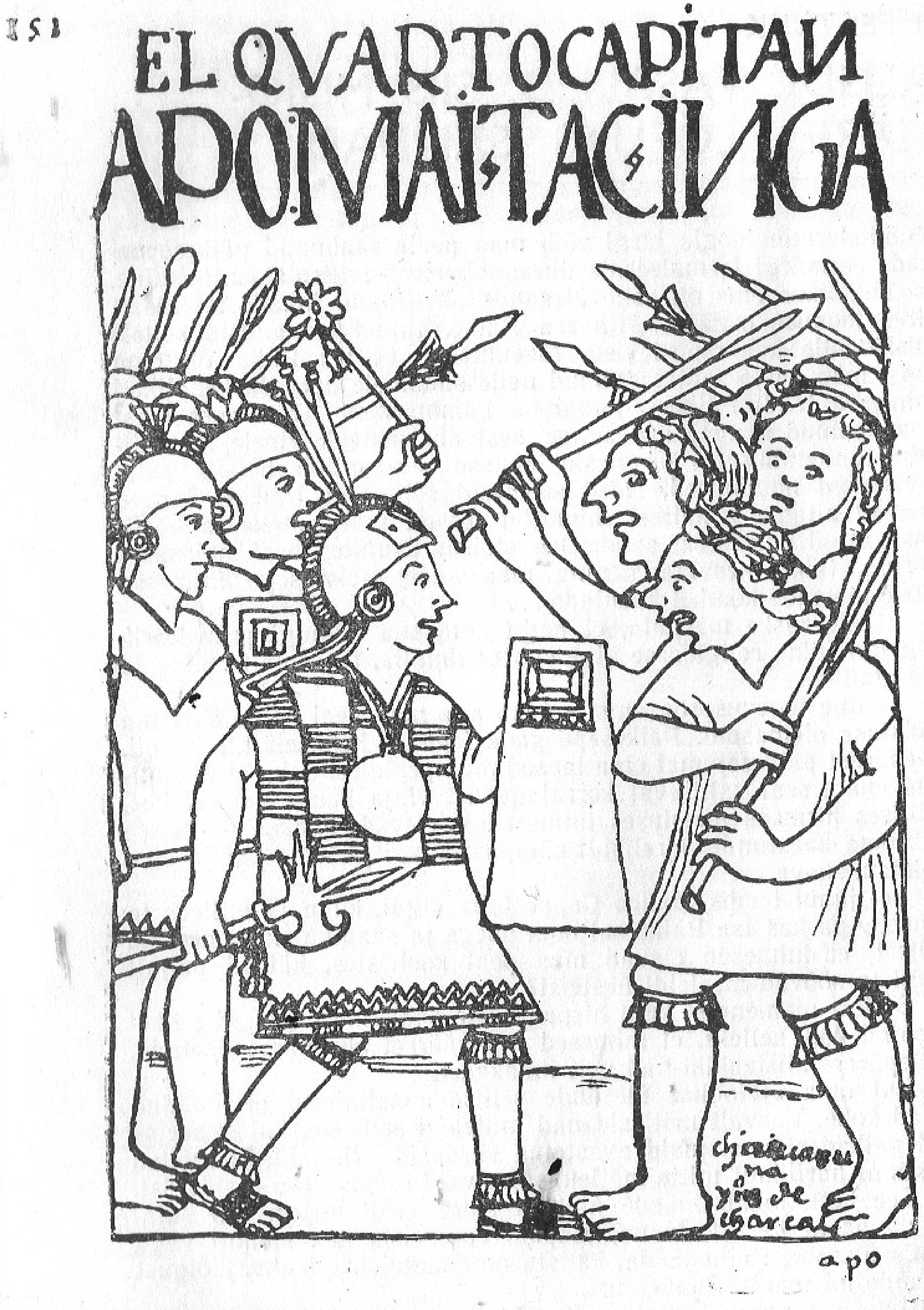

Lahingustseen.

maaküsimus Cuzco orus veel liiga terav ja inkadel ei tulnud iga maalapikese pärast kohe võitlusse asuda. Kuid rahva arvukuse suurenedes ei saanud inkadel ja nende naabritel niisutusvee ja maa probleem teravnemata jääda. Taas tuli kas uute maade otsingutele siirduda või hakata neid oma naabritelt ära võtma — selline oli väljavaade karmi tegelikkusesse. Inkad eelistasid jääda.

Ajalugu ei ole säilitanud selle võitluse üksikasju; kestis see mitte vähem kui kolmsada aastat, kuid nimelt sellel ajalooetapil muutus päikesepoegade misjonitegevus reaalsuseks. Vaevalt tõi verine vennatapusõda inkadele üksnes võite, nagu päikesepojad kinnitavad. Edu vaheldus lüüasaamistega. Eelkõige annavad sellest tunnistust alatasa nii kõrgemaks kui ka paksemaks kasvavate kindluste, linnuste ja linnade müürid, mida püstitasid püüdlikult nii inkad kui ka nende naabrid. Korduvalt tuli päikesepoegadel taluda piiramisi, millel on vähe ühist Inka ja Päikese sõjameeste ees liikuvate juttudega nende võitmatusest.

Ühest sellisest naaberlinnast tasub lähemalt jutustada. Säilinud varemete järgi otsustades ei olnud Pisac mitte lihtsalt suur, vaid ketšuate suuremaid linnu. Mõnede näitajate poolest suutis ta Cuzcoga võistelda ja selle koguni üle trumbata. Lisaks sellele asus Pisac Cuzcost kõigest 15—18 kilomeetri kaugusel. Meid huvitab Pisac veel sellepärast, et ükski kroonik sellenimelist linna ei mäleta.

Muidugi võime oletada, et inkad hüüdsid Pisacit kuidagi teisiti. Nii näiteks sai püha linn Machu Picchu endale sellise nime alles meie päevil. Ent erinevalt Machu Picchust esineb sõna «pisac» Sarmiento kroonikas «India ajalugu». Tõsi küll, seda nime kannab org, mis kaks korda (!) sattus inkade vallutuste alla. Lisaks meenutab Sarmiento inkat nimega Pisak Topu — see oli olnud hispaanlaste inkasid käsitleva teose õigust tõendanute seas ja esindanud kümnenda *Sapa Inca ayllu*'t.

Mõlemal retkel Pisaci orgu oli otseselt «kasvatuslik» iseloom, kuigi kõige lihtsam on neid karistusekspeditsioonideks lugeda, seda loomulikult inkade misjonitegevuse mõttes. Esimesel korral oli oma sõjamehed orgu saatnud Yahuar Huakak, kuna nende maade valitseja oli tapnud inka külaskäigul viibinud poja. Ta oli arvestanud, et Cuzco trooni pärib Yahuar Huakaki teine poeg, kes oli talle ema kaudu sugulane. Seepeale olid inkad Pisaci oru sõna otseses mõttes maa pealt minema pühkinud.

Teine retk sellesse orgu toimus Inca Uiracocha ajal. Kolm sõjaväe osa vallutasid tema käsul Pisaci orus Pacaycacha asula. Kuna kohalikud elanikud aga Uiracochat austama ei tulnud, hävitas ta asula ja tappis selle elanikud maha.

Millest need sündmused kõnelevad?

Alustame oletusega: võib-olla on Pacaycacha praegu Pisaciks hüütava linna esialgne nimetus? Sellele osutab näiteks Pacaycacha kaugus Cuzcost, mis on Sarmientol ära toodud. See kattub Cuzco ja Pisaci vahelise kaugusega.

Vaatame edasi. Pisaci kindlustused kinnitavad ilmekalt, et veel XIV ja XV sajandi vahetusel eksisteerisid lisaks Cuzcole inkadest sõltumatud ketšua linnad, nende seas ka Pisac (hakkame seda linna nii nimetama). Sama ilmne on see, et Cuzco mitte ainult ei sõdinud nendega, vaid astus ka liitu, mida tõendab Cuzco ja Pisaci valitsejate, tõsi küll, mitte eriti õnnestunud dünastiline abielu.

Peale Pisaci on teada ka teised ketšuate rajatud linnriikide pealinnad: Ollantaytampu, Paucartampu, Callaca, Yusay.

Need linnriigid ei saanud olla päikesepoegade tsiviliseeriva tegevuse objektideks, sest metslased ja barbarid nii suurtes linnades ei ela.

Inkad pidid Pisaci oru vähemalt kahel korral vallutama, kuid see paiknes ju peaaegu Cuzco külje all. Alistunud vasalle aga kaks korda ei vallutata. Järelikult ei olnud Cuzco võim Pisaci üle eriti kindel.

Sellega meie eriline huvi Pisaci suhtes veel ei lõpe. On raske mõista, miks seda linna kroonikates ei mainita. Isegi kui see linn ja tema elurütm oleksid vastanud kasvõi ainult kümnendikule sellest hiigeltööst, mis oli kulunud tema suurepäraste ehitiste rajamiseks, ei saanud Pisac isegi pimedale nähtamatuks jääda, pealegi oleks ta kivihiiglase pulsilööke igal juhul tundnud.

Kuid kordame: hispaanlased Pisacit ei näinud. Millega linna «kadumist» seletada? Vaid üks seletus on võimalik: kui hispaanlased Tahuantinsuyusse saabusid, oli kivine Pisac juba surnud. Siit järeldub, et juba inkade ajal Pisac kas suri ise või surmati nimelt kui suur keskus, kui pealinn! Ja ta suri poliitilist surma, sest vaenlase rünnakud ei ole Pisacit purustanud, tema kindlustused ja paleed on ainult aja, mitte inimkäte poolt kannatada saanud.

Ei olnud Pisacil ka sellist murettekitavat probleemi nagu elanike toiduainetega varustamine. Mäenõlvu katavad siin kokku kantud hiiglaslikud platvormterrassid. Mõnel nõlval on koguni viiskümmend-kuuskümmend astanguriba. Nad on ehitatud nii täiuslikult, et paljusid terrasse kasutavad kohalikud elanikud tänapäevalgi ja koguvad sealt saaki. Ei olnud Pisac ka veepuuduses. Püha mäe jalamil, mille nõlvadel ja harjal paiknesid iidse linna tähtsamad ehitised, voolab veerikas Uillcanota jõgi, millesse suubub Chongo mägioja.

On raske ette kujutada, kuidas nägi linn välja oma õitsengu tipul, kui isegi tema varemed meie kujutlusvõimet erutavad. Vaikides vaatavad maailma peale alla Pisaci hiiglatemplid ja paleed. Vankumatult seisab kahekordne kivimüür, linna peamine kaitserajatis. Otse kaljusse raiutud trepid viivad astangutena üles, ühendades linna keskusi üle kõige kõrguva Pisaci usulise ja administratiivse tsentrumi Intihuatanaga.[1] Säravaks poleeritud kivimüüritis on otsekui joonlaua järgi laotud nelinurksetest ideaalselt üksteisega sobitatud kividest. Ebatasastel mäenõlvadel allapoole

suunduvate, maona looklevate põlluterrasside rangelt paralleelsete ridade taustal, millel lõbusalt rohetavad õnnistatud maisi võrsed, seisavad Pisaci võimsad, monumentaalsed, liikumatuks tardunud vahitornid...

Kuidas võis see inimtöö ja visaduse ime oma õitsengu tipul välja näha? Milline oli Pisac siis, kui aeg, loodus ja inimene olid ühinenud mitte tema purustamiseks, vaid loomiseks?

Viimasele küsimusele vastab Peruu uurija Victor Angel Vargas,[2] tänu kelle jõupingutustele on maailm seda kaunist linna otsekui uuena näha saanud.

«On absoluutselt kindel,» kirjutab Vargas, «et Pisac on olnud esmase tähtsusega linnaline keskus, millest kahtlusteks kohta jätmata räägivad gigantsed arhitektuurisäilmed, mida võime näha... Jutt on metropolist, mis hämmastab oma rajatiste mõõtmete ja kvaliteediga.»

Millistele andmetele teadlane toetub niivõrd tähtsat järeldust tehes?

Vaatleme mõnda neist. Pisaci linna purunenud kvartalid hõlmavad territooriumi, mille pindala on mitu ruutkilomeetrit. Külad või harilikud pühapaigad sellised ei olnud. Pisaci kahes rajoonis on matmispaiku. Need on suurimad ja muljetjätvaimad kalmistud Peruus. Niisugune mausoleumide ja sarkofaagidega nekropol võis kuuluda ainult selgelt väljakujunenud ühiskondliku kihistusega hiigellinnale.

Intihuatana templid ja paleed on täiesti võrreldavad Coricanchaga. Nende suurepärane ehitusstiil on tüüpiline pealinnale. Pisaci idaservas asetses ümartornide ansambel, ketšua arhitektuurile iseloomulik detail, mis on püstitatud põlluterrasside, teede ja linnaga külgnevate asulate kaitseks. Sellised tornid, samuti kui kindlusemüürgi, on omased pealinnale.

Vastupidavate ja ilusate majade järgi otsustades (vaid sellised majad on säilinud) pidi linna elanikkond olema väga arvukas. Lisaks niisugustele majadele oli ketšua linnades tohutu hulk savimaju, mis ei saanud tegelikult meie päevini säilida. Niisugune koht oli Cuzco. Seda nägid hispaanlased, näiteks Pizarro sekretär Pedro Sancho.[3] «Seal on üle saja tuhande maja,» kirjutas ta oma kroonikas. Üle saja tuhande maja on Cuzcos loendanud ka kroonik Miguel de Estete.[4] Nendele andmetele tuginedes arvab Vargas, et Pisacis pidi olema tuhandeid lihtinimeste maju.

Pisac asub strateegiliselt tähtsas kohas, peaaegu ligipääsmatul mäel. Ta valitseb oru üle, mis kulgeb Paucartampu suunas. See oli liiga tähtis teede ristumispunkt, et siin oleks võinud olla lihtne asula.

Vargas väidab, et kuni Inca Huayna Capakini oli Pisacil samasugune tähtsus kui Cuzcol. «See oli esimese järgu pealinn, nii nagu olid omal ajal pealinnadeks Ollantaytampu, Chinchero, Machu Picchu ja teised linnalised keskused,» kirjutab ta.

See oli tõesti nii. Ja kuni kõrvuti Cuzcoga seisis Pisac, ei

olnud inkadele oma Isa Päikese korraldusi olemas. Polnud lihtsalt mahti neid meenutada, veel vähem välja mõelda. Peale selle võis igasugune katse sellist naabrit nagu Pisac asjasse pühendada saada selle poolt vööriti mõistetud, sest ka naaber ise eelistas oma probleeme lahendada teiste arvel, kelle hulka kuulusid ka inkad. Nii püstitatigi Cuzcos suure hoolega müüre ja kindlustusi.

Linnalähedasest haritavast maast erinevalt oli kive kõikjal nii palju, et puudust neist ei tuntud. Ümberringi kõrgusid mäed. Nad andsid kive. Ja kõrguses otsekui võisteldes inimesele ligipääsmatute mäetippudega kerkisid taeva poole kindlustuste ja alt laienevate ümartornide kivihiiud, mille mudeleiks olid mäed ise.

Kuid inimesed õppisid kivikindlusi mitte ainult püstitama, vaid ka purustama. Ja vastupidav kivi osutus inimvaimu tugevuse ees jõuetuks.

Vargas arvab, et Pisac kaotas oma tähtsuse Inca Huayna Capaki valitsusaastail. Seda mõtet väljendas tuntud Peruu teadlane piisava ettevaatlikkusega, mis annab meile õiguse vaadelda Pisaci kui pealinna languse tõsiasja mitte linna enda, millest tänapäeval on järel ainult varemed, konkreetselt positsioonilt, vaid mõnevõrra laiemalt, kogu ketšua regiooni seisukohalt.

Vargase uurimused on andnud ennekõike otseseid tõendeid kõrgest arengutasemest, milleni olid ketšua linnriigid jõudnud nende inkade riigi koosseisu lülitamise momendiks. Mõistetavamaks muutus ka ketšua linnriikide vaheliste suhete tegelik iseloom ja üldketšua riigi kujunemisprotsess ise: vabatahtlikult selline ühinemine ei toimunud.

Pisaci varemed räägivad selgelt, et linn ei hukkunud mingi üheainsa ja äkilise katastroofi tulemusena. On ilmne, et ta suri välja aeglaselt, sest hästi säilinud põlluterrassid annavad tunnistust küllaltki pikaldasest agooniast. Kui linn oleks korrapealt tühjaks jäänud, siis kellele ja milleks oleks tarvis olnud neid alal hoida?

Ei, linna kustumine kestis kaua ja nägi välja nõnda. Algul lahkusid ülikud, linn aga elas edasi. Tema kodanikud vajasid toiduaineid ja pisaklased jätkasid oma terrasspõldude korrashoidmist. Siirdus mujale linna koorekiht, ent tuhanded savihütid jäid. Neid jäi aina vähemaks. Ka terrasside pindala vähenes, kuid kõige alumisi ei lastud laguneda. Neid hoitakse alal tänini, seni, kuni siin, Pisacis, inimesi elab. Ja see pole teooria, vaid tegelikkus, sest tänapäeval paikneb Püha mäe jalamil väike indiaanlaste küla, mille elanikud terrasse kasutavad.

Läheme edasi. Inca Huayna Capaki valitsusajaks olid Tahuantinsuyu piirid Cuzcost tuhande kilomeetri kaugusele nihkunud. Kõne all on põhiliselt lõuna- ja põhjasuund.

Püüame ette kujutada, mida inkad tegema pidid, kui nad olid tõsiselt otsustanud kõik ketšuad alistada, see tähendab, oma liiga lähedal asuva ja liiga ähvardava naabri küsimuse lahendada. Seda enam, et Pisacit kõrvaldades võisid inkad oma impeeriumi

loomisele asuda. Pisaci asukohal oli ketšua linnriikide seas eriline tähendus. Ta seisis keskpunktis, olles ümbritsetud teistest väga tähtsatest ketšua linnadest: läänes oli Cuzco, kagus Paucartampu, põhjas Urupampa, Ollantaytampu ja Machu Picchu. See andis strateegiliselt tähtsa eelise, sest Pisaci vallutamiseks, kui polnud tegemist just ketšuatevahelise sõjaga, tuli kas nende ketšua linnadega liitu astuda või nende maadest sõjaga läbi minna. Kumbagi varianti ei olnud aga sugugi lihtne ellu viia. Sõjas Pisaci vastu olid nad täiendavaiks ja raskesti ületatavaiks takistusiks.

Lisaks sellele oli Pisac kõikide ketšua linnade liitlane, kuna kallaletung kas või ühelegi neist oleks avanud tee Pisacile. Pisac sai nimelt kiiresti ülejäänutele appi minna takistamaks kallaletunge ketšua linnadele. Juba sellepärast tuli temaga häid suhteid hoida.

Hoopis teistsugune oli Pisaci koht ketšuate omavaheliste suhete süsteemis. Tema keskne asend võimaldas tal pretendeerida kõikide ketšuate juhtimisele ja ühendamisele. Tundub, et seda ei mõistetud mitte ainult Pisacis. Selle järgi, mida oleme Vargaselt teada saanud, pidi Pisac mingil hetkel olema Cuzco kõige ähvardavam võistleja. Suhteid Pisaciga näiteks dünastilise abielu kaudu parandada püüdes võis nii ohtlikku liitlast muidugi mõnda aega oma tagalas sallida, kuid varem või hiljem tuli Pisaci küsimus siiski lahendada.

Peale objektiivsete ebamugavuste oli Pisaci asendil just inkade jaoks erakordselt tähtis subjektiivne faktor: tema ähvardavad bastionid ei lubanud Cuzco ja inkade ühe peamise usulise keskuse Paucartampu vahel ühendust pidada.

Just sellepärast oli inkadel, nagu eespool juba öeldud, üks esimesi ja vältimatuid ülesandeid oma võimu kindlustamiseks ja endi juhtimisel üldketšua riigi loomiseks Pisaci kõrvaldamine konkurentide ja võimalike võistlejate seast võitluses üldketšua trooni pärast. Ent Huayna Capaki ajal sellist küsimust enam inkade ees ei seisnud. See oli lahendatud mõnevõrra varem. Kuidas see aga toimus, seda võime vaid oletada.

Kuid tekib veel üks vastust nõudev küsimus: võib-olla olid inkad Pisaci sõjalise võimsuse säilimisest üldriiklikes huvides, näiteks vastukaaluks impeeriumi välisvaenlasele, ise huvitatud?

Sellist vajadust Tahuantinsuyul pärast üldketšua riigi loomist ei olnud.

Isegi tänapäeval tunduvad Pisaci kindluste varemed ligipääsmatutena. Tema õitsengu haripunktil oli just see tõsiasjaks, mida inkad ei saanud arvesse võtmata jätta. Arvatavasti sellepärast leiti Cuzcos, et Pisaci probleemi lahendamine puhtsõjaliselt on kui mitte võimatu, siis kindlasti ülimalt raske, ja selle ketšua linnriigi konkurentsist kõrvaldamine tuli kõikide variantide seast kõne alla viimases järjekorras. Ja kuni inkad seda keerulist probleemi lahendada püüdsid või läbi mõtlesid, tulid neile ootamatult appi need, kelles nad kuidagi ei osanud liitlasi näha.

Kuid siin lõpeb inkade ajaloo legendaarne osa ja me siirdume sündmuste juurde, mida tuleb arvestada tõesti sündinud ja erakordselt tähtsate tõsiasjadena ja mis on vahetult seotud üldketšua riigi loomisega Cuzco inkadega eesotsas.

Meenutame, et *capak cuna*'st jutustades tekkisid meil raskused selle *Sapa Inca* nime kindlakstegemisega, kes oli tšankade kallaletungi ajal argust üles näidanud, aga ka selle *Sapa Inca* nimega, kes oli argpüksi kõrvaldanud ja päikesepoegade riigi päästnud. Kuna meil ei ole alust ühtegi pretendenti inkade päästjana eelistada, siis anname sellele ajaloolisele isikule kahe inka nime. See sünteesitud nimi oleks Uiracocha-Pachacutek. Et aga mitte kirjutada ühe või teise valitseja arvele tegusid, mida see ei ole sooritanud, leiame järgmise väljapääsu: kui mingi tegu omistatakse ainult Uiracochale (tšankade võitjale), siis nimetame ainult seda nime; kui midagi oli teinud vaid Pachacutek (samuti tšankade võitja), siis jätame alles ainult selle nime. Sünteesitud nimi näitab, et allikates pole vasturääkivusi.

Niisiis on meil teada, et XV sajandi alguseks olid ketšua-indiaanlaste asustusalal tekkinud mitmed suured linnalised keskused. Mõningad tundemärgid lubavad meil neid nimetada ketšua linnriikideks. Kord nad võitlesid üksteisega, kord ühinesid liitudeks. Inkad Cuzcost, astudes nagu teisedki ketšuad oma ühiskonna arenemisel uutesse tingimustesse, püüdlesid kõikide ketšuate tugeva riigi loomisele, loomulikult endi egiidi all, soovides siseolukorda stabiliseerida ja naaberrahvaste sagedasi kallaletunge tagasi tõrjuda. Kuid ei Cuzcol ega ka teistel ketšua linnadel ei jätkunud selleks piisavalt jõudu.

Sellel ajajärgul ilmutasid suurimat huvi ketšuate rikkuste vastu tšanka-indiaanlased. Peatselt kerkisid nende ette samasugused ühiskonnaprobleemid mis ketšuategi ette, sest nende sotsiaalmajandusliku arengu tase oli ühesugune. Tšankad elasid ketšuatest lääne (edela) pool ja nende rünnakute lähimaks ja eelistatuimaks sihiks oli Cuzco, mis oli kõikide ketšuate eelpostiks. Ennast kaitstes kaitsesid inkad samal ajal ka ülejäänud ketšuate huve. See asjaolu oli erakordselt tähtis.

Sõda tšankadega, mille kohta võib oletada, et see kestis rohkem kui ühe põlvkonna, tõmbas inkade jõudusid ketšuatesisestelt asjadelt eemale, ja hoidis neid samal ajal ka alalises sõjalises valmisolekus. See oli inkade ühiskonna arengu tähtis kiirendaja, soodustades nende kihistumist klassidesse. Just sellal muutusid inkade ühiskonna erinevate kihtide vahelised suhted antagonistlikele klassidele omaseiks. Kuid veel olid elujõulised sugukondlike suhete patriarhaalsed järelkajad vaieldamatult antagonismi pehmendades.

Teisisõnu nõudis alaline välisoht kõigi sisejõudude mobiliseerimist, mis ühtlasi kiirendas juba ammu enne inkade Cuzco orgu ilmumist alanud ühiskonnamuutusi.

Cuzco osa kõigi ketšuate eelpostina ei saanud ka tema seisundit kogu ketšua linnriikide süsteemis mõjustamata jätta. Kuna just inkad kandsid endil tšankade-vastase võitluse põhiraskust, siis pidid ülejäänud ketšuad mitte küll heast tahtest, aga oma maade kaitse huvides Cuzco jõupingutusi kuidagi kompenseerima, eriti kaotusi elavjõus. Ilmselt võisid kõige efektiivsemat abi anda teiste linnade sõjaväeüksused, mis Cuzco kaitseks saadeti. Vähem tähtis ei ole ka see, et inkad sõjapidamiskogemusi omandasid.

Ent Cuzcos algavad «segased ajad». Nende saabumise põhjuseks peavad praktiliselt kõik kroonikud seda, et parajasti valitsenud *Sapa Inca* ei olnud oma ülesannete kõrgusel. Oma Isa Päikese õpetuse unarusse jätnud, oli ta uute maade haaramise ja valitsemise asemel pillerkaaritama hakanud. Seda kasutasid tšankad kiiresti ära. Oma suurima ja hästi organiseeritud sõjakäigu võtsid nad ette just sel päikesepoegadele raskel hetkel.

Tõsi küll, kroonik Inca Garcilaso järgi said segased ajad Cuzcos alguse tšankade kallaletungist, mida valitsev *Sapa Inca* peatada ei suutnud. Mis häbiväärseisse tegudesse puutub, siis krooniku väitel inkad selliseid asju üldse ei teinud.

Otsustagu lugeja ise, milline tšankade ja inkade vahelise sõja alguse variant teda rohkem rahuldab, sest mõlemad võivad võrdsel määral tõsielulikud olla, kuna tšankad ründasid Cuzcot tõesti esimestena. Nõnda kõneleme seetõttu, et tuntud Peruu ja Boliivia Hispaania-eelsete tsivilisatsioonide uurija Dic-Edgar Ibarra Grasso [5] on selle konflikti alguse kohta mõnevõrra teistsuguse versiooni esitanud. Ja kuigi suurem osa uurijaid tema seisukohta ei jaga, ei pea me võimalikuks sellest vaikida. Tema variandi mõte on järgmine.

Sel ajaloohetkel oli Cuzco koos teiste ketšuatega vasallsõltuvuses aimaraa-indiaanlastest ehk koljadest, kelle pealinnaks oli Colla linn. Inkad astusid tšankade vastu välja Colla valitseja käsul, kuna tšankade sõjajõud olid tema valduste pihta tundutavaid lööke andnud.

Tšankade ja inkade sõja alguse selline variant räägib ainult esimesel pilgul suurema osa kroonikateadete vastu, seda seepärast, et kui meelde tuletada, et inkad olid Cuzcosse kagu poolt tulnud, ei ole Cuzco sõltuvus Colla riigist põhimõtteliselt võimatu. Kroonik Martin de Morua [6] väidab otse, et kuningas Havilla ajal olid kõik maad põhja pool Titicacat Colla riigile kuulunud. Need ulatusid välja Uillcanota jõeni, ja seal, kus temasse voolab Chongo, asub Pisac, millest on Cuzcosse mäletatavasti jalgsi ühe päeva teekond. Kuningas oli sinna oma kaks pealikut — Tocay Capaki ja Pinau Capaki — saatnud, kes olid neid maid veel enne inkade sinna ilmumist valitsenud. Ent inkad ise tulid nende päikeselegendi järgi Cuzcosse ju Titicaca järve piirkonnast. Kas ei võinud nad ühe Colla kuninga käsul teele asuda?

On võimalik, et selle võis põhjustada mingisugune sündmus, mis oli seotud Tiahuanaco tsivilisatsiooni langusega. Sel juhul oli inkade sõltuvus Colla riigist, milles päikesepojad võisid tõesti

näha oma endist kauget kodumaad, täiesti loomulik ja sugugi mitte ebatavaline. Peale selle võis see olla vähetajutav ja sümboolne, sest «isandat» ja «alamat» eraldas paljude kilomeetrite pikkune raske tee piki Andide mäeahelikku.

On täiesti tõenäoline, et tšankad laastasid oma retkedega mitte ainult Colla teoreetilisi, vaid ka tõelisi alamaid. Ja Colla valitsejad otsustasid oma vanu õigusi meelde tuletada, sealjuures aru saades, et nende ja Cuzco huvid kattuvad. Niisiis järgnes Collast «käsk», millele inkad võisid suure heameelega reageerida. Käsk andis neile seadusliku aluse kõikide ketšuate mobiliseerimiseks, kui need ei olnud oma sõltuvust koljadest veel unustada jõudnud, võitlusse tšankade vastu. Sõda tšankadega algas inkadele õnnetult. Purustanud mitmed päikesepoegade väeüksused, liikusid tšankad peaaegu tõkestamatult nende püha pealinna poole.

Edasi arenesid sündmused hoogsalt. Inkade valitseja põgenes Cuzcost, jättes linna kaitseta. Seejärel ilmubki Inca Uiracocha, kelle ta isa ja valitseja oli ebasündsa teo eest pagendusse saatnud.

Uiracocha-Pachacutekil õnnestub peatselt *Sapa Inca* käitumisest, võib-olla aga ka vaenlase otsustavast tegutsemisest demoraliseeritud inkade sõjavägi kokku koguda. Ta saadab käskjalad ka kõikide Cuzco naabrite juurde. Oma isa, kelle poole Uiracocha appikutsega samuti pöördus, vastust ja nõusolekut ära ootamata (näeme, et see abi ei saabunudki) viskub Uiracocha-Pachacutek Cuzcole lähenevaile (loomulikult jalgsi) tšankade sõjavägedele hoogsalt vastu.

Tšankad ei olnud ühtne rahvas ega hõimuliit. Selle nimetuse alla oli ühinenud palju indiaanlaste suguharusid. Koos tšankadega tulid «ura-marcad, uillcad, utu-sullad, anco-huaillud», kirjutab Inca Carcilaso. Sellest loetelust on raske mõista, kas on jutt tšankade liitlastest või on nende nimede all tšankade suguharud-hõimud. Usutavam on teine võimalus, kuna tšankade ülempealiku nimi oli Anco-Huaillu.

Tšankad liikusid peatumatult Cuzco oruni, kus paiknes lahingut ootav Inca Uiracocha. Järelväe kaasa tõmmates laskusid tšankad orgu.

Vististi saatis Uiracocha rahu ja sõpruse ettepanekutega välja oma saadikud, kuid tšankad ei vaevunud neid isegi ära kuulama. Järgmisel päeval jätkasid nad edasiliikumist Cuzco suunas. Nii möödus veel üks päev.

Lahingu eelõhtul valvati mõlemat laagrit ülihoolikalt, ümbritsedes need tunnimeeste ringiga. Hommikul olid sõjamehed juba väesalkadesse rivistatud. Raevukate hüüete ja karjetega, pasunate, trummide, sarvede ja teokarpide helide saatel sammusid vaenlased teineteisele vastu. Ees kõndis Inca Uiracocha ja heitis esimesena vaenlase pihta oma viskeoda. Puhkes pikk ja visa lahing, kus kumbki pool ei saavutanud ülekaalu.

Lõunaks oli tšankadel viis tuhat sõjameest rivist välja löödud. Ent nad pidasid vastu. Taas võitlesid nad mitu tundi. Kuid tšankad tundsid, et inkade poolel astuvad välja värsked jõud. Need olid vastuseks Uiracocha palvele saabunud Cuzcost ja naaberasulaist. Nad kogunesid «viiekümne- ja sajakaupa» ning astusid kohe lahingusse. Nende valjud hüüded tekitasid mulje, et sõjamehi on rohkem, kui tegelikult oli. Ja tšankad hakkasid kaotama usku võidusse. (Võimalik, et selleks ajaks jõudsid inkadele appi sõjamehed ülejäänud ketšua linnadest, kaasa arvatud Pisacist.)

Legendi järgi hakkasid inkad karjuma, et kivid ja taimed inimestele kuuletuksid ja Päikese ning Uiracocha poolel lahingusse suunduksid. See riugas röövis tšankadelt lõplikult julguse. (Muuseas, hispaanlaste väitel oli legend sõjameestele kuuletuvatest kividest ja taimedest ka konkista ajal indiaanlaste seas väga populaarne.)

Peale võitu kinnitas Inca Uiracocha-Pachacutek, et vaenlasi olid aidanud purustada habemega inimesed, keda oli neile saatnud jumal Uiracocha. Keegi peale tema enda ei olnud neid näha saanud. Et nad uuesti olid kivideks muutunud, käskis ta kõik kivid kokku koguda, kelle seast ta ise oma liitlased üles otsis, et inkad neid kummardama hakkaksid.

Vaid vähestel tšankadel õnnestus põgenema pääseda, ülejäänud kas tapeti või vangistati. Vangid käskis Uiracocha lahti lasta, et nad inimestele Päikese Poja armulikkusest jutustaksid. Vangi oli sattunud ka tšankade juht Anco-Huaillu.

Lahing kestis üle kaheksa tunni. Selles osales 40 000 tšankat, kellest üle 20 000 hukkus. Inkad kaotasid 8000 meest. Kui palju päikesepoegi ja nende liitlasi Inca Uiracocha poolel sõdis, ei ole teada. Indiaanlased on kõnelnud, et tapetute ja haavatute veri oli voolanud isegi piki Cuzco orgu kulgevas kuivas ojasängis. Seetõttu hakati edaspidi seda kohta nimetama Yahuar Pampa, mis tähendab «Vereväli».

Nii lõppes see suur lahing, mille kirjelduse võtsime Inca Garcilasolt. Ent kõige veidramad sündmused toimusid pärast päikesepoegade võitu tšankade üle: päikesepojad alustasid uut sõda. Ja nende ekspansiooni esimeseks objektiks oli Colla riik, tähtsaimaiks ja vapraimaiks liitlasteks aga . . . tšankad.

Inkadele andis võit tšankade üle nähtavasti neid täiendavaid jõude, mida ei jätkunud oma võimu kehtestamiseks naabrite üle ühelgi ketšua linnal. Meile tundub, et just sel hetkel sai Pisaci saatus otsustatud, sest tšankade kallaletung Cuzcole, seda enam aga kõikide ketšuate ühine väljaastumine Colla käsul tšankade vastu — me ei välista sõja alguse kumbagi varianti — pidi Pisaci elanikke teistest ketšuatest varem sellest konfliktist osa võtma sundima, kuna Cuzco langemisel oleks Pisacist saanud tšankade rünnaku loomulik eesmärk. Inkad väljusid aga sõjast võitjaina ja nende positsioon ketšuate seas muutus tugevasti.

Vaadates asjale tänapäeva seisukohalt, ei oleks kõikide ket-

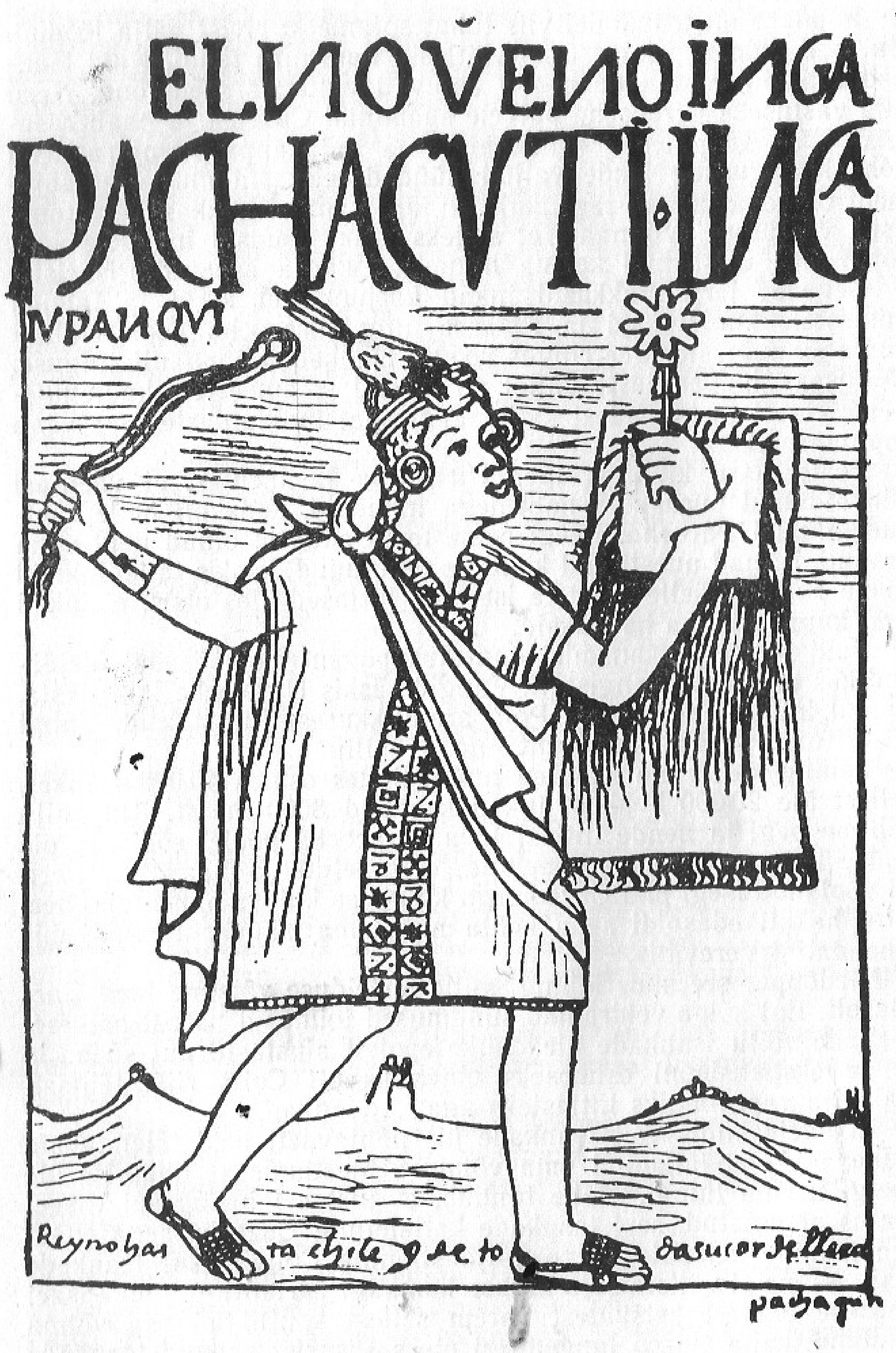

Inca Pachacutek Yupanki.

šuate ühendamine Cuzco naabreid lüüasaamisele ega isegi nende linnu ja kindlusi hävingule viinud. Selge on ka see, et päikesepojad ei oleks visalt vastu puiklevate «separatistidega» tseremoonitsema hakanud, nagu me seda taolistel puhkudel edaspidigi näha saame. Kuid ketšuate ühendamine üheks riigiks sõltumata sellest, kes seda oleks juhtinud, oleks tähendanud sellist etniliselt ühtse ja sotsiaalmajanduslikult kõrgeltarenenud jõu ilmumist Lõuna-Ameerika tollasele poliitilisele areenile, kellele teistel kontinendi riikidel ja rahvastel oleks raske olnud vastu seista. Nõnda see ka toimus.

Tuleb arvestada, et selleks ajaks olid kõik eelnenud Lõuna-Ameerika väljapaistvad tsivilisatsioonid kas ammu ajalooareenilt kadunud (Chavín, Nazca, Mochica ja teised) või lähenesid pidurdamatult oma loojangule. Mis aga Uue Maailma teistesse piirkondadesse, eelkõige maaja-asteegi areaali puutub, siis asus see niivõrd kaugel, et jäi isegi inkade suurtele vallutajatele ja ränduritele saavutamatuks.

Päikesepoegade langemises Colla riigi kallale ei olnud midagi ebatavalist. Veelgi enam, kui inkad tõesti koljadest sõltusid, võib seda isegi vältimatuna ette kujutada. Aga päikesepoegade õelaimate, kõige ohtlikumate vaenlaste tšankade osavõtt sellest retkest ei ole mitte imelik, vaid koguni mõistetamatu.

Ent juhtum tšankadega on ajalooline tõsiasi. Selle poolt räägivad näiteks inkade ja tšankade lahingu mitmed detailid. Niivõrd üksikasjalikke, lausa piltlikke kirjeldusi pole ei jutustustes sellele lahingule eelnenud sündmustest (nagu öeldakse, ei saa legendaarse mineviku kohta kelleltki midagi küsida!) ega ka Tahuantinsuyu ajaloo järgnevatest sündmustest, ajalooliste *Sapa Inca*'de valitsemine kaasa arvatud.

Lahing tšankadega ei ole Tahuantinsuyu selle perioodi ajaloos ainuke ajalooliselt tõepärane seik. Usutavaid, tõepäraseid jooni on inkade retkel Colla riigi vastu, milles tšankad osalesid. Kuid see episood jätab Tahuantinsuyu ametlikus ajaloos imeliku mulje nii oma sisu kui ka fakti enda mainimise poolest. Proovime neis veidrustes orienteeruda.

Nagu teada, juhtis tšankasid Cuzco ründamise ajal Anco-Huaillu. Ta oli tšankade eesotsas ka siis, kui inkad vallutasid Huamanga linna (võimalik, et see on Colla riigi pealinna tollegne nimi). Tšankad olid eriti just Huamanga võtmisel silma paistnud ja teinud seda nõnda, et päikesepojad osutusid asuvat olukorras, mis nende jumaliku päritoluga kokku ei sobinud.

Ei ole teada, mis nimelt inkadega Huamanga piiramisel juhtus, teatavaks on saanud vaid see, et ilma tšankadeta oleksid päikesepojad lahingu kaotanud.

Ja siis saab Anco-Huaillu (selle järel loomulikult autasu oodates) oma õelt, kes oli selleks ajaks päikesepoegade ülemjuhatajale Capak Yupankile naiseks antud, teada, et Inca Pachacutek-

Uiracocha on oma väejuhil käskinud kõik tšankad... maha nottida.

Anco-Huaillu, kellel ei jäänud enam aega pidulikeks mõttemõlgutusteks saatuse heitlikkuse üle, korjab kõik oma inimesed, nende seas naised ja lapsed, kokku ja tõrjunud tagasi inkade öise kallaletungi, lahkub kaugele põhja. Suurte raskustega ja mitte ilma kaotusteta ületab tema rahvas Andide lumised ahelikud ja nad kaotavad Amasoonase ülemjooksul oma jäljed. Tšankadele järgnenud päikesepojad ei suutnud põgenikke tabada. (Juba konkista aastail avastasid hispaanlased Amasoonase metsades pikakasvulisi ja heledanahalisi indiaanlasi, kes oma välimuselt džungli (või ladina-ameerikapäraselt selva) tavalistest elanikest järsult erinesid.)

Mille poolest on Anco-Huaillu põgenemise lugu tähelepanuväärne?

Juba seepärast, et see on ainuke juhus, kus inkad on oma ofitsiaalses ajaloos ametlikult tunnistanud, et neile head teinud rahvas on inkade tänulikkusele eelistanud inimeluks vähesobivasse selvatihnikusse siirdumist. Tuhanded tšanka-indiaanlased eelistasid päikesepoegade alamate kindlustatusele kõikvõimalikke ohte tulvil vabadust.

Ent see sai olla võimalik vaid inkade impeeriumi ajaloo algaegadel, kui senise linnriigi Cuzco kogu struktuuri päikesepoegade riigiks ümberkorraldamine oli alles algusjärgus. Just seetõttu võisid sellel perioodil «veidrused» põhimõtteliselt võimalikud ja nende säilimine Tahuantinsuyu ametlikus ajaloos koguni soovitav olla. Soovitav päikesepoegade endi jaoks...

Kuid sel ajal võis juhtuda ka teisiti. Teame näiteks, et tšankade võitja võimuletulek ei olnud päikesepoegade seadustega kuidagi kooskõlas. Kui uus valitseja soovis troonil *Sapa Inca*'na püsida, siis pidi ta kohe vana Cuzco põhiliste institutsioonide ümberkorraldamise ette võtma. Sõjavägi oli tema poolt, mis reformatsioonitegevust ka soodustas. Reformid hõlmasid kõiki vaimuelu põhiavaldusvorme, esimeses järjekorras religiooni, sest vaid see võis reaalse jõu poolt tugevdatuna garanteerida, et kõik toimuv tuli jumalast, Isa Päikesest.

Inkade sõjaline ekspansioon viis Päikesepojad ka ideele, et nad on tsivilisatsiooni tooma lähetatud. Hakkasid välja kujunema selle elluviimiseks sobivad tingimused ja võimalused. Nii sai sündida ka ainult sellel ajaloohetkel.

Me ei oska ütelda, kuidas see idee konkreetselt tekkis, ent miski pidi Cuzco valitsejad sellele mõttele viima. Võimalik, et selleks «miskiks» oli midagi subjektiivset, mistõttu kõik meie mõlgutused selle üle sarnanevad kohvipaksult ennustamisega. Kuid ka objektiivsed faktorid pidid olemas olema. Nad olid olemas, ja neid on otstarbekas esile tuua. Alustame sellest, et inkade ühiskond ise elas üle silmanähtavat tõusu. Olid tekkinud reaalsed tingimused tema edendamiseks, loomulikult selle formatsiooni piires, kuhu ka kuulus. Uut jõudu ja uusi võimalusi tunnetades otsisid inkad neile rakendusvõimalusi. Sealjuures ei saanud ekspansioon olla eesmärgiks omaette. Kuid oma võidukat edasitungi ei võinud inkad samuti pooleli jätta. Sedamööda, kuidas päikesepoegade armee Cuzcost eemaldus, tekkis ketšua alade ja riigi piiride vahele vaba tegevusruum, mida tuli millegagi täitma hakata. Otsingud päikesepoegadele nii tähtsa probleemi lahenduse leidmiseks sundisid neid pead murdma. See oligi esimene tegeliku elu tõukel sündinud misjonäritöö faktoreist.

Teise faktoriga puutusid inkad kokku siis, kui nad olid oma kõrgmäestikest alla Vaikse ookeani rannikule laskunud. Siin tutvusid nad nimelt Chimú riigiga. Selle vastupanu mahasurumine ei valmistanud neile suuri raskusi, kuid nad suutsid mõista, kui mahajäänud ja primitiivne oli nende ühiskonnakord selle indiaanitsivilisatsiooni saavutuste kõrval. Siin õppisid nad ise palju.

Muidugi olid inkad kaugel sellest, et mõista, missuguse teene neile Chimú riik oli osutanud. Inkad ei omastanud ega võtnud võõraid saavutusi ja võõraid kogemusi lihtsalt üle, vaid said aru ka sellest, et üks kombestik ja kord võib teisele, sealjuures soodsuks võõrale põhimõtteliselt mõju avaldada. See eeldus oli kontrollitud oma kogemuste põhjal. See võttis ka edasise tsivilisaatorliku missiooni kuju.

Tšankade võitjate ette oli kerkinud veel üks keeruline küsimus: oli vaja lahendada, ja nimelt uut moodi, oma hõimlaste probleem — hõimlaste, kes ei elanud taevas, vaid nendega kõrvuti maa peal. Ja Pachacutek-Uiracocha korraldas ümber selleks ajaks juba formeerunud hõimu ning «värskendas» ka tema puhastverd ja jumalikku liini, kuna ta ise ei olnud Cuzco troonil oma eelkäija esmasündinud poegade seast. Niisiis kinnitab Cieza de León, et uus valitseja ei saanud troonile pärimise teel, vaid oli valitud kohaliku ülikkonna seast, kusjuures tema kandidatuur märgiti ära ühe naise näpunäitel; kellelt selline soovitus oli saadud, pole teada.

Just sellepärast tuli Pachacutek-Uiracochal kõigepealt korrigeerida võõraid genealoogiaid, et ka enda oma sellega vastavusse viia. Oletatavasti paigutati (koopteeriti) nende ümberkorraldustega puhastverd Päikese Poegade hulka esindajaid ketšua naaberlinnadest, näiteks Pisacist. (Sellega oleks muide seletatav, miks üks Sarmiento tunnistajaks olnud puhastverd inka end Pisakics nimetas.) Nii leiti kõige lihtsam, efektiivsem ja seetõttu kasulikum viis küllaltki delikaatse probleemi lahendamiseks: kuidas käituda ketšua naaberriikide valitsejatega ja millisele pühale tööle neid rakendada?

Muidugi oleks lihtsam olnud kogu see ülemkiht juurelt maha raiuda, kuid esiteks näitas juhtum tšankadega, et see ei taha isegi Päikese Poegadel mitte alati õnnestuda, teiseks aga oleksid inkadel võinud tekkida nende valitsejate alamatega ettenägematud raskused. Igatahes oli Pachacutek-Uiracochal piisavalt palju

võimalusi *capak cuna*, kui see muidugi tolleks ajaks juba olemas oli, täielikuks redigeerimiseks. Ka kogu kuninglik *ayllu* korraldati ümber.

Uutes tingimustes ei saanud tekkimata jääda inkade ühiskonna algrakukese, indiaani kogukonna probleem. Kuid kogukonda ei purustatud, vaid seda säilitati ja teatud mõttes isegi tugevdati, mistõttu ülemvõim ei hakanud talle isegi asendajat otsima. Ja siin ei mänginud peaosa mitte majanduslikud, vaid poliitilised nõudmised, mis olid tekkinud gigantse päikesepoegade riigi sündimise tulemusena.

Teeme lühidalt järeldused. Päikesepoegade «tsivilisaatorliku missiooni» legendi tekkimiseks ei olnud iseenesest reaalseid põhjuseid ega objektiivseid eeldusi, sest oma sotsiaalmajanduslikult tasemelt ei erinenud inkad ei teistest ketšuatest ega ka oma asustuspiirkonna ülejäänud elanikest. Kuid sõjalise ekspansiooni käigus, mis sai võimalikuks vaid tänu kõigi ketšuate ühinemisele, põrkasid inkad kokku Chimú tsivilisatsiooniga, mis päikesepoegade loodud ühiskonna paljuski ületas.

Siinkohal tuleb ütelda, et juba ammu enne ketšuate ajalooareenile ilmumist oli Tahuantinsuyu poolt alistatud territoorium mitte lihtsalt inimestega asustatud, vaid seal olid eksisteerinud kõrgeltarenenud indiaani tsivilisatsioonid. Mõnda neist lahutab inkadest palju aastasadu, mõned ulatusid ajas peaaegu nendeni; oli ka selliseid, kelle loojang on seotud inkade vallutustega, näiteks Chimú riik.

Esitame siinkohal Lõuna-Ameerika ühiskondade pärisasukate ajaloo põhiperioodide lihtsustatud dateeringu. See annab ettekujutuse sellest, mis on siin toimunud alates esimese inimese ilmumisest, kelle eellased olid saabunud Ameerikasse Aasiast, kui Beringi väina ei olnud veel olemas. Hoiatame, et käesolev dateering ei arvesta neid uusi avastusi ja andmeid, mis ei ole seni üleüldist tunnustust leidnud. Lisaks kõigele tuleb arvestada, et see on vaid skeem.

Kiviaeg. Vanim inimese matusepaik on leitud Lauricocha külakeses. Korilus, jahipidamine. 8000—4000 aastat e.m.a.

Keraamikaeelne (pottsepise-eelne) periood. 4000—1500 aastat e.m.a.

Algelise keraamika periood. Ilmub algeline maaviljelus. Inimene ehitab esimesed asulad, jätab koopad maha. 1500—1000 aastat e.m.a.

Chavíni periood. Esimene teadaolev tsivilisatsioon. Tema mõju täheldatakse nii rannikul kui ka mägedes. Küllaltki arenenud maaviljelus, pottsepis, kultusehoonete ehitamine. 1000—500 aastat e.m.a.

Regionaalse arengu periood. Chavíni mõju kaob. Ilmuvad kohalike kultuuride alged. 500—200 aastat e.m.a.

Klassikaline periood. Tekib rida väljapaistvaid kultuure — Mochica, Proto-Lima, Nazca, Recuay, Pucara, Tiahuanaco. Igaühel on oma erijooned ja oma väljapaistvad saavutused. Mochical oli ületamatu keraamika, Nazca kultuur on pärandanud Paracasest leitud kordumatud kangad jm. 200 aastat e.m.a. — 800 aastat m.a.j.

Tiahuanaco kultuuri mõju laienemise periood. Leiab aset hoogne ja peaaegu üleüldine Tiahuanaco kultuuri levimine rannikule ja mägedesse. Tähtsaimad keskused: mägedes Tiahuanaco ja Huari, rannikul Pachacamak. Aastad 800—1200.

Tiahuanaco kultuuri loojangu algusega kaasneb lokaalsete kultuuride puhkemine; Chimú kultuur kasvaks otsekui välja mochica kultuurist ja jätkaks seda, kuigi ei saavuta viimase tippe. Sel perioodil formeerub aktiivselt indiaani «kuningriike ja provintse», mis lähevad hiljem Tahuantinsuyu koosseisu. Inkad rändavad välja, et lõplikult Cuzco orgu pidama jääda.[7]

Tuleme nüüd tagasi inkade juurde, kes alistasid Chimú riigi. Inkad kasutasid ära tema kogemused, kiirendades suuresti oma ühiskonna arengut. Just sel momendil ilmub ka nende tsivilisaatorliku missiooni «loosung», peegeldades reaalseid muutusi ketšuate elus, nimelt põhijoontes varajase klassiühiskonna edasist väljakujunemist.

Üldketšua riigi loomine kajastas ajastu objektiivseid nõudmisi. Subjektiivseks momendiks oli Cuzco asend eesliinil, mis asetas inkad eriolukorda ja viis selleni, et just neist sai võitluses tšankade vastu kõigi ketšuate avangard. Ent ketšuate ajaloo teataval leheküljel need momendid liitusid: võitu tšankade üle ära kasutades kehtestasid inkad oma ülemvõimu ülejäänud ketšuate üle. Just niisugusena näeb välja inkade kolme aastasaja pikkune teekond Cuzco oru tavalistest asukatest «misjonärideks» ja Nelja Ilmakaare riigi tõelisteks valitsejateks.

Et lugeja ei muutuks rahulolematuks, kuna ta ei saanudki teada, mil moel hukkus vägev Pisaci linn, siis teeme talle ettepaneku koos meiega jälgida selle päikesepoegade riigi elust jutustava õpetliku loo võimalikku ja koguni tõenäolist lõppu. Me jutustame sellest nii, nagu ei oleks ei autoril ega ka mitte tänapäeva ajalooteadusel selles küsimuses mingisuguseid kahtlusi. Ütleme otse, et see vastab tegelikkusele, sest on's võimalik kahelda asjus, mis ei ole veel üldse selgeks saanud?

TEINE JUTUSTUS

PISACI SURM

Niisiis jätsime kuulsa ja võimsa Pisaci linna maha talle raskel hetkel, kui samas kõrval, tema kivimüüridest kahekümne kilomeetri kaugusel Cuzco sama vallutamatute müüride varjus mõlgutasid tema, Pisaci saatuse üle mõtteid päikesepojad. Pisaci vägevuse likvideerimine sõjaga ei tõotanud inkadele ei kiiret ega kerget edu — liiga hirmuäratavad olid linna kindlustused. Pisaci alistamine nälja abil oli väheusutav, sest linn oli veega hästi varustatud, tema maisikülvide terrasse kaitsesid kindlalt sõjatornid ja kindlusemüürid.

Muidugi oleks võidud pöörduda abieludiplomaatia poole ja võtta ühele kõige õilsaverelisemale päikesepojale naiseks Pisaci valitseja tütar. Oleks võinud, kuid mälus oli elavana säilinud abielukonflikt, mis oli lõppenud Cuzco troonipärija tapmise ja sellele järgnenud päikesepoegade sõjaretkega Pisaci orgu. Just pärast seda sõjakäiku olidki rajatud Pisaci ligipääsmatud kindlustused. Kokkuvõttes paistis pilt küllaltki süngevõitu, tõotades Cuzcole vaid ebameeldivusi . . .

Päikesepoegade mõtiskluse Pisaci saatuse üle katkestasid erakordselt tähtsad sündmused: järjekordselt lähenesid Cuzco suunas ketšuate maale tšankade sõjaväed. Neid oli palju, väga palju — 40 000 sõdalast.

Pisaci-lähedasse väikesesse külla kogunesid kõik ketšua valitsejad nõu pidama. Nende seas ei olnud vaid Cuzco valitsejat. Ühed rääkisid, et ta võitleb inkade eelvägede eesotsas, püüdes mäekurudes peatada tšankade pealetungi, teised teatasid, tõsi küll, üsna ebakindlalt, et Inka on Cuzcost põgenenud ning oma linna ja rahva kaitseta jätnud. Ja kuni kestsid vaidlused ja saadeti välja järjekordseid käskjalgu, et tegelik olukord Cuzcos välja selgitada, jõudis pärale saadik selle linna uue valitseja läkitusega. Uus Inka teatas, et siirdus lahingusse ja palus saata kiiresti abiväge, viidates ühise emakeelega inimeste ühise kaitse vanadele traditsioonidele, ent ka käsule, mille oli saanud Colla valitsejalt — kõikide ketšuate kõrgeimalt süseräänilt, kellele iga linn saatis igal aastal pärast lõikuse kogumist kullast maisitõlviku ja puuma naha. Sellega tunnustati sümboolselt Colla ülemvõimu, võimu, mis tuletas neile meelde nende kauget minevikku ja vana kodumaad seal, kõrgete mägede taga, püha järve kallastel. See tegi neid kõiki tugevamaks, kutsudes üles mitte unustama, et nad on kõik ühe rahva lapsed.

Pisaci valitseja, vana Capak Cuntur Puma, ei tahtnud kuidagi oma sõjamehi teadmata kust välja võetud Cuzco valitsejale anda. Ja kui keegi meelde tuletas, et just Pachacutek oli tšankade eelmise kallaletungi tagasi löönud, oli tal raske teistele valitsejatele vastu vaielda. Pachacutek oli kogenud väejuht, inimesed usaldasid teda. Ta ei olnud ainult tšankasid võitnud, vaid oli juhatanud ka ketšuate ühisretke põhjapoolsete hõimude vastu, kes olid keeldunud makse maksmast. Seal sai palju verd valatud ja ketšua sõjamehed olid rikkaliku saagiga tagasi pöördunud.

Capak Cuntur Puma mõistis, et kui Cuzco langeb, tungivad tšankad Pisaci kallale. Kuid kuidagi ei tahaks oma sõdureid Pachacutekile anda. Halb eelaimus tegi Capaki rahutuks. Liiga osav, kaval ja salakaval on see noor Inka. Ikkagi oli ta leidnud vahendi Cuzco trooni hõivamiseks. Aga kui ta need tšankad puruks lööb, seejärel aga kavatsetud sõda alustab, mis siis saab? Kuid veel halvem on, kui tšankad Cuzco vallutavad. Võib-olla anda talle noorem tütar naiseks?

Vana Pisaci Capak kortsutas kulmu. Tema vanaisa oli valitsenud, kui Pisacist ilmusid inkad, et surmatud printsi eest kätte tasuda. Pisaklased oleksid sama moodi talitanud, kuid need olid ju Cuzcost . . .

Pisaci sõjamehed saabusid esimestena pärale, ent Pachacutek käskis neil istuda reservis ja astuda lahingusse alles tema enda käsul. Selleks märguandeks pidi olema tema standart. Selle all lähevadki pisaklased vaenlasele kallale. Iga saja sõdalase üle määras ta oma ülema; need hakkasid tseremoonitsemata käsutama pisaklasi nõnda, nagu heaks arvasid.

Kaua oodata ei tulnud: noor inka tuli joostes Pachacuteki standartiga, ja kujutlematut kisa tehes tormasid pisaklased varjest välja ning lõid nende ette ilmunud parema tiiva käigupealt puruks. Osavalt võitlesid nad oma lühikeste odadega, tšankade pikad odad osutusid lähivõitluses aga ebamugavaiks relvadeks. Käiku läksid ka sõjanuiad, kuid neid käsitsesid ketšuad paremini.

Kuskil eemal, ilmselt tšankade selja taga, kaikus uuesti ketšuate sõjakisa. Ei möödunud poolt tundigi, kui kisa kordus, ent nüüd kõlas see hoopis mujal. Üha ja ikka kordus see võimas kutse. Ja iga kord kõlas ta uues kohas, orgu ümbritsevatelt mägedelt tšankadele kaela varisedes otsekui pidurdamatu laviin, mille ees valdas inimesi ja loomi õudus. Ja tšankad lõid vankuma. See oli nende lõpp . . .

Vana Capak teeskles haiget, et mitte minna tšankade võitjate auks peetavatele pidustusele. Kõige rohkem tegi talle meelehärmi see, et Pachacutek oli saatnud tšankasid jälitama tema, Cuntur Puma sõjamehed, otsekui oleksid nad Cuzco alamad või andamialused. Kuid sõjamehed, võidust rõõmujoovastuses, läksid, ja kellelegi ei turgatanud mõttessegi, kes on nende valitseja ja kellele nad olid kohustatud alluma. Inkad ei andnud mõtlemisaega ja ketšua sõjasalgad sammusid Cuzco camayok'kide juhtimisel juba kaugel oma kodumaa piiride taga. See oli Cuzco võit, päikesepoegade võit, nagu kõik olid nüüd rääkima hakanud. Isegi Cuntur Puma õukonnas rõõmustasid kõik selle üle, et tšankad on purus-

tatud. Kõik õnnitlesid päikesepoegi, just nagu teised ketšuad ei olekski neid sel raskel momendil aidanud, kui tšankad oleksid äärepealt Cuzco sõjameestest võitu saanud. Ent nüüd ei tulnud see enam kellelegi meelde. Kõik rääkisid ka ainult kividest ja puudest, keda Uiracocha — Päikese vend, Pachacuteki onu — olevat sõjameesteks muutnud.

Vana Pisaci Capak neid muinasjutte ei uskunud. Ta oli selle jaoks liiga vana, kuid oma õukondlaste, eriti kõige nooremate, rõõmust säravaid nägusid vaadates mõistis ta, et ei või sekkuda selle pettuse paljastamiseks. Aga võib-olla olid inkad tõesti midagi lahingu ajal näinud ja Isa Päike — valitsejagi nimetas teda nõnda, kuigi keegi ei oleks vana pisaklase mõtteid lugeda saanud — aitas neil tšankade üle võitu saada? Siis meenutas ta veel, millise rõõmuga olid kõik Yahuar Pampa lahingust osavõtnud hiiglasuuri kive korjanud, et neid suurte raskustega Huanacauri püha mäe juurde vedada. Inca Pachacutek oli nende seast Päikese ja jumal Uiracocha sõjamehed välja otsinud — need kivid laotakse Sacsahuamani kindlusemüüri, mille jalamil inkad olid võidu saavutanud. Ja taas märkas vana valitseja, et ka tema ei nimetanud võitu oma ega ketšuate ühis-, vaid ainult päikesepoegade võiduks. Jah, inkad oskasid kõike ainult neile sobivast vaatenurgast serveerida. Võib-olla on Päikesejumal neile seda kunsti õpetanud.

Aga ketšua sõjamehed liikusid ja liikusid aina rohkem lõuna poole, lähenedes pidurdamatult Colla riigile. Nüüd jooksid kullerid-chaski'd ainult üks kord nädalas. Nad tõid teateid otse Cuzcosse, otsekui teisi ketšuaid ei olekski sõjameeste saatus huvitanud. Tõsi küll, Cuzco teatas võitudest pidevalt teistele linnadele, ent sama rõhutatult ja pidevalt rääkisid need teadaanded päikesepoegade ja Ainsa Inka Pachacuteki võitudest.

Vana Capak tahtis nõu pidada Pisaci ülempreestriga — ta pidas aru selle üle, kuidas oma sõjamehi paremini ära kutsuda, kuid vaevalt oli valitseja seda tähtsat kõnelust alustadagi saanud, ilmus preestri näole selline hämmastus, et Cuntur Pumal ei jäänud muud üle kui vestlus katkestada. Aga sõna otseses mõttes järgmisel päeval tuli Cuzcost väga käsku meenutav palve nõudmisega Pachacutekile uus rühm Pisaci sõjamehi saata. Valitseja võttis inkast saadiku vastu ja tegi näo, nagu oleks ta valmis Ainsa nii austavat korraldust täitma. Vägede saatmisega ta ei kiirustanud. Ta otsustas ära oodata: ainult aeg võis nõu anda, kuidas nii keerukas olukorras talitada.

Muidugi võis ta ohvriks tuua kümned tuhanded sõjamehed, keda Pachacutek oli ära viinud — usutavasti tapetakse nad samal ööl, kui Pachacutekile teatatakse Pisaci «meelemuutusest». Ent nende seas olid ka tema kaks poega. Kahelda selles, kuidas inkad nendega talitavad, ei tarvitsenud. Ja ta ootas, vaadates ärevalt oma ikka veel teravate silmadega mägedesse kaduvale jõetagusele teele, kust olid saabunud Cuzco kullerid. Kuid millegipärast lakkasid inkad vana valitsejat oma sõjameeste saatmise meeldetuletamisega erutamast. See tegi valitseja veelgi ettevaatlikumaks ja endiselt ootas ta, mingit otsust vastu võtmata...

Pachacuteki nägu moondus vihagrimassiks — valitseja ei olnud veel oma tundeid varjama õppinud, nagu peab seda oskama igaüks, kes tahab alamaid ja vaenlasi hirmus ja alluvuses hoida. Ka viha on inimlik nõrkus, nõrkustele ei ole aga Päikese Poegade pühal troonil kohta. Pisaci kindlustusi meenutades võpatas ta tahtmatult, seda ei märganud aga keegi — kõike sõjaasjandusse puutuvat oskas Ainus, nagu nüüd Pachacutekit nimetati, teiste inimeste eest varjata.

Tookord Yahuar Pampal, kui ta oli juba arvanud, et kõik on kadunud, aitas ainult kivine tardumus tema näol inkadel vastu pidada need hirmsad minutid, kuni kaikus varitsusest väljatormavate pisaklaste sõjahüüe. Alles kolmas standartikandja oli suutnud nendeni jõuda. Ta nägi, kuidas kaks esimest hukkusid nooltest tabatuina. Hea, et Naine oli tulnud mõttele lasta tal valmistada mitte üks, vaid mitu standartit.

Vana nõid oli tark. Osavalt, justkui taevast kukkununa oli ta kõrgeimate ülikute nõupidamisringi ilmunud. Ei kartnud ta ju alla hüpata kaljuastangult, kuigi maapinnani oli vähemalt pooleistkümmend küünart. Kukkus alla ja hakkas värisema nagu palavikus. Isegi sülge pritsis tema aja poolt hambutuks muudetud suust. «Pachacutek, Pachacutek,» susistas ta nagu madu. Lõkketuli tegi tema inetu, kortsudest küntud näo veelgi väljendusrikkamaks, tema aga aina vabises ja vabises, susises ja susises. Ja susistaski välja: see oli jumalik ilmutus, nagu otsustas ülikute nõukogu.

Pachacutek silmitses oma venda, väejuht Inca Capak Yupankit. See ainult noogutas, andes mõista, et ka tema arvab: jõu abil Pisacit ei murra. Kuid sellist päikesepoegade pühade peade kohale tõstetud ähvardavat sõjanuia hoida lasta oli lubamatu. Isegi nõrgendatud garnisoniga Pisac jäi Pisaciks. Uuesti vaatasid vennad teineteisele otsa. Seekord noogutas Pachacutek peaga, kinnitades mõtet, mis oli neile korraga pähe tulnud.

«Läkita inimene,» käskis Ainus lühidalt.

Täpselt viisteist päeva hiljem jooksis Cuzcost välja chaski, käes valge leinaside. Üksteist välja vahetades andsid kullerid seda edasi, teatades ainult nime: «Capak Cuntur Puma». Kurb teade, olles lennanud paljude, väga paljude tuhandete noolelendude kaugusele, langes Pisaci uue valitseja jalgadele, kelle laager asus Pachacuteki leeris.

Et oma ustava liitlase ja vapra väepealiku muret leevendada, andis Pachacutek talle naiseks oma lemmiktütre. Ta käskis oma välitelgi asetada Pisaci noore valitseja telgi kõrvale, keda sõjaasjad — ees oli sissetung Colla riigi valdustesse — ei lubanud ketšua vägedest lahkuda. Lahkunu pidulikule mälestamisele läks tema noorem vend. Samal ööl kanti ta ära Ainsa enda kuldses kandetoolis.

Koos temaga sööstis Cuzco poole teele rangeim käsk: Cuzco ja kõik teised ketšua linnad peavad kakskümmend päeva järjest lahkunud venda Capak Cuntur Pumat taga nutma.

Vastutasuks palus Pachacutek uuelt valitsejalt vaid üht: Pisac peab saatma sõjapidamiseks Collaga veel kümme tuhat sõjameest. Noor valitseja ei riskinud tagasi lükata seda palvet, mis tähendas tema rahvale päikesepoegade poolt väga suurt usaldust.

Kui Colla riigi võitjad tagasi Cuzcosse pöördusid, võeti neid vastu sellise pidulikkusega, mida väärinuksid ainult jumalad. Kogu võitjate tagasitee oli lilledega üle külvatud. Kõikjal teede ääres seisid päikesepoegade alamad. Sõdurite read sammusid nii suursuguste kui ka lihtinimeste vaibumatu koori saatel, kes juubeldasid võitmatu Ainsaga kohtudes. Pisaci valitsejale osutati suurt au — ta liikus võidetud vaenlaste kolonni eesotsas, tema sõdurid ajasid aga hüüete ja viskeodade tömpide otste löökidega endi ees noruspäi sammuvat vangistatud valitsejate ja curaca'de summa.

Cuzcos ootas Pisaci noort valitsejat veel üks rõõmus ootamatus. Tema saabumiseks oli Päikese Poegade endi kvartali kõrvale püstitatud kujult Intihuatana paleed meenutav kivimaja...

Pachacutek ei teadnud, mis on väsimus. Jõudmata üht sõda lõpetadagi, kiirustas ta juba põhja, et kindlustada oma uusi valdusi ja haarata enda alla võõraid riike, kes ei olnud soovinud päikesepoegadele alistuda. Igas neljas ilmakaares sammusid päikesepoegade sõjamehed, ja kõikjal välkus kuldne kandetool Ainsa võimsa koguga.

Üha uued ja uued ketšua väed siirdusid kaugetele retkedele. Inkad hakkasid oma inimesi alistatud maadele asustama, et uued alamad omandaksid Päikese enda poolt antud pühad seadused ja tavad kergemini ja väiksema vaevaga.

Aga Pisac tühjenes. Noore Capaki järel viidi Cuzcosse üle tema vend ja koos temaga osa ülikkonda, kes olid harjunud elama koos oma valitsejaga. Kõige kauem seisis ülekolimisele vastu ülempreester, kuid kui päikesepojad olid tohutu ettevaatusega Intihuatanast Cuzcosse üle viinud hiiglasuure kivist jumalakuju, pisaklaste tähtsaima pühimuse, osutades sellele kõrgeimat au: lasta paigutatud saada kuldse ketta — Päikese — enda kõrvale, pidas temagi vajalikuks endisest pealinnast lahkuda, et jätkata igale pisaklasele nii kalli jumaluse teenimist ja kaitsmist. Tõsi küll, viimane oli tarbetu: inkad käskisid valvata Pisaci jumaluse uut asupaika Pisacist pärit sõdurpreestreil.

Ja Pisac tühjenes. Iga aastaga saatis linn ära aina uusi sõdureid. Nad jätsid linnaga hüvasti igaveseks, sest keegi ei teadnud, kus ja kuidas hukkub sõjamees, kes võitleb ennastsalgavalt Päikese enda suure ürituse nimel. Pisaklased lahkusid ka perekonniti, et aidata taltsutada Tahuantinsuyu uusi alamaid. Nad läksid põhja, itta, lõunasse ja läände.

Pisac jäi tühjaks. Ta ei hukkunud, vaid suikus vaikselt, uinus inimjõu kaotusest. Langesid kokku Intihuatana kivihooned, ja sadade savimajade elanikud, kes olid jäänud Püha mäe jalamile, vaatasid hämmastusega kõrgele sööstvat tolmupilve surnud linna kohal. Varisesid millalgi vallutamatuiks peetud müürid ja keegi ei pööranud tähelepanu isegi linnatänavail mürisevale kivilaviinile — kas seda's mägedes harva juhtub?

Jäid tühjaks ülemised terrasspõllud. Hiljem hakkas varisema ka kivist põllutreppide keskosa. Ja ainult alumised, kõige juurdepääsetavamad andsid endiselt rikkalikku saaki, vastates tänuga inimese hoolitsusele...

«Tõepoolest, miks tuleks vallutamatut kindlust proovida võtta tormijooksuga?» imestasid päikesepojad, astudes mööda kiviteid läbi Pisaci varemete Paucartampu pühamu poole...

III PEATÜKK

MILLEKS KOLM SÕJAKUULUTUST?

Päikesepoegade kõige hirmsam relv oli kuld. Ja mitte ülekantud, vaid otseses tähenduses. Sest Tahuantinsuyu ülemsõdur, kelleks oli, nagu pole raske arvata, *Sapa Inca*, võitles kuldrelvaga. Isegi varustus, mida ta lahingus kandis, oli valatud puhtast kullast. Valitseja võitles aga ainult kandetoolis, mistõttu tal saigi kuldrelvastus olla. Iga selline sõjariist pidi kroonik Huaman Poma joonistuse järgi otsustades kaaluma umbes kaks kilogrammi.

Valitsejad olid tugevad inimesed ja kui hispaanlased oleksid ilmutanud vajalikku enesevalitsust ja ärivaistu, oleks Atahuallpa verevalamist vältides loopinud nende laagrisse kogu inkade kulla, mida aardekütid tänapäeval edutult otsivad. Hispaanlased eelistasid aga Tahuantinsuyu kulla omandamiseks teatavasti teist teed ja ilmselt eksisid.

Me ei tea, millised oli Cuzco inkade taktika ja sõjapidamisviisid enne nende võitu tšankade üle Yahuar Pampas, sest kõik, mida kroonikud on jutustanud inkade sõjalisest organisatsioonist ja relvastusest, kuulub nende järgmisesse ajalooperioodi. Tõenäoliselt erinesid nende sõjapidamisviisid vähe teistest ketšuate ja Andide kõrgmäestiku ülejäänud rahvaste omast. Tõsi küll, ei ole välistatud, et igal rahval ja suguharulgi võisid olla oma meelisrelvad, kuid tolle aja sõjalise mõtte ja sõjatehnika tase, mis dikteeris sõjapidamistaktika, oli kõikidel sõdivatel pooltel tervikuna umbkaudu ühesugune. Selle poolt kõnelevad täiesti veenvalt ketšuate kindlusehitised, mille püstitamise põhimõtted ja iseloom on praktiliselt ühtemoodi. Peale selle ei ole mingeid andmeid, mis räägiksid selle kasuks, et inkade võit tšankade üle oleks saavutatud täiuslikumate relvade abil. Vastupidi, pärast seda võitu tegid inkad ise oma põhirelvaks mitte ketšuate traditsioonilise relvaliigi, vaid võidetud vaenlase sõjariista.

Päikesepoegade ajaloo impeeriumiperioodi algusest peale muutus sõda Tahuantinsuyu valitseja riikliku tegevuse põhisisuks ja -vormiks. Inkade sõjaline ekspansioon mitte ainult et ei olnud tsivilisatsioonitoomise kui päikesepoegade ideoloogilise peadoktriiniga vastavuses, vaid oli selle ka sünnitanud. Ühtesulanuna said sellest teooriast ja praktikast Tahuantinsuyu kogu vaimu- ja materiaalse elu valitsev tegur.

Misjonitööl ühinesid niisiis inkade ühiskonna ülemkihi usulised ja ilmalikud ideaalid, mille ellurakendamiseks loodi päikesepoegade hiiglaslik sõjamasin. (Autor palub vabandust nüüdistermінite kasutamise pärast, kuid inkade puhul annavad need vaa-

Sapa Inca Huayna Capak läheb sõtta.

deldava probleemi tuuma edasi paremini ja täpsemalt kui teised sõnad.)

Prantsuse teadlase L. Baudini[1] arvestuste kohaselt moodustas Tahuantinsuyu pindala hispaanlaste saabumise hetkeks 2 754 000 ruutkilomeetrit. Siin elas mitte alla 10, mõnedel allikatel aga kuni 15 miljonit inimest. Just seetõttu ei tundu liialdustena kroonikute teated, et mõned *Sapa Inca*'d olid armastanud alustada sõda 100 000- või isegi 400 000-sõdurilise armeega. Igatahes võis päikesepoegade riik panna tarviduse korral välja hästi väljaõpetatud ja lahinguis karastatud mõnesaja tuhandelise sõjaväe, arvestamata kohalike (sõjapidamispiirkonna) elanike abijõude.

Muidugi mõista formeeriti niisugune arvukas armee vaid kindlal eesmärgil. Ta ei saanud olla regulaarne, sest selle ülalpidamine oleks nõudnud selliseid ainelisi ja inimressursse, mida isegi päikesepojad ei võinud endale lubada. Pealegi oleks selline pidevalt relvis seisev tohutu sõjavägi lülitanud tootmissfäärist välja lubamatult palju töökäsi, inkad olid aga hoolsad majandajad ja taolise raiskamiseni ei oleks laskunud. Nad valisid teistsuguse tee. Iga küla ja kogukond mitte ainult ei eraldanud sõdureid teenima regulaarväkke (teenistus kestis 20—25 aastat), vaid tal oli ka esimese järgu alaline reserv, kelle sõjalise valmisoleku ja vajalikul ajal määratud kohta kogunemise eest vastutasid oma peaga *curaca*'d — mitte-inkasoost päritoluga sünnipärased pealikud ja valitsejad, ent ka küla või kogukond ise.

See keerukas mobilisatsioonisüsteem toimis umbes nõnda. Igasugune sõjaline kampaania sai alati alguse otse Cuzcost. Pealinnast eemaldumisel ja piirialadele lähenemisel, mille taga asusid allutamisele määratud maa-alad, täienesid regulaarväed reservväelaste arvel parajasti läbitavatest provintsidest. Teisisõnu, kui sõjakäik võeti ette põhja poole, siis andsid *Sapa Inca*'le vajaliku arvu reservväelasi Tahuantinsuyuga ühendatud riigid ja rahvad, kes paiknesid Cuzcost põhja pool, kui lõuna poole, siis lõunapoolsed alamad, ja nii igas neljas ilmakaares.

Väga huvitavalt jutustab kroonik Cieza de León järjekordse päikesepoegade sõjakäigu algusest.

Cuzco peaväljakul seisis suur suhkrupea kujuline «sõjakivi». See oli üleni kaetud kulla ja kalliskividega. *Sapa Inca* tuli oma nõuandjate ja lähikondlaste saatel selle juurde, käskides kokku kutsuda kõikide riikide ja provintside ülem*curaca*'d[2], et neilt teada saada, kes nende indiaanlastest on vapraimad — nii nimetati pealikuid ja kapteneid.

Siinsamas viis Inka läbi vastavad ametissenimetamised. Ühe käsu alla anti 10, teisele 50, kolmandale 100 sõdalast. Kõige vapramad ja julgemad said kümme tuhat. Igal rühmal oli ülemus kohalike elanike seast, kõik nad allusid kindral-inkale. Niisiis, kui tekkis vajadus saata sõtta 100 000 sõdurit, piisas valitsejal vaid «avada suu, et käskida». Igal rühmal oli oma relvaliik: üks

ühendas linguheitjaid, teine odamehi, kolmas neid, kes võitlesid sõjanuiaga või *ayllu*'ga — erilise lassoga.

Sapa Inca väljasõidul Cuzcost valitses suurepärane kord, «kuigi teda saatis kas või kolmsada tuhat inimest». Sõdurid liikusid päevamarsside kaupa, tehes puhkepeatusi *tampu*'des — teede äärde ehitatud eriliste hoonete juures, kus hoiti toiduaineid, relvi ja muud varustust. Sõdureid teenindasid kohalikud elanikud, mehed ja naised, kes aitasid tassida nende koormaid. Inkade armee liikus «tantsu ja lauluga». Läbitavate paikade elanikud ei tohtinud karmide karistuste ähvardusel tulemata jätta, et ei katkeks sõttaminejate varustamine ja neile teenete osutamine. Aga sõdurid ja kaptenid, isegi päikesepojad kaasa arvatud, ei söandanud neile teha kurja ega midagi kõlblusvastast, neilt isegi mitte üht maisitõlvikut ära võtta, sest selle eest karistati surmaga. Sel moel inkad «suutsid kõiges mõistlikkuse ja korra säilitada».

Hispaania krooniku jutustus ei ammenda sugugi meid huvitavat teemat. Veelgi enam, see nõuab täiendusi ja parandusigi. Nii on täiesti ebareaalne 300 000 sõjamehe üheaegne Cuzcost väljamarssimine ja nende liikumine isegi mööda parimaid inkade teid. Selle näitamiseks piisab ühest elementaarsest aritmeetilisest tehtest. Kui oletada, et sõdurid liikusid tihedas kolonnis, kuus meest reas (selline oli parimate teede läbilaskevõime), iga rea «paksuseks» panna ainult üks meeter, siis oleks 300 000-meheline kolonn olnud 50 kilomeetrit pikk.

Kuid see arv on tugevasti vähendatud. Selles pole arvestatud indiaanlasi-koormakandjaid ega seda, et odamehed ei oleks kuidagi meie poolt pakutud «meetripaksusesse» ritta ära mahtunud, vaevalt mahutasid endid sinna ka sõjanuiamehed, eriti kahekäemadjakaga, millel löögipeas teravad ogad. Lisaks sellele ei paiknenud nii tihedalt komandörid, lippurid, moosekandid, abijõud, *Sapa Inca* lähikond ja tema kanderaamikandjad. Kui märkida veel, et kroonikute järgi lahutas *tampu*'sid keskmiselt 25 kilomeetrit, siis tundub 50 kilomeetri pikkuse kolonni üheaegne edasiliikumine üha absurdsemana.

Kuid toodud arvutused aitavad paremini ette kujutada hiigelinimmasside edasiliikumise gigantset pilti, mis oli Tahuantinsuyus igapäevane asi.

Nüüd mõningatest täiendustest ja täpsustustest. Ei saa jätta tähelepanu pööramata visadusele, millega kroonik Inca Garcilaso lugejale selgeks teeb, et inkad alustasid sõjategevust alles pärast vaenlase hoiatamist oma kavatsusest liita ta Tahuantinsuyuga. Päikesepojad saatsid sel eesmärgil saadikud välja kolm korda. Kroonik seletab inkade nii imelikku käitumist nende tsivilisatsioonitoomisega. Ta räägib, et vaenlast veendi päikesepoegade riigiga liituma vabatahtlikult, et neile langeksid osaks inimlikud maised hüved ja taevane kaitse.

Kõik päikesepoegade sõjalised kampaaniad, millest jutustab

oma «Kommentaarides» Inca Garcilaso, algavad sellise ettepanekuga, mille sisuks on teade sõja alustamise kohta.

Lihtsam on muidugi vaadelda krooniku visadust päikesepoegade propagandavõttena kui nõustuda sellega, et Cuzco inkad olid tõesti täis otsustavust inimestele head teha. Kuid kaugeltki kõik riigid ja rahvad polnud nõus vabatahtlikult Guzco vasallideks hakkama. Siis «kinkisid» inkad neile inimliku elulaadi säärase julmusega, et nende misjonitegevust võis vaevalt jumalale meelepäraseks teoks pidada.

Ent krooniku visadus on selles küsimuses nii suur ja kindel, et tahtmatult tekib soov püüda aru saada, mis võis tegelikult selle kolmekordse sõjakuulutuse taga seista.

Küsimuse võib formuleerida mõnevõrra teisiti: mis oli päikesepoegade kolmekordse sõjakuulutuse eesmärk?

Analoogide otsimine ajaloost on üsna delikaatne asi, eriti kui otsida vastust kohalikule, mitte globaalsele küsimusele. Viimaseid, nagu teada, määratlevad kogu inimkonnale ühtsed seaduspärasused ning seetõttu on nad põhimõtteliselt kõrvutatavad. Sootuks teine lugu on üksikisikute ja isegi tervete hõimude konkreetsete tegudega, nagu kõnealuselgi juhul. Nende mõistmiseks on tarvis teada ühe või teise teo lõpptulemust, ent ka tervet subjektiivsete momentide jada, mis on olnud selle teo läteteks. Just seetõttu tuleb meie poolt oletatavat vastust küsimusele «Miks kuulutasid inkad sõja kolm korda?» vaadelda vaid hüpoteesina, mis saanud alguse mõttest leida inkade käitumisviisile analoog... Vana-Vene vallutussõdadest ja ajaloost.

Koolipingist mäletame suure sõjamehe Svjatoslavi kuulsat «Tulen teie peale!». Kuid oma väljakutset heites oli vürst Svjatoslav kaugel hoolimatust muretusest. Ta kutsus vastase avalikus ja otsustavas lahingus jõudu katsuma. Võrdlemisi väikesearvulist, ent suurepäraselt väljaõpetatud ja vastupidavat družiinat omades taotles Svjatoslav väljakutse fakti endaga vastase jõudude kontsentreerumist, mis võrdsustaks tema šansid võitluses arvuliselt ülekaaluka vaenlasega. Ta lootis võita tänu oma väe mehisusele ja meisterlikkusele ühe otsustava lahingu, sest pikaleveniv sõda talle võitu ei tõotanud.

Kui suhtuda inkade kolmekordsesse sõjakuulutamisse sellelt vaatekohalt, siis Tahuantinsuyu tingimustes oli selline väljakutse täiesti liigne nimelt päikesepoegadele, sest inkadel oli vastase üle rõhuv ülekaal. Kui järgida meie ajaloolist paralleeli, siis saavutas samasuguse taktikalise eelise, mida taotles Svjatoslav, siit tulenevalt mitte inkad, vaid nende vastane.

Tekib küsimus: miks oli vaja päikesepoegadel eesseisvat sõjaülesannet nii keeruliseks teha?

Kõikidele nendele küsimustele annab vastuse see konkreetne sõjapidamisviis, mida inkad kasutasid kõige sagedamini ja muutumatu eduga. Nimelt tarvitasid nad pikaajalist venivat piiramist.

Tõesti, vaenlane, kellele päikesepojad olid sõja kuulutanud, pidi midagi ette võtma, niipea kui sellistes küsimustes mitte nalja mõistvad inkad olid teda hoiatanud. Aga mida ta võis teha? Kas võtta vastu rahutingimused võimsama naabriga ühinemiseks (kroonikute teateil oli seda juhtunud korduvalt) või alustada kiiresti ettevalmistusi kallaletungi tagasitõrjumiseks? Viimane tähendas kaitse kindlustamist, vanade kindluste tugevdamist, uute kaitserajatiste püstitamist, võimaliku liitlase otsimist, elanikkonna mobilisatsiooni, kes võtaks osa mitte ainult kodumaa kaitsmisest üldse, vaid ka selle kaitsmisest, mis seda maad ühendab ja sümboliseerib, juhib ja kaitseb võõramaalaste eest. Selliseks ühendavaks algeks võis sel ajastul olla vaid riigi või rahva pealinn või tähtsaim asula. Ja inimesed ruttasid sinna, et tema kindlustuste taga varju leida, et ühiste jõududega vaenlaste kallaletung tagasi lüüa.

Kuid seda päikesepojad just taotlesidki. Kordame, neid rahuldas isegi kauakestev piiramine. Just seda nad eelistasid, ent mitte mingi tuju või, nagu seda tihti juhtub, väljakujunenud, raskesti muudetava traditsiooni tõttu. Ei. Kõrgmäestik ise on inimestele sellise sõjapidamisviisi dikteerinud, sest kui vaenlane oleks peitunud väikeste gruppidena või üksindagi mäekurudesse, mäeharjadele, looduslikult raskesti ligipääsetavatesse koobastesse, siis oleksid päikesepoegade ette kerkinud võitmatud raskused.

Oma saadikuid teist ja kolmandat korda välja läkitades kontrollisid inkad, kui edukalt täidab vastane oma kaitse korraldamise plaani, mille tõukeandjaiks nad ise olid. Saadikud olid ühtlasi luurajad või otsisid nad neid kohaliku elanikkonna seast. Hirm, tõotused, lubadused kompenseerida abi, aga võimalik, et ka mingid teistsugused liitlasteks meelitamise viisid, praeguseks unustatud või nende arhailisuse tõttu vastuvõetamatud (näiteks lubadus anda ühe asemel kümme naist), tegid oma töö. Sel moel hangitud informatsioonile toetudes määrasid inkad kindlaks sõjakäigu algusmomendi.

Peale vastase peajõudude kontsentreerumise kindlustatud rajoonidesse pidid inkad arvesse võtma veel ühe äärmiselt tähtsa asjaolu: nende põllukultuuride valmimise astme, mis olid antud piirkonna elanike peatoiduseks. Sest rünnata tuli ainult siis, kui mais või kartul olid alles valmimas ja vaenlased ei saanud aasta eest kogutud toiduvarusid uue saagi arvel täiendada. Inkad, blokeerinud kindlustes vabatahtlikult mitte alistuda soovivad metslased, kogusid ise saagi, lahendades sellega oma armee toidumure.

Kallaletungihoiatus andis vastasele sõjaliitlase leidmiseks vähe lootust. Pigem vastupidi: liitlaste asemel tekkisid talle uued vaenlased, sest kui naabrid said teada inkade eelseisvast saabumisest, hakkasid nad ise päikesepoegade poolt äramärgitud ohvrilt tükikese rebimiseks võimalusi otsima. Sel rahutul ajastul elasid indiaanlased pidevas vaenus künnimaa ja niisutusvee pärast.

Vaenlaste kindluste piiramine kestis aastaid. Näiteks Huarco linna kolmeaastasel piiramisel käskis Inca Tupak Yupanki ehitada Huarco naabrusse mägedesse Cuzcot kopeeriva linna, et tema sõjamehed saaksid üksteist välja vahetades puhata mitte ainult sõdimistööst, vaid ka väljakannatamatust troopikapalavusest, mis röövis rohkem inimelusid kui vaenlaste relvad. Huarco elanikud ei kannatanud piiramist välja ja alistusid.

Kuid oleks ebaõige arvata, et päikesepojad muud ei teinudki, kui ootasid kannatlikult, millal nende vaenlane neile vastutulelikkust osutada suvatseb. Ei, nad vallutasid kindlusi tormijooksuga, liikusid kolonnidena lahtisel maastikul, kasutasid püünisauke, korraldasid varitsusi ja oskasid esile kutsuda isegi kivilaviine, mille efektiivsust said hispaania konkistadoorid omal nahal proovida. Piiramisel kasutasid inkad hõõguvaid kive, et vaenlase leeris tulekahjusid tekitada.

Kroonikud on inkade sõjakunstist võrdlemisi vähe kirjutanud. Hispaanlaste sõjaline üleolek oli niivõrd suur, et nad ei pidanud lihtsalt vajalikuks kulutada Tahuantinsuyu sõjaasjanduse lähemale kirjeldamisele aega. Kuid kroonikais vilksatab siiski andmeid selle küsimuse kohta. Nii oleme teada saanud inkade relvade loetelu, ja mitte loetelu üleüldse, vaid selles järjekorras, mis andis igaühele tema näo: «Odad, seejärel viskeodad, vibud ja nooled, nuiad ja sõjakirved, lingud ja kõik ülejäänud relvad, mis neil olid.»

Kuid toome siia kõrvale inkade ja tšankade relvade võrdleva loetelu: «Tšankad torkasid oma pikkade odadega», kirjutab kroonik Sarmiento, «aga inkad võitlesid lingude, nuiade, kirveste ja nooltega...», siis võime teha huvitava järelduse. Võrrelge mõlemat loetelu ja te veendute, et tšankade põhirelv — pikad odad — olid saanud inkade tähtsaimaks relvaks!

Siin on kindel tõend selle kohta, et inkad ei häbenenud omandada kogemusi ja saavutusi, milleni nad oma vaimu- ja ainelise elu sfääris ei olnud veel jõudnud, ka oma vaenlastelt. Päikesepoegade pragmatism oli tõesti kõikehõlmav.

Inkade sõjarivistuse huvitava kirjelduse annab oma «Tõepärastes tunnistustes» hispaania kroonik Oviedo.[3] Esimestena astusid lahingusse linguheitjad (nende relvad ei olnud kullast, vaid kivist). Lingutajad kaitsesid endid puukilpidega, mis olid vooderdatud paksu puuvillase kangaga. Seejärel sammusid kirveste ja nuiadega relvastatud sõjamehed. Kirved olid valmistatud vasest või pronksist. Pikakäepidemeliste kirveste ja nuiadega võideldi mõlema käega. Järgmistena paiknesid viskeodaheitjad, ent viimastena tulid järelväe või peajõu osas mehed pikkade odadega (20—25 vaksa pikad)[4]. Odameeste vasakut kätt kaitses tepitud puuvillast käekaitse. Sõjapealikuil, kui nad olid päikesepojad, olid kullast või hõbedast relvad. Väeüksustel olid oma lipud või standartid, nende järgi võis otsustada, milline rahvas on tulemas.

Mitte ainult rännakuil, vaid ka lahinguis saatsid sõjamehi

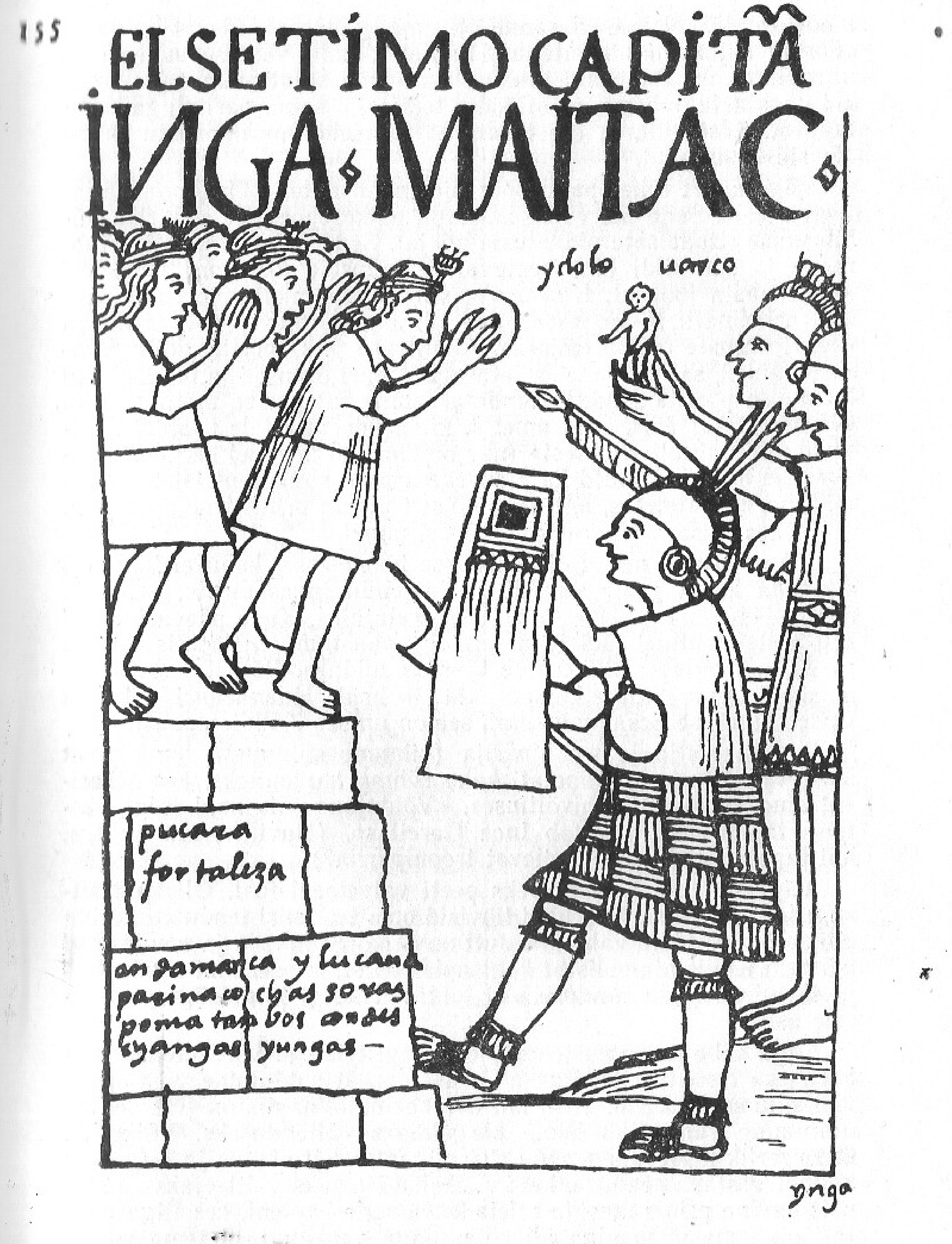

Kindluse piiramine.

moosekandid. Nende ülesanne oli omade moraali üleval hoida ja võõraid sõjamehi hirmutada. Huvitav detail: vastase suuremaks hirmutamiseks tõmbasid indiaanlased oma sõjatrummid üle tapetud vaenlaste nahaga, sõjaflöödid tehti aga sama päritoluga toruluudest. Tõsi küll, ei ole teada, et selliseid muusikariistu inkad oleksid kasutanud.

Väga suurt tähelepanu pöörasid inkad noore põlvkonna väljaõpetamisele. Selle üle võib otsustada päikesepoegade sõduriks pühitsemise rituaalsete pidustuste põhjal. Seda püha nimetati «Huaracu» ja see viidi läbi vastavalt vajadusele üks kord kahe või kolme aasta jooksul. *Huaracu*'st võtsid osa inkade noorukid, kes olid vähemalt 16-aastased. See oli omapärane proov mehe ja sõduri õiguste omandamiseks. Ainult see, kes sooritas kõik *Huaracu* katsed, sai koos meheriietusega sõduri õigused ja õiguse riigi teenimise postile asuda.[5] Nende eksamite tulemused mõjutasid ka edaspidist karjääri, kuid ametid, mida noormeestele usaldati, sõltusid mitte ainult «hindest» (mis on kõikidel aegadel kergesti võltsimisele allunud), vaid ka «lapsevanemate konkurentsist». Ja esikoht, parima nimetus, anti tõenäoliselt pigem prints-troonipärijale.

Milles seisnes *Huaracu* võistluseksam?

Inkanoorukid majutati erilistesse hoonetesse, kuhu ei tohtinud siseneda keegi peale vanade ja kogenud inkasõdurite, kes olid nende eksaminaatoreiks ja ühtlasi õpetajaiks. Kuue päeva jooksul tuli pretendentidel läbi teha rangeim paastumine. Peotäis toorest maisi ja joogivesi olid nende ainsaks toiduks. Pärast paastu toimusid jooksuvõistlused. Noorukid jooksid Huanacauri künkast Cuzco kindluse Scsahuamanini, see on umbes 7,5 kilomeetrit.

Jooksu võitja ja troonipärija (viimane sõltumata tema poolt saavutatud kohast) nimetati kahe rühma kapteniteks, kes klaarisid oma vahekordi lähivõitluses. «Võidujanu viis neid isegi üksteise tapmiseni,» selgitab Inca Garcilaso. (Huvitav, mis juhtus, kui tapetute hulgas leiti olevat troonipärija?)

Väga raskeks katsumuseks peeti valveteenistust. Oli ka teistsuguseid võistlusi. Noorukid lihvisid oma teadmisi teadustes, mida päikesepojad pidid valdama. Jutt on eelkõige inkade ja nende riigi päritolu usulis-ajaloolisest kontseptsioonist, impeeriumi seadustest ja tavadest, mida tundmata ei tohtinud keegi hiigelriigi juhtimisele asuda.

Kogu selle katsumustekompleksi tegi teistega võrdsetel alustel kaasa ka troonipärija. Raske on uskuda, et suhtumine viimasesse võis olla sama karm. Tõsi, kui avameelne olla, siis on just selline suhtumine varemliku hoole kõrgemaks väljenduseks. Võimalik, et keiserlik lapsevanem seda eksaminaatoritelt nõudis ja kehtestas koguni vastava seaduse, kuid ... Kõikvõimsaks valitsejaks saades võis endine prints meelde tuletada ka selle kapteni, kes liiga agaralt oli tema püha nina all sõjanuiaga vehkinud, et tema vastupidavust ja enesevalitsust kontrollida. Aga mälu oli inkadel hea.

Juba Huayna Capak, olles oma isa valitsemisajal aktiivselt sõdinud, eemaldus oma troonilolekи ajal sõjaasjadest, andes vastavad kohustused üle oma sugulasele, ebaseaduslikule pojale Atahuallpale, keda armastas rohkem kui teisi (inkade seaduste järgi täiesti sündsusetu). Kuid Huayna Capak arvestas vähe seadustega ja tema armees käsutasid tihtilugu ebapuhast verd inkad. Kõik see räägib kindlalt selle poolt, et Tahuantinsuyu viimseil aastail olid Huaracu rituaalsed võistlused muutunud eelkõige värvikaks ja pidulikuks etenduseks. See oli pidustus, püha, mis oli kaotanud oma esialgse sisu.

Mis sai *Huaracu* läbiteinuist? Nähtavasti suunati teatav osa *Sapa Inca* ihukaardiväkke, mis formeeriti eranditult päikesepoegadest. Tõsi on, et kaardiväkke said astuda nende kümne kogukonna esindajad, kelle esivanemad olid tulnud Cuzco orgu koos Manco Capakiga. Võimalik, et kaardivägi koosnes kahest erinevast sõjalisest formeeringust. Üks neist, torgates silma erakordse julmusega, tegeles kõikvõimalike mässude ja ülestõusude mahasurumisega. Mõlemad väeüksused ei mänginud paleeintriigides ja *Sapa Inca* kohapretendentide seaduslikkuse astme määratlemisel just väikest osa. Need olid allutatud vahetult valitsejale, juhatasid neid aga *Sapa Inca* lähimad sugulased.

Kuid *Huaracu* lõpetanud siirdusid teenima ka päikesepoegade armee harilikesse väeosadesse. Neil tuli tegutseda kõrgeil auastmeil, sest iga mitte-inkasoost väeülema kõrval pidi asuma üks päikesepoeg. Kahjuks ei õnnestu meil kindlaks teha, millisest sõdurite arvust selline kahekordne allumine algas.

Teame, et inkade armee jagunes väeosadeks rangelt aritmeetilisel põhimõttel: 10, 50, 100, 500, 1000 sõdalast.[6] Ei ole teada, kes viis sisse sellise süsteemi, mille eelistest käsitsivõitluses ei ole tarvis kõnelda. See oli uus põhimõte, mis purustas vanad hõimutraditsioonid ja indiaanlase-kogukondlase kujutelmad (viimane oskas elada ja tegutseda kitsais raames), kuid ei purustanud lõpuni, sest need väeüksused koosnesid eranditult ühe kogukonna liikmetest.

Inimeste puhtalt aritmeetilise jaotamise või ühendamise põhimõte oli niivõrd lihtne ja mugav, et seda lihtsust ja mugavust oli võimatu mitte märgata. Ja inkad ei kasutanud avastatud võimalusi mitte ainult sõjaasjanduses, vaid ka oma riigi tsiviilkorralduses.

Nagu juba rääkisime, oli inkade riik täielikult allutatud sõja huvidele. See riik tekkis Cuzco ekspansiooni protsessi käigus ja tulemusena, kujunedes selle vallutuspoliitika elluarakendamise peamiseks ja võimsaimaks vahendiks.

Kogu riik, kõik, millest ta elas, oli eranditult sõjale orienteeritud. Igasugune sõjaline ettevõtmine, mastaapidest ja sisust sõltumata, oli üldriikliku tähtsusega üritus. Ainult Cuzco võis otsustada ja otsustas sõja ning rahu küsimused. Siit tulenevalt ei ole raske mõista, et riik muutus Cuzco absolutistliku ainuvõimu juu-

res mingi impeeriumilaadse ühenduse taoliseks. Sama absolutistlikuks muutus kõikide võimuorganite tsentralisatsioon.

Ebatavaliselt kohmakas, äärmuseni lülinenud impeeriumi riigiaparaat (ütleme «äärmuseni», sest viimaseks ülemuseks-*camayok*'iks oli maaharija, *puric*[7] ise, kes vastutas Cuzco ees oma majapidamise eest) paistis samaaegselt silma imetlusväärse korrastatuse ja lihtsusega. Riigi kogu aktiivne elanikkond oli riigiteenistuses ja vastutas oma tegevuse eest *Sapa Inca* ees. Iga *camayok* kandis vastutust talle usaldatud «majapidamise» eest, olgu see siis terve riik või tõesti liht*puric*'i hoov. Samal ajal oli igal *camayok*'il oma vahetu ülemus, kes jagas koos temaga täiel määral vastutust oma «alamate» eest. Iga *camayok* vastutas omaenda peaga mitte ainult oma tegude, vaid kõige eest, mis toimus tema alla usaldatud riigiosas.

Ent taoline «valitsemisaparaadi» organisatsioon ei saanud toetuda vana ühiskonnakorralduse struktuurile. Kõik veel mitte välja surnud sugukonnasuhted, kogukonnademokraatia ja teised arhailised institutsioonid, mis olid hoolikalt kommete ja traditsioonidena säilitatud, takistasid otsustavalt sellise uue korra levikut.

Päikesepojad mõistsid seda, aga samal ajal tunnetasid selgelt, et nii keerulise takistuse ületamine ei ole neile jõukohane. Ent tekkinud probleem tuli lahendada, vastasel korral oleks inkadel tulnud oma tähtsaimast «ettevõttest» loobuda.

Me ei tea, kes ja kuidas leidis kujunenud olukorrast väljapääsu. Eelkõige dikteerisid lahenduse arengu iseloomu nõudmistele toetuv elu praktika ise, samuti sõjapidamiskogemused, mida inkad olid omandanud juba oma esimestel vallutusaastatel. Nii oli vastu võetud lihtsaim ja nähtavasti efektiivseim lahendus inkade ees seisvale probleemile: nad kandsid sõdurite ühendamise aritmeetilise printsiibi üle kogu oma impeeriumi elanikkonnale.

Kõik kogukonnad, kõik suured ja väikesed asulad, kõik riigid ja rahvad, mis olid allutatud Tahuantinsuyu koosseisu, olid jagatud kümmekondadeks, poolsadakondadeks jne., ent mitte inimeste, vaid kogukondlaste majapidamiste kaupa.

Sel moel oli kogu riik jagatud omapärasteks inimrühmadeks ja ühendusteks, kellest igaühel oli oma pealik. Viis, kümme ja viiskümmend majapidamist valisid ise endile *camayok*'i. Sellega aga demokraatia lõppes, sest saja ja enama majapidamise eesotsas seisid juba pärandatava võimuga valitsejad — *curaca*'d või vürstid. Niisuguse elanikkonna uue jaotuse sisseviimine ei tähendanud inimühenduse traditsiooniliste vormide (kogukond, asula, provints, riik) likvideerimist.

Ei saa jätta tunnistamata, et see oli väljapaistev leiutis ning kutsub esile vaimustust mõttejulguse ja hämmastava läbikaalutuse tõttu. Samal ajal oli selles aga midagi õudustäratavalt hingetut, midagi üksi külma arvestusega äärmuseni viidut. Kõrvaldanud kõik humaanse, oli see kunstlik administratiiv-bürokraatlik ehitis inkade-pragmaatikute utilitarismi vili. Raske on uskuda, et

midagi sellist võis toimuda klassiriigi sünni varaseimal perioodil. Kuid uskuma peab, sest tegu on tõsiasjaga.

See polnud aga ainus kunstlik jaotus, mida inkad oma riigijuhtimise mugavamaks tegemiseks olid tarvitusele võtnud. Teame, et loodus ise oli Tahuantinsuyu jaganud ülemisteks ja alumisteks regioonideks, inimene aga kasutas selle vaid ära, et anda sellisele jaotusele sotsiaalne ja usuline värving: mida kõrgem, seda lähemal taevale ja jumalatele!

Kuid seesama loodus, meie planeet ise dikteeris veel ühe administratiivse idee, mille inkad edukalt ära kasutasid. See leidis oma kehastuse sõnaühendis: Neli Ilmakaart. See polnud inkadele tühi sõnakõlks, kujund, mille taha oleks varjunud vaid upsakus. Inkad jagasid oma riigi tõesti neljaks *suyu*'ks, ilmakaareks, millest said ka nende riigi suurimad administratiivsed üksused. Põhiliselt, kuigi mitte absoluutse täpsusega, olid nad vastavuses ilmakaartega. Kuid Tahuantinsuyu elanikele oli inkade riik kogu reaalselt tunnetatav maailm, mille keskuseks oli Cuzco.

Cuzcost idas asus Antisuyu, mis oli nime saanud Andide järgi. Lääne poole jäi Cuntinsuyu, mille piiriks oli Vaikse ookeani rannik. Selle nime päritolu ei ole päris selge. Ketšua-indiaanlaste suurim tundja Luis E. Valcarcel[8] tõlgib seda oletatavalt «vulkaaniline ala». Põhjaosa nimetati Chinchaysuyuks ühe seal elava rahva tšintša-indiaanlaste nime järgi, kelle hõimutootemiks oli jaaguar — «chincha». Lõunaprovintsi nimi oli tekkinud samal moel: Collasuyus elasid *colla*-indiaanlased või koljad, mida võib Valcarceli järgi tõlkida «võlurid».

Nii nagu Cuzco ei asu ekvaatoril, ei olnud need neli *suyu*'t täpselt ilmakaarte järgi. Teiselt poolt hakkasid *suyu*'d muutuma ilmakaarte nimetusteks, minetades aegapidi oma esialgse mõtte. Nimelt said niiviisi kõik Chinchaysuyu piires asuvad riigid ja rahvad «põhjapoolseiks», mitte aga «jaaguarirahvasteks». Nad osutusid ühendatuiks mitte oma päritolu või suguluse, vaid asendi järgi.

Niisiis kuulusid nelja *suyu*'sse kõik riigid ja rahvad, neid oli aga palju, väga palju. Lugesime kokku, et ainuüksi Inca Garcilaso nimetab 206 Tahuantinsuyu «riiki», «provintsi», «rahvast» ja «hõimu». Kõik nad olid kas täielikult või osaliselt kujunenud välja iseseisvalt enne inkasid, ent mõnda neist võib nimetada varajase klassiühiskonna kõrgelt arenenud riikideks, näiteks Chimu riiki.

Suyu'd ei sarnanenud ei elanike arvult ega territooriumi suuruselt. Suurim neist oli Chinchaysuyu, väikseim Antisuyu. Iga *suyu* eesotsas seisis valitseja lähedaste sugulaste seast pärit inka. Nähtavasti olid neil kuberneridel ja viitsekuningatel, nagu neid nimetasid hispaanlased, inkade suguvõsas formaalselt ühesugused õigused.

Täiesti selge ei ole küsimus, kuidas ja kas üldse olid mõlemad Tahuantinsuyu elanikkonna kunstlikud jaotused omavahel seotud.

Seda enam, et praktiliselt kõik kroonikud peavad tegelikult riigi suurima administratiivüksuse elanike arvuks 10 000 inimest. Kuid on olemas ka teisi suurusi. Inca Garcilaso näitab otse, et grupid «ei olnud suuremad kui tuhat inimest, sest nad kõnelesid: et üks inimene oma asjades hästi orienteeruks, piisab talle täiesti tuhande inimese käsutamisest».

Sellest mõjustatuna ütleme otse, et inkade moodi praktiliselt lähtudes võttis autor Huaman Poma käsikirja lehekülgedel kohtumist «miljoni ülema» — «Hunu Curaca'ga» — kui kurioosumit. Sellise suhtumise põhjuseks oli ka asjaolu, et indiaanlasest kroonik ei käsitlenud mitte riigi jaotust, vaid hoopis teist probleemi: kui palju võis keegi Tahuantinsuyus naisi pidada. Niisiis olid selles loetelus esikohal «peakasiigid», kellele oli ette nähtud 50 naist, teisena aga «miljoni ülem», kellel oli lubatud omada 30 naist! Edasi läksid *curaca*'d alanevas järjekorras.

Kuid mida kauem seda ülemate loetelu uurida, seda vähem kurioossena see näib. Esiteks ei ole kümne miljoni elanikuga riigi jaoks «miljoni ülem*curaca*» sugugi imelik nähtus. Inkad ei saanud oma alamaid valitseda teatavate vahepealsete lülideta, millest suurimad võisid ühendada täiesti ka miljon alamat. Aga meile on teada ka inimeste arvult veelgi suuremad administratiivüksused — neli *suyu*'t, igaühes (muidugi eeldades, et nad olid rahvaarvult võrdsed) kaks ja pool miljonit inimest. Järgmine küsimus: kes olid «peakasiigid»? Miks ei nimetanud indiaani kroonik neid ülemaid ketšua sõnaga «curaca», vaid sõnaga «kasiik», mis oli toodud Tahuantinsuyusse hispaanlaste poolt?

Võib-olla ei olnud peakasiigid «isandad sünni poolest» — *curaca*'d ja kroonik tahtis just seda asjaolu rõhutada? Jätkame. Ta ei näidanud ära nende alluvuses olnud indiaanlaste arvu (peale selle, et neil võis olla rohkem naisi). Tõsiasi, et kasiigid olid nimekirjas esimestena, räägib kahtlemata sellest, et neil oli väga palju alamaid. Ülaltoodust on loogiline järeldada, et need olidki samad, «viitsekuningad», keda juba mainiti. Sel juhul on meil inkade riigi administratiivjaotuse kahe vormi ühtsesse süsteemi ühendamise kohta olemas konkreetne näide.

Niisiis, igal *suyu*'l oli inkast valitseja. Ent Huaman Poma kinnitab, et igal *suyu*'l oli valitseja ka kohaliku mitte-inka ülikkonna seast. See on teada krooniku isa tiitli põhjal, mis kõlab järgmiselt: «Don Martin Huaman Mallki de Ayala, vanal ajal olnud suurte isandate ja kuningate ja kindralkapteni ja kuningriigi valitseja poeg ja pojapoeg. Lucanase, Andamarki, Sircamarki ja Sorase provintside ning Chupases asuva Huamanga de Sancta Catalina linna ja piirkonna *capak apu*, see tähendab vürst ja valitseja, Chinchaysuyu rahvaste vürst ja Peruu selles kuningriigis Inka järel teine mees . . .»

Püüame krooniku isa tiitlite ja valduste rodus orienteeruda. Tekstist järeldub, et Huaman Mallki oli Chinchaysuyu rahvaste sünnipärane vürst ja (pärast *Sapa Inca*'t) selles suyus teine mees.

Lisaks sellele oli ta vürstiks ja valitsejaks kõigi loetletud maade üle, mis olid kuni liidendamiseni Tahuantinsuyuga olnud iseseisvad riigid (tõsi küll, loetelu ei ole täpne, kuid antud juhul ei ole sel tähtsust). Kahjuks ei ole mõistetav, kas need riigid olid allunud Yarohuillca suguvõsale, kust pärinesid kroonik ja tema isa, juba «vanal ajal», või juhtus see pärast inkade Chinchaysuyusse tulekut.

Sellega pole meie kahtlused aga veelgi ammendatud.

Esiteks ei ole Chinchaysuyuga liidetud riikide hulgas nimetatud mitmeid kõige suuremaid, näiteks Quito riiki. Huaman Mallki seda lihtsalt unustada ei saanud. Millega selle puudumist siis seletada?

Teiseks, kui Huaman Mallki oli Chinchaysuyus pärast *Sapa Inca*'t järgmine mees, siis millised olid tema suhted Chinchaysuyus elavate ja töötavate teiste päikesepoegadega? Meenutame, et Tumbesis võttis Pizarro saadiku vastu mitte kohalik valitseja, vaid kuberner-inka. Just seetõttu tekib seaduspärane küsimus: kas Huaman Mallki ei eksinud, nimetades end Chinchaysuyus *Sapa Inca* järel teiseks meheks? Püstitame selle küsimuse veidi teisiti: kas võis Tahuantinsuyus mitte-inkasoost ülikkonna esindaja tõesti seista sotsiaalselt seisundilt päikesepoegade suguvõsa liikmetest kõrgemal ja hoida neist mõningaid isegi oma alluvuses?

Tundub, et sellisele küsimusele ei saa vastata jaatavalt. Tahuantinsuyus ei saanud seda juhtuda. Kuid see tähendab, et Huaman Mallki on lubanud endale moonutuse, ja koguni ettekavatsetult?

Selline oletus seletaks kõik liiga lihtsalt, ja kuigi meie käsutuses ei ole Huaman Mallki õigsuse kinnitamiseks kindlaid tõendeid, püüame selgitada, miks tohtis krooniku isa kirjutada oma tiitli just nõnda.

Huaman Mallki tiitel võib tähendada vaid üht: inkad, säilitades kohalikul ülikkonnal nende sünnipärase isandaseisuse, määrasid ametlikud kuberner-inkade «ametid» ainult neljale *suyu*'le. Mis puutub aga kõikidesse ülejäänud riikidesse ja provintsidesse, siis eelistasid päikesepojad juhtida neid kohalikku «riigistruktuuri», puhastverd inkadele määratud ametikohti sisse viimata. Neis inkad «ainult» valitsesid, endid kohapealse juhtimisega tülitamata. Kohalikud ülikud aga, vastupidi, ainult juhtisid ja haldasid, kuid ei valitsenud. Selliseks võimumeheks oli ka Huaman Mallki.

Mis puutub aga tervesse *suyu*'sse, siis ei saanud selles küsimuses enam olla võimalikke väiklusi ega solvumisi. *Suyu*'d olid loodud ikkagi päikesepoegade poolt ja nende juhtimisele võisid pretendeerida ainult nemad ise. Inkad olid *suyu*'de nagu kogu riigigi sünnipärased valitsejad. Teisisõnu ei rääkinud *suyu* inkast valitseja ametikoht vastu ühele hoolikalt säilitatud universaalsele doktriinile — ühtede inimeste teiste üle valitsemise jumaliku päritolu põhiideele.

Faktilist võimu hoidsid inkad kindlalt endi käes, luues selle jaoks hiiglasliku riigiaparaadi, mis koosnes peaaegu eranditult päikesepoegadest. Mõnes mõttes kattus see Tahuantinsuyu sõjalise organisatsiooniga, kuigi ka selles küsimuses ei ole täit selgust. Tõsi küll, teame, et inkad olid saanud väljaõppe nii sõjakui ka tsiviilalal, «viitsekuningaiks» pidid aga olema «nii rahukui ka sõjaasjanduses kogenud inkad».

Seda asjaolu ei tohi automaatselt laiendada puht-tsiviilametkondade ülejäänud inka-ametnikele, kuid tõsiasjaks on, et kogu riik oli orienteeritud nimelt sõjale.

Ent siirdume inkade riigiaparaadi kõrgeima astme juurde, mis paiknes vahetult Inka trooni juures. See oli Riiginõukogu. Sinna kuulusid kõik *suyu*'sid valitsevad inkad, aga ka ülempreester, kelleks oli *Sapa Inca* lihane onu või vend. Huaman Poma arvab, et nõukogusse kuulusid ka mitte-inkadest *suyu*'de valitsejad, kuid see väide näib olevat ekslik.

Huvipakkuv on kõrgametnike loetelu. Võimalik, et mõned neist kuulusid ka Riiginõukogusse, aga kes nimelt, jäägu lugeja otsustada. Esimene neist oli *Incap Rantin Rimarik Capak Apu*, mida võib tõlkida «vürst, kes räägib Inka-Valitseja eest». Hispaanlastel õnnestus ühe sellise vürstiga tutvuda: Pizarro saadikute kohtumisel Atahuallpaga kõneles hispaanlastega valitseja eest üks tema lähikondlasi. Atahuallpa ei avanud kordagi suud. Nähtavasti oskas vürst ülejäänutele vaevumärgatava ja tuntava miimika põhjal Inka mõtteid ära arvata.

Selle vürsti kõrval seisis *Tocricoca* — «See, kes näeb kõike». Ta oli peajärelevaataja ja kontrolör, kelle kohustuseks oli kõik riigis aset leidvad seaduste ja kommete rikkumised välja selgitada. Ent *Tocricoca*'l ei olnud ei täidesaatvat ega kohtuvõimu. Ta tuvastas ainult seaduserikkumise fakti ja kandis sellest ette *Sapa Inca*'le. *Tocricoca*'le allusid alama astme kõikenägevad ametnikud, kellest madalaimaks oli viie *puric*'i *camayok*.

Et suudaksime Tahuantinsuyu elanike kõiki eluavaldusi hõlmava kontrolli kogu sügavuse ja juurdumuse üle kujukamalt otsustada, toome selleks piisavalt ereda näite. Igapäevase söömise ajal pidid *puric*'id oma majade uksed pärani hoidma, et võimud saaksid igal hetkel, söömist segamata, perekonna menüüga tutvuda.

Teedel ja asulate tänavatel sõelusid edasi-tagasi ka päikesepojad ise, kontrollides rangelt riigi kõiki eluavaldusi.

Nad said hakkama isegi oma alamate mõtete kontrollimisega, kuna «on juhtunud palju kordi,» kirjutab Inca Garcilaso, «et kurjategijad, keda süüdistas nende oma südametunnistus, läksid õigusemõistmisele oma salajasi patte üles andma». Sel moel ei olnud inkade riigi kõikenägevate järelvaatajate süsteemi viimaseks instantsiks mitte enam viisiku *camayok*, vaid *puric* ise.

Tocricoca kõrval asus *Incap Camachinan Huataycamayok* ehk «Inka teener, kes peab kinni võtma arreteeritava». See oli täide-

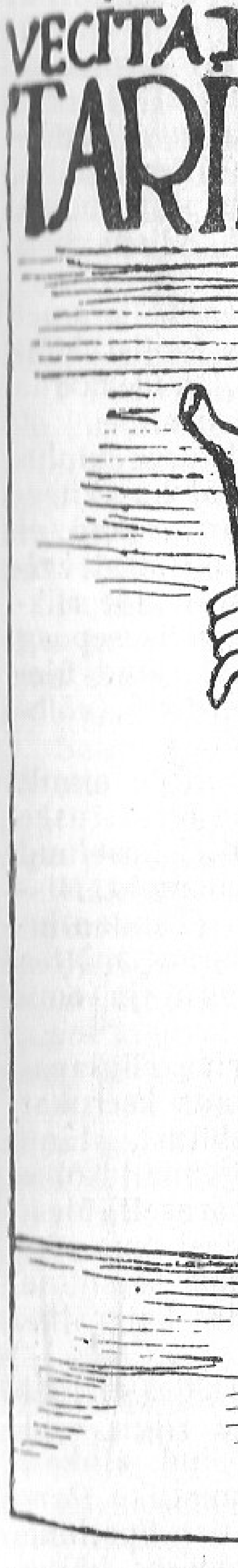

Inkade riigi peainspektor ja kontrolör.

saatva võimu esindaja ehk «kohtuteener» (nagu teda omal ajal nimetasid hispaanlased). Talle allus vastav ametnike hierarhia, kellest viimaseks oli seesama viisiku *camayok*.

Valitseja isiku juures seisis veel tähtsaim «Inka informaator ja spioon», kelle kohustusi ei ole täpsustatud. Valitsejal oli oma «erasekretär». Otsustades ametliku tiitli «Inka, nelja *suyu* impeeriumi suure isanda ametlike teadete kuulutaja, *kipu* ülemlugeja», oli ta kogu Tahuantinsuyu valitsemissüsteemi võtmepositsioonil, sest see inka kontrollis kogu impeeriumi statistikat. Niisiis võis sekretär kuuluda Riiginõukogusse.

Vahetult valitseja juures asus veel üks päikesepoeg, kelle amet oli *Huycsa Camascaconas*, midagi «Õpetatud Venna» taolist. Võimalik, et «Õpetatud Vend» ei olnud ametinimetus, vaid nõnda nimetati *Sapa Inca*'le lähedasi inimesi, keda ta eriti usaldas.

Kõiki loetletud ametnikke võib vaadelda riigiteenistusse kuuluvaina üldises mõttes. Kuid Tahuantinsuyus tegutsesid ka eriteenistused. Neid juhatasid samuti inkad. Veelgi enam, inkad ei usaldanud kellelegi isegi väikseimaid objekte, millel oli strateegiline tähtsus. Toome vaid kaks näidet. Nii oli olemas kõikide riiklike teede ülema amet — *Capaknan Huamanin*. Teine päikesepoeg juhtis kogu veetõketele, soodele ja mägikuristikele ehitatud üleminekukohtade süsteemi. Seda ametit nimetati *Acos Inca* [9] (võib-olla polnud see ametinimetus, vaid isikunimi).

Ei ole raske mõista, et sellised ametid nõudsid mitte ainult inimeste juhtimise oskust, vaid ka eriteadmisi, milleta oleks raske tagada nii tähtsate objektide häireteta tööd. Ja inkad ei laiselnud ise, veel paremini aga oskasid nad tööle panna oma alamaid. Hispaanlaste vaimustatud aruannete järgi otsustades (Tahuantinsuyus valitsev ideaalne kord ja distsipliin sõna otseses mõttes vapustas neid) olid inkad suurepärased organisaatorid ja oma riigi hoolitsevad peremehed.

Inkad oskasid tõesti luua hiilgavalt funktsioneeriva riigiaparaadi. Nimelt riigiaparaadi, sest teisiti ei saa nimetada keerukat paljuastmelist administratiiv-bürokraatlikku pealisehitust, tänu millele keskvõim juhtis kogu maad ja kontrollis rangeimalt kõike kuni viimse *puric*'i majapidamiseni. See oli suurepäraselt ülesehitatud mehhanism, hämmastades sellisena hispaanlasi oma tõrgeteta tööga, eriti Hispaaniaga võrreldes, mida lõhkus seesmine korralagedus, maale palju suuremat kahju põhjustades kui välisvaenlased.

Tahuantinsuyu valitsejate ilmseid teeneid ära märkides ei tohi me unustada: palju sellest, mida päikesepojad oma riigis olid juurutanud, oli nende poolt teistelt rahvastelt üle võetud. «Inkad ei purustanud mitte midagi,» kirjutab Peruu Kommunistliku Partei rajaja, Ladina-Ameerika väljapaistvaim marksistist õpetlane José Carlos Mariategui, «ja just see on nende tegevuses kõige imetlusväärsem.» [10]

See kuulsa peruulase, Peruu põliskultuuri tundja ja tunnustatud autoriteedi kõrge hinnang väärib kõige tõsisemat tähelepanu. Ta keskendub inkade ajaloo ühele kõige keerulisemale küsimusele, püüdes aidata mõista, kuidas suutsid päikesepojad võrdlemisi lühikese ajaga luua etniliselt kirju hiigelriigi, varajase klassiühiskonna ühe väljapaistvaima tsivilisatsiooni.

Niisiis teame, et Tahuantinsuyu riigiaparaat oli struktuurilt paljuastmeline. Iga alam aste taastekitas mitmekordselt kõrgemalseisvat, ise sellele täielikult alludes. Selles väljendus riigiaparaadi struktuuriline ühtsus: iga ülemus teadis täpselt, kellelt tema peab küsima ja kes küsib temalt endalt. Sisuliselt toimis Tahuantinsuyus ühisvastutus, mis sidus riigi kõiki administratiivlülisid. Nende häireteta töö garantiiks oli isiklik vastutus.

Päikesepoegade kohus oli kiire ja õiglane, kuna inkade endi üle kohut ei mõistetud. Kui pöörata tähelepanu sellele, et inkade populaarseimaks karistuseks oli surmanuhtlus, siis on kerge ette kujutada, kuivõrd operatiivselt, venitamata, kogu jõu ja vahendite maksimaalse rakendamisega päikesepoegade alamad neile määratud lõikudes töötasid.

Kuidas see hiigelsüsteem tegutses? Mis oli selleks konkreetseks ja siduvaks materjaliks, milleta igasugune, ka kõige täiuslikum skeem ja struktuur jääks surnud ja seetõttu kasutuks inimmõistuse sünnitiseks?

Seekord ei jää meie küsimus vastamata, sest inkad ise on tulevastele põlvedele jätnud meid huvitava probleemi kohta põhiliselt kahtlusi mitte esile kutsuva, ehkki napivõitu informatsiooni. See on *kipu* ehk inkade sõlmkiri.

Mäletame, et *Sapa Inca* «erasekretäri» üks kohustusi oli üleimpeeriumiline statistikaarvestus. Nii oli just *kipu*, täpsemalt selles sisalduv informatsioon see materjal, mis hingestas Tahuantinsuyu juhtimis- ja kontrollsüsteemi. Riigis tegutses eriline *kipucamayok*'kide — «kirjatundjate» [11] institutsioon. Selle tähtsus oli nii suur, et seda on võimatu üle hinnata.

Kipu's fikseeriti täht-tähelt kõik, mida saab kätkeda arvudesse. *Kipu* ise oli inkade, kõikide ketšuate arvutähistuseks. Ja liialduseta võime öelda, et *kipu*'sse pandi kirja absoluutselt kõike. See oli totaalne, kõikehõlmav arvepidamine nii hulga kui ka kvaliteedi suhtes.

Kipu'd «teadsid», kui palju inimesi elas igas asulas ja kui palju kogu riigis, kui palju oli neist mehi ja kui palju naisi, kuidas nad jagunesid vanuse ja tervisliku seisundi järgi, kui paljud olid neist abielus ja kui paljud vallalised, kui palju pidi minema sõtta ja kui palju avalikele töödele, kui palju inimesi millisel tööl parajasti oli, kui palju võisid nad üht või teist produkti toota ja nii edasi samas vaimus. Kuid mitte ainult inimesed ja nende töö resultaadid, vaid ka loodus ise ja selle potentsiaalsed võimalused olid *kipu*'desse kirja pandud.

Arvepidamine oli niivõrd piinlikult täpne, et *kipucamayok*'kide tööga kokku puutunud hispaanlased keeldusid uskumast, et kõige

lihtsamaid ja tavalisemaid asju on võimalik sellise täpsusega fikseerida. Seejuures väljastasid *kipucamayok*'id informatsiooni niivõrd operatiivselt, et kõige lihtsam oli nende tegevus tunnistada saatana kätetööks (eriti kui jutt oli indiaanlaste palvest tagastada neile hispaanlaste poolt äravõetu).

Kipucamayok'id olid igas asulas. Isegi kõige väiksemas külas polnud neid alla nelja. Nad tegelesid arvepidamise ja *kipu*'de säilitamisega. Vastava ametniku nõudmisel andsid nad igal hetkel tarviliku informatsiooni. Ilmselt valmistati kõik *kipu*'d kohe mitmes eksemplaris, millest üht hoiti kohapeal, teine saadeti aga kõrgemalseisvale ülemusele. Summeeritud andmed edastati üha kõrgematele instantsidele, kuni jõudsid *Incap Kipucamayoknin Chillke Inca*, valitseja erasekretäri kätte, kes pidi vajaduse korral andma *Sapa Inca*'le aru olukorra kohta riigis.

Sellisena ei olnud *kipucamayok*'kide institutsioonil inkade hiigelsuures juhtimisaparaadis niivõrd iseseisev ülesanne, kuivõrd selle aparaadi juurde kuulumine tema tähtsa koostisosana. Oma struktuurilt oli ta riigi administratiiv-bürokraatliku hierarhiaga täpses vastavuses.

Kipucamayok'kide amet oli pärandatav, et nende töös säiliks kõrgeim professionaalsus, sest *kipu* ülestähendamise ja lugemise harjumusi omandasid tulevased ülemad varajasest lapsepõlvest peale. Ja veel: *kipucamayok* võis eksida vaid üks kord, sest järgmise vea eest tuli tal maksta oma peaga.

KOLMAS JUTUSTUS

EKSAM

Mayta lõpetas jooksu esimesena. Ta rebis ette kõikidest eakaaslastest ja seltsimeestest. Apucamak ahmis ammulisui õhku nagu kala, kui Mayta ta selja taha jättis. See oli täpselt poolel teel Huanacauri pühast mäest Sacsahuamani kindluse kivini. Võistlusetolmus võis mitte märgata, kellest möödud, kuid prints-troonipärijat Mayta märkas. Jooksjad olid päikesepojad, ja selles jooksus olid kõik võrdsed. Kõik.

Nüüd, puhates jooksjatega kohtunud vanade kaptenite kõrval, nägi Mayta, et mahajäänute ees jooksis viis või kuus noorukit, kuid Apucamakit nende hulgas ei olnud. Ka nemad olid printsi selja taha jätnud. Teeserval seisev käratsev ja kirev rahvasumm varjas ülejäänud jooksjad ja Mayta lakkas teele vaatamast. See ei puutunud küll temasse, kuid Apucamak jooksis juba liiga aeglaselt. Ka need viis olid printsist möödunud...

«Apucamak on kollaste kapten!» kuulutas Capak Yupanki, kellel Ainus oli käskinud olla Huaracu peakohtunikuks. «Mayta on siniste kapten!» lausus väejuht sama kiretult. Rahvas laskis kuuldavale vaimustushüüde, kiites Capak Yupanki otsuse heaks.

Aga jooksuni olid nad kuus päeva Algajate majas viibinud. Vaid käputäis toorest sara't — maisi — ja kannutäis allikavett ööpäevas. Kuus päeva oli kestnud see paast, seitsmendal selgitas jooks aga kaptenid. Paastupäevil olid uustulnukatega koos rahu- ja sõjaasjanduses kuulsaks saanud vanad inkad, jälgides, et keegi katsealustest ei lahkuks maja külmade kiviseinte vahelt; maja asetses eraldi seisvana Collkampatas. Kõik need kuus päeva paastusid ka nende isad ja vennad, paludes Intilt-Päikeselt noorukeile raskeks heitluseks jõudu.

Huaracu seadused olid karmid, kuid õiglased. Maksis näiteks paluda veel üht maisiterakest või jälgida kadedalt oma maisiportsjonit söövat seltsimeest, kui vanad inkad selle õgardi kohe majast välja viskasid. Sellega oli Huaracu talle lõppenud ja algasid häbipäevad...

Algajad ei logelnud. Esimesel paastupäeval sai igaüks pika kepi ja kivid, millest valmistati odaotsi. Esimesena sai oma oda valmis Mayta. Tulel — igaüks süütas maja kivipõrandal oma tule — tegi ta kepi parajaks ja kinnitas selle jämeda otsa külge teraviku, mille oli kivist vasara abil tahunud. Teisel päeval valmistasid algajad vibu ja nooled — siin paistsid silma kaks noorukit Chinchaysuyust. Ülejäänud päevadel tegid uustulnukad ümmargusi kilpe huallcona'sid, meisterdasid indiaani leetpõõsa väädist lingu, sobitasid sõjanuiale teravaid ogasid. Seejärel parandasid nad rebenenud riideid, viimasel päeval tegi aga igaüks endale paari usuta'sid — sandaale.

Iga Huaracu päev algas jutustustega Manco Capakist ja teiste Sapa Inca'de kangelastegudest ja töödest. Kui vana inka ootamatult vait jäi, siis pidi see nooruk, kellele tema vaade oli peatuma jäänud, lõpetama tema poolt alustatud laulu — päikesepoegade takiy. Ka see kuulus eksami juurde...

Järgmisel päeval pärast jooksu viis Apucamak oma kollaste rühma õppekindlusesse. Sacsahuamani vägevate kaitserajatiste taustal näis see mänguasjana, kuigi sellegi seinte kõrgus oli kaks inimpikkust. Mayta käsul alustasid sinised tormijooksu. Nad võitlesid suure ägedusega, ja kui nende õpperelvad ei oleks olnud nüride otstega ning puuvilla või villa sisse mähitud, siis oleksid mõlemad rühmad kandnud suuri kaotusi. Tõsi küll, üks algaja kaotas silma: liiga märkitabav oli olnud vibulask.

Paistis, nagu ei saakski sinised kindlust ära võtta, ent nad muutsid ootamatult taktikat. Selle asemel et ühekaupa müüridele ronida, ehitasid noorukid pronksivärvi kehadest elava trepi ja Mayta ronis seda mööda õppekindluse kivitroonile. Juubeldav rahvas tervitas siniseid.

Kaks järgmist päeva möödusid samuti jõuproovides: algajad võitlesid üksteisega, tõstsid tugevaima väljaselgitamiseks suuri

kive, heitsid viskeoda, võistlesid selle peale, kes laseb vibunoole kõige kaugemale ja kõige täpsemini. Kolmandal päeval saabus kollaste järjekord kindlust rünnata. Hakkas juba hämarduma, ent kollased ei suutnud sinistest jagu saada. Kuid ootamatult tekkis kaitsjate ridades segadus, read harvenesid ja Apucamak lipsas kivitroonile. Üleüldisel hõiskamisel ei olnud piiri. Ainult vanad, sõjaasjanduses kogenud inkad vangutasid nõutult pead.

Jalad laialt harkis, käed surutud tugevasti vastu paljast keha, seisis Mayta algajate parempoolses ahelikus. Juhtus nõnda, et otse tema vastas seisis samasuguses poosis Apucamak. Ahelike vahe oli neli sammu, ühekäe sõjanuia kaks pikkust. Ridade vahel tiikus paremaist parim vehkleja. Tema sõjanui pöörles hullumeelses tantsus ümber alasti kehade ja selle poolt tekitatud õhukeerised panid tulevaste Päikese sõdurite lühikeseks lõigatud juuksed lendlema.

Algajate käitumist jälgisid vanad inkad, kes ei lasknud eksamineeritavaid silmist. Vaevumärgatav jalavõpatus, lihaseliigahtus või silmapilgutus, ja selle katsealuse jaoks on Huaracu lõppenud enne viimase päeva õhtussejõudmist. Maytale näis, et vehkleja pöördub iga kord just tema poole, et sõjanui laulis oma laulu ainult üksi temale. Silmad valutasid pingutusest, ta püüdis silmi üldse mitte pilgutada. Ta nägi ainult Apucamaki laupa, mis hakkas oma tavalisi piirjooni otsekui kaotama, seejärel aga punetama. «Kas tõesti veri?» sähvas mõte, ent seda ei saanud juhtuda. Isegi kui algaja oleks sõjanuia otsa kukkunud, proovile mitte vastu pidades, isegi siis oleks vehkleja jõudnud kokkupõrget ennetada — nii vilunud oli inkast sõdur . . .

Noorukeid ümbritsesid naised. Nad hõõrusid pingutusest läbimärjad kehad kuivaks. Nagu komme nõudis, panid lihased õed neile jalga sõjamehejalatsid — toorest leetpõõsaväädist punutud usuta'd.

Noored sõjamehed seisid Ainsa kuldse trooni ees. Valitseja tõusis ja lausus pidulikule hetkele kohased sõnad:

«Te olete tõestanud, et teie soontes voolab meie Isa Inti veri. Olge alati nõnda head ja õiglased, nagu on tema inimeste vastu olnud. Kaitske nõrku. Karistage kurjust. Selle jaoks tulid maa peale Manco Capak ja Mama Ocllo . . .»

Kui saabus Mayta järjekord, laskus ta kükakile, väljendades oma alistuvust ja aupaklikkust. Ainsale ulatati kaks jämedat lühikest kuldnõela, ja ta torkas nendega Mayta kõrvalestadesse augud. See oli päikesepoegade kõrgeim eraldusmärk. Hiljem, kui haavad on paranenud ja kõrvalestadesse ainult väikesed augud jäänud, hakatakse neid venitama, et asetada sinna külge kuldkettad. Kõige suuremad kettad kaunistasid Ainsa kõrvu. Mayta nägi neid esmakordselt nii ligidalt — nad olid mehe poole peopesa suurused.[1]

Ainsa vanim vend võttis Maytalt ära sõjamehe usuta'd ja pani talle jalga laamavillast pehmed sandaalid, milliseid kandsid ainult

päikesepojad. Ta puudutas huultega Mayta õlga, tunnistades ta sellega sugulaseks. Kerge vaheseina taga, sest valitseja kaaskonnas oli palju naisi, panid vanad inkad Maytale ümber huara. Sellest meeste puusasidemest tulenes ka sõna «Huaracu». Seejärel kaunistasid naised tema pea indiaani nelgiõie cantun'iga ja huaynay huayna lehtedega — igavese nooruse sümboliga, mis oli mõeldud ainult päikesepoegadele.

Ka Apucamak sai kõik need märgid, kuid talle ulatati veel valitsejakirves champi ja kollane narmastega laubaside, mida võis kanda ainult prints-troonipärija. Võtnud vastu kirve, kordas Apucamak Ainsa järel: «Auca cunapak!» Jah, kirves oli määratud türannide, reeturite, julmurite, sõnamurdjate ja valelike jaoks — kõiki neid tähistas sõna «auca»!

Mayta teadis, et kollane side ei kaunista kunagi tema laupa — nii võrd õiglane oli Päikese seadus, et keegi ei söandaks seda rikkuda. Apucamak vahetab selle kord Ainsa punase peasideme vastu, ja ka seda Päikese seadust ei saa keegi rikkuda.

«Oota minu häält!» kuulis Mayta imestusega Nelja Ilmakaare riigi tulevase valitseja käsku . . .

Mayta siirdus koos Päikese sõjameestega Collasuyusse. Palju aastaid sõdis ta seal ja oli jõudnud juba unustada Apucamaki imelikud sõnad, mida ta Huaracu viimasel päeval oli kuulnud. Ent kord tõi chaski kurva teate — Ainus oli riigi maha jätnud, et oma Isa Päikese juurde tagasi pöörduda. Uus Sapa Inca ootas kõiki kuulsaid kapteneid Cuzcosse, et lahkunut taga nutta ja Päikesele austust osutada. Mayta jõudis Cuzcosse viimaste seas. Teel mõtiskles ta selle üle, mida võivad need kolm lühikest sõna kaasa tuua . . .

Kuulsate väejuhtide seas, kes olid Ainsa isa ajal tuntuks saanud, oli Mayta kolmas. Ta seisis langetatud päi, nagu komme nõudis, oodates, kuni uus valitseja teda kutsub. Kui Ainus tema kuulsust tunnustab, puudutab ta käega Mayta relva ja ütleb: «Auca cunapak!» Alles siis võib Mayta talle silma vaadata. «Kas tunneb ära? . . .» sähvas mõte.

Pead tõstmata sirutas Mayta ette sõjanuia, otsekui ulatades selle oma uuele valitsejale. Niisamuti, käe puudutust tundmata, kuulis ta sõnu «Auca cunapak,» mis olid seekord suunatud temale. Mayta tõstis silmad ja tardus: punane narmastega lint kaunistas noore õilsa näo kõrget laupa, liiga noore selle kohta, keda oli ta näha oodanud. Ainus vaatas kapten Maytat isanda rahuliku pilguga. Tundus, nagu oleks talle kuulsa väepealiku hämmeldus isegi meeltmööda. «Auca cunapak,» kordas ta. Ja siis märkas Mayta õukondlaste summas Apucamaki vihkamisest põlevaid silmi . . .

Ei, ta eksis. Seda ei saanud olla. Isa Päikese seadused on pühad ja rikkumatud.

IV PEATÜKK

KAJA. JUMALUS? ...

Huaca'ks nimetasid indiaanlased absoluutselt kõike, mida inimene võis kummardada. *Huaca* võis olla kõik inimest nii tegelikus elus kui ka mõttes ümbritsev. Päike, inkade peajumal, oli samuti *huaca*, ainult üldriiklikus mastaabis.

Hispaanlased — ketserluse väljarookijad — läksid lihtsalt endast välja, kui avastasid või said teate järjekordse, veel täiesti tundmatu ja seetõttu veel nende poolt hüvitamata indiaani *huaca* olemasolu kohta. Kui aga selgus, et *huaca*'ks võis olla isegi mägede kaja ...

Ent me ei tea, mis sel katoliku munkadele rängal hetkel juhtus. Võib-olla püüdsid nad mõnda mäetippu alla tassida, loomulikult nendesamade ketserite jõududega. Muidugi võis ka lihtsamalt talitada, näiteks seal elavad kaja kummardavad indiaanlased ohtlikust piirkonnast ümber asustada või siis teiste ketserite hoiatuseks nende peanõiad ära põletada. Niisuguseid paganate ümberkasvatamise vahendeid praktiseerisid katoliku mungad piisavalt tihti. Muide, oli juhuseid, kus ei põletatud mitte ainult nõiad, vaid ka kogu nende «kogudus» ...

Kui Tahuantinsuyus elas üle kümne miljoni indiaanlase, siis *huaca*'de koguarv pidi selle hiiglaarvu mitmekordselt ületama. Peale kollektiivsete *huaca*'de, nagu ülalnimetatud Päike, olid ka erilised — individuaalsed, ajutised ja ühekordsed. Teiste sõnadega, inimene võis kummardada nii üht kui ka mitut isiklikku, aga ka kollektiivset *huaca*'t.

Isiklikku *huaca*'t varjati hoolikalt, kuna kardeti, et võõrad võivad tema imettegeva väe ära kaetada. Iga ese, kas siis mõni looma- või taimeriigi esindaja, kellest legendi järgi pärines hõim, sugukond, perekond, oli selle inimrühma kollektiivne *huaca*. Need olid paganlikud ebajumalad, mis olid säilitanud tootemlikud jooned. Ja siin pole midagi imestada: praktiliselt kõik maailma rahvad on ümbritseva maailma tajumisel sellise perioodi läbi elanud.

Kuid *huaca*'l oli ka universaalsemaid omadusi, mis teevad ta mingi talismani sarnaseks. Isegi tänapäeval hoiavad paljud meist hoolikalt oma *huaca*'t, nimetades teda sugugi mitte vähem salapärasemalt. Erinevalt indiaanlastest me ei karda, vaid häbeneme oma *huaca*'t näidata ning vaid sportlased ja näitlejad suudavad endas selle häbelikkuse alla suruda.

Ülaltoodust arvatavasti piisab veenmaks lugejat selles, et puudub vajadus üles lugeda kõik esemed, mida Tahuantinsuyus *huaca*'deks peeti. Lisame ainult, et eriti hinnatud *huaca* oli iga nor-

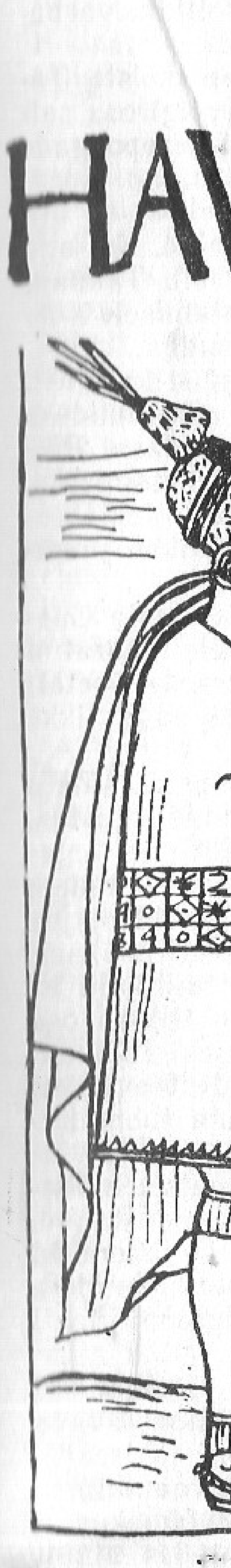

Juuni. *Sapa Inca* tõstab toosti Päikese auks.

mist kõrvalekaldumine, näiteks kahe rebuga muna või kuuevarbaline käpp, sest need olid tõesti looduse imed.

Tähelepanuväärselt suurt huvi pakub meile katse mõista Tahuantinsuyus valitsevat usuliste vaadete süsteemi ja riigi osa selles. Tahuantinsuyu juhtumi juures on meil tegu päikesepoegade poolt «asutatud kirikuga», nagu on õigesti tähele pannud ameerika teadlane J. Alden Mason.[1] Tal on õigus ka selles, et niisugune nähtus on Kolumbuse-eelses Ameerikas unikaalne. Kui aga Uue Maailma piiridest väljuda, siis võib religiooni rolli Tahuantinsuyus selle mõjult ja tähenduselt riigiasjade otsustamisele võrrelda Vana-Egiptusega, tolerantsuselt aga Vana-Roomaga.

Inkad olid paganad ja selles ei saa olla mingisugust kahtlust. Iga katse pidada päikesepoegi stiihilisteks, varjatud või muudeks katoliiklasteks on täiesti põhjendamatu. Inkad kummardasid Päikest, kuid jätsid täieliku vabaduse teiste jumalate tunnistamiseks, kui need rahvad vaid tunnistasid peajumalana Päikest. Just seetõttu oli Tahuantinsuyu panteon kõikvõimalikke kohalikke jumalaid sõna otseses mõttes kubinal täis.

Alistanud mingi riigi, saatsid inkad allutatute peajumala Cuzcosse pantvangiks. Cuzcos paigutati ta võõrjumalustele määratud templisse. Võõras iidol jäi jumalaks, tema «lambukesed» õpetati aga kummardama Päikest, keelamata ära ka kohalikke paganlikke tavasid ja kombeid.

Kuid mitte indiaani jumalate küllus ega *huaca*'de piiramatu arv ei ole inkade maailmavaate õige mõistmise peamine takistus. Religiooni nagu iga teisegi asja puhul segasid subjektiivsed asjaolud kroonikuid nende soovis Tahuantinsuyu indiaanlaste vaimuelu seda külge objektiivselt esitada. Veel enam, need osutasid paljus ka otsustavat kaasmõju selle moonutamisele, mida tehti osaliselt ettekavatsematult, mõnedel juhtudel aga ka täiesti teadlikult. Ei maksa unustada, et just religioonisfääril oli kõige ohtlikum osa nii katoliikliku Hispaania koloniaalvõimude võitluses indiaani elanikkonna alistamise eest kui ka paganlikest inkadest avalikul jutustamisel: isegi ebaõnnestunud väljendit, rääkimata juba ilmsest sümpaatiast paganate ja ebajumalakummardajate vastu, võisid võimud tõlgitseda kui katoliku dogmade ortodoksaalset mõistmisest ja tõlgendamisest taganemist. Kirik seda ei andestanud.

Peale selle olid kroonikud ise usklikud inimesed ja lähenesid neid huvitavale probleemile oma maailmapildi positsioonidelt, püüdmata nende jaoks võõrast ja tundmatut religiooni lahti mõtestada.

Kuid ka sellest oli vähe. Inkadel ei olnud kirja, järelikult ei eksisteeri ühtki inkade endi autentset dokumenti, mis aitaks avada ketšua-indiaanlaste maailmavaate põhilisemaidki jooni ja iseärasusi. Tuleb täpsustada, et jutt pole mingist «suurest raamatust» ja mitte ameerika põliselanike võimekusest või mittevõimekusest luua oma indiaani piiblit, vaid hoopis muust: kasutades ainult europalikke kirjalikke allikaid, on meil vaja need läbi lasta paljudest «filtritest», et eemaldada kroonikatest kõik see, mida katoliiklastest kroonikud ettekavatsetult või mõtlematusest inkade religioonist on kirjutanud.

Toome mõningaid näiteid, mis osutavad piisavalt selgesti, kuidas kroonikud on katoliiklikul viisil tõlgitsenud inkade paganliku religiooni ilminguid ja väiteid.

Inkadel oli kõu, välk ja välgulöök ühendatud jumalasse nimega Illapa. Sellest piisas, et Illapa hakkaks figureerima «kolmainuna», loomulikult indiaani variandis. Allilma kuri jumalus Supay muutus indiaani «saatanaks», kuigi katoliku kiriku seisukohalt olid kõik paganlikud jumalad maskeerunud kuradid. Kristlikud «vaim» ja «hing» leidsid samamoodi endile indiaani ekvivalendi sõna «nunu» kujul, täpselt samuti leiti kristlikele mõistetele ja tegevustele, nagu «palve», «needmine», «patt», «paast» ja isegi «pihtimine» raskusteta ketšuakeelsed vasted, kuigi nende ketšua sõnade esialgsetel vastetel ei olnud midagi ühist sellega, nagu usinad katoliiklased neist aru said. Veel üks näide: indiaani «hucu pacha» — «allilma» [2] — nimetasid hispaanlased kohe kristlikuks põrguks. Loogikareeglite järgi õhutas see otsima ka indiaani «paradiisi», moonutades sellega ketšua usuliste vaadete süsteemi.

Sealjuures püüdsid kroonikud Tahuantinsuyu religiooni näidata saatanlike vigurite ja riugaste kogumina, märkamata samas, et nende avastatud katoliiklikud mõisted satuvad vastuollu katoliikluse dogmadega.

Kuid tuntud on ka hoopis teistsugune inkade paganluse tõlgendusvariant: Inca Garcilaso seadis endale ülesandeks tõestada, et «inkad austasid ainujumalat, meie issandat».

Nüüd oleks tarvilik tutvuda Tahuantinsuyu jumaliku vennaskonna panteonis valitsenud korraldusega.

Ketšua Olümposel troonisid vähemalt kaks peajumalat: Isa Päike (Inti), täiesti reaalne jumalus, ja Con Illa Ticsi Uiracocha, universumi ja inimese looja, nähtamatu ja tajumatu vaim. (Siin on peale selle jumala erinevate nimede koos ka erinevad hüpostaasid.) Neist esimene oli Tahuantinsuyu ühe alguslegendi järgi inkade esiisa. Teise peajumala olid päikesepojad mõnede kroonikate järgi teistelt, mitte-ketšua indiaanlastelt üle võtnud. (Nagu näha, ei häbenenud inkad üle võtta ei relvi, ei jumalaid, kui sellest võis tulu tõusta.)

Üleüldiseks austamiseks valisid inkad jumala, keda võis tõsielus näha, kuigi formaalsete tunnuste järgi seisis vaim-looja kahtlemata kõrgemal juba seetõttu, et just tema oli loonud ilmaruumi, Päikese enda kaasa arvatud. Kuid inkade asjalik lähenemine sundis neid sellistest kaalutlustest mitte hoolima: päikest nägid kõik, aga kehatu vaimu olemasolu nõudis tõendeid. Ja kuidas teha selgeks lihtsale *puric*'ile-maaharijale, et kehatu ja tajumatu olevus võib nõuda täiesti reaalseid ja sealjuures rikkalikke ohvriande? Teine asi on Päike, millest sõltub *puric*'i suurim vara

— saak. Siin ei ole vaja midagi selgitada. Igaüks annab Päikesele kerge südamega seda, mis talle peab kuuluma, unustamata sealjuures oma rikkusi jagamata ka Päikese poegadega. Aga kui unustabki, siis tuleb ka meelde tuletada — tegu on ikkagi jumaliku üritusega!

Nähtamatu ja tunnetamatu vaim oli inkade jumalakummardamises erandlik nähtus. Teda nimetatakse erinevalt: Inca Garcilasol on jumalus nimetatud Pachacamakiks (kas veel üks tema hüpostaasidest?), kuigi teistes kroonikates kutsutakse universumi loojat Uiracochaks.[3] Väidetakse, et see jumalus oli ainult inkade eraiidoliks, kuid isegi päikesepoegadel ei olnud õigust tema nime suhu võtta, temaga suheldi ainult mõtteis. See tundub üsna imelik, sest kirja puudumisel on raske aru saada, kuidas oli inkadel kontakt Pachacamak-Uiracochaga üldse korraldatud (anname talle kaksiknime) ja eriti kontroll selle üle, kuidas inkade suguvõsa lihtliikmed temaga suhtlesid?

Üldse ei ole selge ka Pachacamak-Uiracocha päritolu küsimus. Imestama ei pane mitte niivõrd see, et inkad olid tema omastanud, kuivõrd see, et päikesepoegadel ei olnud ühtegi avalikku Pachacamak-Uiracocha kultuse paika (tõsi küll, see asjaolu on tema puutumatusega vastavuses). Kuid Cuzcos ja Cacha asulas olid Uiracocha templid. Eriti grandioosne oli Cacha tempel (Cuzcost kolmekümne kilomeetri kaugusel). Varemete järgi otsustades — templi purustasid hispaanlased — oli see kolmekorruseline, mis on äärmiselt harv nähtus kogu Kolumbuse-eelses Ameerikas. Lisame sellele, et templi fassaad oli umbes sada meetrit pikk ja seinte paksus ulatus ligi kahe meetrini.

Niisugune reaalne ja koguni suurepärane ehitis ei seostu kuidagi selle jumaluse eranditult mõttelise kummardamisega. Nõutuse kutsub esile ka teine seik: loomulikult võib vaikides käskida, vaikides templit ehitada, kuid kui ei tohi jumaluse nime, kelle auks ehitis püstitatakse, isegi hääldada, siis kuidas oskas tellija seletada, mida nimelt on vaja ehitada ja kuidas said kõik Tahuantinsuyu elanikud teada, et see tempel on pühendatud Uiracochale?

Ent teame, et inkade ajaloos on veel üks jumalik Uiracocha, kel ei ole Pachacamak-Uiracochaga mingit seost. See Uiracocha aitas purustada tšankad, hoiatades troonipärijat ähvardava ohu eest.

Kui vaadelda kroonikais (aga mitte Tahuantinsuyus) loodud situatsiooni kahe Uiracochaga eelarvamusteta, siis võib kõik asetuda oma kohtadele tingimusel, et Cuzco ja Cacha templid olid ehitatud mitte nähtamatu jumala, vaid päikesepoegade päästja auks. Kuid see on vaid oletus.

Päikesejumalasse suhtusid inkad teisiti. Teda kummardati avalikult. Veelgi enam, kõik teised indiaani jumalused oleksid otsekui moodustanud tema õukonna, lähedaseimaks oli Päikesele aga tema lihane õde ja abikaasa, taeva käskijanna Kuu. Tema kõrval asus ka Illapa meile juba tuntud «kolmainuna», aga ka mõned

tuntud taevakehad, näiteks Chasca — Veenus. Jumalate seas oli ka Kuychi — Vikerkaar, mille ilmumine kutsus esile paanilise õuduse neitsite seas. Neitsid olid sügavalt veendunud, et vikerkaarest võib rasestuda. Neil ja teistelgi jumalail oli oma tegevussfäär ning nad lahendasid iseseisvalt, üksteist segamata jumalikke ja inimlikke probleeme.

Paganlike, nende seas ka kohaliku tähtsusega jumalate auks oli Tahuantinsuyus ehitatud lugematu hulk suuri, keskmisi, väikesi ja hoopis tillukesi templeid. Ent imestama paneb üks asjaolu: ketšua jumalate templid olid usklike enamusele kindlalt suletud. Sinna lasti ainult inkasid, kohalikesse templitesse ka veel sealset ülikkonda. Jumalateenistus ise (seda rituaali nimetati «mucha») toimus väljakuil või galpoonides — halva ilma varjuks ehitatud erilistes kaetud varjualustes, kuhu kroonikute andmeil võis mahtuda mitu tuhat inimest.[4] Igatahes olid sellise mahutavusega pealinna galpoonid. Selline hiigelsuur inimhulk ei olnud vaataja, vaid osavõtt *mucha*'st, austamisrituaali põhiosast, oli vahetu. Peaosa mängisid selles ühisetenduses päikesepojad, *Sapa Inca* aga asendas mingil määral Päikest. Kuid ka teised osalejad polnud statistid, vaid *mucha* aktiivsed järgijad, kel täita kindlad kohustused.

Ütlesime juba, et Päike oli Tahuantinsuyu riigi*huaca*. Just seda kummardas ametlik «riigikirik». Ent sõna «kirik» tuleb antud juhul mõista kõige laiemas mõttes, sest Tahuantinsuyu puhul on tegu riigiusuga.

Tundub, et valdavalt maaharimise tingimustes oleks olnud loogiline lülitada riigi*huaca*'de hulka ka Pacha Mama — Maaema. Ent kuigi Pacha Mama paikkonniti austati, ei võtnud see üldriikliku maakultuse kuju. Meie meelest nii veidral asjaolul ei ole teist veenvat seletust kui see, et «üldriiklikus mastaabis» pidi Ainus Inka olema ainus peajumal. Nagu Maasse, nii suhtuti ka ookeani, Tahuantinsuyu rannaelanike toitjasse.[5]

Kuid Pacha Mama on põhjustanud veel ühe ja võimalik, et aina keerulisemaks muutuva mõistatuse. Sõna «pacha» ei tähistanud ketšua-indiaanlaste juures mitte ainult maad. Tal oli ka teisi tähendusi, sealhulgas «maailm», «universum», aga ka . . . «aeg». Viimases mõttes oli sõnal «pacha» keerukas sümboolne ja filosoofiliselt ühemõtteline tähendus «aegruum», mis sisaldas endas kosmilise ruumi ja ajatsüklid.[6]

Tuntud peruu naisteadlane Victoria de la Jara, kes on paljude aastate vältel inkade sümboolikat tundma õppinud kuulsatelt puunõudelt *kheru*'delt, väidab, et tal on õnnestunud välja selgitada sümbol või märk, mis vastab mõistele «pacha». (Teadlane kinnitab ise, et see pole sümbol, vaid sõna, nagu muide teisedki *kheru*'de märgid, mis moodustavad omapärase inkade kirja.) Ta arvab, et just see sõnamärk on Tahuantinsuyu filosoofide — neid nimetati *amauta*'deks — kosmogooniliste teooriate aluseks.[7]

De la Jara tegi kindlaks, et «pacha» kujutatakse tihti koos märgiga, mida ta määratleb kui «anan» («hanan»), mis teata-

vasti tähendab «ülemine». Nende liit, leiab uurija, annab mõiste «ülailm», s.t. taevas, kuid mitte tavalises, vaid maailmavaatelises tähenduses. Tõsi küll, teda häirib üks asjaolu: märk «anan-pacha» on alati punane, seega mitte taeva värvi, sümboolikas pole selline mittevastavus aga usutav, on lausa lubamatu.

Tegelikult tundub meile, et punasest värvist ehmuda ei maksa. Ta võis vabalt sümboliseerida Päikest, eriti päikesekummardajate juures, aga samas ka taevavalitseja tähtsaimat poega — *Sapa Incat*. Viimast väidet tõendab kaudselt see, et *kipu*'del on inkade valitseja värv alati punane, ka Inka laubaside oli punast värvi. Kui eeltoodud oletused on õiged, siis on märgisümbolite ühendused väga tähtsad, sest neid pole kujutatud mujal kui päikesepoegade originaaldokumentidel, milleks peaksime *kheru*'sid pidama.

Hakkame nüüd koos arutlema. Päikese jaoks pidi inkade sümboolikas olema eriline kujutis. Ka *Sapa Inca* ei saanud olla oma sümbolita. Tekib küsimus: miks on sel juhul taeva sümbol Päikese ja inka värviga? Kas ei oleks olnud lihtsam paigutada nende isikusümbolid otse märki «hanan» (või selle märgiga mingisse ühendusse), näitamaks, et teksti «autor» seadis need ritta väljendamaks mingit kindlat mõtet? Nii oleks ju lihtsam ja selgem.

Kuid teksti «autor» nii ei talitanud. See aga tähendab, et sinise taeva punaseks värvinud dokumendi koostaja oli endale veel mingi muu ülesande võtnud. Ent missuguse?

Kosmilise aegruumi peremees võis olla ainult aja ja ruumi looja ise, seega Pachacamak-Uiracocha. Kuna päikesepojad olid otsustanud seda nime isegi mitte huulile võtta, siis võib arvata, et seda sümboolikas kujutada oleks olnud veelgi hirmsam pühaduseteotus.

Kuid asja huvides oli seda vaja *kheru*'l fikseerida. Järelikult tuli ülikarmist keelust kuidagi mööda hiilida, petta iseennast ja ühtlasi ähvardavaid valvureid, kes jälgisid päikesepoegade tegude ja mõtete puhtust. Kõige lihtsam oli seda pettust ellu viia märgi «pacha» abil. Proovitagu vaid kinni hakata — «kõigile» ei ole kõik ühe korraga selge! (Asetasime sõna «kõik» jutumärkidesse, sest Tahuantinsuyus mõisteti selle all väga kitsast inimeste ringi.)

Nüüd tekib põhimõtteline küsimus: mida tahtis filosoof märkide «pacha» ja «hanan» koos kujutamisega saavutada?

Esimesel pilgul mitte midagi erilist: lihtsalt mõistet «ülailm», mis küll ebaloomulikult punast värvi. Ent just niisugusest «mitte millestki erilisest» algab tavaliselt kõige hirmsam mäss. Kui süüvida märkidesse väga tähelepanelikult, siis märkame, et teksti «autor» on ühendanud kahe inkade peajumala sümbolid: Isa Päikese (punane värv) ja Pachacamak-Uiracocha (märk «pacha»), reaalse jumala ning nähtamatu ja kombitsematu jumala (just kui oleks keegi Päikest katsuda saanud!).

Selline ühend (või sümbolite ühendamine) võis tähendada ainult üht: inkade reaalset sammu monoteismi suunas! Ja kui meie järeldused ning eeldused, millele need tuginevad, on kas või min-

gigi määral õiged, siis tekib erakordselt omapärane pilt. Nimelt oleme saanud võimaluse näha *amauta* kõige esimest, veel ebalevat katset astuda Tahuantinsuyu panteoni arvutu ja eriilmelise jumalatesumma vastu. See on esimene samm vähe lootust andva ja mitte väga alandliku paganluse juurest päikesepoegade despootiaga rohkem sobiva «jumaliku absolutismi» suunas.

Raske on öelda, kuivõrd suutsid inkad ise sellise usureformi vajalikkust mõista. Pealegi oleks monoteismile üleminek nõudnud neilt reaalsest Päikesejumalast loobumist abstraktse vaimujumala kasuks, mis oleks vältimatult viinud suurepäraselt korraldatud usu- ja kirikuaparaadi lõhkumiseni, samaaegselt aga ka kogu kohustuste- ja maksusüsteemi muutmiseni, mis oli toetunud seni inkade kui päikesekummardajate maailmamõistmisele.

Siin lugejale esitatud võimalikud või vähemalt oletatavad mõttekäigud ei toetu mitte ainult nüüdisaegsele peruu teadlase Victoria de la Jara hüpoteesile. Ka Inca Garcilaso püüdis kõigi lubatud ja koguni vähesoositud vahenditega tõestada, et inkad tundsid ainsat issandat jumalat, see on Jeesus Kristust (kroonik tegi seda asjatus lootuses kaitsta indiaanlasi katoliku munkade eest, kes püüdsid väärõpetust koos selle kandjatega välja juurida). Muidugi eksis ta peamises, kuid võib-olla oli Inca Garcilasol siin väljamõeldu valguses õigus, kui ta nimetab inkade nähtamatut jumalust Pachacamakiks, eriti kui tähelepanu alla võtta sõna «pacha» tähendus. Kroonik seletab ise selle sõna tähendust järgmiselt: «Pachacamak tähendab: see, kes hingestab universumi..., see, kes teeb universumiga seda, mis hing kehaga».[8]

Ei tohi jätta arvesse võtmata ka seda, et filosoofid-*amautad*, igal juhul nende parim ja eesrindlikum osa, ei võinud oma filosoofilis-kosmogoonilistes ja puht-teoloogilistes seisukohtades paigal tammuda. Nad pidid otsima ja otsisid neid ümbritseva reaalse maailma kohta arukamat ja täielikumat seletust, loodusnähtuste filosoofilist mõtestatust. Kahtlemata otsisid nad ka teed inkade suguvõsa võimu täiustamiseks ja kindlustamiseks, kuna paljud neist kuulusid selle hulka. Vaimses mõttes mudel, mis oleks vastanud Tahuantinsuyus hoogsalt arenevaile uutele majanduslikele ümberkujundustele, oleks olnud monoteism. Isa Päikese tõstmine kogu inkade impeeriumi peajumalaks oli esimene konkreetne samm sellel teel. Esimesele sammule pidi järgnema ka teine... Kuid päikesepoegade loodud ühiskonna arenemise otsustaval momendil algas Euroopa vallutajate sõjakäik.

Kulg monoteismile oli inkade edasise arengu loomulik tee. Võib-olla just seetõttu on meile tänapäeval täpsemalt nähtavad selle mitmesugused jooned, mis on kroonikuil kahe silma vahele jäänud või valesti mõistetud. Võib-olla on just aeg parim «suurendusklaas» sellistele otsinguile vanaaja ajaloos?

Igatahes hetkel, kui hispaania konkistadoorid Tahuantinsuyu aladele ilmusid, ei olnud päikesepoegadel kõne all veel mingeid usureforme. Impeeriumis õitses ja valitses ebajumalakummarda-

mine. Cuzco templid olid täis oma, see on inkade ja võõraid paganlikke jumalakujusid, keda päikesepojad poliitilistel eesmärkidel osavasti ära kasutasid. Väga täpselt ütleb selle kohta Mariategui: «Inkade kirik püüdis nende rahvaste jumalaid rohkem endale allutada kui neid järgida või kummardada.» 9

Tahuantinsuyu religioosne maailm jäi keeruliseks, eripalgeliseks, kuid piisavalt selgeks ja mõistetavaks neile, kes selle lõid viljatus katses ja pidevas otsingus seletada neid imesid, millega inimene loodusega suhtlemisel igal hetkel kokku puutus. See maailm muutus pidevalt keerulisemaks, eemaldus halastamatult lihtinimesest ning sai lõpuks valitsejate ja preestrite privileegiks ja omanduseks. Ja siis selgus, et just see, usuliste vaadete maailm, oli muutunud ka moraali väljendajaks ja säilitajaks. Nagu kirjutab Mariategui, «ketšua religioon oli eelkõige moraalireeglite, mitte aga metafüüsiliste kontseptsioonide kogum». Selle usundi aluseks polnud «mõistetamatud abstraktsioonid, vaid kõigile arusaadavad lihtsad allegooriad. Impeeriumi hõimud uskusid kergemini inkade jumalikku olemust kui nende mingi religiooni või selle dogmade jumalikkust».

Taoline religiooni tajumus tervikuna, mis laienes ka nendele katoliku dogmadele, mida hispaania vaimulikud püüdsid indiaanlastesse sisendada, oli konkista ajal ja koloonia algusaastail Uue Maailma põliselanike ristiusustamisel ületamatu takistus. Indiaanlased harjusid erilise vastupanuta risti ette lööma, kuid «arusaamatute abstraktsioonide» asemel otsisid nad katoliku dogmades neile vastuvõetavaid «lihtsaid allegooriaid» ega leidnud neid. Indiaanlaste sellist käitumist hinnati eelkõige «tõelisele usule» teadliku vastuseisuna ja püsiva kiindumisena oma paganlusse. Hispaanlased ei kahelnud, et tegemist on saatanlike jõudude tegevusega; seda aga, kuidas niisugustes situatsioonides talitada, teadsid mungad suurepäraselt juba oma Hispaania-kogemuste põhjal.

Kuid tuleme tagasi päikesepoegade religiooni juurde. Nende usulistes vaadetes sisaldunud ja väljenduse leidnud moraalireeglite koodeks ei olnud Tahuantinsuyu miljonite alamate ja riigi valitsejate suguvõsa jaoks ühtne.

Kui inkade religiooni tõelise sisu üle tuleks otsustada nende katkendlike ja kokkuotsitud andmete põhjal, mis on meieni jõudnud kroonikate kaudu juba katoliiklikul viisil prepareerituina, siis Tahuantinsuyu indiaanlaste usundi puhtvälised ilmingud ja suunad on meid inkadest lahutavate sajandite vältel meieni kandudes üsna vähe muutunud. Nähtavasti oli paganlikke rituaale kirjeldada palju ohutum kui laskuda arutlustesse selle üle, kui palju ja milliseid jumalaid oli päikesepoegadel, millega need tegelesid ja kuidas indiaanlased neid kummardasid.

Inca Garcilaso on näiteks taastanud paganlike pidustuste autentse pildi. Kuid jutustust päikesepoegade rituaalidest ja usupühadest alustame siin tüüpilise paganliku tseremooniaga, mille

Ebajumalakummardamine Chinchaysuyus.

esinemist inkadel kroonik Inca Garcilaso täiesti eitab. Jutt on inimohvrist ehk *capak cocha*'st.[10]

Kõik kroonikud on kirjutanud inimohverdamise praktikast kui päikesepoegade usupidustuste vältimatust kombetalitusest. Neist kirjutas ka Inca Garcilaso, kuid ainult selleks, et selliseid hispaanlaste «väljamõeldisi» ümber lükata. Oma isale, konkistadooride kaptenile, ja tema kaaslastele viidates kinnitab mestiits Cuzcost, et inkad inimesi ei ohverdanud ning panid selle kõikjal keelu alla nagu rituaalse inimsöömisegi.

Ütleme kohe, et selles vastikus rituaalis ei ole midagi ebaharilikku, kuna see ei peegeldanud ühe või teise etnilise rühma mingeid erilisi omadusi, vaid ühiskonna arengu taset. Kui ebameeldiv seda ka tunnistada ei oleks, on kogu inimkond, vähesed erandid välja arvatud, selle perioodi läbi teinud. Ka inkad ei vältinud seda rituaali, kuid oma tsivilisatsioonitooja positsioonilt arvasid end olevat rohkem õigustatud väitma, et midagi sellist pole nende riigis olnud.

Inkade järel ütleb kroonik Inca Garcilaso korduvalt ja otsustavalt inimohvri kohta oma «ei», kuni lobiseb kord kogemata välja, et *capak cocha* rituaal on talle tuttav: «Pöördudes tagasi ohverdamise juurde, ütleme, et inkadel ei olnud viisiks ja nad ei lubanud ohverdada täiskasvanuid ega lapsi, olgu kõne all kas või nende kuninga haigus...»

Kuid just nende sõnadega tunnistab kroonik, et tunneb *capak cocha* rituaali, mida ta ise kordagi ei maini: tema «Kommentaarides» ei ole isegi sõna «*capak cocha*». Nüüd veab täpsusearmastus kroonikut alt.

Ent enne, kui hakata kuulsale mestiitsile etteheited tegema, on tarvis tema õigustamiseks mõni sõna öelda. Ennekõike tuleb teadmiseks võtta, et kõigel, mis Inca Garcilaso inkade ja nende impeeriumi kohta on kirjutanud, on ainulaadne väärtus. Veelgi enam, ilma tema «Kommentaarideta» ei oleks nüüdisajaloteadusel Tahuantinsuyu kohta pooltki praegu tema valduses olevaist teadmistest. Võtame arvesse ka seda, et «Kommentaare» endid ei ole täiel määral tundma õpitud, kuigi selle kohta on kirjutatud tohutul arvul artikleid ja raamatuid. Ei või märkimata jätta ka sellist tähtsat asjaolu: iga kord, kui avastatakse uusi konkistaajastut puudutavaid dokumente, siis need tingimata ainult kinnitavad ega lükka iialgi ümber «Kommentaaride» sisu.

Kummutame ka süüdistuse järeltulija erapoolikusest, mis sundis Inca Garcilasot moonutama päikesepoegade riigi ajalugu. Sellisel süüdistusel ei ole lihtsalt aadressi, sest kroonik ise on korduvalt meelde tuletanud, et ta jutustab ainult neid «muinasjutte» ja «legende», mida ta oli juba lapsena kuulnud oma sugulastelt, puhastverd inkadelt. Ja see on eriti hinnatav, sest «muinasjutud» on päikesepoegade riigi ajaloo ehtsaks, peaaegu originaalvariandiks, mille on koostanud ja redigeerinud inkad ise.

Vaid ühes on Inca Garcilaso lubanud endale tõest kõrvale-

kaldumist — religiooni puhul. Selle sammu on ta astunud täiesti teadlikult, sest tahtis kaitsta indiaanlasi katoliku kiriku ja Hispaania võimude julma tagakiusamise eest, kes kasutasid paganluse fakti aktiivselt indiaanlaste kui ketserite füüsiliseks hävitamiseks. Eitades inimohvri olemasolu inkadel, püüdis kroonik lüüa vallutajate käest tugevaimat trumpi, mida hispaanlased alatasa Ameerika põliselanike massilise tapmise õigustamiseks käiku lasksid.

Ta ei võinud talitada teisiti, sest ei näinud teisi vahendeid võitluseks inimkonna ajaloo ühe suurema, miljoneid inimesi haaranud tragöödia, Uue Maailma vallutamise ja paganaist indiaanlaste ristiusustamisega.

Naaseme nüüd «Kommentaaride» teksti juurde. Meie toodud tsitaadis rõhutasime sõnu «täiskasvanuid ega lapsi». Siinne vanuseline diferentseerimine kõneleb kontrolli vajamata kindlalt selle poolt, et Inca Garcilaso oli teadlik *capak cocha* rituaalist, kuivõrd see seisnes muuhulgas ka laste ohverdamises. «*Capak cocha*... tähendab mõnede viie-kuueaastaste laste elavalt maasse matmist, kes annetatakse kuradile suure tseremoonia ning paljude kuld- ja hõbenõudega,» tunnistab kroonik Sarmiento.

Juunis ja detsembris, suvisel ja talvisel pööripäeval matsid inkapreestrid maasse 500 last, et tähistada seda päikese erilist asendit taevas. Selline on indiaanlase Huaman Poma tunnistus. Kroonik lisab, et keelatud oli võtta perekonnast üle ühe lapse. Vastu oma kinnitust ohvrite mahamatmise kohta teatab ta, et «ohvritapmine» toimus Coricancha templis.

Cieza de León kirjutab samuti inimohverdamisest inkade juures. Ta näitab, et Coricancha templi kõrval asus hoone, kuhu «paigutati valged laamad, lapsed ja täiskasvanud, kes pidid toodama ohvriks». Kroonik väidab, et *capak cocha* komme ei olnud üldine, nagu kirjutavad paljud hispaanlased, vaid pandi toime mõnes templis ja et ohverdati väike arv inimesi. Oma kaasmaalasi paljastades, kes korrutasid Tahuantinsuyu massilistest inimohverdamistest, ütleb Cieza de León otse, et hispaanlased «püüdsid sellega varjata meie suurimaid vigu ja õigustada väärsuhtumist, mida oleme nende suhtes ilmutanud».

Ja kuigi nende väljapaistvate kroonikute tunnistustest piisab, et täie veenvusega kinnitada inkade poolt inimohvrite toomist, peame siiski vajalikuks pöörata lugeja tähelepanu veel kord sellele küsimusele.

On teada, et hispaanlased nägid asteekide pealinnas Tenochtitlanis terveid mägesid, mis olid kuhjatud ohvriks toodud inimeste pealuudest. Asteegid praktiseerisid ka rituaalset inimsöömist. Tahuantinsuyus seda ei olnud. Isegi kroonik Sarmiento märgib, et ohvriks toodi vaid väike hulk lapsi, rituaalset kannibalismi ei märgi aga üldse. Ometi pidi ta Hispaania viitsekuninga Franzisco de Toledo ülesandel toetuma just sellist laadi faktidele tõestamaks Päikese Poegade võimu ebaseaduslikkust.

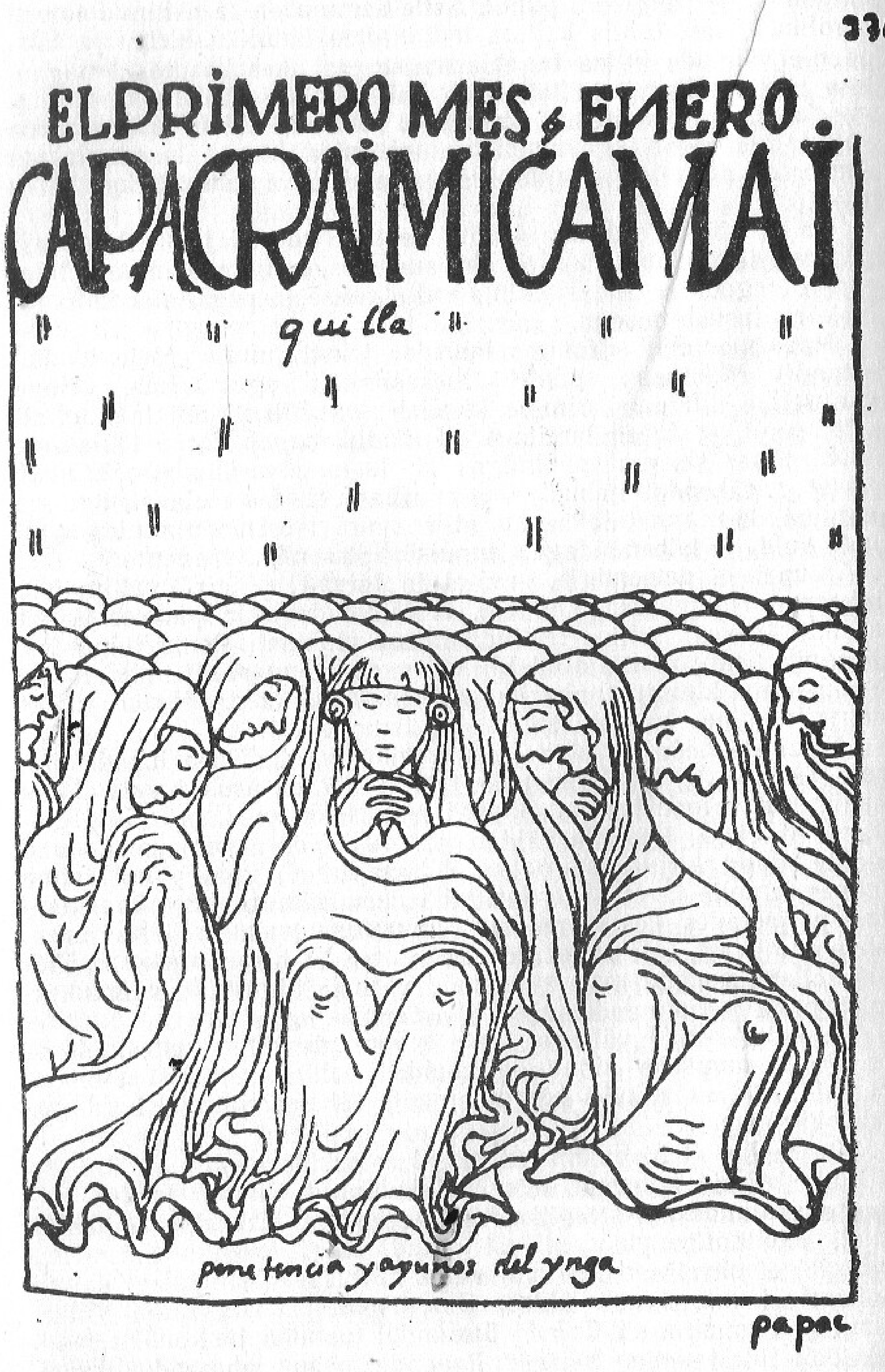

Jaanuar. Patukahetsus ja paast.

Millega seletada selles küsimuses asteekide ja inkade nii suurt erinevust? Võib-olla on tõesti õigus Inca Garcilasol, kes propageeris visalt Tahuantinsuyu valitsejate kõrgeimat humanismi?

Me ei püüagi ühe paganliku põhirituaali näite varal inkade kohta sellist otsustust teha. Veelgi enam, oleme veendunud, et kui inkad oleksid pidanud vajalikuks mingi kindla ja nende riigile erakordselt tähtsa probleemi lahendamiseks (näiteks oma valitseja elu päästmiseks) mitte saja inimese, vaid terve rahva ohverdamist, siis ei oleks nad kõhelnud ka seda ette võtmast.

Kuid inkad olid kõige järgi otsustades oma arengus juba ületanud ajaloolíselt vältimatu perioodi, mida iseloomustab suhtumine oma hõimukaaslastesse ja sõjavangidesse, kelle pealuud olid asteekidel ikka veel nende pealinna tähtsaimaks ehteks. Vastupidi, päikesepojad hindasid inimelu kõrgelt, suhtudes igasse töökätepaari piisava hoolitsusega. Seda nõudsid uued sotsiaalmajanduslikud tingimused, mitte aga Isa Päikese jumaliku tahte ilmutus. Sellest kõnelevad veenvalt paljud faktid, eelkõige aga inkade aktiivne ja erakordselt efektiivne sündivuse ergutamise poliitika Tahuantinsuyus. Piirdume vaid ühe näitega: iga uue lapse sünni korral suurendati *puric*'i perekonna jaosmaad.

Selliste tõsiasjade taustal on massilise inimohverdamise praktikat Tahuantinsuyus raske uskuda. Ent sama ilmne on ka see, et vajaduse korral inkad seda paganlikku rituaali kasutasid. Muide, seesama Inca Garcilaso toob «Kommentaarides» ära ühe taolise sündmuse, mis on paganlusele tervikuna erakordselt tüüpiline: kui suri *Sapa Inca* või keegi ülem*curaca*'dest, siis tema lemmikteenrid ja armsaimad naised tapsid end, «...sest nad tahtsid oma kuningaid ja isandaid teiseski elus teenida».

Ise oma tunnistusest ehmununa täpsustab kroonik samas: «Nad mõistsid end ise surma ja paljudel juhtudel oli neid nii palju, et ülemad pidid neid tagasi hoidma, öeldes neile, et praegu jätkub neistki, kes koos surnuga olid juba lahkunud...»

Lõpetamaks jutustust Tahuantinsuyu päikesekummardajatest jääb vaid lisada, et inkadel oli neli tähtsaimat püha. Kõik need olid seotud Päikese ja selle Poegade kultusega. Üht neist me juba tunneme. See on *Huaracu*, päikesepoegade tähtsuselt teine püha.

Kolmandat põhipüha tähistati maisikülvi lõpetamisel, kui rohelised tõusmed hakkasid maapinnale tungima. Püha nimetati *Cusi Raymi* ja see oli pühendatud Päikesele. Inkad palusid oma jumalikku isa mitte saata maa peale külma, et saak tuleks rikkalik.

Neljas põhipüha kandis *Sithua* nime. Sellel oli vahetu seos Tahuantinsuyu elanikkonna tervishoiuga. Sithuale eelnes vali paast, pühaks endaks oli aga finaal, mille ajal riigi kõikidest linnadest ja asulatest aeti välja haigused, tõved ja muud pahed. Väljakihutamine toimus öösel. Kogu Cuzco oli täis põlevaid tõrvikuid. Tulesid olid täis tänavad ja väljakud, neid oli väga palju.

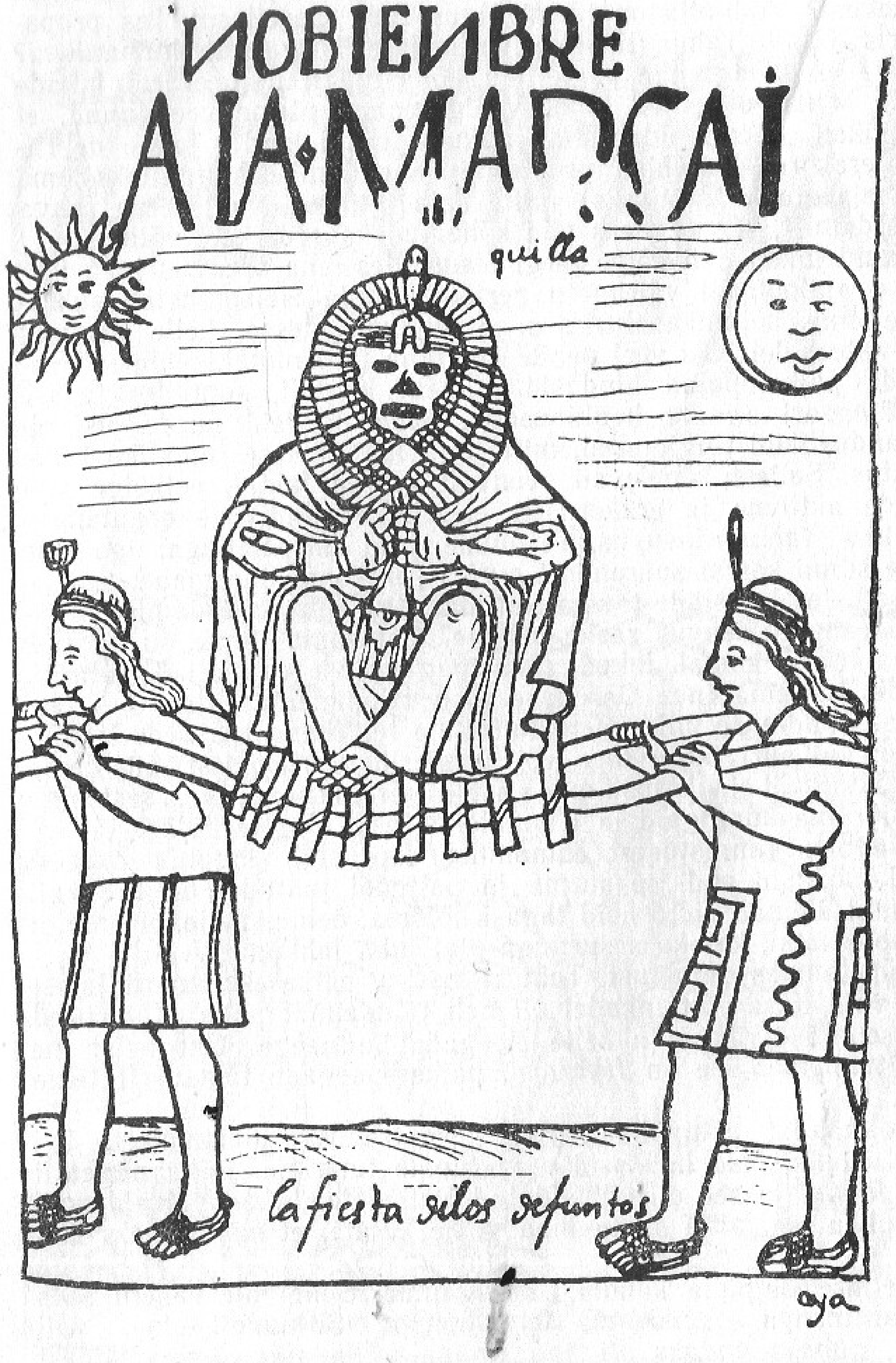

November. Surnute püha.

Tuli puhastas linna ja selle elanikud, hävitades kurjuse ja kõik hädad. Huvitav asjaolu: kui teised pühad olid vahetult seotud Isa Päikesega ja nende rituaalid kas algasid või lõppesid Päikese templis, siis *Sithua* oli otsekui avalik sõda kurjusega. Just seetõttu algas see püha mitte Päikese templis, vaid Sacsahuamani kindluses.

Määratud tunnil jooksis kindlusest välja inkasõdalane, oda käes. Ta suundus Cuzco keskväljakule, kus teda ootasid neli järgmist sõdurit, kes võtsid esimeselt teatepulga üle. Sõdurid jooksid mööda nelja peateed, peletades kogu olemasoleva kurjuse nelja tuule poole. Teatavate vahemaade taga ootasid neid teel ja teelahkmeil uued sõdurid, kandes oma teatepulka ja tõrjudes kurjust üha kaugemale ja kaugemale. Nii liikusid nad kuni Nelja Ilmakaare riigi piirideni. Kõikjal tänavatel ja teede ääres seisid inimrühmad. Sõdurite lähenedes hakkasid nad soputama oma riideid, neist sõna otseses mõttes tõvesid ja muid ebameeldivusi välja raputades, mille sõdurid kas tapsid või riigi piiride taha paiskasid.

Selline oli peo ametlik osa. Ülejäänud kurjusega lülitus sel ööl võitlusse kogu rahvas, olles relvastunud tõrvikutega. Valitses enne, et kes puutub kokku isegi tõrviku kõdunenud jäänustega — need visati jõkke —, langeb kindlasti õnnetusse. Neid vees või kaldal nähes pistsid indiaanlased hädakisaga plehku.

Kuid tähtsuselt peamine, rituaalidelt toredaim, kostitamiselt ja vastastikuste annetuste poolest rikkalikuim oli *Intip Raymi* — Päikese Ülevaim Püha. See oli seotud juunikuu pööripäevaga, sest kõikidel aegadel ja kõikide rahvaste juures on maaharijad-päikesekummardajad jälginud erilise tähelepanuga taevase valgusandja asendit taevavõlvil, et täpselt teada saada, millal ja milliseid põllutöid alustada. Avastades Päikese liikumises erilised päevad — pööripäevad ja võrdpäevsuse, seadsid nad need kalendri aluseks, muutes just need kuupäevad paganausu tähtsaimateks pühadeks. Sel moel oleksid inimesed Päikesega otsekui kokku leppinud külvitähtaegade, sobivaima koristusaja, vihma ooteaja ja võimalike ilmamuutuste saabumise suhtes. Inimesed said aru, et nad on looduse kapriiside ees jõuetud ja lootsid seetõttu kõikvõimsate jumalate peale, unustamata neid tänamast innuka teenimise ja rikkalike annetustega.

Ammu enne selle piduliku päeva saabumist algasid Cuzcos ettevalmistused *Intip Raymi* suurpühaks. Püha linna poole ruttasid kandjatekaravanid, tuues määratu suure riigi igast nurgast kokku rikkalikult toitu, kalleid kingitusi ja annetusi, aga ka inkasid ja *cuaraca*'sid, kelle osaks oli langenud suurim au näha sel pidupäeval näost näkku Ainsat ennast...

NELJAS JUTUSTUS

INTIP RAYMI

. . . Preester hakkas vaatlemas käima tihemini kui harilikel päevadel, mis olid monotoonselt kulgenud aastast aastasse Pühade Kivitornide teenimisel juba teist aastakümmet. Päikesejumal oli andnud talle teravad silmad. Need nägid kõike, mida oli vaid võimalik näha. Ta võis tõmmata mõttelise joone isegi sinna, kus ei olnud kunagi viibinud ja eraldas ainult ebaselgete siluettide kaugeid piirjooni. Inimesed ei näinud neid üldse, aga tema nägi, nägi kõike.

Teda oli kontrollitud palju ja kaua. Vahel, kui silmad väsisid ja hakkasid vett jooksma, oleks ta tahtnud hüüda, et ta üldse midagi ei näe, kuid see ei oleks olnud õige, valetamine aga on suur ja andestamatu patt. Seda oli ta teadnud lapsepõlvest peale. Ta teadis seda ja rääkis alati tõtt, isegi kui kuri Supay ta silmad väsimusega sulges ja kõik arvasid, et ta ei saa midagi näha, kuid ta nägi ja rääkis õigust.

Esimesel korral toodi ta siia selleks, et kohendada maa ohkamisel kõikuma löönud vasakpoolset väikest ja suurt kivi — teised kivid ja tornid olid siis püsima jäänud. Ta sai kohe aru, mida nad temalt tahavad, ja aitas Päikese kivimärgid kiiresti korda seada. Pärast toodi teda siia vaid nende pühade päevade alguseks, kui lihtpuric'i teravad silmad olid päikesepoegadele vajalikud.

Kodus töötas ta nagu teisedki puric'id oma maatükil — topu'l, sai naiseks hea neiu ja kogukond ehitas talle maja. Ta oli ka ise aidanud ehitada samasuguseid maju teistele noortele puric'itele, kui pulmi peeti. Kõik läks hästi ja perekond kasvas kiiresti, sama kiiresti suurenes ka tema jaosmaa, kuni ükskord käskis curaca tal paleesse ilmuda. Algul oli ta ehmatusest kangestunud ega taibanud kohe põrmu langeda, kui ta seal, palees otse enda ees oli kaht elavat päikesepoega näinud. Maha viskudes jõudis ta märgata, millise armastusväärsusega nad teda, lihtpuric'it, vaatlesid. Nüüd ta ei kartnud neid enam, ent siis oli väga hirmus. Ta ei olnud isegi oma kõrvu uskunud, kui curaca temal, puric'il üles tõusta käskis. Seejärel algasid katsed. Ta nägi kõike ja päikesepojad olid vaevumärgatavad, uskumatult päid raputanud. Ta nägi, võib-olla aga lihtsalt oletas sedagi: kõrvalestade külge kinnitatud hiiglasuured kuldrõngad olid vaevumärgatavalt liikuma hakanud.

Nii sai temast Vaatleja. Ta jälgis Nelja Ilmakaare riigi püha Naba päikesetorne. Algul jälgis ta neid koos vana inkaga, seejärel aga ihuüksi, ja teda hakati nimetama Vaatlejaks. Ainult temal oli õigus rikkuda püha keeldu ja silmitseda kõikide päikesepoegade Isa ennast. Ja keegi ei hakanud teda selle eest karis-

tama. Ta ootas kõikväelise jumaluse ilmumist kahe tornikese vahele. Ootas ja vaatas. Vaatas ja ootas. Võis ka vaatamata jätta, sest Päike — seda teadis ta täpselt — ei jõua veel nii pea oma alumise servaga tornikesi riivama. Ent ta pidi vaatama ja ootama, ja ta vaatas ja ootas. Kuni silmad hakkasid valutama. Iga päev. Kuidas ta armastas pilvi, kuid need ilmusid alles õhtu eel. Tegelikult oli vaja vaadata ja oodata alles juunikuu esimesest päevast alates.

Ta teadis täpselt, millal see päev saabub ja päike otsekui käsu peale silmapilguks peatub, ei, alumistele tornikestele laskub, asetudes kahe suure kivi vahele. Vaid hetk, ja ta eemaldub neist, roomates paremale. Kuid tema, Vaatleja, juba tõuseb püsti. Aga kui ta on püsti tõusnud, laskub keegi inkadest, kes iga kord vahetuvad, kivi-istmele. Ja kohe sööstavad jooksu kuninglikud chaski'd ja seal, pühas Cuzcos . . .

Kuid ta ei teadnud, mis hakkab seal toimuma. Ta oli ainult näinud, et kolme päeva jooksul enne seda pidulikku hetke ei süüdata päikesepoegade pealinnas öösiti tulesid. Saabub suur paast, ja mehed hoiduvad naistest eemale, et mitte solvata läheneva suurpäeva väärikust. Ja kuigi tema märguande peale algab igal aastal Intip Raymi püha, ei näe Vaatleja iialgi, mis pühas pealinnas toimub . . .

Cuzcos oli veel pime, kui pidustuste platvormile — Haucay pata'le Puhkuse kuu väljakul hakkasid kogunema päikesetoojad, kes esindasid kõiki kuninglikke ayllu'sid. Siia tulid kõik, kes polnud hõivatud teenistusega Isa Päikese majades. Viimastena ilmusid väljakule mõnda aega tagasi Isa Päikese juurde lahkunud Sapa Inca vennad. Nende alles üsna noored pojad ümbritsesid Ainsa kullast valatud troonkandetooli — tihe rõngas alasti kehi, mis kaetud Huaracu võistluspidustustel saadud veel paranemata haavade ja sügavate kriimustustega.

Lõpuks tõusis koos vendade ja poegadega pidustuste platvormile Ainus. Ta loobus kandetoolist: isegi Ainsat oli vallanud ärev, rõõmus erutus kõigi siia Nelja Ilmakaare riigi tähtsaimale pühale kogunenute eelseisva kohtumise puhul Päikesega. Ainult päikesepojad olid platvormväljakul. Ainult neil oli siin õigus oma esiisa oodata. Keegi ei rikkunud selle silmapilgu pidulikkust.

Aga paleede ja templite kivise müüri taga, mis Haucay pata't igast küljest ümbritses, püha linna väljakuil ja tänavail võis oletada tuhandeid curaca'sid ja õukondlasi. Ja kuigi nad püüdsid kõik oma kohalolekut mitte millegagi reeta, teati Haucay pata'l, et inimesed on juba saabunud.

Valitses pingeline vaikus. Kergem oli ületada tuhande noolelennu pikkune vahemaa, kui oodata jumaliku Päikese saabumise püha silmapilku. Oodata, oodata, oodata . . .

Ja siis oleksid lumised mäetipud nagu soojenema hakanud. Veel varjas ööhämarus nende piirjooni, kuid inimesed tundsid

juba suure jumala lähenemist. Ja äkki oleks otsekui võimsal käel lastud lahingunool päikesepoegade sekka tunginud ja peatunud vastu Ainsa trooni põrgates. Ja siis tõusis Ainus ise. Ja selsamal hetkel süttis lumi mäetippudel helepunase verena. Ja sajad tuhanded inimesed langesid põrmu. Kükakil istudes, mis oli vastuvaidlematu austuse märgiks, katsid nad näod peopesadega, mille sõrmed harali aetud, suudeldes hääletult õhku.

Ainus oleks nagu kahestunud: nüüd oli ta rituaali järgi nii Inka kui ka Isa Päike ise. Päikesekiired puudutasid kaht hiigelsuurt kuldset akilla't, mis olid täidetud püha joovastava joogiga. Kõrgele pea kohale tõstetuna hoidis Ainus paremas käes Päikese enda anumat. Vasak käsi surus südame kohale Ainsa nõu. Kuid siis hakkasid anumad lähenema, et hetk hiljem valitseja näo ees paigale tardudа. Rüübanud lonksukese Päikese akilla'st, hakkas Ainus valama jumalikku nestet oma vendade ja poegade kuldnõudesse, pidades rangelt kinni alatiseks kehtestatud korrast — suguvõsas positsiooni poolest vanemaist nooremani.

Üks sõõm. See täitis päikesepojad püha voorusega. Üksainus sõõm, aga kui palju head pidi see tooma Tahuantinsuyu lihtsatele inimestele!

Kui püha ohvrijoomine oli lõppenud, asusid päikesepojad teele Coricancha poole, mille ees paiknes püha linna hiiglasuur, tohutute kiviplaatidega kaetud peaväljak.[1] Ja jällegi kõndisid nooremad tagapool. Viimased kakssada sammu kuni Coricancha püha läveni läksid inkad paljajalu — teisel pool nähtamatut joont algas nende taevase isa ja kaitsja maja. Piinarikas surm ootas lihtinimest, kui see oleks söandanud siia pilku heita. Täpselt kahesaja sammu kaugusel võtsid päikesepojad sandaalid ära ja kadusid üksteise järel Coricancha säravaks poleeritud kiviseinte vahele. Ainus ületas esimesena püha läve.

Coricanchat ümbritsevad väljakud ootasid alandlikult ja kannatlikult. Pea langetatud, et vääritu pilguga Ainsat mitte solvata, seisid Cusi pata'l vaid kõige tähtsamad cuaraca'd, Nelja Ilmakaare riigi kõige kuulsamad sõjamehed. Päikesepojad olid kinkinud nende maade inimestele uue, inimväärse elu. Ja nemad ootasid tänumeeles ja kannatlikult, kuni päikesepojad on oma kokkusaamise isaga lõpetanud.

Kurdistav juubeldushüüe võttis vastu kullast särava Ainsa ilmumise Coricancha väravaist. Ja püha linna tohutud kiviehitised värahtasid. Ja kogu elav võpatas vaimustuskisast. Ülal taevas tiirelnud linnud langesid majade lamedatele õlgkatustele, pidulikult riietatud inimeste keskele. Kõikehävitav oli armastus Ainsa vastu . . .

Ainult lähedased sugulased võisid Ainsa juurde minna. Nad said tema käest jooginõud ja andsid need edasi väärikaimatele vasallidele. Igal anumal oli paariline, ja igaüks, kes sai Ainsa jooginõu, teadis: täpselt samasugune jääb alatiseks valitseja

majja. Just seetõttu kujutas Ainsa anum endast suurimat pühadust.

Esimestena väärisid selle kõrgeima au ja jumaliku õnnistuse kõige suuremad sõjamehed, kelle üle oli uhke kogu maa. Tervitustoostidele kangelassõdurite auks järgnesid kindlasti kingitused kulla ja hõbeda näol. Ainus pidas toostide vääriliseks ka tähtsamaid curaca'sid. Madalama astme inkad vahendasid tervitustooste ülejäänud sõjameestele ja curaca'dele. Keegi ei pidanud märkamatuks jääma. Igaüks viis koju osakese päikesepoegade heldusest.

Vahepeal oli kingitustekuhi üha suuremaks ja suuremaks kasvanud. Kuldsed anumad, väärismetallidest loomulikus suuruses taimed ja loomad sätendasid päikesekiiri peegeldades Ainsa trooni jalamil. Need sümboliseerisid maid ja rahvaid, keda päikesepojad olid õnnelikuks teinud. Hoolikalt hoidsid inkad vasallide kingitusi kurja silma eest. Kõiki hämmastas otsustavaks hüppeks valmistuv kuldpuuma. Ainsa pilk soojenes hetkeks. See ei jäänud märkamatuks ja kujuke kadus Päikesetemplisse.

Puuma oli annetanud ülemcuraca Yarohuillca sugukonnast, kes oli Chinchaysuyus valitsenud juba enne päikesepoegade tulekut. Jahikull ja puuma olid kõigi Yarohuillca valitsejate sugukonnahuaca'd. Enamikku valitsenud curaca'sid nõnda kutsutigi — Huaman Poma, lisades vahel teisi hüüdnimesid, et alla kriipsutada erilisi teeneid. Selline komme oli kõigil indiaanlastel, päikesepojad kaasa arvatud.

Huaman Poma Mallki eemaldus oma sugulastest ja lähikondlastest. Nüüd oli tema kord kätte jõudnud. Ta laulis valjult ja kõlavalt. Ta laulis oma käskijale tšintšade poolt Ainsa auks sooritatud kangelastegudest. Ta laulis hiljaaegu Isa Päikese juurde naasnud Suurest Reformaatorist ja Suurest Vallutajast. Tema sõjamehed olid Nelja Ilmakaare riigi piirid kaugele silmapiiri taha lõputu soolase järve veteni nihutanud.

Sõjameeste koor, rõivastunud nagu Huaman Poma Mallkigi loomanahkadesse, Yarohuillcade huaca nahkadesse, kordas vaid refrääni:

Hei, hiilgav, au sulle olgu!
Hei, nuhtlev, väge sulle saagu!

Otsekui metsloomakõridest tungiv inimhääl kõlas teravalt ja heidutavalt. Flöödid vingusid läbitungivalt. Tumedalt ohkasid suured trummid, väikesed tekitasid aga kentsakat põrinat, pannes sõjamehed-lauljad vibreerima.

Otse Ainsa trooni ees mängiti maha tõeline lahing, ja kuigi see oli vaid tšintšade sõjatants, tundsid kõik selles ära Pomade õilsa juhi kangelasteod, mis tõrjusid tagasi Antide rahva raevuka äkkrünnaku. Ainus noogutas armulikult pead, andes mõista, et tunneb tšintšade sõjameeste mehisuse ja andumuse hinda.

Nagu tšintšad, nii jutustas iga maa curaca oma ohvriande

tuues Ainsqle Sapa Inca Päikese juurde siirdunud isa kõige suurematest kangelastegudest ja oma vägilastest, kes ei olnud hoolinud elust päikesepoegade hüvanguks. Iga riik uhkustas oma kaugete esivanematega, kelle sümboleid võis indiaanlaste riietel ja peakatteil kergesti aimata. Puumapea, hiiglakondori tiivad, haralised põdrasarved, tapiiri läikiv nahk või tohutu anakonda tähniline kest — kõik need näitasid eksimatult, kellest olid saanud alguse päikesepoegade poolt ühendatud riikide ja rahvaste esindajad, et asuda suurde teenistusse, mille oli inkadele usaldanud kõikvõimas Päike.

Ent mitte ilusad luksuslikud ehted, mitte rikkalikud annetused ega koguni mitte praegused teened ei määranud vasallide esinemisjärjekorda. Igal rahval ja riigil oli oma loomulik koht: kes oli esimesena tulnud juba Manco Capaki juurde, oli ka täna kõige esimene, kellele oli osaks langenud au saada viimasena Cuzco alamaks, oli kõige viimane...

Alles viiendal päeval jõudis manifestatsioon lõpule. Ja siis saabus kõige tähtsam hetk: Päike pidi oma poegadele ütlema, mis ootab neid uuel aastal.

Suurele kivialusele sirutasid preestrid pikali väikese musta emaslaama, kelle siledal ja pehmel nahal ei olnud ühtki laiku. Ohvrinoa välkkiire löök, ja preestri käes võbisevad püha looma süda ja kopsud. Ükski organ ei ole vigastatud. See on suur õnnestumine ja hea märk. Ülempreester jälgib tähelepanelikult, kuidas ohvripreester loeb Päikese tahet. See on kirja pandud laama kahvaturoosade, veelgi vaevu-vaevu võbelevate kopsude punaste soonekeste kapriissesse mustrisse. Kuid juba ongi lõhkilõigatud kehast veri välja voolanud, ja laama keha kantud ohvritule juurde, mis on süüdatud otse Päikese kiirtest. Seda saladust tundsid vaid inkad.[2] Muutunud tuhaks, läheb laama siit Isa Päikese juurde.

Nüüd teadis juba nii väljak kui kogu hiigellinn, et põhja pool elavad rahvad, kes ootavad kannatamatusega päikesepoegade tulekut; et seal, tšintšade maade taga ootab Sapa Inca't suur võit, mille üle Isa Päike juba ette rõõmustab.

Ja uuesti jäi väljak vaikseks. Vasallide summ astus kõrvale, tehes teed üle Cusi pata paarikaupa sammuvate väikeste laste ahelikule, kes olid riietatud üleni valgesse — Päikese juurde lahkunud inimese värvi. Neid saatsid inkade preestrid ja pikkadesse sõbadesse mähkunud «Päikese pruudid», kes laulsid hümni Päikesega kohtumise õnnest. Laste nägudel püsis millestki uimastatud inimeste imelik ilme, kes nägeks nagu unes midagi pidulikku ja grandioosset, rõõmsat ja arusaamatut. Nad ületasid hiiglaväljaku, et Päikesepoegade suure maa Naba igaveseks maha jätta...

Ja taas vapustas üleüldise juubelduse hõise Cuzco kivihooneid.

Päikesetuli, mis oli inimestelt võtnud püha laama, toodi ette-

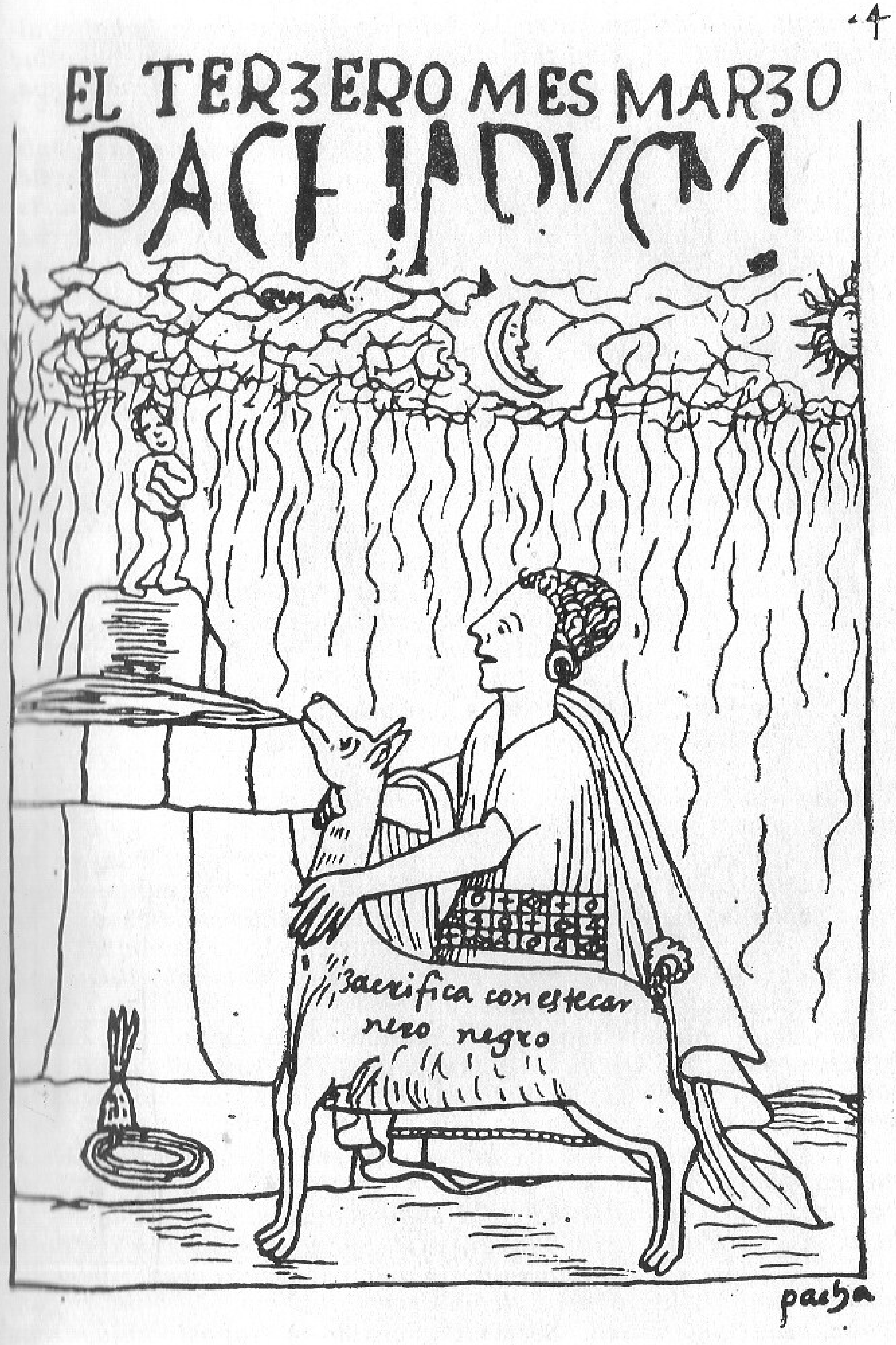

Märts. Sapa Inca toob ohvriks musta laama.

vaatlikult üle Coricanchasse ja Aclla'de Majja.[3] *Seda hakati valvama päeval ja ööl, kuni täpselt aasta hiljem saabus samasugune päev ja Inti süütas uuesti oma tule, ja kõik kordus teadaoleva, Päikese poolt kehtestatud korra ranges järjepidevuses...*

Täpselt üheksa päeva kestis külluslik ohvrijoomine ja lõputu söömine. Ainsa kuldtroon köitis enda külge curaca'de ja väejuhtide tänulikud pilgud. Nüüd vahetasid tervitustooste paarisanumatega ka curaca'd ja väejuhid ise, kiideldes üksteise ees oma vägitegude, päritolu ja rikkusega. Kuid keegi ei unustanud jätta ülistamata päikesepoegade ja Ainsa tarkust ja headust, kes olid kõiki lepitada osanud; isegi surmavaenlasist olid saanud head naabrid ja päikesepoegade ustavad vasallid.

Lõpuks jõudis kätte see, mida oodati suure kannatamatusega: väljaku keskpaika ilmusid päikesepojad. Nelisada ennastsalgavat sõjameest. Nelisada võitmatut. Nelisada ühesugust peleriinmantlit. Nelisada paari sandaalidesse kängitsetud sihvakaid jalgu. Kõik ühte kasvu, pinguldatut, hoogsat. Lühike soeng ja kuldkettad kõrvalestades — valitsejasuguvõssa kuuluvuse tunnus — täiendasid nende kuninglikku rõivastust.

Ja ainult lühikeste narmastega kitsad laubasidemed olid erinevad. Ainsal coricenke-linnu sulgedega punane, troonipärijal kollane, ülejäänuil põimitud erivärvilistest ribadest.

Ja järsku tekkis väljakul elav kett: esimene käsikäes kolmandaga, teine neljandaga, kolmas viiendaga, neljas kuuendaga... Nelisada kätepaari — nelisada elava ahela lüli.

Ahel liigutas end. Ei, ta ei astunud sammu võrra, vaid ainult õõtsatas korraks tagasi, et teha seejärel sammu ette — kõik nelisada üheaegselt. Ja jälle õõtsatus tagasi ja uuesti samm ette, liikumist vaevumärgatavalt kiirendades. Näod omandasid karmi ilme. Mitte enam kergus, vaid seletamatu vägevus valitses laitmatu rivi üle. Sandaalide raske laksatuse taktis hakkas väljaku kohal voogama karm laul, mis meenutas merikarbi võimsat, hirmuäratavat kõminat. Ja mida enam kiirenes tantsijate liikumine, seda tugevamalt laulis paljuhäälne koor.

Ent nüüd hakkas elav ahel käänduma hiigelspiraali, mille keskel asus Ainsa troon. Ja siis nägid kõik: Ainus, kes alles oli tantsinud päikesepoegade rivi eesotsas, võtab vanima päikesepoja kuldrõivastuses juba troonil istet...

...Vaatleja nägi, kuidas kümnenda päeva hommikul liikusid mööda põhja ja itta kulgevat kaht peateed vasallide kirevad kolonnid. Samasugused kolonnid sammusid lõuna ja lääne poole, kuid ta ei näinud neid kunagi, sest päikesepoegade poolt talle määratud koht oli siin ja siin veedab ta veel täpselt nii palju aastaid, kui palju lubavad tema teravad silmad ja aja jooksul omandatud kogemused. Seejärel pöördub ta tagasi koju, oma ayllu'sse, ainult keegi ei tea, millal...

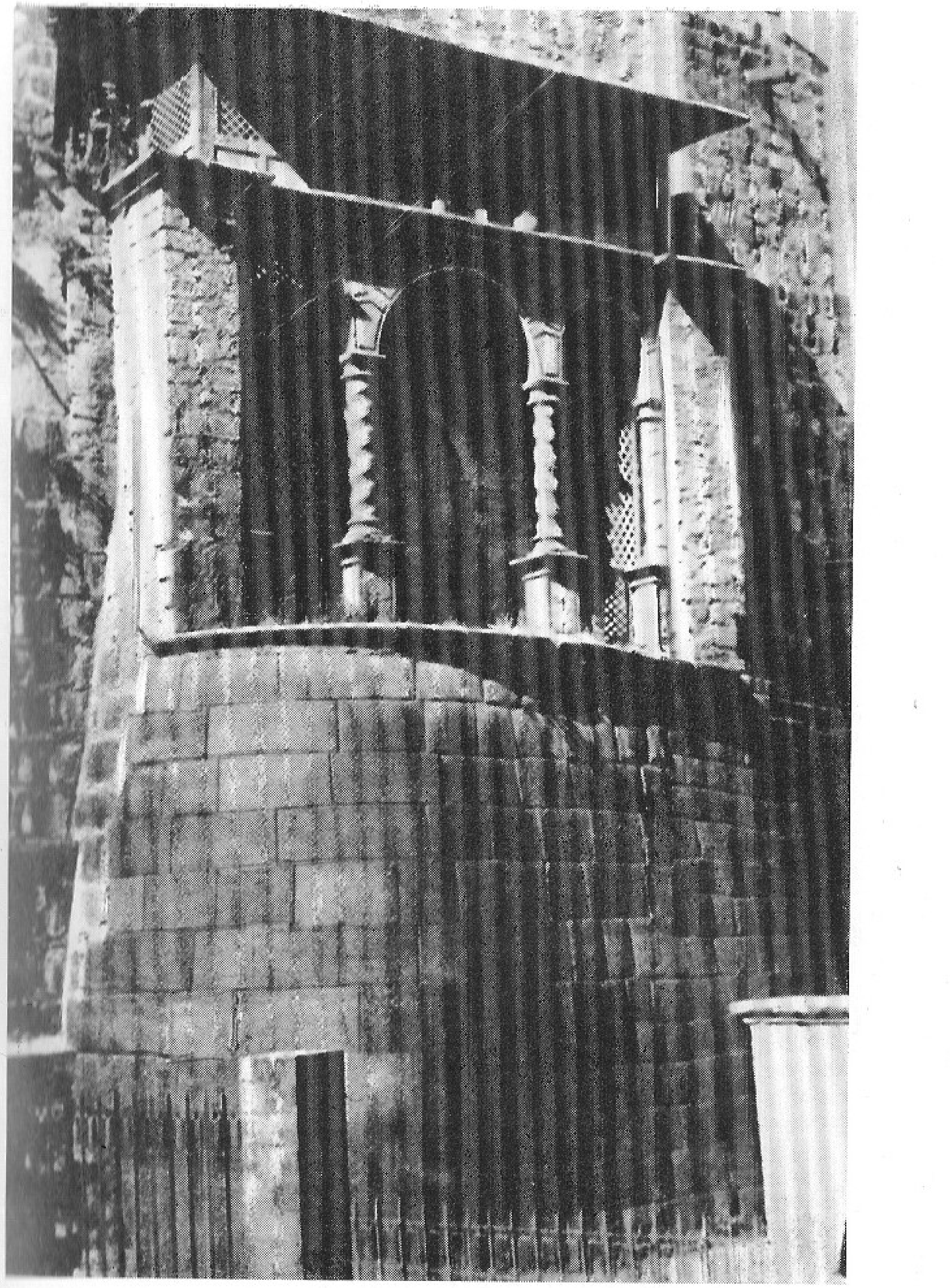

Santo Domingo peakirik Cuzcos. Ehitatud Coricancha vundamendile.

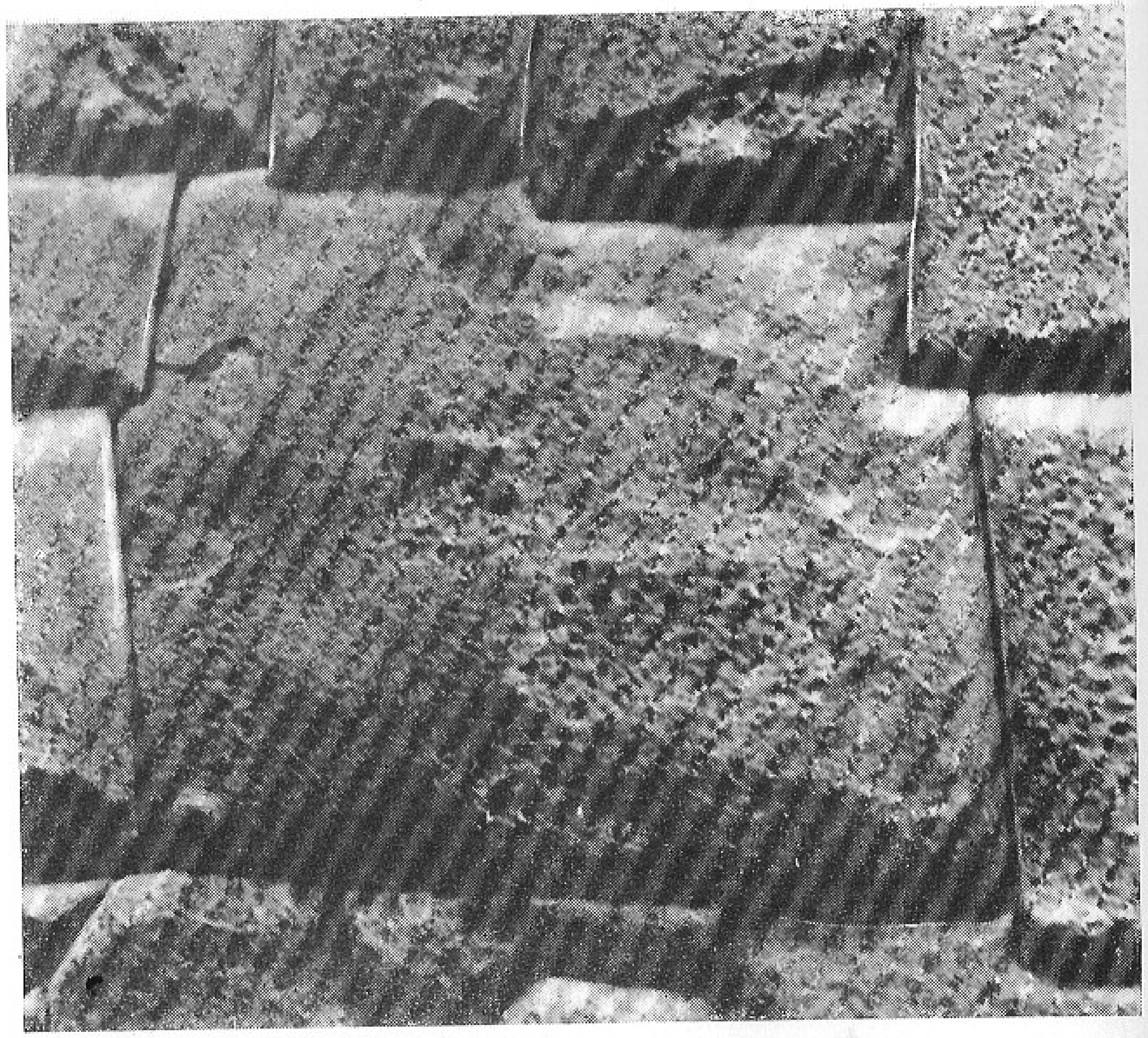

Pachacamakist leitud muumia.

◄ Kuulus «kaheteistnurkne kivi» ühes Cuzco müüris.
◄ Terrasspõllud Pisaci lähedal.

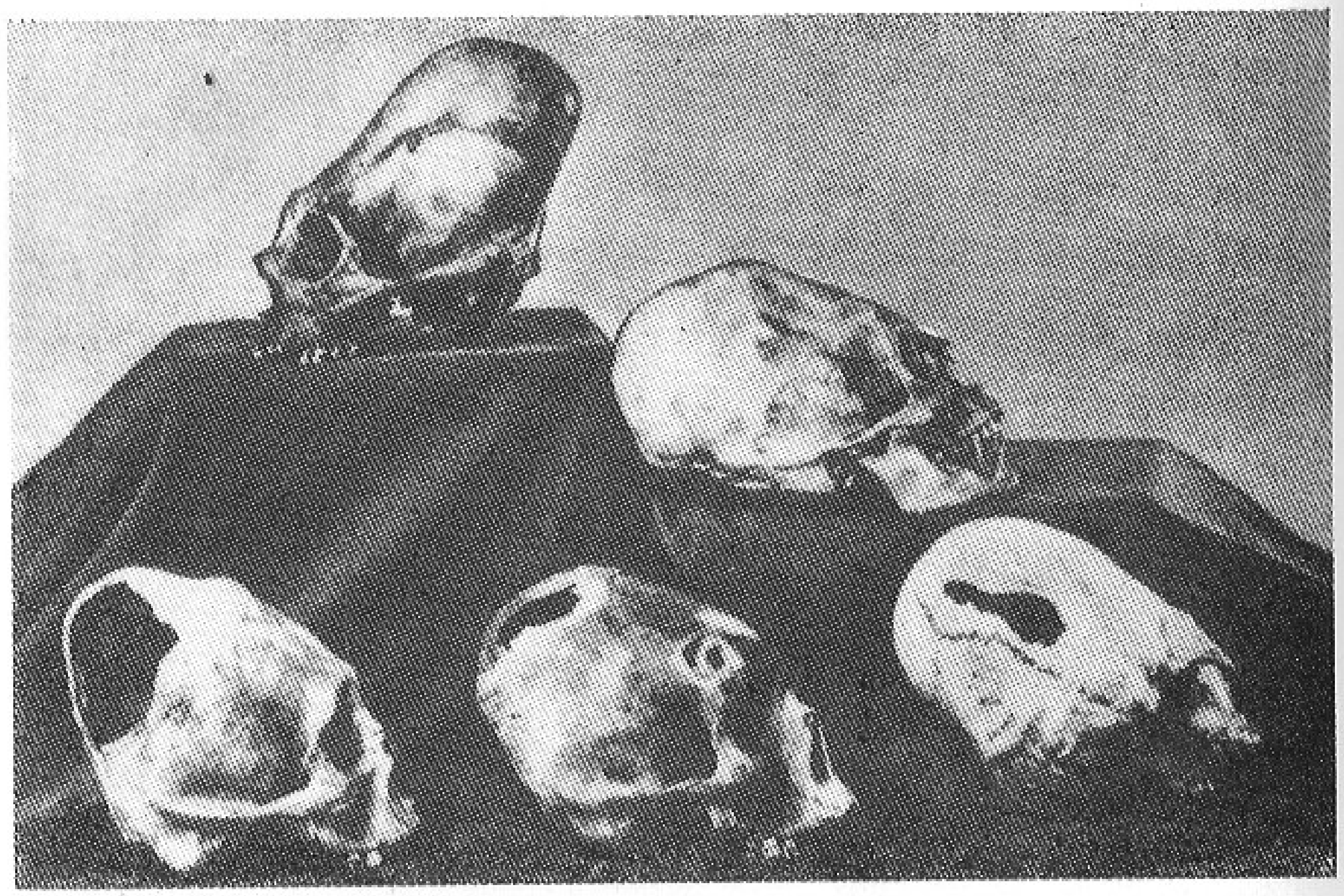

Deformeeritud ja trepaneeritud koljusid.

Inkade tee Andides.

Francisco Pizarro.

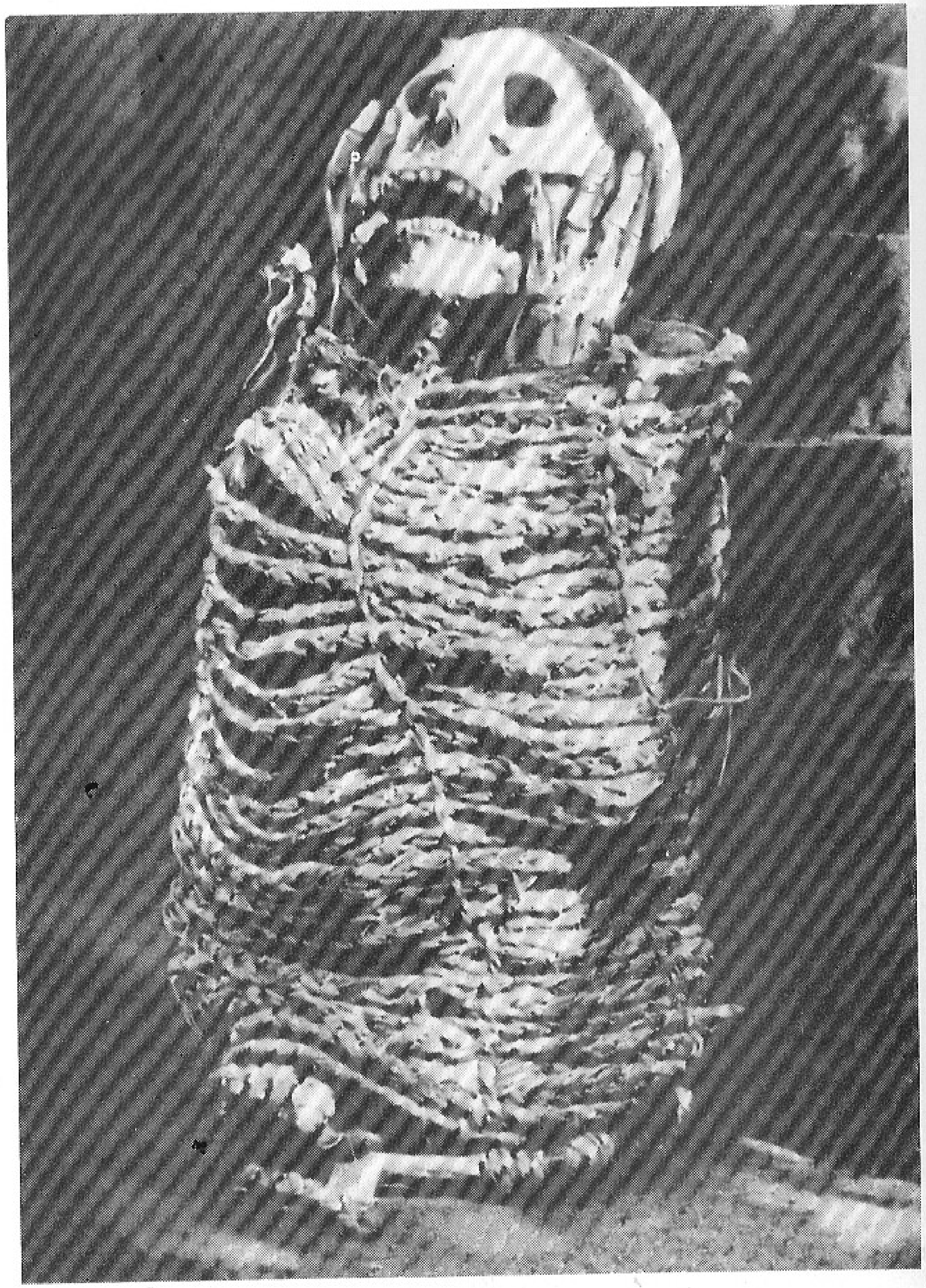

Muumia inkade ajast.

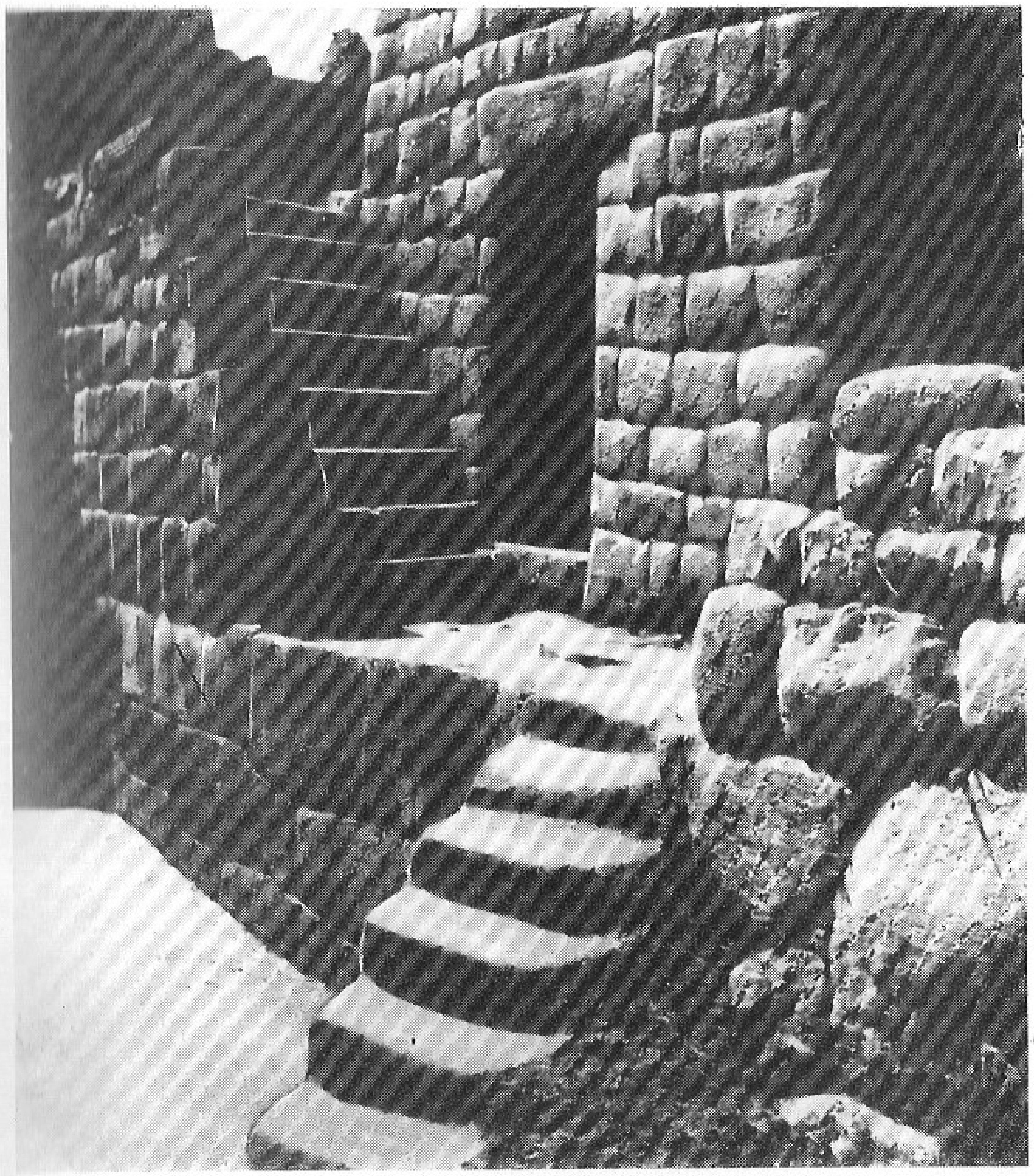

Graniitmüürid ja trepid Machu Picchus.

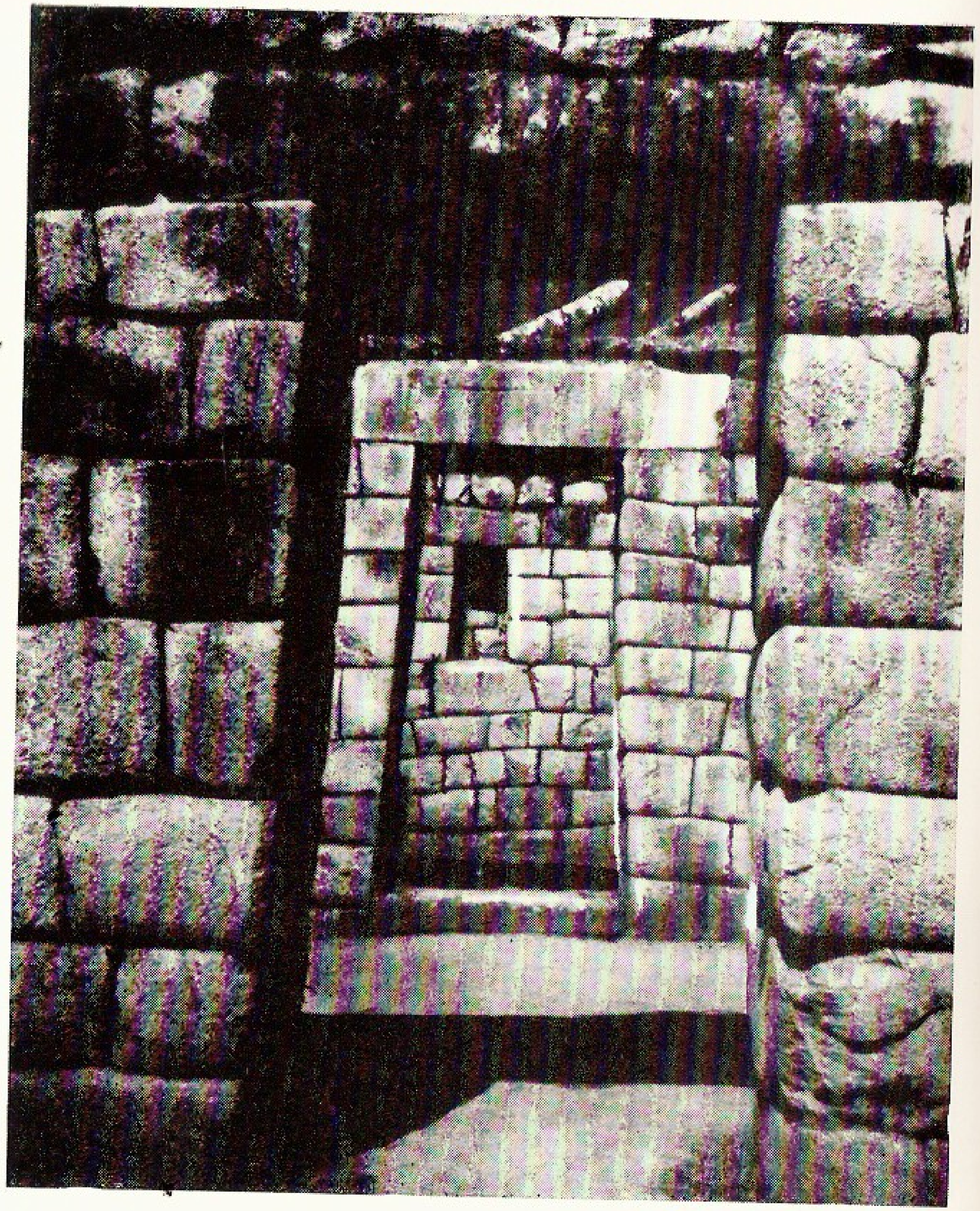

Väravad graniitmüüris.

Sacsahuamani kindlus.

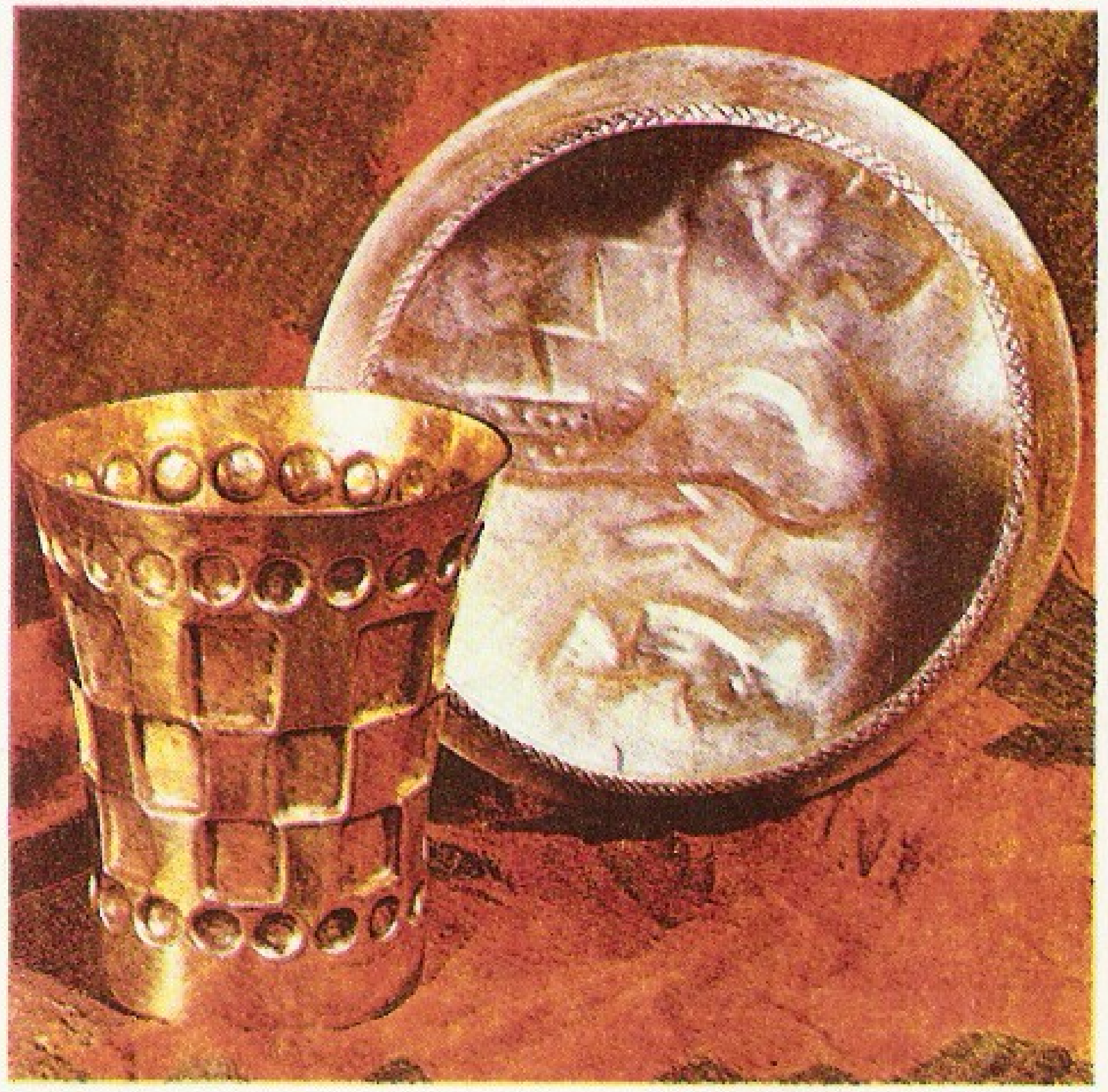

Machu Picchu.

◀ Hõbevaagen ja kuldpeeker.

◀ Keru.

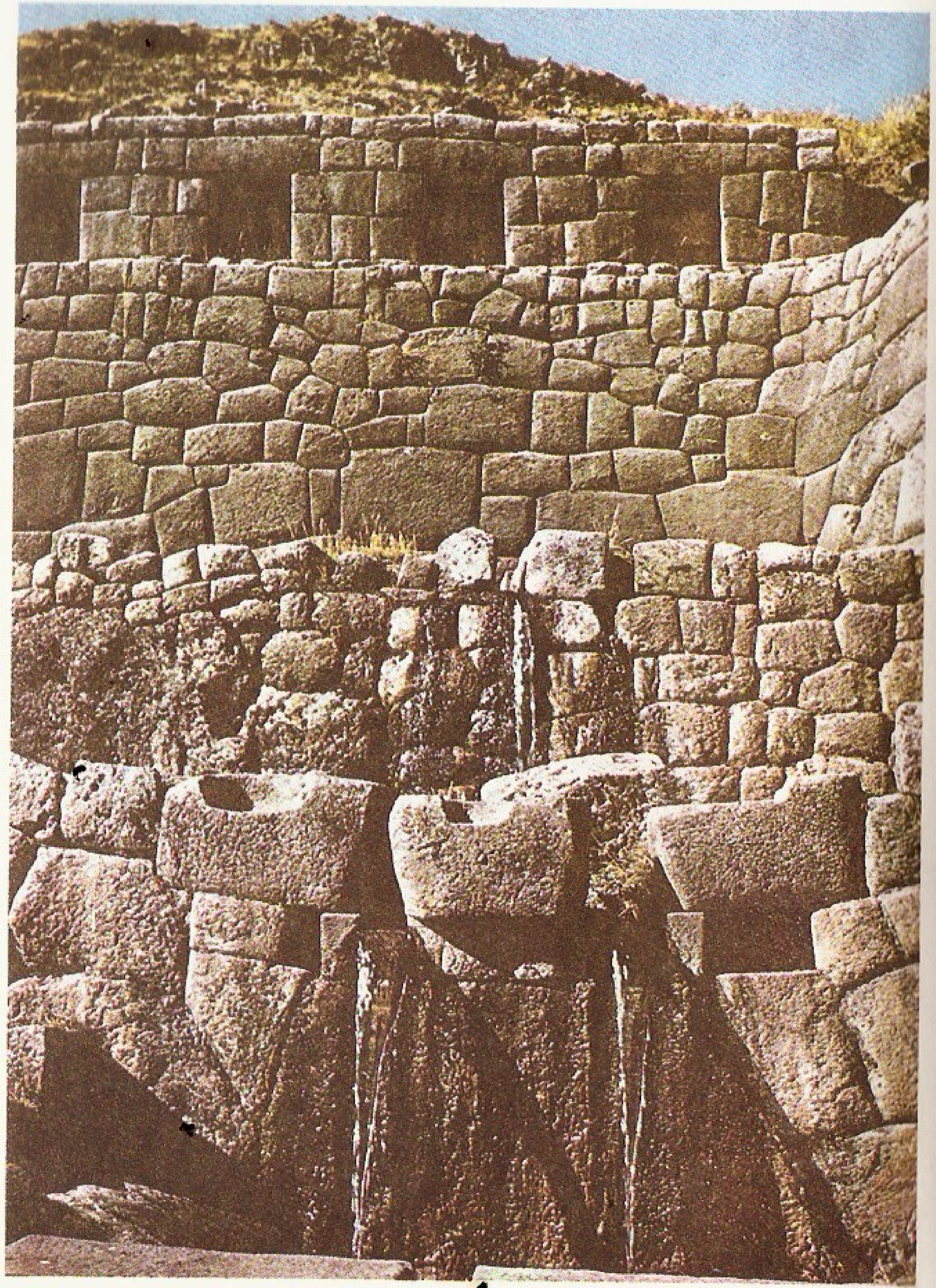

Tampu Machay suplushoone.

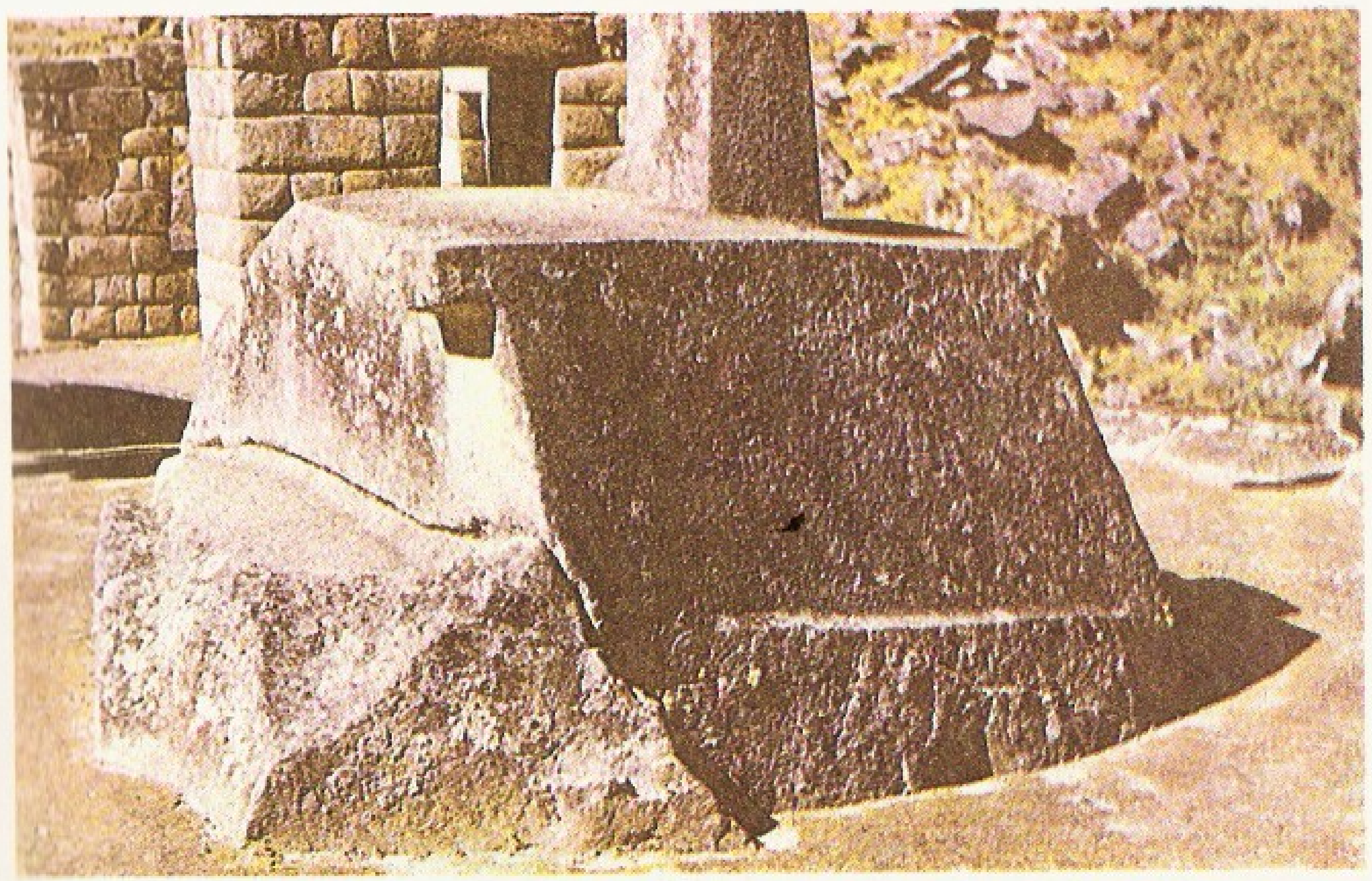

Intihuatana („päikesetroon") Machu Picchus.

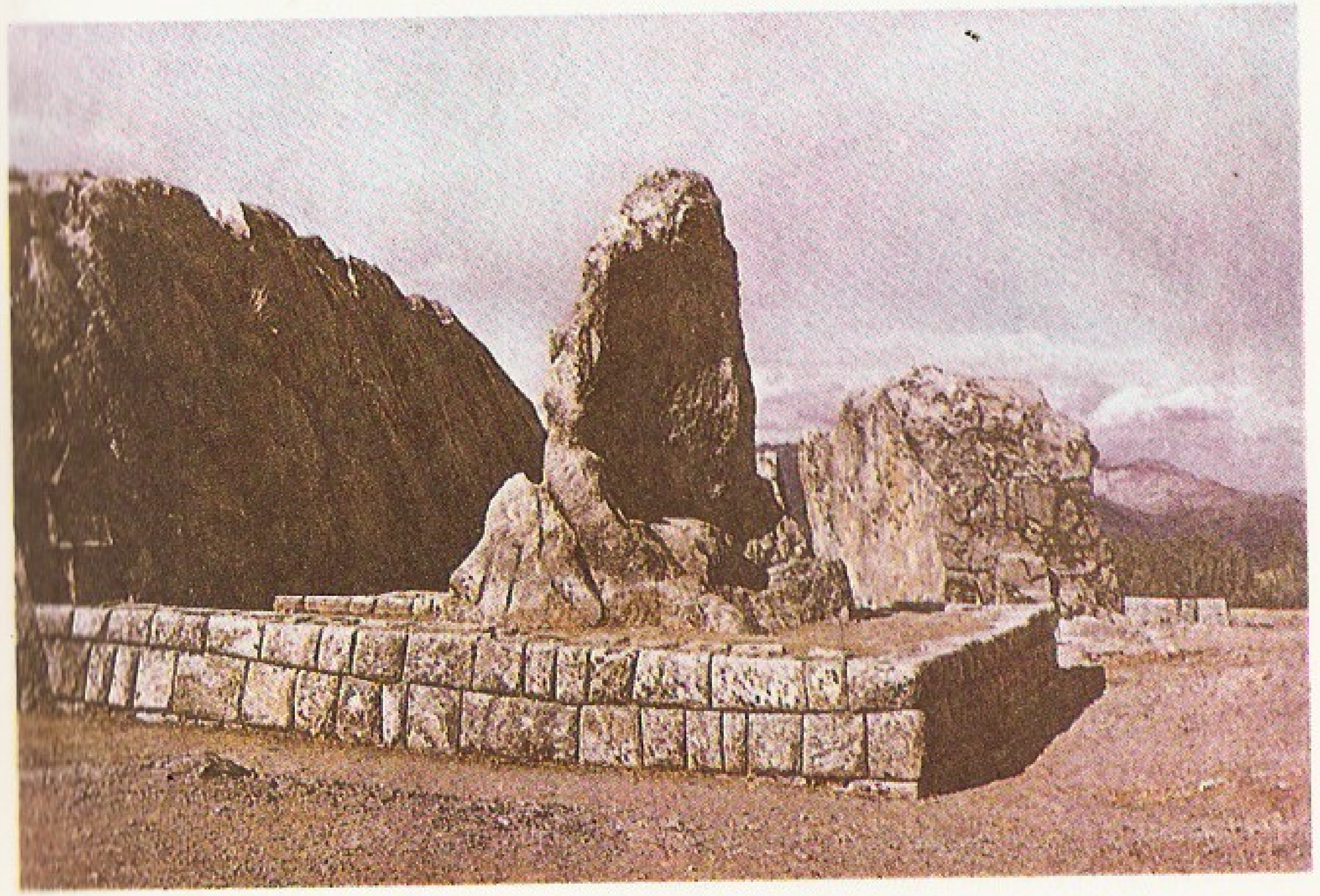

Kenco kultusekivi Cuzco lähedal.

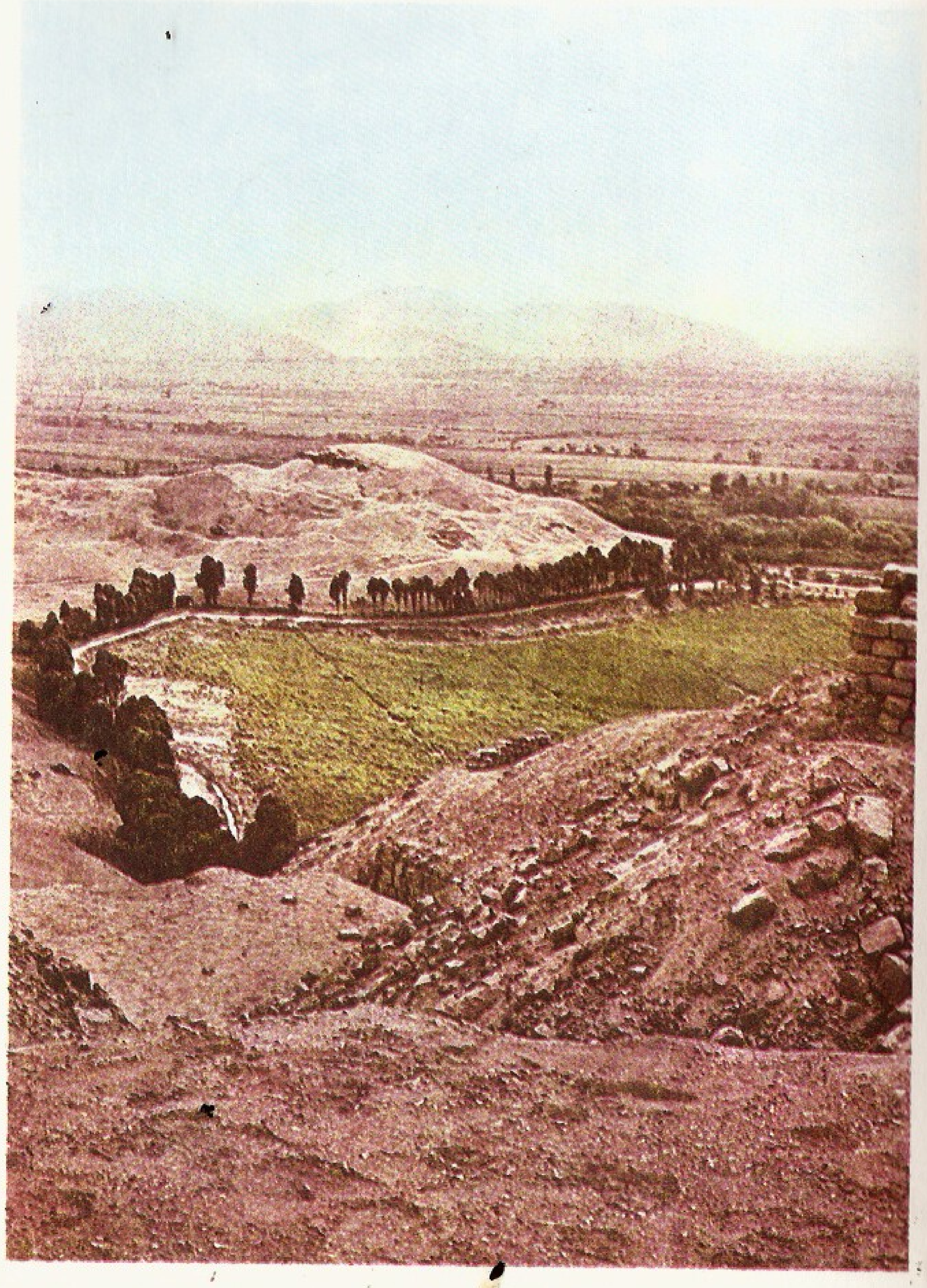

Pachacamaki peatempli varemed.

Pontšo inkade ajast.

Laamakujuline savinõu.

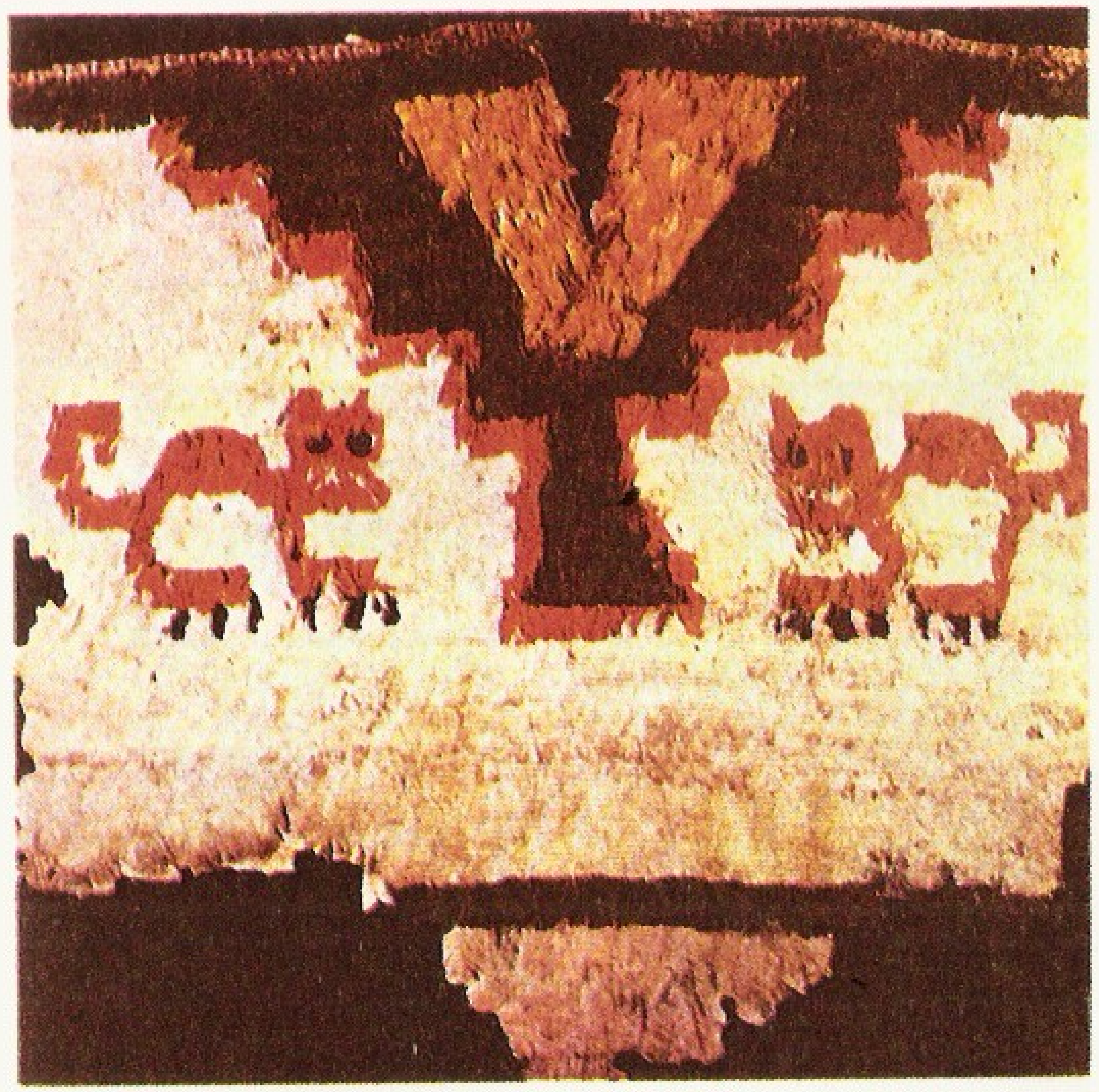

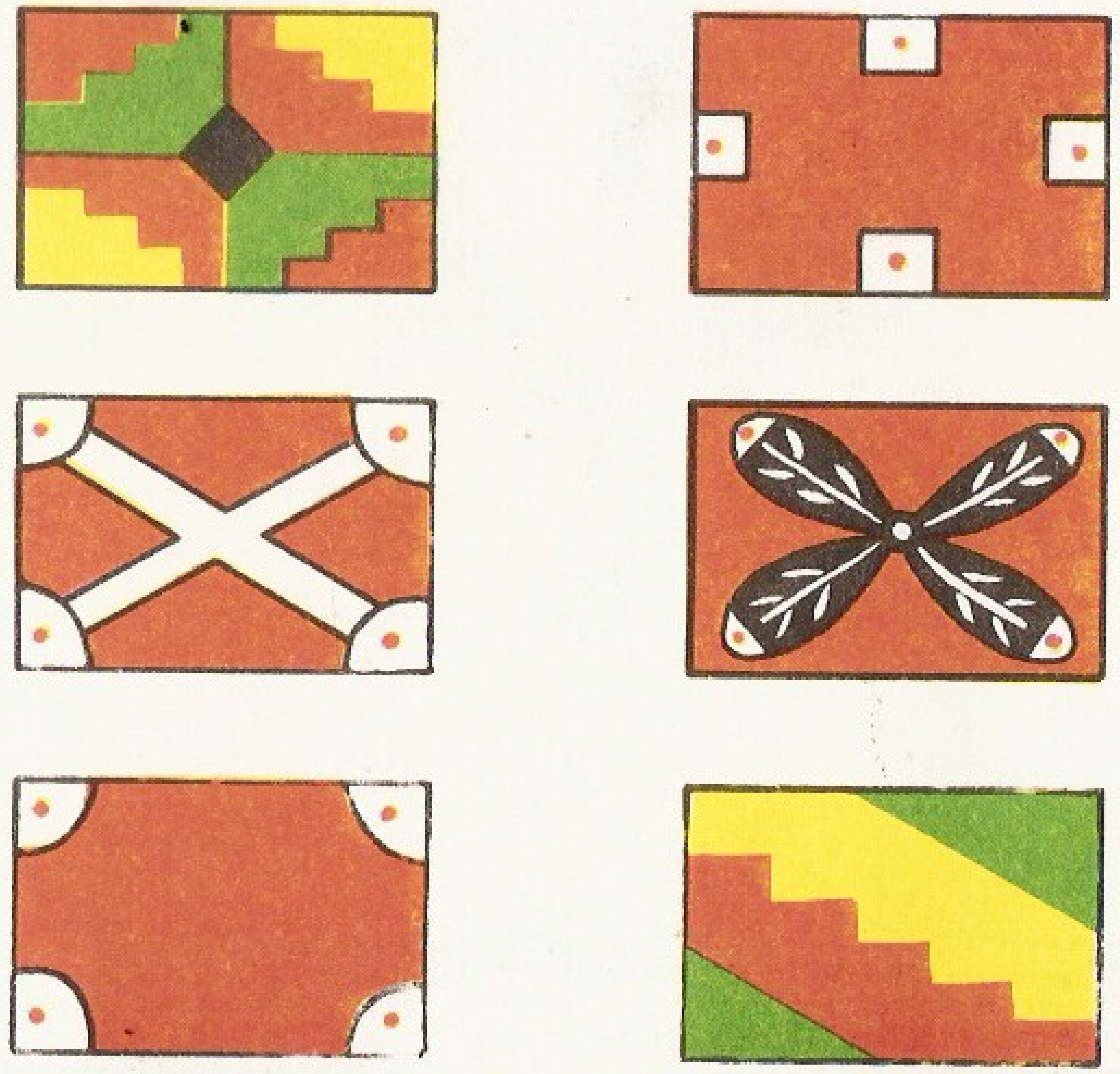

Keru'del esinevate märkide dešifreerimine Victoria de la Jara järgi: esimene rida – Uiracocha, Cuzco; teine rida – päike, kuningas; kolmas rida – maailm, viljakus.

V PEATÜKK

MIKS INKAD VÕITLESID KIRJAOSKUSEGA?

Tahuantinsuyu oli kõikidest vana-aja riikidest, mis olid oma sotsiaal-majanduslikult arengutasemelt analoogilised, kõige kirjaoskamatum. Kogu riigi elanikkond oli harimatu selle sõna otseses mõttes, aga viimane kirjaoskaja tavvantinsujulane põletati lihtsalt tuleriidal. Ja põletati just sellepärast, et oli kirjaoskaja. Samal ajal tekib aga küsimus: kuidas saab olla kirjaoskaja, kui kirja ei ole olemaski?

On isegi raske ette kujutada situatsiooni kogu koletuslikku totrust, kui kõike, eranditult kõike on vaja kuuldavalt teada anda, et see «kõik» saaks kättesaadavaks kas või ühele inimesele. Kirjutada ei saa. Lugeda ei saa. Salaja informeerida ei saa. Üksikasjalikult esitada ei saa. Esinemiseks teese koostada ei saa. Kõneks valmistuda ei saa. Isegi märkmeid ei saa teha. Aga kuidas talitada arvatava plagiaadi korral? Kuidas tõestada, kes kellelt kuulis ja mida nimelt kuulis, et seda oma nime all avalikustada?

Kõneldakse, et sõna pole varblane — kui lendu läheb, siis enam kinni ei püüa. Tahuantinsuyus lendlesid kõik sõnad nagu varblased. Paistab, nagu oleks kirja puudumine garanteerinud nende püüdmatuse, kuid päikesepoegade osavus võis sõna püüdmatuse kergesti vastupidiseks muuta. Just seepärast ei loobitud inkade impeeriumis sõnu tuulde. Päikesepojad ei armastanud seda.

Kuid kiri on stadiaalne nähtus, ja kui Tahuantinsuyu juhtumit vaadelda sellelt seisukohalt, siis nõuab kirja puudumine inkadel . . . tõendeid.

Kõigepealt ei oleks inkade riigi taoline riigikord saanud eksisteerida ilma suulise kõne ülestähendamiseta. Et selles veenduda, pole vaja eriteadmisi. Esitage endale küsimus: kuidas toimetada mingisugune korraldus võimalikult lühikese ajaga ja moonutusteta näiteks Cuzcost Quitosse, kui puudub kiri?

Muidugi on inimmälu küllaltki võimekas informatsiooni säilitaja ja eriliselt treenitud meeldejätjale võib usaldada suvalise pikkuse ja sisuga teksti sõna-sõnalise taastamise. Tõsi, ajakaost siin ei pääse, sest ka teksti koostaja ise peab seda peast teadma, et meeldejätjale selgeks õpetada. See ei ole lihtne probleem, eriti Tahuantinsuyu jaoks, kus informatsiooni ainsaks edastamisvahendiks oli inimene. Miks? Kujutlegem, et tähtsad riigihuvid nõudsid Cuzcost Quitosse kiirteate toimetamist, mille kohta võis otsuse langetada ainult valitseja. Neid linnu lahutab umbes kaks tuhat kilomeetrit. Kullerid — *chaski*'d — katsid selle vahemaa viie

Kipucamayok'kide ülem.

ööpäevaga. Nad jooksid päeval ja ööl, üksteisele teatepulka edasi andes jooksis igaüks läbi viie kilomeetri pikkuse teelõigu. Ilmselt läbis iga mees oma lõigu 18 minutiga. See on suur kiirus, sest distantsi praegune maailmarekord on 13 minutit 12,9 sekundit.* Ent rekord püstitati spetsiaalkattega staadionil, *chaski*'d jooksid aga igasuguse ilmaga, järskude languste ja kauakestvate tõusudega liigendatud mägiteedel.

Tuleb eeldada, et *chaski*'d ei õppinud ainult jooksu, vaid ka tekstide päheõppimist. Kui selleks kulus ainult kaks minutit, siis pidid kõik nelisada kullerit jooksma nüüdisaegse tšempioni kiirusega. Nelisada rekordimeest — kas ei ole see ühe riigi kohta paljuvõitu?

Etapi lühendamine poole võrra oleks suurendanud jooksukiirust, ent mitte kaks korda, vaid tunduvalt vähem, samal ajal oleks kasvanud õppimiseks kaotatud minutite arv. Sealjuures oleks teksti moonutamise võimalikkus kasvanud 1600 juhuseni, kuna igaüks 800 *chaski*'st pidi tekstiga tegemist tegema kahel korral: ise selle meelde jätma ja aitama teisel kulleril meelde jätta. Eluliselt tähtsais asjus, nagu sõda, vasallide mäss, oleks eksimine olnud lubamatu.

Tõime ainult ühe võimaliku näite. Siit ilmneb väga selgelt, et Tahuantinsuyu tingimustes oleks riiklikke vajadusi võinud rahuldada vaid üks fikseerimine ja ühtlasi selle kohaletoimetamine. Siit järeldub: kuna inkade riik ei eksisteerinud ainult kümme aastat ega hukkunud seejärel üleüldises kaoses, siis pidi Tahuantinsuyus eksisteerima mingi kõnes sisalduva informatsiooni ülesmärkimise süsteem.

Nii see ka oli. Tahuantinsuyus oli olemas niinimetatud sõlmkiri ehk ketšua keeli *kipu*. Enne aga, kui hakata rääkima, kuidas seda kasutati, tahaksime esitada oma kaalutlused selle kohta, miks inkadel ei olnud kirja.

Alustame sellest, et praegusel ajal ei ole rangelt teaduslikus mõttes õige väide, nagu oleks inkadel puudunud kiri. Korrektsem oleks öelda: kirja või analoogilist suulise kõne fikseerimise võimalikku moodust ei ole avastatud, see sunnib aga oletama, et inkadel kiri puudus. Kuid on olemas kroonik Montesinose otsene kinnitus, et inkadel on olnud periood, mil neil oli oma kiri. Montesinos annab selle ketšuakeelse nimetuse — «kellca» ja teatab, et inkad keelasid kirja tarvitamise ära. Kroonik avaldab keelu kehtestamise üksikasjad: Inca Tupak Kauri Pachacuteki valitsemisajal (tuletame meelde, et Montesinose *capak cuna*'s on 104 inka soost valitsejat) ei olnud mõningad provintsid inkade veenmistele allunud ja ei olnud vabatahtlikult nende riigiga ühinenud. Siis oli läbi viidud suuri ohverdamisi, et küsida nõu Illa Ticsi Uiracochalt. Vastus oli ühemõtteline: «tõve» põhjuseks oli kiri, mida ei tohtinud enam kasutada.

* Praegu 13 minutit 00,42 sekundit. — *Tõlk.*

Käskjalgade (*chaski*'de) ülem.

Tupak Kauri Pachacutek andis kohe välja seaduse, keelates surmanuhtluse ähvardusel «kasutada *kellca*'sid, mis olid olnud pärgamentidel ja eriliste puude lehtedel, millele kirjutati». Valitseja määrus täideti sellise täpsusega, et pärast seda sündmust peruulased ei kasutanud enam kunagi kirja. Ja kui mõni aeg hiljem üks õpetatud *amauta* oli leiutanud tähed, põletati too elusalt. Ja nii kasutavad nad sellest ajast peale niite ja *kipu*'t...

Montesinose kroonikat peetakse oma *capak cuna* tõttu inkade riiki käsitlevate teoste hulgas erandlikuks. Mõtelge ise: kuidas, millisel moel võis kirja puududes säilida 104 nimest koosnev valitsejate loetelu? Isegi kui igaüks neist oleks ainult viis aastat valitsenud, siis oleksid nad kokku valitsenud viis sajandit. Kuid nii pikka aega dünastia lihtsalt ei saanud võimul olla, mida teame juba Vana-Peruu tsivilisatsioonide üldise dateeringu põhjal. Taolisele riiklikule moodustisele ei ole selles kohta.

Samal ajal ei jäta Montesinose paljud andmed võltsingu muljet — kroonika looja teadmised oleksid pidanud olema liiga sügavad ja tema fantaasia uskumatult lennukas.

Ent kui inkad on tõesti kasutanud kirja, siis millega seletada, et Tahuantinsuyu õitsengu haripunktiks oli see vaimse kultuuri vältimatu komponent praktiliselt jäljetult kadunud, ja nii põhjalikult, nagu ei oleks seda iialgi olnud? Püstitame küsimuse teisiti: milleks oli tarvis hävitada kirja, kui selleta pidi päikesepoegade loodud riigi ette nende igapäevaseis ja eluliselt tähtsais toiminguis hulganisti raskusi kerkima?

Sellele on vaid üks vastus: inkad leidsid, leiutasid või omastasid mingisuguse kirja asendaja, mis neid täielikult rahuldas. Selleks ekvivalendiks osutuski *kipu*.

Võib suure kindlusega öelda, kellelt võisid inkad *kipu* üle võtta: motšikatelt järele jäänud joonistustel näeme hoogsalt jooksvaid inimesi, kes hoiavad käes *kipuga* sarnanevaid esemeid.[1]

Nüüd jääb üle välja selgitada, kas võis *kipu* kirja välja vahetada ja kas tal oli mingeid eeliseid, mida päikesepojad märkasid ja oma riigitegevuses kasutasid.

Alustame *kipu* eelistest, sest need on nähtavad. Päikesepoegade riigis saadeti iga saadetis edasi ainult *chaski*'de abil. Kui lisada, et teatemeeskonna suurus ulatus vahel sadade inimesteni ning sel viisil kaeti sadu ja tuhandeid kilomeetreid, saab selgeks, et pärgament või puulehed, mis oleksid inkadel olnud paberi eest, oleks muutunud üsna ebamugavaks pagasiks, sest valitsejale ei sobi üle anda kortsunud või käkerdatud saadetist.

On selge, et *Sapa Inca* poole pöörduti ilma ebakohaste familiaarsusteta, mistõttu tema nimi koos üldkasutatavate tiitlite ja individuaalsete pöördumistega (näiteks «suurim», «kõrgestisündinuim») võis enda alla võtta terve oksatäie lehti, mitte ainult ühe lehe, oleks see ka palmileht olnud — seda üksikasja teame Montesinoselt. Kui võtta arvesse ülemate kalduvust puhtvälisele

kombetäitmisele, millest sõltub sageli rohkem kui saadetise sisust endast, siis ei ole raske kujutleda, kui mahukad oleksid olnud dokumendid, mis oleksid alatasa muutunud ohjeldamatuteks ülistuslauludeks valitseja auks.

Nagu ajalugu näitab, on võitlus selliste nähtustega olnud täiesti perspektiivitu ettevõtmine, ja kuigi sellal ei olnud ümbritseva keskkonna probleem nii terav kui praegu, oleksid päikesepojad endile ikkagi aru andnud, kui palju ja milliseid palme oleks ühe või teise läkituse tarbeks kulunud.

Kipu seevastu on vaid viht villaseid või puuvillaseid niite. Teda on kerge asetada mingisse kotikesse (inkade riietel ei olnud taskuid). *Kipu*'t võis kokku murda, kortsutada või isegi kokku muljuda, muidugi mitte liiga tugevasti, et sõlmed lahti ei tuleks. Kuid raputage veidi seda niidipundart, ja isegi kõige läbinägelikum valitseja ei suuda arvata, mis sündis *kipu*'ga selle edasitoimetamise ajal. *Kipu*'t kotikesse asetades oli tähtis meeles pidada vaid üht: niidid ei tohi sassi minna, vill aga pikal teekonnal lahti keerduda. Piisava tähelepanelikkuse juures oli see ülimalt lihtne, aga päikesepoegade alamaid ei olnud selles suhtes vaja hoiatada. Tuletagem meelde, et levinuimaks karistuseks oli surmanuhtlus.

Sel moel oli *kipu*'l Tahuantinsuyus kiirteadete edasitoimetamisel otsustavaid eeliseid.

Nüüd tuleme tähtsaima küsimuse juurde: kas *kipu* võis asendada kirja kui mitte just kõne ekvivalendina, siis vähemalt selles sisalduva konkreetse informatsiooni edastajana?

Siin ei saa olla kaksipidist arvamust: kindlasti võis. Koostame tingliku *kipu* elementidest, mida on kirjeldatud nende poolt, kes seda tegelikus elus kasutasid. Need elemendid on: 1. Nöör kui *kipu* alus. 2. Esimese järgu seosniit, mis kinnitatakse nöörile. 3. Teise järgu seosniit, mis kinnitatakse eelmisele. 4. Kolmanda järgu seosniit, mis kinnitatakse eelmisele. 5. Abiseosniit, mis kinnitatakse teistele niitidele. 6. Tähis kui *kipu* sisu määraja. 7. Lihtne sõlm — kuni üheksa tükki niidil. 8. «Flaami» sõlm — kuni üheksa tükki niidil. 9. Keeruline sõlm — kuni üheksast punutisest koosnev. Ka niidi värv andis edasi kipu sisu. Oleme avastanud koos üleminekutoonidega 13 eri värvi. On kohatud ühe-, kahe-, kolmevärvilisi niite. Teisi värvikombinatsioone ei ole leitud.

Arvutused raalil näitavad, et ainult üks *kipu*, mis oleks koostatud ülalloetletud elementide seast (võttes arvesse ka niitide värvi) ainult kolmest esimese järgu seosniidist, annaks 365 535 720 353 kombinatsiooni! Neljanda ja järgmiste niitide sissetoomisega kasvab kombinatsioonide arv oluliselt. Muide, Pachacamaki templist on leitud *kipu*, mis kaalus kuus kilogrammi. Selline vihitäis lõnga ulatuks Moskvast Leningradi. Selline *kipu* võis täiesti sisaldada informatsiooni, mis leiduks vaid paljuköitelises statistikateatmikus.

Kuid millist informatsiooni sisaldasid inkade *kipu*'d? Võibolla andsid *kipu*'d edasi häälikulist kõnet ja sel juhul on meil vaid omapärane fikseerimisvorm? Meie poolt saadud kombinatsioonide arv kinnitaks sellist võimalust.

Põhiliselt kõik kroonikud ja tänapäeva uurijad arvavad, et *kipu*'d sisaldasid ja neisse fikseeriti ainult arvandmeid. Tõesti pandi *kipu*'sse kirja praktiliselt kõik, mis allub arvutamisele, alates riigi elanikkonnast, nagu juba kõneldud, ja lõpetades loodusrikkuste, viljakandvate puude ja koguni suurte metsloomade, keda püüti kuulsatel «kuninglikel jahtidel», arvu äranäitamisega.

Kahjuks on vähe teada *kipu*'sse konkreetse märkimise tehnikast ja meetodeist. Teame näiteks seda, et sõlmed olid arvutusühikuteks, kümnelisteks — siit ka mitte rohkem kui üheksa sõlme niidil. Kümnes sõlm oleks tähendanud uut järku alustava kümnelise ilmumist ja see asus niidil kõrgemal. Kümneliste kohal seisid sajalised, siis tuhandelised ja nii edasi. Teisisõnu paiknesid *kipu*'sse šifreeritud sõlmemärgid vertikaalselt, alt üles ühelistelt kümnelistele ja sajalistele. Nähtavasti oli samasugune osa täita ka keerukamatel sõlmedel.

Kipu'sse pidid olema fikseeritud üht liiki esemed. Selle kohta on meil otsetõendus relvade loetelu läbi. Nende tähistamise põhimõte on tuntud: esimesel kohal asus alati peamine või tähtsaim loetletud esemetest. Relvade puhul alustasid inkad mäletatavasti loetelu pikkadest odadest. Tuleb oletada, et toiduvarude arvestamisel oli esikohal mais, millele järgnes usutavasti kartul.

Sel moel võib leida ka palju teisi asju, mis võisid *kipu* loetelus esikohal seista, kuid kasu on sellest vähe, sest liiga vähe on säilinud *kipu*'sid endid kui informatsiooni niisuguse fikseerimisviisi dešifreerimise ja lugemise lähtematerjali. Sealjuures ei ole ka andmeid, mis avaksid märkide koostamise (ja millisest materjalist koostamise?) põhimõtte — konkreetse kipu kindla sisu. Piisava täpsusega võib välja arvutada, kui palju ühikuid on antud *kipu*'s fikseeritud, kuid mis milliste ühikute taga peitub, seda tähistas määrajamärk: riidetükike, kepike vm.

Hispaania kroonik Antonio de la Calancha kirjutab oma «Moraliseeritud kroonikas» [2], et *kipu*'de abil anti eri märksümboleid kasutades edasi isiku- ja provintsinimesid. Ta toob ka näite väga keeruliste mõistete konstrueerimisest. Kui öeldule lisada, et päikesepojad hoidsid *kipu*'des oma seadustekogu, nende poeedid ja õpetlased kasutasid *kipu*'t aga varem koostatud tekstide ja tervete poeemide meelespidamiseks, siis tekib tahtmatult küsimus: mille poolest erinesid *kipu*'d kirjast?

Tahtsime väljendada oletuse selle kohta, mis võis *kipu* olla tegelikkuses. See oletus on peaaegu täiesti autori mõttetöö vili, kuid tuge on see saanud kahelt autoriteedilt — Peruu uurijailt Victoria de la Jaralt ja Carlos Radicatilt [3], kellest viimane on praktiliselt kõik meie päevini säilinud *kipu*'d läbi uurinud ja detailselt kirjeldanud.

Niisiis, mida me tänapäeval *kipu*'st teame? Esiteks seda, et nende abil fikseeriti, säilitati ja edastati Tahuantinsuyu elu praktiliselt kõiki tahke peegeldavat informatsiooni. *Kipu*'sse oli salvestatud kogu riigi statistika; see hõlmas kõike, mida sai arvutada. Inkad kasutasid andmete fikseerimise süsteemi, eristades oma märkmeid *kipu*'s mingisuguse varem väljatöötatud, kogu impeeriumi jaoks ühtse koodi järgi. See viis *kipu*'de endi mahu tähelepanuväärselt suureks. Võib oletada, et kogu informatsioon koondus kokku «üleriiklikusse *kipu*'sse», mille kasuks räägib Pachacamaki leid.

Nagu arvutused näitasid, võis *kipu* maht olla praktiliselt piiramatu. Inkad võisid neisse šifreerida kõikvõimalikke arvandmeid mahult (pikkuselt) väikese materjalikuluga. See oli *kipu* teine iseärasus.

Kroonikute kinnitused, et *kipu* oli suuteline edastama keerulisi mõistelisi konstruktsioone, aga ka häälikulise kõne eri elemente (isikunimesid, nimetusi), viitavad selgelt sellele, et inkad kasutasid *kipu*'t mingil moel sellise informatsiooni, nagu seaduste tekstide, tavandite kirjelduste, ajaloo- ja kangelaspoeemide ning legendide säilitamiseks.

Kuid põhiiseärasuseks oli see, et *kipu* kuulus absoluutselt kindlalt, oli seotud temaga töötamiseks eriliselt väljaõpetatud inimese külge. Ilma *kipucamayok*'ita muutus *kipu* tavaliseks niidipuntraks.

Kipu'ga kokkupuutunud hispaanlased olid sõna otseses mõttes vapustatud kiirusest ja täpsusest, millega neile anti informatsiooni. *Kipu* kätte võtnud, hakkas *kipucamayok* kohe lugema niitides ja sõlmedes sisalduvat informatsiooni. Vaevu jõudis hääl pilgule ja käte liikumisele järele. See kõlab mõnevõrra vulgaarselt, kuid *kipu* ja *kipucamayok* olid ühtne mehhanism, «mälumasina» kaks detaili, mis muutus ühe puudumisel eimillekski.

Kõik see viib mõttele, et *kipu* näol on meil tegu elava «arvutusmasinaga», millesse oli eelnevalt salvestatud matemaatilistesse tähistustesse kodeeritud informatsioon. Loomulikult teostas materjali matemaatilise töötluse *kipucamayok* ise, tehes seda suuliselt ja käsitsi. Täpselt samamoodi suuliselt ja käsitsi võeti informatsioon *kipu*'st välja. Pole kahtlust, et ainult inkad võisid käivitada «mälumasinat», sest see oli loodud eranditult nende riigiaparaadi teenindamiseks.

Sellise hiigelriigi nagu Tahuantinsuyu juhtimisel osutus *kipu* niivõrd mugavaks ja selles mõttes kasulikuks, et päikesepojad läksid kohmaka kirja keelamise teed, puhastades sellega täielikult tee *kipu*'le. Üldketšua riigi loomise algajastu hetkevajaduse positsioonilt kujutab selline keeld endast mitte ainult lubatavat, vaid koguni kasulikku ettevõtet, kuna see andis riigiasjade ajamiseks suure eelise. Ärgem unustagem: terve sajandi pidasid inkad vallutussõdu, nõudes kõrget distsipliini ja maksimaalset

ressursside arvestust. Selles tähtsas vallas võitis kirja ja *kipu* võistluse vaieldamatult *kipu*.

Ainult veendumus *kipu* tõsistes eelistes võis viia kirja keelamiseni. Sobiva viisi leidmine kirja keelamiseks ei valmistanud päikesepoegadele raskusi. Piisas kas või pöördumisest tähtsaima *huaca* poole, soovitud vastuse — kõik häda ja viletsus tuleb kirjast — saamisel aga jumaliku otsuse kinnitamisest!

Kuid avastanud *kipu*'l riigiasjade ajamisel ilmseid eeliseid, tekitasid päikesepojad oma vaimukultuurile parandamatu kahju. Tõsi küll, see ei hakanud ilmnema kohe, sest kultuurielu jätkas intensiivset arenemist, leidlikud õpetlased-*amauta*'d aga otsisid ja leidsid aja vältel vahendid oma rahva vaimuloomingu kindlustamiseks, sealhulgas ka kirjanduse, filosoofia, õiguse ja teiste teaduste valdkonnas.

Veelgi enam, meile tundub, et kirja keelamine võis teatud mõttes mängida loomekultuuri eri valdkondade mõningasel demonstreerimisel isegi tähelepanuväärset osa. Selgitame oma mõtet: antagonistlikus ühiskonnas on kiri nagu haridus tervikunagi valitsevate klasside privileegiks. Nad hoidsid seda privileegi ja isegi kitsendasid teadlikult nende ringi, kes tohtisid kirja kasutada. Sellise loomingu puhul nagu näiteks kirjandus oli see kunstlik, kuid täiesti reaalne tõke. Kirja keelamine oleks selle tõkke otsekui kõrvaldanud, asetades kõik ühiskonnakihid võrdsesse olukorda. See sundis võimusid otsima teid laiendamaks isikute ringi, kes võtaksid endi õlule suulise traditsiooni hoidjate funktsioonid, neid, kes valitseva klassi huvides laiendaksid seda traditsiooni elanikkonna laiadele hulkadele, näiteks täites lihtkogukondlaste rituaalsetel pidustustel inkade aset. Ja selliste lihtrahva hulgast võrsunud laulijate arv kasvas.

Külade *kipucamayok*'id ei olnud samuti inkad, kuid tänu oma põhikohustustele said nad võrsuda juba oma loomulikust keskkonnast. Nii oli lugu ka teistes loomevaldades, välja arvatud humanitaarteadused, kui tarvitada nüüdisterminoloogiat, sest kogu oma võimekuse juures on inimmälu võimeline tekitama ebameeldivaid üllatusi. Neist tuli hoiduda. Pealegi on inimene surelik ja surm tuleb tihti ootamatult.

Kõike seda päikesepojad mõistsid. Et omandatud teadmisi mitte kaotada, tuli inkadel luua terve «elavate koopiate» institutsioon ametivõimude range kontrolli all. Kas see eksisteeris *kipucamayok*'kide institutsioonist eraldi või moodustasid nad ühtse terviku, ei oska me öelda, kuid elukutselisi kirjatundjaid nagu *kipucamayok*'kegi elas igas asulas. Nende tööd hinnati Cuzcos kõrgelt.

Valitsejate suguvõsa peamureks oli ka inkade endi kultuuriline kasvatus. Et välja selgitada, kas kogukondlasest kirjatundjal on Päikese Poegade kangelasteod ja suurettevõtmised õigesti meeles, pidid päikesepojad ise neid peast teadma. See on vaid üks näide, millest ilmneb piisava veenvusega, et isegi kohalikus

mastaabis võisid riigiasjadega tegelda vaid sellised inkad, kel endil olid vastavad teadmised olemas. Just seetõttu omistasid inkad suure tähtsuse mitte ainult oma kasvava põlvkonna sõjalisele, vaid ka tsiviilharidusele. Juba Inca Roca ajal oli Cuzcosse loodud noorte päikesepoegade jaoks eriline kool.

Nähtavasti otsiti humanitaarias andekaid inimesi Tahuantinsuyus täpselt samuti, nagu otsitakse andekaid ehitusmeistreid, kunstnikke, meisterkäsitöölisi. Kuid talent ei allu ühiskonna sotsiaalse kihistumuse seadustele. Ta ei soovi teada selle päritolu, kes on talle meeldima hakanud. Pragmaatikutest inkad ei võinud märkamata jätta, et selles osas on nende Isa Päike hooletu. Ja oma klassi huvides, hoolimata koguni seadustest ja kommetest, vaatasid Tahuantinsuyu valitsejad läbi sõrmede sellele, kuidas impeeriumi intellektuaalne eliit täieneb riigi mitteinkadest elanike seast esilekerkinute arvel. Ülikkonna privileegiks olev kiri oleks seda protsessi ilmselt pidurdanud.

On teada, et Cuzcos *Sapa Inca* õukonna juures elasid alaliselt Tahuantinsuyuga ühendatud riikide ja maade valitsejate lähisugulased, esmajoones pojad. Nad õppisid Cuzcos päikesepoegade keelt, seadusi ja tavasid, samaaegselt ja tahtmatult kuulus neile väljapaistev osa aga ka maa kultuurielus. Kõik inkade alamad olid kohustatud kandma oma «rahvarõivaid», säilitama oma traditsioonid, kujutades otsekui miniatuuris seda riiki ja maad, kust nad pärinesid. Muidugi, mingis mõttes sarnanes see kõik teatriga. Kuid sama vaieldamatu on ka see, et päikesepoegade organiseeritud «etendus» oli efektiivseks kultuurivahendajaks Tahuantinsuyu elanikkonna eri etniliste rühmade vahel. See lõi head tingimused kõigi etniliste gruppide vaimu- ja üldkultuuriilmingutega vastastikuseks tutvumiseks.

Nagu teame, olid inkad võõraste kultuurisaavutuste ja usundite suhtes tähelepandavalt sallivad ja vastuvõtlikud, kui avastasid neis endi jaoks kasulikke elemente. Samuti on teada, et Cuzcos asusid kõik inkade poolt alistatud rahvaste tähtsaimad iidolid. Need ebajumalakujud ei seisnud asjatult, sest pärast Päikese ülemvõimu tunnistamist ei takistanud inkad nende jumaluste austamist. Sellistes tingimustes ei tundu aktiivse kultuurivahetuse võimalikkus Cuzcos endas sugugi ebareaalsena.

Loomulikult ei tohi seda keerulist protsessi vaadelda lihtsustatult. Keegi ei jooksnud üksteise kannul mööda Cuzcot lootuses leida mõnda naabri väljapaistvat saavutust, et seda üle võtta. Keegi ei reklaaminud oma edusamme lootuses, et teised neid hindavad. Kõik oli hoopis ühelt poolt lihtsam ja teiselt poolt tuhat korda keerukam, kuid paljude eri rahvaste külg külje kõrval elamise tõsiasi ise, nendevaheline alaline, praktiliselt igapäevane kontakt ei saanud jätta avaldumata neist igaühe elulaadis, vaimukultuuris, mõtlemistüübis ja psühholoogias.

Cuzcos polnud tohutu hulk paleesid ja «sada tuhat maja» täis ainult ülikuid. Soov näidata inkadele oma andumust ja armastust, oma riigi rikkusi, sealhulgas andekaid inimesi sundis mitteinka ülikuid endaga kaasa tooma omal alal tõesti väljapaistvaid meistreid paljudes kultuuri-, kunsti- ja käsitöösfäärides. See oli maa kultuurielu rikastamise ammendamatu allikas, sest see, mida tunnustas Cuzco, laienes kogu riigile.

Ei, me ei tea nende suurepäraste meistrite nimesid, kuid nad olid olemas, nad ei saanud olemata olla, sest terve rahva kultuuri ei suudaks luua isegi kõige vägevam valitsejate kildkond.

Meieni alal hoidunud inkade materiaalse kultuuri säilmete järgi otsustades võib tulla järeldusele, et kirja puudumine ei avaldanud peaaegu üldse mõju teadus- ja tehnikamõtte arengule. Muidugi olid inkadel selles inimtegevuse vallas tohutud puudujäägid, kuid need olid seotud pigem regiooni loodustingimustega. Meid aga ei huvita ketšua-indiaanlaste teadmistes mitte niivõrd lüngad, kuivõrd nende saavutused. Need kõnelevad palju eredamalt ja veenvamalt nende arengutasemest.

Alustame peamisest, Tahuantinsuyu tõise tegevuse põhialusest — maaviljelusest. Jah, inkad kasutasid lihtsaid teravaid keppe, et kobestada maad külvi jaoks. Kuid nad ehitasid terve mullast terrasspõldude süsteemi, varustasid oma maa kunstliku niisutusega, mille tarbeks rajasid kanalid — pikkusega koguni kümneid ja sadu kilomeetreid. Nende kanalite mõned lõigud ja paljud terrasspõllud on käigus tänini. Inkad mõistsid väetamise tähtsust ja vajadust seda teha pidevalt. Linnusõnnik, mida tänapäeval tuntakse guaano[4] nime all, oli saakide suurendamisel efektiivne vahend, Vaikse ookeani ranniku viljatutele liivadele mõtlesid indiaanlased välja aga maisikülvamise mooduse, mis võimaldab seal koristada rikkalikku saaki.

Edasi. Tahuantinsuyu teed, mis kutsuvad esile meie kaasaegsete vaimustuse, pidid nõudma mitte ainult hiiglasuurt tööjõudu, vaid ka peent inseneritaipu. Et toimetada käsitsi kohale gigantsed kiviplokid, millest tuhanded ja tuhanded *puric*'id Sacsahuamani kindluse müürid on püstitanud, oli samuti vaja kõrgeimat meisterlikkust ja tehnilise mõtte julgust.

Ketšuate ja teiste Tahuantinsuyu rahvaste tavaelus kehastunud geeniuse saavutustenimistut võib jätkata. Osa neist saavutustest on neid loonud rahva sotsiaalmajandusliku arengu taseme ületanud.

Kahjuks ei tea me paljudest indiaani teaduse edusammudest midagi konkreetset. Kui täpne olla, siis teame, et need olid olemas, kuid kuidas välja nägid ja kelle poolt loodi, on tänapäeval sisuliselt saladus. Jutt on esmajoones indiaani meditsiinist. On raske uskuda, et inkad elasid 150 või koguni 200 aastat vanaks, nagu kirjutavad selle kohta kroonikud. Kuid kapten Sarmiento «Indiaani ajaloos», aga ka hiljaaegu Peruus avaldatud 1773. aastasse dateeritavais dokumentides on allkirjad, mille autorite — inkade — kohta on öeldud, et nad on üle 90 aasta vanad. See on pikaealisuse elav tõend, ja mitte üksik-, vaid terviknähtus,

mida hispaanlased kinnitavad. See oli indiaani arstimiskunsti tulemus, mis paljuski tugines profülaktilise meditsiini põhimõtetele. Mõned neist abinõudest või võtetest on üldtuntud ja teistegi kontinentide rahvad on neid praktiseerinud: mao- või soolteloputus, range paast ja teised. Kuid oli ka selliseid, millest eurooplased midagi kuulnud ei olnud.

Nii kirjeldab näiteks Inca Garcilaso detailselt, mida tegid inkad, et oma hambad ideaalselt korras hoida. Kui oli vaja ravida, tegi ta ise selle piinarikka katsumuse läbi, mis säilitas tal hambad elu lõpuni. Ravi seisnes selles, et igemeile asetati tulel kuumutatud juuretükike, milles mahl sõna otseses mõttes kees. Igemed said kõrvetada, kuid tulemus leevendas haige kannatusi. Seda tehnilist võtet kirjeldades ei tohtinud kroonik teatada lugejaile tähtsaimat: millise taime juurt inkadest ravijad tarvitasid.

Indiaani arstid kõrvaldasid mingite rohtudega mõne seansi vältel haigelt silmalt kae. Nad päästsid inimesi, kes olid haigestunud koolnumürgitusse, ravisid teisigi haigusi, mida hispaanlastest arstid ravimast keeldusid.

Indiaani ravimeetodid nagu ravimidki läksid kaotsi ettekavatsematult. Kahurimürin ja täielik kaitsetus terasmõõkade eest sundisid indiaanlasi uskuma hispaanlaste absoluutset üleolekut kõiges. Üks päikesepoeg tunnistas vestluses oma mestiitsist sugulasele, et kui hispaanlased oleksid inkadele kinkinud kas või käärid, oleksid päikesepojad andnud neile tänutäheks kogu oma kulla. Inkad, järgides hoolikalt oma lühikese soengu moodi, pidid juukseid lõikama kivinugadega, mis põhjustas hulgaliselt ebameeldivusi. Muidugi on siin tegu ilmse liialdusega, kuid see näitab, millises õnnetus olukorras viibisid indiaanlased oma tehnilise mahajäämuse tõttu.

Kirja olemasolu ei oleks seda alaväärsuskompleksi kõrvaldanud, kuid oleks ilmselt levitanud indiaani meditsiini, ja ketšua arstide retseptid oleksid vabalt võinud meie päevini säilida.

Eurooplaste üleolek tehnikas ja teaduses, eriti mis puutus raua ja terase kasutamisse, surus indiaani teadusmõtte sõna otseses mõttes maha. Kui indiaani saavutustega kokku puutunud inimesed neid meelde tuletasid, siis selgus, et keegi ei mäleta neid enam, või tehti nägu, nagu ei mäletataks, sest selleks ajaks olid hispaanlased jõudnud muutuda jumalatest-*uiracocha*'dest türannideks ja rõhujateks, selliseid aga oma saladustesse ei pühendata.

Kõige hirmsam ja korvamatum lünk tekkis kirja puudumisel humanitaarteadustes ja kirjanduses. Folkloorne tantsu- ja laululooming on kannatanud üldiselt vähem, sest seda võib hävitada ainult koos seda loonud rahvaga, sellist «üritust» hispaanlastel aga ellu viia ei õnnestunud, kuigi konkista aastail ja koloniaalvõimu esimesel sajandil olid Tahuantinsuyu maa-alad sõna otseses mõttes tühjaks tehtud ja indiaani elanikkond vähenenud

kümme, mõnedel andmetel aga koguni rohkem kordi! Kuid ketšua rahvas on vastu pidanud ja kõik julmad saatuselöögid üle elanud. Elab ka tema folkloor, milles võib ka praegu kergesti jälgida juurtega suure indiaani rahva legendaarse minevikuni ulatuvaid vanu traditsioone.

Rahvaloomingu kõrval eksisteeris Tahuantinsuyus teistsugune, suuline, ent täiesti professionaalne kirjandus. Sel oli ametlik iseloom ja seda võib nimetada tellimuse peale valminud kirjanduseks. Tellijaiks olid loomulikult päikesepojad, tellimuste täitjaiks aga kutselised loojad. Teoseid loodi võimude poolt kindlaks määratud puhkudeks ja konkreetse suunitlusega.

See ei olnud «õukonnafolkloor», kuigi piirnes sellega. See pidi olema määratud kõige laiemale rahvakihile, sisendama päikesepoegade alamaisse hirmu ja kuulekust, armastust ja tänutunnet.

Selliste tekstide temaatika võis olla usuline või ilmalik, enamasti aga ühendas mõlemad, peegeldades reaalset olukorda riigis. Loomingu levinuimaks vormiks olid ajalootekstid: ajaloo- ja kangelas*takiy*'d, mis olid pühendatud päikesepoegade tegudele sõja- ja rahuajal. Nagu tunnistab ketšua folkloori suurimaid tundjaid boliivlane Jesús Lara [5] (nii arvavad ka ülejäänud õpetlased), ei ole inkade *takiy*'de tekstid meieni säilinud.

See on ka mõistetav. Need kajastasid inkade elu mälestusväärseimaid sündmusi, olid nende legendid, Päikese jumalikud ettekirjutused. Nende vastu võitlesid halastamatult katoliku mungad, keda nii õnnestunult on nimetatud «ketserluse väljarookijateks», kes tegelikult aga olid indiaani kultuuri hävitajad.

Takiy'd ja teised tekstid säilisid inimmälus. Eriväljaõppe saanud indiaanlased õppisid need «laulud» pähe, mille eest nad erilisse soosingusse sattusid. Nemad omakorda pidid muretsema selle eest, et «laulud» selgeks õpetada oma poegadele või teistele õppimisvõimelistele isikutele. «Ja praegugi kõneldakse nende inimeste hulgas,» kirjutas Cieza de León, «viissada aastat tagasi toimunust nõnda, nagu oleks sellest möödunud vaid kümme aastat.»

Jutt on, nagu näeme, elukutselistest meelespidajatest. Igas provintsis oli mitu sellist «laulikut», kelle ülesandeks oli ilmselt ka tekstide koostamine, kuigi see küsimus ei ole päris selge. Täpselt samasugused «kirjatundjad» elasid ka *Sapa Inca* õukonnas. Nii loodi kangelas*takiy*'de ametlikud peatekstid.

Rääkisime, et ametlike tekstide loojad pidid oma teoseid ette kandma inkade ühiskonna eri sotsiaalsetele kihtidele. Ent sellega nende töö ei piirdunud. «*Amauta*'d ...», kirjutab Inca Garcilaso, «seadsid endile ülesandeks sõnastada neid (tähtsamaid sündmusi — V. K.) proosas, ajaloolistes jutustustes, valmitaolistes lühivormides, et vastavalt vanusele jutustada neid lastele, noortele ja harimatule maainimesile...»

On teada ka, et *amauta*'d lõid «komöödiaid» ja «tragöödiaid»,

mida «esitati alati täpselt, nende sisu kajastas aga alati sõjasündmusi, minevikukuningate ja teiste kangelaste triumfe ning suursündmusi». Neid kanti ette *Sapa Inca* ja kogu ülikkonna juuresolekul eriti pidulikel juhtudel või triumfidel Päikese Poegade võidu auks.

Eelmises peatükis viibisime kroonikute jutustusi kasutades *Intip Raymi* pidustustel. Samasuguseid, mitte vähem hiilgavaid pidustusi korraldati esimesil koloniaalaastail, tõsi küll, indiaanlaste jaoks üldsegi mitte harilikel juhtudel, nagu näiteks «Püha Sakrament». Need leidsid aset Cuzco keskväljakul, otse katoliku kiriku ees. Koos hispaanlastega tervitasid manifestante ka päikesepojad (tollal — XVI sajandi viiekümnendate aastate keskel — oli Peruus kaksikvõim [6]).

Indiaanlased liikusid kolonnidena. Igaüks esindas, nii nagu see inkade ajalgi oli olnud, oma riiki. «Tribüüni» ees kolonn peatus, et igaüks saaks maha mängida oma lühikese «tragöödia», milles manifestandid ülistasid oma rahva elu mingit tähtsat episoodi demonstreerides iseendid ja ka võime (antud juhul linnavalitsust). Indiaanlaste kostüümid vastasid veel inkade poolt kinnitatud riietusele.

«Püha Sakramendi» pühitsemine inkade maneeris, millest jutustas Inca Garcilaso, oleks äärepealt lõppenud löömingugа: kui oli kätte jõudnud kanjaari-indiaanlaste esinemiskord, kujutas nende juht Chillchi inkade sümboolika abil oma abi hispaanlastele. Veelgi enam, Chillchi oli oma mantli alt peidust välja võtnud tema poolt tapetud inka pea mulaaži.

Kuni hispaanlased jõudsid taibata, mida kanjaarid kujutavad, olid inkad solvajate kallale viskunud. Chillchist kinni haarates olid inkad «ta kõrgele üles tõstnud, et lüüa ta peagа vastu maad», mis on küllalt omapärane viis misjonitööks. Ainult hispaanlaste kiire vahelesegamine oli päästnud Chillchi vältimatust surmast, sest kõik ülejäänud indiaanlased olid samuti kanjaaride kallale sööstnud, et oma endiste isandate solvajaile kätte tasuda.

Inca Garcilaso oli selle sündmuse pealtnägija; «tribüünil» istus tema isa, kes oli neil aastail Cuzco *corregidor*'iks.[7]

Sündmusi, mida indiaanlased tookord Cuzco võimude ees mängisid, saatis inkade kangelas*takiy*'de esitus, kuid kroonik nende sisu ei mäleta ja teksti ümber ei jutusta. Ja taas valdab meid meelekibedus selliste autentsete dokumentide kaotuse pärast, mille abil võiks Tahuantinsuyu ajaloost paljugi selgeks teha. Kahtlemata aitaksid *takiy*'d mõista, millistena nägid end päikesepojad, ja mis veelgi tähtsam, millistena tahtsid nad end oma alamate ja teiste rahvaste ees kujutada. Täpsustame oma mõtet nüüdisterminoloogiat kasutades: kangelas*takiy*'d, nagu oleme aru saanud, olid ametlikult aprobeeritud tekstid, mis olid määratud päikesepoegade ideoloogia peakontseptsiooni — nende maapealse misjonitegevuse — propageerimiseks. Igaüks neist tekstidest

kujutas mingit kindlat sündmust. Kokku koondatuna oli see Cuzco ja inkade riigi ajaloo ametlik versioon.

Ei ole tarvis selgitada, et sellistest dokumentidest võib ainult unistada. Kuid unistusteks nad jäävadki, sest kõikide autoriteetsete kinnituste järgi ei ole *takiy*'d säilinud. Ja ikkagi...

Ja siiski tahaksin seda väidet üle kontrollida, et ise veenduda, et XVI—XVII sajandi inkasid ja konkistat käsitlevates teostes ei ole tõesti ajaloo- või kangelas*takiy*'de tekste.

Inca Garcilaso «Kommentaarid» ei vaja kontrolli, sest selle raamatu vene keelde tõlkijana tunnen teda hästi, olgugi et vahest mitte just peast. Peale Inca Garcilaso on vaadeldava probleemi üle teistest rohkem ja paremini kirjutanud Huaman Poma. Tema poole tuleb pöörduda ka esmajärjekorras.

Siinkohal on tarvis öelda mõni sõna Huaman Poma tööde kohta, seda enam, et pöördume tema poole päris tihti ja käesolevas väljaandes näeme paljusid joonistusi kroonika käsikirjast. Kõige rohkem on Huaman Pomat välja antud faksiimileväljaandena. See on käsikiri, ja seda lugeda selle sõna üldkasutatavas mõttes on peaaegu võimatu. Kroonik on oma töö kirja pannud korraga mitmes keeles, ent mitte paralleeltekstidena, vaid ühesainsas jutustuses, kus hispaania keelde on sisse pistetud sõnu ketšua, aimaraa ja teistest indiaani keeltest ning dialektidest. Lisame, et Huaman oli ortograafiast väga ähmane ettekujutus, süntaksist aga mitte mingisugust. Ta kirjutab ühe sõna lõpu ja järgmise alguse kokku, rida lühendeid on mitteloetavad ja suvaliselt tõlgendatavad. See ja palju muudki muudab kroonika lugemise ehtsaks peamurdmisülesandeks, mille jaoks ei ole ega saagi olemas olla koodi, kuna kroonik on kirjutanud oma töö põhimõttel «nagu jumal juhatab».

Naaseme nüüd vahetult kroonika teksti juurde. Huaman Poma esitab Tahuantinsuyu pühadest unikaalse pildi, illustreerides oma jutustust joonistuse ja laulutekstide näidetega. Kuid inkade kangelas- ja ajaloo*takiy*'sid kroonik kahjuks ainult mainib. Ta jutustab, et inkad armastasid oma kõige pühalikumatel pidudel *takiy*'sid laulda, *takiy*'de tekste aga ei anna.

Erilist tähelepanu vajab kõik, mida kroonik on kirjutanud tšintšadest. (Tuletame meelde, et tema esivanemad olid valitsenud Chinchaysuyus.) See materjal on lihtsalt suurepärane. Juba algul pöörasime tähelepanu sellele, et Huaman Poma nimetas tšintšade pealauluna «*atun takiy*'t», mis tähendab «pea*takiy*». Kuna siis ei olnud inkade *takiy*'de otsimise probleem meie ette veel kerkinud, siis piirdusime sellega, et dešifreerisime ja tõlkisime täielikult kroonikas ära toodud tšintšade *atun takiy* näite. Need tekstid on vormilt tüüpiliselt ketšuapärased, inkalikud. Nähtavasti omandasid tšintšad vormi ketšuatelt, sest päikesepojad ise sundisid selle lauluvormi teistele rahvastele peale, kohustades neid üleüldistel (loe: inkade) pidustustel esitama *takiy*-vormis oma «ajalugu» ja «bõliinasid».

Kuid *atun takiy* tekstiga tutvumine ajas asja veel segasemaks. Lugeja võib selles ise veenduda, tekst on siin: «Hei, hei, hei! Sõduri väljakul, Rõõmu väljakul, vägeva Inka väljakul oled sa alati valmis temalt käske saama. Kus oled sa, suursugune, kuulus ja tugev jahikull, Yarohuillca suguvõsast inimeste võimas lõvi? Sina, suur juht, kes sa, kui hispaanlased olid suundunud Cahamarcasse, esindasid seal kuninga ja keisri isikut, kelle usaldusmeheks sa olid, et saad hiljem Huaman Poma de Ayala, sinu lapselapse, sind armastava otsese järglase vanaisaks!»

Hispaanlaste ja Cahamarca traagiliste sündmuste, mille käigus olid hispaanlased hukanud Atahuallpa, kohta käiva otsese viite ilmumine *takiy*'sse räägib selgelt sellest, et antud teos ei ole inkade kasutatud originaal*takiy*. See on silmatorkav, sundides uskuma, et tegu on krooniku müstifikatsiooniga, kes püüdis selle abil end ja oma sugulasi ülistada.

Vaieldamatult pärineb toodud lõik *takiy*'st, ent mida rohkem seda üle lugeda, seda ilmsemaks saab, et meie ees ei ole võltsing, vaid inkadeaegse teksti näidis, kuigi redigeeritud kujul. Ja mõeldud on see hispaanlasest lugejale, kes kas tundis halvasti või ei tundnud üldse inkade sümboolikat (meenutagem «Püha Sakramendi» pidustust Cuzcos). Ei, Human Poma ei ole oma näitega kedagi petta tahtnud. Ta lihtsalt «hispaniseerib» mõningad detailid tekstis, ühtlasi näidates, kuidas, milliseid sõnu ja väljendeid kasutades oleks inkade ajal kõikidele hispaanlastele tuntud sündmust — oodatud kohtumist Cahamarcas — edasi antud.

Kui tekstis muuta mõningad sõnad ja edasiantavat situatsiooni, siis saaksime inkade-aegse *takiy* teksti täiesti võimaliku ja selles mõttes reaalse variandi:

«Hei, hei, hei! Sõjamehe väljakul, Juubelduse (*haucay pata*) väljakul, vägeva *Sapa Inca* väljakul oled sa alati valmis temalt käske vastu võtma. Kus oled sa, vägev, suursugune ja tugev Huaman — Jahikull, Yarohuillca suguvõsast rahva võimas Puuma — Lõvi? Sina, suur juht, kes sa, kui mässama hakanud Puná saare saadikud alistunult Quitosse saabusid, esindasid vägeva Inka isikut, kelle usaldusalune sa Chinchaysuyus olid, et saada sinu lapselapse, sind armastava otsese järglase, noore Huaman Poma vanaisaks.»

Takiy poolt peegeldatava situatsiooni rekonstrueerimisel näeme järgmist:

Intip Raymi pidustustel Cuzcos esindas tšintšade riiki noor Yarohuillca suguvõsast pärit Huaman Poma (tema isa oli surnud tšintšade valitsejaks saada jõudmata). Seistes riigi valitseja kuldtrooni ees, millel istus Huascar, jutustas Chinchaysuyu teine inimene Huaman Poma kombekohase *takiy* mitte Inca Huascarist, vaid selle isast Inca Huayna Capakist, aga ühtlasi oma vanaisa kangelasteost, kes oli maha surunud mässu Chinchaysuyus, kui Huayna Capak pidas läbirääkimisi saadikutega Puná saarelt, kus tapeti salakavalalt päikesepojad, kes olid Puná elanikel

aidanud päikesekummardamist õppida. Cuzco hindas väga kõrgelt Huaman Poma vanaisa kangelastegu.

Esitatud konstruktsioon toetub osaliselt reaalsetele faktidele (Huayna Capaki kuberneri tapmine punalaste poolt, selle ülestõusu julm mahasurumine, mäss Chinchaysuyus) ja osalt raamatu autori järeldustele (mässu mahasurumine kroonik Huaman Poma vanaisa poolt). See õpetab tundma ka krooniku poolt *takiy*'sse sisse viidud teksti iseärasusi. Lisaks sellele pidasime silmas elava valitseja ja selle tegude ülistamise keeldu.

Nüüd mõni sõna *takiy*'dest endist (kuivõrd meil on olemas tervelt kaks nende näidist). Eelkõige hämmastab nende antava informatsiooni maht. Sellise väikese sõnadehulga juures on *takiy*'s edastatud palju sellist, mis ei ole sattunud mitmetesse hispaania paljuköitelistesse kroonikatesse. Esiteks avaldub siin selgesti riigi ühiskonnastruktuur, rõhutades inkade loodud ühiskonna klassiiseloomu. See on väljendatud alamate *Sapa Inca*'st otsese sõltuvusena, ent ka nende sõnatu valmisolekuga teenida maa tõelist peremeest. Kuid *takiy* rõhutab nii erilist tähtsat osa, mida mängis riigi elus mitte-inka ülikkond, kui ka päikesepoegade poolt selle säilitamise ja ärakasutamise fakti ennast. Osaliselt kõnelevad sellest kohalike valitsejate tiitlid ja hüüdnimed: õigusteta, kõigest ilma jäetud alamad ei hakka end nimetama «jahikullideks» ja «lõvideks», sest valitsejad ei oleks asetanud end ühte ritta taoliste «metsloomadega», kui neil ei oleks selleks õigust olnud.

Teiseks edastavad *takiy*'d erakordse lakoonilisusega kindlaid ajaloosündmusi, milles on ära näidatud nii inkade kui ka nende alamate teod. Nad näitavad, millega nimelt oli seotud *Sapa Inca* (ootas kohtumist Hispaania saadikutega) ja millega tema asemik ühes neljast *suyu*'st (asendas oma isandat, see tähendab, kaitses tema äraolekul ta huve).

On teada, et suurtel pidustustel kandis iga riik Tahuantinsuyu valitsejale ette raportit kujutava *takiy*. Võttes arvesse *takiy* mahtu, aga ka ketšua keele iseärasusi, mis iseenesest paistab silma suure väljendusrikkusega (meenutagem näiteks kas või sõna «pacha»), on isegi raske ette kujutada, milliseid kaotusi on ajalooteadus inkade kangelas- ja ajaloo*takiy*'de kaotsiminekuga kandnud. Need kaotused on korvamatud.

Muidugi kompenseerivad mõnesugusel määral neid kaotusi konkistaajastu ja esimeste koloniaalaastate kroonikad, sest kõik, mida inkade kohta teame, oleme ammutanud neist ainukestest Tahuantinsuyu riiki käsitlevatest kirjalikest allikatest. On teada, et kroonikute informaatoriteks olid inkad. Just seetõttu on kõige loomulikum oletada, et nad jutustasid kroonikutele seda, mida ise teadsid, aga tundsid nad oma ajalugu mingil erilisel viisil kokku seatud *takiy*'de kujul. Ei ole vähem loomulik ka see, et valdavalt hispaanlastest kroonikud nende kätte sattunud inkade «materjale», mis rohkem sarnanesid muinasjuttude ja legendide kui

päikesepoegade ehtsa ajalooga, omal moel ja oma mugavuse huvides (mis ei langenud alati kokku ajalootõe huvidega) redigeerisid. Isegi mestiits Inca Garcilaso nimetab oma inkast onu jutustusi «muinasjuttudeks» ja «legendideks», tõsi küll, väljendades sealjuures siirast kahetsust, et oli neile lapsena liiga vähe tähelepanu osutanud, sest paljud neist ei olnud mälus säilinud.

Kahju, väga kahju! Sest see, mida Cuzcost pärit kroonik ei unustanud ja oma «kommentaaridesse» üles kirjutas, on kõige lähemal päikesepoegade endi originaalajaloole ja legendidele, kõige lähemal Tahuantinsuyu dokumentidele (ilma mingite jutumärkideta), milles on säilinud inkade ametlik ajalugu. Kõige lähemal, kuid see ei ole veel originaal, õigemini, ei ole enam originaal. Kõige lähemal, kuid mitte autentne. Aga algkuju ei ole olemas, ja vaevalt seda kunagi taastada õnnestub. Ja ikkagi on Inca Garcilaso «Kommentaarid» ajaloo*takiy*'de koondtekstile kõikide ülejäänud kroonikatega võrreldes kõige lähemal. On isegi alust arvata, et mingis osas vastab see inkade jutustustele sõnasõnalt. See asjaolu asetab «kommentaarid» vaieldamatult eriolukorda just oma autentse, usaldusväärse päritolu poolest.

Kirja ärakaotamine või keelamine inkade poolt andis teadmistele päikesepoegade riigist julma, mitte millegagi kompenseeritava löögi. Mitte mingisugused bürokraatlikud ja administratiivsed kavaldamised ei suutnud asendada niivõrd põhimõtteliselt tähtsat kultuuri elementi, kui on seda kiri. Ja suurim tühik ei tekkinud mitte folkloori, vaid ametlikku ajaloosse — kirjandusloomingusse, mida Tahuantinsuyu võimud olid aktiivselt kultiveerinud. Saatuse iroonia on selles, et see looming hävis koos nendega, kes pidid teda kaitsma.

Koos *takiy*'dega hävisid ka kirjandusloomingu suurvormid. Kõne all on draamateosed, mille olemasolust teame mitte ainult kroonikate läbi. Meie päevini on säilinud äärmisel juhul kaks ketšua draamateost, ehkki mitte kõik uurijad ei aseta nende loomise aega hispaaniaeelsesse perioodi. Esimene ja väljapaistvaim neist kannab nime «Ollanta» või «Apu Ollantay». Ta on kirja pandud riimituna ja ketšua keeles. Maailma poolt tuntud «Apu Ollantay» variant avastati XIX sajandi esimesel poolel, draama täielik tekst publitseeriti 1853. aastal.[8] Teine näidend on «Utkha Paucar».

Ei saa märkimata jätta, et ükski XVI—XVII sajandi autoreist ei maini oma töödes just neid draamasid, kuigi nad peaaegu kõik kõnelevad indiaanlaste suurest teatrikalduvusest ja nende ilmsetest näitlejavõimetest, sidudes selle nähtuse vahetult Tahuantinsuyu kultuurieluga.

Muidugi mõista jättis kirja puudumine inkade dramaturgiasse nagu suulisse ajalookirjandusloomingussegi suure ja mitte millegagi täidetava tühiku, sest ei ole ega saagi olla kahtlust selles, et ketšuate taoline Lõuna-Ameerika tsivilisatsioon oli oma rahva

loomegeeniusele toetudes võimeline «Apu Ollantay» sarnaseid draamasid looma, ja mitte ainult ühe, kuigi need kõik ei oleks pidanud olema «Hamletid» või «Boriss Godunovid».

Lugeja suhtes oleks ebaõiglane, kui jätaksime talle tutvustamata kas või mõne väikesegi katkendi «Apu Ollantayst» (venekeelse tõlke autor on Juri Zubritski).[9] Päikese poole pöördub inkade ülempreester:

Igavene Päike!
Hämmingus jälgin Su kulgu.
Vaimustun taevasest särast.
Põrmust tõusta ei julge.
Suureks peoks me tapame Sulle
karja laamasid valgeid.
Ja Sinu auks ja Sinu rõõmuks
liha heidame tulle.

Nagu näeme, vastab siin kõik inkadest seatud korrale: Päikest oli keelatud vaadata ja seetõttu austati teda põrmus lebades, ohvriks toodi valgeid ja musti laamasid (tõsi küll, musti hinnati kõrgemalt, sest valgetel laamadel, nagu selgitab Inca Garcilaso, oli nina must), Päikesele anti need üle tule vahendusel.

Draama konflikt tekib sotsiaalse ebavõrdsuse pinnal. Antide rahva juht armub Inca Pachacuteki tütresse, seda peeti aga jumalateotuseks ja suureks kuriteoks, eriti pärast seda, kui Inka tütar oli armastatule tütre sünnitanud. Kui Ollantay loetleb oma kangelastegusid, soovitades Inca Pachacutekil tema teeneid meelde tuletada, selgub, et ta on tšankade purustamisel tähtsat osa mänginud. Ent siin näitab Ollantay üles ilmset ülearust agarust:

Alati võideldes vapralt,
tegin Sind
maailma valdjaks.
See-eest austasid, Inka,
ohtrasti jagades hüve,
tõstsid mind hiilgusesse.
Olen Sinu ees siiski vaid kübe —
truualamlik ori, Suur Inka.

Valitsejatele aga ei meeldi, kui meile tuletatakse meelde võõraid kangelastegusid ja teeneid. Nii see ka juhtus: Pachacutek ei andestanud pühaduseteotust ja Ollantay pidi põgenema, et päästa oma elu. Draama lõpeb peakangelastele õnnelikult, neid aitab Pachacuteki surm. Huvitav detail: draamas ei ole unustatud ka päikesepoegade misjonitegevust.

Draama «Apu Ollantay» ei ole oma faktimaterjali poolest vastuolus sellega, mida teame inkade riigist tänapäeval. Veelgi enam, kogu draama vaimne atmosfäär on kroonikate lehekülgedel joonistuvaile piltidele niivõrd lähedane, et selle teose ehtsuses on raske kahelda.

Kirja puudumine inkadel tõi kaasa veel ühe Tahuantinsuyu ajastu kirjandusloomingu kas või osalise säilitamise piisavalt reaalse võimaluse kadumise. Jutt on inkade ja teiste ketšuate kirjutamisvilumuse puudumisest. Seda kinnitada annab meile õiguse vanade maajade ajalugu ja nende konkista iseloom. Maajade preestrid ja ülikud oskasid kirjutada, sest neil oli oma kiri. Nähes, kuidas autodafee tuleriitadel pühad käsikirjad ära põlevad, ei kõhelnud maajad oma raamatuid ladina tähestikus ümber kirjutamast, et neid hävingust päästa. Nii on meie päevini säilinud «Chilam Balami raamatud».

Peale selle, jättes arvesse võtmata «Apu Ollantay», valitseb inkade ametliku kirjandusloomingu valdkonnas selline haigutav tühjus, et tahtmatult tekib kiiresti oletuse kuju võttev mõte: päikesepoegadele pidi nende kirjandusteoste paberile ülekandmine tunduma pühaduseteotuse ja hirmsa kuriteona. Ainult sel moel võib mõista ja seletada asjaolu, miks ükski inka isegi ei proovinud oma *takiy*'sid kirja panna, kui olid veel elus nii inkad ise kui ka nende kirjatundjad.

Kuid konkistadooride terasmõõkade löökide all ja autodafeelõkete leekides varises Tahuantinsuyu riik kokku. Kodusõda ja eurooplaste vallutused võtsid elu sadadelt tuhandetelt inkade ustavatelt teenritelt. Nende hulgas olid ka kirjatundjad, kellele olid päikesepojad, veendunud liigselt oma kõikvõimsuses, usaldanud suure ketšua indiaanirahva ühe peamisima, tähtsaima ja kahtlemata kauneima nähtuse säilitamise.

Ei muretsenud nende poolt alistatud rahva vaimukultuuri säilimise eest ka maa uued peremehed. Ühtedel ei olnud selleks mahti — nad jõudsid võitlemise ja purustamisega vaevu toime tulla. Teised, harimatud ja rumalad inimesed, lihtsalt ei mõistnud, et maailmas võis peale kulla veel midagi väärtuslikku olla. Kolmandad said kõigest aru, kuid selleks nad ju tulnud olidki, et Uus Maailm sellistest ebapuhastest ja saatanlikest asjadest vabastada. Need olid ketserluse väljajuurijad, ja nad juurisid tõelise usu ülistuseks välja kõik, «paganad» ise kaasa arvatud...

Kui siis keegi hispaanlastest või mestiitsidest, sellistest nagu Garcilaso de la Vega, äkki taipas, oli juba hilja. «Mälu on mulle tagasi andnud vaid ühe sellise laulu,» kirjutab kroonik nukruse ja kibedusega oma «Kommentaarides».

Ainult ühe tuhandeist! Kurva õppetunni on ajalugu inkadest pragmaatikute näol kogu inimsoole andnud!

Kuid ketšua rahvas, oma kõrge kultuuri looja, on konkista leekidest julmade jälitajate ja koloniaalikke aastate kiuste välja toonud oma Tahuantinsuyu-ajastu loomingu suurepärased näidised, mis on muutunud peruu rahva kultuuri, tema rikka ja kauni folkloori lahutamatuks osaks.

Siin ta on, see ainuke laul, mis oli Cuzcost pärit krooniku

mälus alal püsinud. See on *yarahui*, lembelaul, mida esitati flöödi saatel:

Uinu!
Tulen —
kaasa
toon öö.

Ka Huaman Poma toob ära Tahuantinsuyu indiaanlaste laulude unikaalseid näidiseid, sealhulgas ka rituaalseid: «Inimese Looja, Toidu Looja, Maailma Algus Uiracocha, Jumal, kus sa oled? Vallanda oma veed, las sajab meile vihma.»

Kõrvuti sellise kitsalt praktilist laadi palvega seisab «kontseptuaalne» luuletus. See on näide loodusnähtuste aluseks olevate (nii nagu neid mõistsid inkad) teispoolsuse seaduste filosoofilisest lahtimõtestamisest. Säilitanud on selle meile Inca Garcilaso (venekeelse tõlke autor on P. Pitšugin):[10]

Vallatlustes
kukkus katki
taeva veekann.
Kõuekõmas,
välgusähves
tee vihmale
avali on.
Sina, printsess
päästad valla
taevaliku
vee pühad joad.
Uiracocha!
Kogu elu
antud kanda
sinu loal.
Pillutades
lund ja rahet
maa ja taevas
muutub üheks.

Inkad oskasid muuta pühaks ka tööd, sealhulgas külvi ja saagikoristamise. Neis osales kogu impeeriumi elanikkond, kaasa arvatud *Sapa Inca*. Tõsi, Päikese Poegadel oli oma põld — Collkampata. Just siin, torgates inkade pühasse mulda oma *taclla* — jalatoega käsikepi, külvas Inka esimese maisitera. Siin noppis valitseja ka esimese tõlviku. See oli inkade usundi tähtis ja vältimatu rituaal.

Töö Päikese ja Inka põldudel oli kollektiivne, töölaule esitasid aga koorid. Töötama pidid vaid *puric*'id, kes läksid põllule koos peredega — ka seda peegeldas laul. Meeskoor laulis põhisalmi, naised ja lapsed esitasid refrääni.

Mehed: Võit! Hei, võit!
Vaata, kõblas, siin on vagu!
Meestel tööst on kätes valu!
Refr.: Kiitus teile, kiitus!

Oma lihtsad tööriistad kokku korjanud, pöördusid *puric*'id tagasi külla, ülistades kooris suure valitseja headust, õilsust ja südamlikku hoolitsust lihtinimese eest.

Kas nii oli elu inkade riigis ka tegelikult — riigis, mis oli allutanud kümneid maid ja rahvaid?

VIIES JUTUSTUS

KIPU SÖÖSTAB AINSA JUURDE

«Purjedes majad maabusid. Uiracochad meil' saabusid.»

Sõnad olid tuttavad, värsside moodi — nii on alati kergem meelde jätta, kuid neis kõlas midagi ebatavaliselt võõrast ja veidrat. Võib-olla oli ta midagi segi ajanud? Ei, sõnad jäid kergesti meelde ja neid sai lihtsasti korrata. Neis ei olnud ainult jooksu rütmi, ja see oligi ebatavaline. Need, kes sõnu välja mõtlesid, kohandasid need alati täpselt jooksu rütmile. Nendes aga, kuigi värsside moodi, ei olnud rütmi, neid tuli osadeks kiskuda, et joosta, joosta, joosta. Hea, et nad kohe meeldegi jäid.

Tuttavad sõnad, ainult arusaamatud: «Purjedes majad maabusid. Uiracochad meil' saabusid.» Kuid majad ei uju, ujuvad parved, purjega ja purjeta. Ta on ise neid näinud, kui ükskord oli teenistus sundinud teda mägedest alla tulema. Seal oli palav ja kohutav — tema ayllu's ei olnud keegi iialgi nii palju vett näinud. Kogu kogukond ei näe kogu oma elus nii palju vett. Aga tema on näinud ja on selle üle väga uhke...

Joosta ei olnud enam sugugi palju: käänaku taga algab langus, seejärel veel üks käänak, ja keegi teine hakkab kordama neid imelikke sõnu: «Purjedes majad maabusid. Uiracochad meil' saabusid.»

Kotike, milles asetses kipu-teadaanne, oli peaaegu tühi. Ta oli purpurset värvi, Ainsa värvi. Mitte keegi, ka mitte suurim camayok, ei oleks hetkekski söandanud peatada chaski't, kelle rinnal leegitses Sapa Inca enda märk. Curaca'd ja päikesepojadki astusid Ainsa märgiga kulleri-chaski teelt kõrvale. Kahju, et tee on inimtühi: ta näeks ehmunud näoga teeserva tõmbuvaid inimesi. Pole kellelegi hüüatada, nii et kaja kordaks mägedes vaid üht sõna, mis tekitab aukartust kogu Nelja Ilmakaare riigis: «Sapa-a-a!»

Ei, talle ei meeldi ehmatada inimesi. Milleks? Igaüks, kes tuli inkade teele, ei ajanud oma, vaid riigi asju. Tee oli nende jaoks, kes nagu temagi tähtsaid ülesandeid täitsid. Täna viis tema Ainsale saadetist ja kõik pidid talle teed andma. Homme annab ta ise teed purpurkotikesega chaski'le. Miks siis hirmutada inimesi?

Käänakul lõppes viimane tõus — edasi läheb tee kallakule, kahe noolelennu kaugusel chaski postist muutub tasaseks nagu lihvitud kivi, ja kivid, millest tee on laotud, on suured ja siledad. Siin annab ta Ainsa kotikese üle ja kordab neid imelikke sõnu otse käigu pealt.

Käänakuni jooksnud, sülgas chaski välja mälutud kokalehetombu ja lendas otsekui tiivul mööda sujuvat ja tasast langust allapoole. Juba nägi ta postijaama kivihoonet, mille platvormil põles signaallõke, lõpuks märkas ta sedagi, kes juba ootas teda teel, et jätkata hoogsat sööstu püha linna Cuzco poole. Valjult, nüüd juba täiel häälel, püüdes oma jooksu rütmi nende ebamugavate sõnadega kohandada, kordas ta neid uuesti ja uuesti, justkui kartes, et need lipsavad tal kõige ebasobivamal hetkel käest.

Ta jooksis jaamast noolelennu võrra edasi, kuni chaski oli kolm korda, nagu nõutav, komistuseta seda neetud fraasi korranud. Sörkides jaama naasnud, heitis ta otse rohule, varjas käega silmad üha kõrgemale ja kõrgemale tõusva põletava päikese eest ja püüdis uinuda. Ent väsimus (Ainsa läkitusega jooksid chaski'd kogu jõust) ja kokalehed, mida ta oli hakanud närima sellest hetkest peale, kui valvur oli näinud signaaltuld, peletasid une. Kuidagi ei suutnud ta unustada seda mõistetamatut, teda nii erutanud fraasi; midagi sarnast ei olnud temaga varem iial juhtunud. Teatekotikese edasi andnud ja võtmesõnad välja hüüdnud, oli ta need kohe unustanud, otsekui oleksid need koos kipu'ga sinna jäänud. Äkki nägi ta õudusega, kuidas Ainsa purpurkotikesest tungib taeva poole suits, kuid see oli juba unes...

Nagu ikka, ilmus signaalsuits ootamatult. Sa ootad teda, ootad, aga ikka ilmub ta siis, kui oled ta kas või hetkekski unustanud. Aeglaselt ronis suits välja kahe mäetipu vahelisest sügavast kuristikust, mille läheduses libajal mäenõlval peitus teatepost; just sealt oli juba täna hommikul teade tulnud. Suits oli kollakas-pruun, see tähendas aga, et chaski toob uuesti saadetise Ainsale.

Võttes kimbu peeneid oksi, mis lebasid tohutu hunnikuna paremal pool lõket, hakkas chaskicamayok neid ettevaatlikult väikestele leegikeeltele asetama, mis ei kustunud kunagi — ta vastutas selle eest nagu kõige eest, mis juhtus postil. Veendunud, et leek annab süttinuna head tihedat suitsu, vaatas posti ülem noore chaski peale, kes oli otse maapinnale lõkke ja maja vahele magama jäänud. Pole midagi teha, tuleb äratada just tema. Ta on jõudnud teistest kauem magada. Kuus teateandmist mõne tunniga, seda ei mäletanud ta kogu oma teenistusajast. Tal oli aga

ainult viis chaski't, ja nii tulebki äratada esimesena siiajõudnu. Ta on puhanud teistest kauem.

«Tõuse üles, teade Ainsale!» Chaskicamayok tahtis vastu noore chaski õlga tonksata, ent nägi üllatudes silmi, mis teda ainiti põrnitsesid. «Tõuse üles!»

Käsku polnud vaja korrata: sõna «Ainus» peale oli jooksja juba jalul. Ta jõudis suhu pista isegi paar kokalehte, mäludes neid kiiresti, et nende mahla ergutavat väge rutem tunda.

Ent pinguldatud valmisolek muutus ootamatult nõutuseks. Camayok sai aru ja osutas käega põhja poole, kus hiiglaslik suitsusammas üha kõrgemale ja kõrgemale tõusis.

«Jooksed lõuna poole. Kõik chaski'd on läinud põhja. Sa tulid sealt esimesena, seepärast lähed ka esimesena teele. Mine,» lisas ta vaevumärgatava soojusega hääles: nooruk oli temaga ühest ayllu'st ja talle juba ammu hea mulje jätnud.

Chaski ei armastanud lõuna poole suunduvat teed. See oli raske, eriti kaks pikka treppi, millel oli raske hingata. Tõsi küll, tal oli vaid kahel korral juhust olnud neil treppidel joosta, ent ta mäletas neid liiga hästi. Praegugi hakkas ta kõrgeil trepiastmeil hüpeldes tundma, kuidas hingamise rütm segi läheb. Hea veel, et need imelikud sõnad olid meelest läinud ja meeles oli vaja pidada ainult . . .

Kolm pikkade odadega inkasõdurit astusid ülemisi astmeid pidi tema poole. Ta ei näinud nende nägusid, kuid eraldas selgelt lühikesi soenguid koonusekujuliste sõjakiivrite all. Nad sukeldusid allapoole, kuid taas seisis ülal kolm siluetti, pikad odad õlul. Nõnda kordus veel mitu korda, kuni chaski ja trepist laskuvate sõjameeste vaheline maa oli niivõrd lühenenud, et tuli midagi ette võtta.

Ja siis meenus talle, et peab hüüdma neile vaid ühe sõna. Ent hingamine katkes ja hüüet ei tulnud. Järsku nägi chaski, et sõjamehed tõmbuvad kõrvale, ja sel hetkel kuuldus mitmehäälselt korratuna: «Sapa-a-a!»

Nüüd jooksis ta trepiastmeid pidi mööda elavat koridori ja kuigi sõduriteseinad olid tema, ei, Ainsa purpurkotikese ees laiali paiskunud, oli ülespoole tõusta juba väga raske. Trepi järel tuleb, mäletas ta hästi, tuleb avar platvorm, kust avaneb kordumatult kaunis vaade sadade noolelendude kaugusele . . .

Veel üks, veel üks, veel . . . ja ongi viimane aste. Kuid kogu platvorm oli täis sõjamehi ja chaski jäi nõutuks: ta ei teadnud, ei näinud, kuhu joosta . . .

Näis, nagu oleksid keepmantlite kollased, rohelised, helesinised, pruunid ja punased triibud ja ruudud seisnud ta ees läbimatu seinana. Pikad odad tuules kõikuvate standartilipukestega, pronkskirved pikkade varte otsas, hiiglasuured, otsekui kihvalised sõjanuiad, vibud tuppedest väljaulatuvate karuste nooltega täiendasid seda kordumatut pilti, mis näis kuidagi ebareaalsena otse tardunud mäetippude valgetele harjadele toetuva sinise, juba tumeneva õhtuse taeva taustal.

Chaski'le tundus, nagu oleks ta seisnud juba terve igaviku, ent kellegi käed tõukasid teda ettevaatlikult, kuid otsustava visadusega tagant, aidates teda äkki haaranud kangestust ületada. Ja alles siis, kui platvorm jälle kitsamaks muutus ja taas harjumuspärane tee algas, mõistis ta, et ta ei olnudki sel ajal peatunud, vaid jooksnud, ja sõjamehed olid talle, Ainsa kullerile, platvormil austuse ja hirmuga teed andnud.

Tee läks allamäge. Nüüd nägi ta paljude noolelendude kaugusele, nägi, ja ei tundnud ära: aeglaselt roomas, võppus, liikus talle vastu hiiglapikk inimkehadest madu. Ja taas anti talle teed, ja jälle jooksis ta keset lõppematut inimkehade voolu. Alles suure rippsilla juures, mis oli heidetud üle kuristiku, mille põhjas lookles valge jõenire, tunnetas ta erilise jõuga kogu selle suurt tähtsust, mida oli kästud teha temal, puric'il ja puric'i pojal: sild oli ainult tema jaoks vabaks jäetud.

Jämedad punutud köied, mis olid ridamisi kokku põimitud, värisesid tema kergete jalgade iga puudutuse juures. Isegi raskete koormate ületoimetamisel ei vedanud punutis kunagi alt. Sõjamehe või koormakandja mõõdetud sammul oli meeldiv üle silla minna, ent joosta, ja sealjuures täiesti üksi, tundus chaski'le kohutavavõitu. Kuid ta jooksis, hoides käsi laialisirutatult, nagu teevad seda köielkõndijad. Kõrged, köiest punutud käsipuud ei varjanud teekäija eest kuristiku hirmsat sügavust, ent chaski'l ei olnud aega kõrvale vaadata.

Postini jooksis ta üleni rohelist sülge täispritsituna. Andnud kotikese üle ja korranud kolm korda ainult ühtainukest sõna «Lahkusid,» kukkus chaski otse siledatest plaatidest laotud teele . . .

Ta ei tundnud, kuidas võõrad käed ta majja kandsid, ettevaatlikult kõvale kuivast rohust madratsile asetasid. Pärast kadusid kõik kuhugi, tema aga lebas liikumatult ja jälgis kasvava õudusega, kuidas Ainsa purpurkotikesest kobrutab hiiglasuurte pilvedena välja sinipunast sõjasuitsu . . .

Alles kahe päeva pärast lubas vanemcamayok juba paranenud noorel jooksjal oma postile tagasi pöörduda. Ja chaski kotike anti talle taas.

VI PEATÜKK

KAHEKSANDAD MAAILMAIMED

Nagu teada, on vaid seitsmel inimgeeniuse loodud imel olla au nummerdatud, misläbi nii nemad kui ka nende loojad on saavutanud surematuse. Kuid selline imede inventariseerimine ei saa olla kunagi täielik, isegi mitte antiikmaailma ja Vana Maailma kõikide väljapaistvate teoste osas tervikuna, kõnelemata juba meie planeedi teistest piirkondadest.

Päikesepojad nagu Tahuantinsuyusse saabunud hispaanlasedki olid kirjaoskamatud, kuid oskasid hästi arvutada. Hispaanlased näiteks nummerdasid kõik ühe Argentiina provintsi jõed, mida nimetatakse praegugi järgmiselt: Esimene, Teine, Kolmas ja nii edasi. Kuid ei päikesepoegadele ega ka hispaanlastest vallutajaile ei tulnud meile teadmata põhjusel pähegi kasutada nii lihtsat, ja nagu aeg on näidanud, inimloomingule maailmakuulsuse andmiseks lootustandvaimat vahendit ketšua-indiaanlaste loomesaavutuste loetlemiseks.

Nii jäidki nummerdamata kunsti- ja tehnikamõtte tõelised imed, Tahuantinsuyu indiaanlastest meistrite suurepärase kunsti kordumatud imed, millest teatakse kahjuks tegelikult vähe, eriti Euroopas.

See annab meile õiguse võtta endale julgus tutvustada lugejat kas või mõnegagi Tahuantinsuyu imedest, millel ei ole võrdseid inimkätega loodu hulgas.

Vaieldamatult on Tahuantinsuyu imede seas esikohal teed, terve jalakäijaile mõeldud teedevõrk. Isegi praegu, neljast ja poolest sajandist hoolimata, võib mõningaid inkade teelõike mitte ainult näha, vaid sõna otseses mõttes ka kasutada.

Päikesepoegade magistraalid olid jalakäijaile mõeldud ainult laiuse ja profiili poolest. Mis teede tugevusse puutub, siis ei olnud neile võrdset. Hispaania konkistadoorid panid nende vastupidavuse korduvalt proovile küll hobuseraudade, küll soomuspantseris sõjahobustega: teed kannatasid proovi kergesti välja. Kuid nad alistusid siiski, ja inimesele, kui see ise neid lõhkuma hakkas. Algul taktikalistel kaalutlustel — sõda dikteeris, kus ja millist teelõiku on kõige otstarbekam (!) purustada. Siis jõudis järg katoliku kiriku ja maa uute peremeeste paleede ehitamiseni. Ehitajad said liiga kiiresti aru suurepäraselt tahutud tugevate ristküliku- ja ruudukujuliste kiviplaatide väärtusest, mis katsid paljusid inkade teid.

Nii tehti algus. Aeg sooritas ülejäänu, suutmata seda lihtsate indiaanlaste kätega loodud tõelist maailmaimet siiski lõpuni purustada.

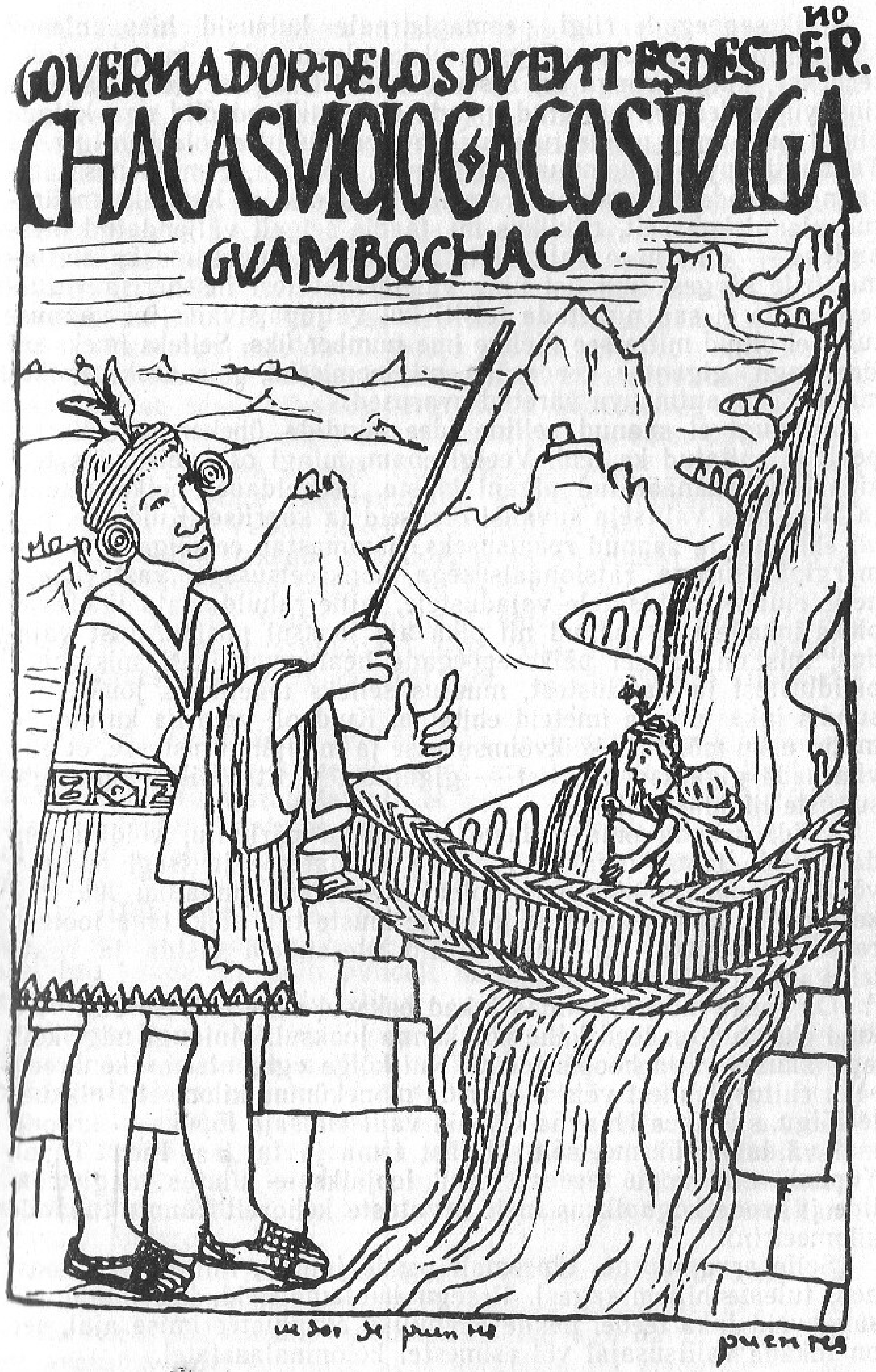

Rippsild üle jõe.

Päikesepoegade riigi peamagistraale kutsusid hispaanlased «kuninglikeks teedeks». Täpsem oleks olnud neid nimetada «Inka teedeks», kuigi praegu on raske öelda, missugune neist Tahuantinsuyu teedest oli ehitatud inkade ajal, millised olid aga käigus olnud juba enne nende tulekut. Ent igal juhul ei ole kahtlust, et Tahuantinsuyu teekommunikatsioonide põhiosa, esmajoones tähtsaim — teede ehitamine varem läbi mõeldud ja kindlaks määratud plaani kohaselt, riiklikus mastaabis selgelt väljendatud ülesandena — oli Cuzco valitsejate tehtud. Ja kuidas me ka ehitusmeistrite kõrgest kunstist ning vaieldamatutest insenerisaavutustest, mida ei saa nimetada teisiti kui väljapaistvaiks, ei vaimustuks, ei olnud mitte see tõeline ime number üks. Selleks imeks oli idee kogu gigantse teedesüsteemi loomiseks, mis seoks katkematult Tahuantinsuyu ääretud avarused.

Muidugi ei saanud selline idee sündida ühekorraga. Korrapealt ei ehitatud ka teid. Veelgi enam, mingi osa neist võis tekkida kindlaksmääratud plaani kiuste, peegeldades hetkevajadusi ja isegi maa valitseja suvalisi otsuseid ja kapriise. Kuid see, mis oli ehitatud ja saanud reaalsuseks, hämmastab eelkõige oma eesmärgipärasusega, ratsionaalsusega, konkreetsusega, vastavusega neile eluliselt tähtsatele vajadustele, mille rahuldamata jäädes ei oleks inkade riik saanud nii pika aja jooksul püsida. Just vajadus, mis on kaugel päikesepoegade heategevuslikest misjonäripüüdlustest ja -taotlustest, muutus selleks tegelikuks jõuks, mis sundis inkasid oma imeteid ehitama. Kuid oli vaja ka kujuteldamatut usku mõistuse kõikvõimsusesse ja inimpingutustesse, et ellu viia seda gigantset rajatist — gigantset ja titaanlikku ilma igasuguste liialdusteta!

Võidi uskuda oma eellaste jumalikku päritollu, võidi sisendada seda mõtet oma ja võõraste alamatesse ja isegi endisse, võidi kutsuda ja pöörduda abipalvetega oma jumaliku Isa Päikese poole, kuid sealjuures ja kõige kiuste tuli kõiki oma lootusi, reaalseid püüdlusi ja konkreetseid ülesandeid otsida ja osata leida ainult inimeses endas.

On raske mõista, kuidas inkad oskasid selle ehituse ellu viia, kuid ehitatud on teed kahe põlvkonna jooksul. Muidugi nägi kõik tegelikkuses välja hoopis teisiti. Kui kõige «gigantsem» konkreetseist ehitusplaanest võis fikseerida mõnekümne kilomeetri pikkuse teelõigu, siis Inca Huayna Capaki valitsemisaja lõpuks — kroonikud väidavad üksmeelselt, et just tema ja ta isa Inca Tupak Yupanki olid kogu teedesüsteemi loojaiks — ulatus magistraalide ja teede kogupikkus meie arvutuste kohaselt kümne tuhande kilomeetrini!

Selle arvu juurde, täpsemalt osade juurde, millest see koosneb, tuleme hiljem tagasi. Praegu kuulame neid, kes nägid või sammusid Inka teedel nende loomuliku ekspluateerimise ajal, see on inkade valitsusajal või esimestel koloniaalaastatel.

Kuninglik laekahoidja Agustin de Zarate,[1] andnud oma «Peruu provintsi avastamise ja vallutamise ajaloo» välja juba 1555. aastal, kirjutab: «Kui see Huaynacava Cuzco pealinnast oma vägedega Quito provintsi suundus, mis teeb vahemaaks ligi viissada leeguat, siis mööda mäeahelikke minnes kerkisid ta ette nende ületamisel suured raskused nii halbade teeolude kui ka hiigelkurude ja järsakute tõttu, mida tema teel mägedes kohati ette tuli. Ja seepärast indiaanlased, arvates, et oleks õiglane ehitada tema jaoks uus tee, mida mööda ta saaks pärast sõjakäiku võidukalt tagasi pöörduda, sest ta pidi alistama provintsi, ehitasid üle kogu Kordiljeeride väga laia ja sirge tee, murdes läbi ja kõrvaldades kaljurahne, kus see vajalik, ja tasandades, ja tõstes kivide ladumisega mäelõhede põhja nii kõrgele, et vahel kerkis ehitis viieteistkümne ja kahekümne inimpikkuse sügavusest, ja nii läheb see tee edasi viissada leeguat. Ja kõneldakse, et kui see valmis sai, oli ta nii õige, et seda mööda võis sõita kaarikuga.»

Kui siis Huayna Capak ehk Huaynacava, nagu kirjutab Zarate, uuesti Quito riiki suundus, ehitasid indiaanlased Inka uueks reisiks piki Vaikse ookeani rannikut «teise tee», mis kohati oli kaetud «väga paksude plaatidega» ja oli «ühest servast teise peaaegu nelikümmend jalga lai ja neli või viis plaati kõrge. . .»

Siin on vajalik väike selgitus. Teine tee Quitosse kulges mööda liiva. Ainult arvukate jõgede orud olid elamiskõlblikud. Neis lõikudes laoti tee plaatidest, iga lõik üle 15—20 kilomeetri pikk.

Cieza de León liikus mööda inka teid mitusada kilomeetrit, läbides kogu Lõuna-Ameerika kord kui konkistadoor, kord kui rändur. Tema tunnistab samuti, et teed kulgesid «raskesti läbitavates ja läbipääsmatutes mäeahelikes ja ainult üks pilk neile kutsub esile vaimustuse.» Ta oli tuttav ka rannateega, mis tekitas kroonikus imetlust mitte ainult mõõtmete, vaid ka hooldatuse poolest. «Piki üht serva oli ehitatud pikakasvulisest inimesest kõrgem müür, ja kogu selle tee pind oli puhas ja kulges reastikku istutatud puude all, neilt puudelt langes aga paljudes kohtades teedele oksi, mis olid täis vilju.»

«Cuzco linnast lähevad kaks kuninglikku teed või maanteed pikkusega kaks tuhat miili, üks läheb läbi orgude, teine aga mööda mäenõlvu; selleks, et ehitada ja hoida need niisugustena, nagu nad on, tuleb tingimata täita orge, tükeldada kive ja laiendada kitsustikke ning alandada mägede kõrgust. Nad olid kakskümmend viis jalga laiad. See on rajatis, mis ületab vaieldamatult Egiptuse ehitised ja roomlaste hooned,» kirjutab itaallane Giovanni Botero de Bene.

Inkad «ehitasid teid mäeahelike kõrgetele nõlvadele, kust avaneb vaade maa laiadele avarustele, kõrgeid platvorme, kus võisid puhata need, kes kandsid kandetoole, Inka aga nautis igast küljest avatud vaadet kõikidele neile kõrgetele või madalatele mäeahelikele, olgu nad lumega kaetud või mitte, sest see on tõesti

väga imeline vaatepilt... [Siit] on näha nii kõrgete mägede tippe, millest näikse, nagu toetaksid nad taevast, kui vastupidi, ka nii sügavaid orge, et näikse, nagu ulatuksid need maa keskkohta.» See on Inca Garcilaso tunnistus.

«Nad olid nii sirged,» jutustab teedest hispaanlane Gutierrez de Santa Clara, «et vaid üks pilk neile tundus neil aegadel imena..., sest nad sarnanesid pigem hästi puhastatud saalide kui kuninglike teedega, ja tõesti, see oli suurim looming, mida kunagi maailmas nähtud, ning see ületas kahtlemata kõik roomlaste loodu.» Soovides anda inkade teede laiuse kohta tõsielus kohandatavaid mõõtmeid, näitab ta, et kõige laiemates kohtades võisid kuus ratsanikku kõrvuti sõita.

Inkade teedest ei kirjutanud ülivõrdelistes toonides mitte ainult meie poolt tsiteeritud autorid, vaid praktiliselt kõik konkistaaja kroonikud ja ajaloolased. Väga kõrge hinnangu on teedele andnud kuulus saksa õpetlane ja rännumees Alexander von Humboldt. Ta on arvanud, et need ei jäänud millegi poolest alla roomlaste teedele Itaalias, Prantsusmaal ja Hispaanias.

Nüüd, kus teame, mida inkade teed endast kujutasid, naaseme arvu juurde, mida ütlesime teede kogupikkuseks — kümme tuhat kilomeetrit. Siiski ei saa seda pidada täpseks ja on meil esitatud tinglikult, tulles meile antud küsimuses orienteerumisel kasuks. Kahjuks pole me nüüdisuurijate töödes kohanud isegi mitte umbkaudseid katseid Tahuantinsuyu peateede kogupikkuse väljaarvutamiseks. Seda ei kohta isegi eriuurimustes.

Ei ole üldistatud andmeid ka kroonikutel. Pealegi arvutasid nad oma leeguates täiesti umbkaudselt, osutades arvutustes silmanähtavalt kalduvust üldistamisele.

Piirdume siin ühe näitega: peaaegu kõik kroonikud määravad Cuzco ja Quito vahelise tee pikkuseks 500 leeguat, mis on umbes 3000 kilomeetrit — hispaania leegua vastab kuuele kilomeetrile. Teame, et Quitosse viis kaks teed ja üldiselt hinnatakse neid ühepikkusteks. See pole aga usutav — piki mererannikut kulgev tee oli mägiteest igal juhul pikem.

Niisiis, kust oleme saanud arvu kümme tuhat kilomeetrit? See on tekkinud arvutuste tagajärjel, mis toetuvad ühelt poolt nüüdisaja geograafilistele kaartidele, teiseks aga inkade teid käsitlevatele eriuurimustele. Peale nende on arvutustes kasutatud kroonikais sisalduvaid andmeid: need on võimaldanud sisse tuua väikesi parandusi, mis paljuski tulenevad autori institutsioonist ja erinevate kroonikate liiga suurtest lahkuminekutest.

Et lugejal tekiks ettekujutus nii sellise töö metoodikast kui ka inkade teede tähtsamate lõikude pikkusest, siis näitame konkreetsete näidete varal, kuidas arvutused tehti.

Suurepärased kaardid on koostanud saksa uurija Struwe Erdmann. Mastaape aluseks võttes arvutasime välja tema kõikide teede pikkuse, et sel teel saadud andmeid võrrelda meid huvitavate eri teelõikude pikkustega nüüdisaegsetel kaartidel. (On raske

mõista, miks Struwe ise oma teede kogupikkust välja ei arvutanud.) Selleks võrdluseks võeti autoteede kaart.

Esimene võrdlemine näitas kohe, et nii inkade teed kui ka tänapäeva Peruu autoteed praktiliselt kattuvad. Selles pole midagi imelikku: nii inkad kui ka nüüdisaja ehitajad olid võrdsel määral huvitatud kõige lühemate ja mugavamate teede leidmisest. Ei saa välistada ka omapärast «plagiaati»: paljud kunagise Tahuantinsuyu linnad ja asulad on samasugustena oma olemasolu jätkanud ka tänapäeval või on nad arheoloogilisteks kaitsealadeks ja turistide «palverännakute» keskusteks.

Kuid teede puhtvisuaalne kokkulangemine kaartidel ei kattu vahemaadega kilomeetrites, kui hakata teepikkusi võrdlema. Inkade teed osutusid sageli tänapäeva autoturistidele mõeldud teedest ligi kaks korda lühemaiks.

Linnad	Teed (vahemaa kilomeetrites)		
	Inkade tee	Nüüdisaegne tee	Vahe
Jauja—Ayacucho	194	304	+110
Ayacucho—Abancay	190	397	+207
Abancay—Cuzco	110	198	+ 88
Cuzco—Desaguadero	498	534	+ 36
Jagades viimase teelõigu kahte ossa, saame:			
Cuzco—Sicuani	110	141	+ 31
Sicuani—Desaguadero	388	393	+ 5

Mõnedes lõikudes osutus vahe liiga suureks. See sundis saadud arve vaatlema teede poolt läbitavate paikade reljeefi seisukohalt.

Cuzco linn ise asub 3326 meetri kõrgusel. Temast ida pool kulgevad Andide gigantsed mäeahelikud. Siia võib rajada ainult mägiteid. Samasugune on lugu ka lõunas, kuid Sicuanist Desaguaderosse ulatub suhteliselt sile kiltmaa, välja arvatud Titicaca järve rannikuala. Just seetõttu ei ole siinsel peaaegu neljasaja kilomeetri pikkusel lõigul praktilist vahet ei inkade ega nüüdisaja teel.

Samal ajal on Jauja ja Cuzco vaheline reljeef väga muutlik, mida tunnistavad linnade kõrguspunktid: Jauja 3411, Ayacucho 2761, Abancay 2399 ja Cuzco 3326 meetri kõrgusel.

Muidugi mõista on sellise kõrgustevahe korral isegi kõige laiemal jalgteel ratastranspordiks mõeldud tee ees tõsised eelised, sest harilik trepp võib teed üle mäekuru palju kordi lühendada. Sealjuures tundsid muistsed ehitajad teisigi tee õgvendamise viise.

Kõik see lühendas vahemaid, kuid... ka parim jalgtee ei lühenda teed nii otsustaval määral nagu ilmneb see Ayacucho—Abancay lõigu puhul. Siin selgub, et autori poolt pakutud arvutusmeetod on ebatäiuslik, kuid kuna «meie» Inka teed on auto-

teedest alati lühemad, siis ei ole inkade ehitatud teede üldpikkuse suurenemise ohtu. See ongi aga peamine.

Toodud arvutused annavad meil Tahuantinsuyu peateede kogupikkuseks 9036 kilomeetrit. Tõsi küll, arvesse ei ole võetud kõige lõuna- ja kagupoolsemaid punkte (neid ei õnnestunud kindlaks teha), millega on Cuzcol olnud katkematu ühendus. Teiste sõnadega, antud arv määrab (tinglikult) kindlaks tuntud teede pikkuse. Sisse ei ole võetud ka niinimetatud külavaheteid ja jalgradu, mis olid külaelanike poolt rajatud oma äranägemisel ja isiklikeks vajadusteks.

Põhjapoolseimaks asulaks, mis oli Inka teede abil Cuzcoga ühendatud, oli Pasto linn. See tähtis magistraal oli 2230 kilomeetrit pikk. Mööda seda teed läksid päikesepojad Quitosse, Cajamarcasse, Ayacuchosse, Abancaysse ja teistesse, vähemtähtsaisse asulaisse.

Idas oli äärmiseks punktiks Cosñypata — 120 kilomeetri kaugusel. Läänepoolseim punkt asus loomulikult Vaikse ookeani rannikul: Mala asula, 690 kilomeetrit. Lõunasse viis pealinnast mitu teed. Tiahuanacosse oli 550 kilomeetrit. Edasi suundus tee tänapäeva linna Oruro suunas ja sealt veelgi lõuna (või kagu) poole. Combapata asulast kulges veel üks tee edelasse, minnes läbi Arequipa (350 kilomeetrit Cuzcost) lõunasse, nähtavasti araukaanide maale, keda päikesepojad ei suutnud alistada. Praegu on see Tšiili territoorium. Puuduvad andmed, kuhu tee veel sealt viis.

Umbes sellisena kujutatakse Tahuantinsuyu magistraalteede süsteemi, mis ühendas Cuzcoga kõik neli *suyu*'t.

Kuid me teame, et Cuzcost viis Quitosse kaks teed. Läänepoolsem kulges piki Vaikse ookeani rannikut, möödudes ka Tumbesist, kus võeti vastu esimene Pizarro saadik inkade maale. Just mööda seda teed kihutasid *chaski*'d — kullerid Cuzcosse, et valitsejale juhtunust teateid viia.

Cuzco—Quito magistraale ühendasid vähemalt neljas kohas ühendusteed, mägimagistraalilt siirdus aga Pumpu asula juures kirdesse veel üks tee, mis lõppes Moyobambas.

Siit ilmneb, et jutt käib tegelikult hästi läbimõeldud teedesüsteemist, mis ühendas maa kõige tähtsamaid strateegilisi punkte. Teed dubleerisid üksteist, kujutades endast varujuurdepääse olulistele paikkondadele, et vajaduse korral järjekordseks sõjaliseks kampaaniaks vägesid koondada ning ka neid punkte eri suundadest rünnata, kui kohalikud elanikud oleksid söandanud päikesepoegade vastu mässama hakata.

Mitte kogu teede kümmet tuhandet kilomeetrit ei katnud spetsiaalselt valmistatud sillutis. Inkadest ehitajad oskasid kasutada ja kasutasid efektiivselt kõike, mida pakkus neile loodus, maa, millele teed rajati. Liivasele ookeanirannale plaate ei paigaldatud. Seal otsisid ehitajad kõige vastupidavamaid kohti, ühendades need üldisesse magistraali. Plaatidega ei kaetud ka kaljusid: ehitajad «lihtsalt» raiusid kaljusse sileda teeriba.

Kuid loodus seadis nende ette ka raskesti ületatavaid tõkkeid. Eriti palju tuli neid ette kõrgmäestiku piirkondades, mis olid kõikjal täis tipitud ülepääsmatuid lumiseid mäetippe ning lõhestatud sügavate lõhede ja kuristikega. Ent just siin elas suur osa riigi elanikkonnast, siia olid koondunud tähtsamad linnad ja kultuurikeskused, siin tunti suurimat vajadust ka hästi funktsioneeriva ühendusvõrgu järele.

Sellise keerulise takistuste ületamise koondkava väljatöötamine, milleta impeeriumi magistraalid oleksid jäänud vaid kohaliku tähtsusega teedeks, oli veel üks Tahuantinsuyu ime. Kuid kõigi nende rajatiste kirjeldamine oleks tänamatu ja ebahuvitav töö. Piirdume vaid inkade poolt kasutatud põhiliste teede ühenduselementide loetlemisega.

Ennekõike tuleb nimetada sildu. Neid oli kolme tüüpi: kivist viaduktid, mis vahel kaetud puutüvedega, punutud rippsillad ja rippkorviga köisteed, omapärane inkade funikulöör, mille abil toimetati üle veoseid ja reisijaid.

Kui tee läks otse mööda mäenõlva ja kalju ette jäi, raiusid inkad tunneli. Nagu arvata võime, rajati tunneleid harva; nende pikkus ulatus mõne meetrini.

Teed kulgesid vahetult mäenõlval, selle jaoks raiuti otse kaljusse omapärane trotuaar. Väga täpselt määrasid ehitajad kindlaks parima kõrguse, kust sai mäge kõige otstarbekamal marsruudil ületada — tee pidi olema suhteliselt lühike, kuid arvestama ka kõige lihtsamaid üleminekuid teistele teedele, tõusude järskust, ka liiklemise ohutust.

Kõik arvutused olid erakordselt täpsed, mis sunnib oletama, et tee-ehitusel kasutasid inkad antud paikkonna kaarte ja makette. Neist kaartidest, kus oli kõik peal, isegi viimane kui puu, jutustavad kroonikud. Tõsi küll, nad kirjutavad, et kaarte ei tarvitanud inkad mitte tee-ehituseks, vaid vallutatud maade tundmaõppimiseks.

Veetakistuse ületamiseks olid inkadel parved ja paadid; kõrkjaist, hagudest ja teistest materjalidest ehitasid inkad omamoodi pontoonülekäike, eriti soistes paikades.

Inkade teedesüsteemi tähtsaks koostisosaks olid niinimetatud *tampu*'d — «sissesõiduhoovid», kus puhati, saadi toitu ja kus sõdurid ning teised, kes neil teedel reisisid, loomulikult võimude ülesandel, võisid vahetada või parandada katkisi rõivaid. Keskne ja parim *tampu*'s oli «kuninglik osa», mida võis kasutada vaid *Sapa Inca*. *Tampu*'s säilitati tohutuid toidu-, varustuse- ja relvatagavarasid. Lähedal paiknevate kogukondade ja asulate *curaca*'d vastutasid selle eest, et *tampu*'d oleksid kindlaks määratud kogustes varustatud kõige vajalikuga. Kui midagi vajaka jäi, tasusid *curaca*'d ja teised *camayok*'id oma peaga.

Inkasid iseloomustab eredalt alljärgnev detail: kohalikud elani-

kud valmistasid ja andsid *tampu*'sse hoiule ainult neid relvi, mida seal traditsiooniliselt valmistati ja mille valmistamisel oli saavutatud tõeline meisterlikkus.

Sõdurite arv, keda üks *tampu* võis korraga vastu võtta ja teenindada, ei lange eri kroonikates kokku. See arv kõigub võrreldamatuis piires — mõnest sajast mõne tuhandeni. Niisugune erinevus on seletatav nähtavasti sellega, et eri *tampu*'d ehitati erinevaiks eesmärkideks, mistõttu nende võimalused ei olnud ühesugused.

Tampu'd paiknesid inkade teede ääres umbes iga 20—25 kilomeetri järel. Meie arvutustest lähtudes pidi *tampu*'de arv lähenema viiesajale. Isegi kõrbetesse ja impeeriumi asustamata piirkondadesse, kus varustamine iseenesest raske ülesanne, ehitasid inkad oma «sissesõiduhoove». Siin oli võimalus ka küllalt suurt hulka sõdureid majutada, kuid kas või toiduga oli neid väga raske varustada. Teisest küljest oli raskesti läbitavates mäestikes, kus vahel oli tee ainsaks kohaks, kuhu inimesed suhteliselt normaalselt puhkama heita võisid, selliste eluhoonete rajamine, kus tuhandeid inimesi vastu võtta, võimatu (näiteks Pardonesis asuvad tampu varemed rohkem kui neli tuhat meetrit merepinnast kõrgemal). Hooneid ei olnud seal lihtsalt kuhugi ehitada.

Teed ühendasid riigi suuremaid asulaid ja kindlusi. Ent siit järeldub, et teed läksid neist linnadest läbi, mis räägib vastu keelule sõdureil surmanuhtluse ähvardusel riigi ükskõik missugusesse asustatud punkti ilmuda. Pealegi, kui teed oleksid tõesti läinud läbi linnade, oleks olnud väga lihtne ehitada *tampu*'d asula piirile, kuid selliseid andmeid ei ole.

Kõiki neid ebaselgusi ja vasturääkivusi arvesse võttes tuleb oletada, et suurem osa *tampu*'dest kujutasid endast põhiliselt hoidlaid, vaid vähesed «öömaju», sest inkad lihtsalt ei saanud lubada, et nende sõdurid oleksid iga kahekümne kilomeetri takka teele magama heitnud; niisuguste laisklevate sõduritega ei oleks saanud sõdida. Päikesepojad olid liiga hoolsad isandad, et sellist raiskamist ja ebamajanduslikkust sallida. Siit tuleneb, et *tampu*'d teenindasid esmajoones päikesepoegi ja *curaca*'sid, sõduritehulgad ööbisid ja puhkasid aga otse teel, kuna isegi päikesepoegi oli mäletatavasti harjutatud taoliste sõjamehe- ja tööinimese eluviisidega.

Peale selle olid olemas ka suured *tampu*'d, mis võisid anda öömaja mitmele tuhandele inimesele. Kuid just need olid suurtele asulatele suhteliselt lähedal — umbes päevateekonna kaugusel. Need olid suurimad toiduainete, rõivaste ja relvade hoidlad, mõeldud rohkearvulise külastajaskonna teenindamiseks.

Mis puutub sõdurite asulaisse ilmumise keeldu, siis on ilmne, et selline seadus kehtis üksiksõdurite, mitte aga koos oma *camayok*'kidega kolonnides sammuvate päikesepoegade sõjaväeüksuste kohta.

Ja lõpuks võisid päikesepojad tõesti käskida ehitada «sissesõiduhoove» mõnesaja tuhande inimese tarbeks. Kuid nad ei oleks olnud päikesepojad, kui see korraldus oleks ilma igasuguse mõtteta antud olnud.

Aga Tahuantinsuyus on siiski üks vaieldamatu ime, mis jätab mulje inimtööjõu mõttetust raiskamisest. See on täiesti puutumatult ja suurepäraselt alles hoidunud meie päevini, nimelt kuulus kaheteistkümnenurkne kivi ühe Cuzco lossi vundamendimüüris.

Kes näeb seda kivi esmakordselt, see tunneb tõelist vaimustust inkade tõeliselt imelise ehituskunsti näidise, indiaani kiviraidurite suurepärase kunsti ees. Ent mõne aja pärast tekib üsna arukas mõte, et inkadest ehitajad pidid logelema jõude, kuna olid oma tööaega kulutanud sellisele mõttetusele.

Tõepoolest — kellele, aga peamine, miks oli tarvis asetada vundamendi sisse niisugune mitmetonnine hulknurk?

Kui veel lisada, et vundamendikivid on sobitatud ja paigaldatud täpsusega, mille juures ei õnnestu nende vahele isegi habemeajamisžiletti suruda, siis tundub sellise ehitusime nähtav ja isegi kombitav absurdsus lausa koletu. Idee, mille realiseerimiseks oli tuulde pillutud hiiglahulk inimtööd, pole mitte millegagi õigustatud. Mingis mõttes meenutab see põhjata vaadi täitmist veega.

Kuid too kaheteistkümnenurkne kivi on küll kõige hulknurksem, aga mitte ainus ketšua linnade ja enamiku ehitiste müürides. Peaaegu kõikides laotistes on oma hulknurkkivid ja see on juba nähtus, mingi seaduspärasus. Kerkib üles loogiline küsimus: kui meil on tegu kindla nähtusega, siis millest on see tingitud? Tal peab olema seletus, ent missugune?

Inkade vundamendimüüride hulknurksete kivide probleemi aitas mõista ja seletada teine indiaani ehitajate võte, mis viis esialgu mõttele päikesepoegade ehitusmeistrite tehnilise taibu mahajäämusest: nad ei tarvitanud sideainet. Sealjuures on Uue Maailma palju varasemadki indiaanitsivilisatsioonid, sealhulgas ka need, mis on eksisteerinud Tahuantinsuyu territooriumil, oma tsementi kasutanud.

Millega seda veidrat asjaolu seletada? Kõige veenvamaks tõendiks sellest, et inkad teadsid, mida tegid, kujunesid ... maavärinad, mida esineb Cuzco piirkonnas üsna tihti.

Võib öelda, et Peruu ja Boliiva kõrgmägedes on maavärinad tavaliseks nähtuseks, mis korduvad nii sageli, et inimesed neid, eriti nõrku tõukeid, vahel ei tajugi. Kuid ühel hetkel hakkab maa jalge all liikuma. Just siis selgubki, et ilma sideaineta hulknurkne kivi on hämmastavalt maavärinakindel. Päikesepoegade templid, lossid ja majad kannatasid rahumeeli välja isegi suhteliselt tugevad tõuked, mille käes nendestsamadest inkade hoonetest murtud kividest ehitatud euroopalikus laadis hispaania hooned varisesid kokku otse taolisest imest jahmunud hispaanlaste silme all.

Tõsi küll, kõik sõltub maa-aluste tõugete tugevusest. Meenu-

tame, et alles meie päevil, 1970. aastal, toimus Peruus hirmus maavärinq, mille jõu ees ei jäänud püsti ükski inimkäte loodud ehitis.

Teravmeelselt vundamendimüüri paigutatud hulknurkne kivi hoidis oma puhtalt väljaraiutud tahkude ja nurkade abil teisi, naaberkivihiiglasi kindlalt paigal. Täpselt üksteisega sobitatud, püsisid kivid kohal oma raskuse mõjul. Mitte mõttetus, vaid väljapaistev insenerimõte oli kätketud tänini inkade pealinna kaunistavasse kuulsasse kaheteistnurksesse kivvi.

Cuzcost põhja pool paikneb veel üks ime. See on Sacsahuaman, päikesepoegade peakindlus. Ka praegu seisab ta seal kaljukünkal. Kindlust ühendasid linnaga tunnelid, millest üks oli kroonikute teateil lõppenud otse Coricancha templi territooriumil, teine aga kuskil mägedes. Kindluseks endaks oli kolm maa-aluste ruumidega torni, mis rajatud tasasele, võimalik, et spetsiaalselt tasandatud künkatipule. Tornid olid ümbritsetud müüridega.

Muide, Sacsahuamani torne ja keldreid ei lõhkunud mitte sõjategevus, vaid väga jonnakad, kauakestvad, ent edutud Hispaania vallutajate otsimisretked; viimased lootsid just kindlusest inkade jäljetult kadunud kulda üles leida.[2]

(Tõsi küll, ametlikult purustasid koloniaalvõimud Sacsahuamani kindluse sõjalistel kaalutlustel, tema kive kasutati majade ja kirikute püstitamiseks: sellist suurepärast ehitusmaterjali ei saanud kasutult vedelema jätta.)

Peaaegu kõik kroonikud arvavad üksmeelselt, et Sacsahuamani kindlus on rajatud mõningaste vaheaegadega 77 aasta jooksul. Teda ehitas sadu tuhandeid indiaanlasi. Ainuüksi kolmest vahitornist ühe rajamine on nõudnud 30 000 paari töökäsi. Ehituse lõpetas Huayna Capak, alustas seda juba Inca Pachacutek. Suur osa kindlusest on rajatud Inca Tupak Yupanki poolt, keda tuleb faktiliselt pidada kindluse loojaks.

Kuid kõige uskumatumad ja imelisemad näivad tänini Sacsahuamani kindluse müürid. Paljud hispaanlased arvasid tõsimeeli, et mitte inimesed, vaid saatan on need Cuzco orgu püstitanud. Nüüdisajal, kus saatanast on üldse veidi imelik rääkida, ei ole vähe inimesi, kes väidavad täiesti tõsiselt, et kindluse müürid on võinud ehitada ainult... kosmosetulnukad. Ja põhiargumendiks on selle väite juures kivimonoliidid, millest müürid on laotud. Otsustage ise: mõned neist kaaluvad sadu tonne!

Aga tõega: kuidas, mil moel on sellised «tellised» kindlusemüüri asetatud? Kuidas need kivirahnud, «terved kaljud», nagu kroonikud neid nimetavad, ehituspaika toimetati, eriti kui kivimurrud asusid Cuzcost kümneid kilomeetreid eemal?

Indiaanlased ei tundnud ju rauda ega terast, neil ei olnud kivide vedamiseks härgi (kui üldse on olemas selliseid härgi, kes võiksid taolisi rahne vedada). Neid vedasid inimesed köite varal mööda ebatasaseid teid, vedasid kümneid kilomeetreid. Üht sellist kaljut nimetasid indiaanlased «väsinuks», sest ta ei jõudnudki kohale. Ja veel: on raske isegi ette kujutada, kuidas ehitajad nii tohutud kivid üksteise otsa asetasid, kuna neid tuli palju kordi passitada, selleks aga oli vaja üht kivi mitu korda tõsta ja ümber asetada...

Kuid on veel üks küsimus, millele on raske vastata: millest lähtus Sacsahuamani kindluse projekti autor, kuidas esitas oma ehitamisvariandi, pehmelt öeldes gigantomaania all kannatades? Kuidas inkad, kes isegi meid, XX sajandi inimesi oma praktilisusega hämmastavad, sellise projektiga nõustusid ja selle isegi ellu viisid?

Muidugi oli päikesepoegadel Tahuantinsuyus vaenlasi. Neid leidus ka Nelja Ilmakaare piiride taga, eriti Pachacuteki ja Tupak Inca Yupanki ajal. Jätkus neidki, kes tõsiselt kahtlesid päikesepoegade kogu selles ajaloos, mida inkad nii visalt ja sihikindlalt propageerisid (eriti kui arvesse võtta, et üheks tähtsamaks veenmismeetodiks oli kahe inimpikkuse kõrguselt kahtlejaile kaela paisatav mitmepuudane kivi).[3] See kõik oli nii, kuid milliste relvade, milliste sõjavägede vastu pidid kaitsma Sacsahumani kindluse gigantsed müürid? Isegi kui meil oleks tegu rahvaliku kõnekäänu «hirmul on suured silmad» hüpertrofeerunud kehastusega, nõuavad Sacsahuamani müüridesse paigutatud monoliitide mõõtmed ikkagi mingit täiendavat seletust.

Need müürid seisavad ka praegu. Hispaanlased ei suutnud neid purustada. Neid pole paigast nihutanud hirmsamadki maavärinad. Isegi aeg on osutunud nende ees jõuetuks. Võib-olla peitub just siin vastus kõikidele arvutuile küsimustele, mis tekivad tahtmatult, kui heita Sacsahuamani kindlusele kas või üksainus pilk.

Ent ärgem rutakem mütsi maha võtma nende imelise ettenägelikkuse ees, kes on päikesepoegadele sellise mälestusmärgi kavandanud, sest see pole mälestusmärk mitte inkadele, vaid inimesele, mälestusmärk tööle, võimele ületada ületamatut, mälestusmärk kannatlikkusele, visadusele, oskusele pühendada kogu jõud igasuguse, ka raskeima ülesande lahendamisele. See on mälestusmärk tuhandetele ja tuhandetele kätele, mis köite poolt veriseks hõõrutud, kaljude ja kivimonoliitide küljest lahti pääsenud kivide poolt haavatud, mälestusmärk lihtsa *puric*'i kätele, Tahuantinsuyu kõikide tööde peamise ja ainsa teostaja kätele. Ainult neile olgu kiitus ja igavene au!

Kindlus seisab kõrgel künkal, mille nõlvul algavad Cuzco enda ehitised. Sellel küljel on kindlusel ainult üks ühesugustest, hästi töödeldud kividest müür. Siitpoolt oli kallaletungi raske oodata. Künka teisele küljele, kus laiub avar lauskmaa, on ehitatud üksteise taha kolm kindlusemüüri. Neist esimene on suurtest kividest. Need teevadki ehitise usutamatuks, tekitades õudust igaühes, kel inkade ajal oli võimalus neid näha.

Igal müüril oli läbipääs, mida varjas katteplaat. Esimese müüri nimi oli Tiupuncu — «liivakiviväravad» (selle ehitamisel

kasutati liivakivi), teine Acahuana Puncu (teda ehitanud ülemmeistri Acahuana järgi), kolmas — Uiracocha Puncu (Uiracocha auks).

Nüüd kindlusetornidest. Tähtsaima torni nimi oli Moyok Marca — «Ümartorn». Selles asus joogiveeallikas. Inkad hoidsid saladuses, kuidas ja kust siia mööda maa-aluseid torusid vesi voolas. See oli *Sapa Inca* kindlus. Inkad kinnitasid, et kõik selle müürid olid kaetud kullaga otsekui vaipadega.

Kaks ülejäänud torni olid neljanurgelised ja mõeldud kindluse garnisonile. Sõdureiks võisid kindluses olla ainult inkad eesõiguse poolest,[4] kogu väeteenistust juhatasid seal aga päikesepojad.

Tornidealused rajatised oleksid nagu peegeldanud seda, mis seisis nende kohal. Need olid ühendatud suurepäraselt väljaehitatud «tänavatega», mis moodustasid tõelise labürindi. Käikusid mittetundev inimene ei võinud sinna siirduda teejuhita. Poisikesena oli Inca Garcilaso tihti koos eakaaslastega kindluse varemetes mänginud. «Otsustasime käia ainult neis maa-aluse ehitise säilinud osades, kuhu tungis päevavalgus, et sinna mitte ära eksida,» kirjutab ta.

Kindlust on ehitanud neli erinevat ülemmeistrit. Neljanda ja viimase nimi oli Calla Cunchuy. Tema ajal on sinna toodud ka «väsinud kivi». Indiaanlased on jutustanud, et «tema kohale toimetamiseks raisatud hiigeltöö tõttu kivi väsis ja nuttis verd ja ei suutnud ehituseni minna.»

Kuid indiaanlased on selle kivi kohta ka teistsugust tõtt teadnud: ühel kallakul oli kivi nende käest, kes teda köitega kinni hoidsid, valla pääsenud ja otse alla nendele otsa sööstnud, kes teda edasi sikutasid. Kivi oli tapnud kolm või neli tuhat tema liikumisteel olnud indiaanlast.

Kroonikute teated Sacsahuamani kindlusest ja selle ehitamisest kattuvad. Kuid sellest näib meie jaoks vähe olevat. Liiga raske on tema kolossaalsust tajuda. Lisaks sellele sünnitab ajaline distants alati mingi uskumatuse. (Teatavasti tundub lapsepõlves kõik nii suurena!) Siin ei ole tegu aga kahe-kolme aastakümne, vaid nelja sajandiga — liialt pikk on ajavahemik ja seetõttu veel vähem lootust seda õigesti tajuda. Pealegi on kindlust näinud ja temast jutustanud inimesed, kes meist tublisti erinevad.

Kuid Sacsahuamani kindlus on nüüdisreaalsus. Seepärast kasutame tunnistajana meie kaasaegset, inimest, kes ketšua rahva ajaloo ja kultuuri tundjana ning keele valdajana on kord ise nende müüride juures viibinud. Ķas tema annab oma tunnistuse. Niisiis on sõna Juri Aleksandrovitš Zubritskil, kelle nimi on lugejale juba tuttav. Tutvunud selle peatüki käsikirjaga, kirjutas Juri Aleksandrovitš:

«Inimestel on omadus imestada selle üle, millega nad esmakordselt kokku puutuvad. Sacsahuamani ja selle kõige kuulsama kiviga, mis on tema müüri laotud, oli kõik hoopis teisiti. Ma olin

seda hiigelkivi näinud (tõsi küll, fotol) ning teadsin täpselt ka tema mõõtmeid, kaalu, värvi ja isegi keemilist koostist. Teadsin, kuidas see oli Sacsahuamani juurde toimetatud, seda, kui palju indiaanlasi oli olnud selle tööga seotud.

Ja siis saabus meie esimese kohtumise hetk. See juhtus 1970. aastal. Koos oma peruu sõpradega lähenesin kindlusemüürile, silmitsesin selle fantastilisi piirjooni. Mida lähemale jõudsin, seda vähem uskusin oma silmi: otse minu ette kerkis kivi, rahn, kalju, mida ma nii hästi tundsin, kuid mida ma kuidagi ei olnud suutnud teadvustada...

Nähtu vapustas mind nii, et läksin endast välja, mispeale sõbrad hakkasid mu üsna abitut ilmet nähes mind järeleandmatult pintsakuvarrukast sikutama.

«Süda?» küsisid nad osavõtlikult.

«Süda!» kinnitasin mina. Ainult me mõtlesime eri asjust: sõbrad kartsid mu tervise pärast, mina aga olin hämmastunud inimese vägevusest, ketšua rahva geniaalsusest, muistsete ehitajate meisterlikkusest, kelle tehnikasaladusi ei ole meie, XX sajandi inimesed, veelgi lõpuni avastanud ega mõistnud.»

Niisugune on meie kaasaegse hinnang.

Tahuantinsuyu indiaanlased polnud ainult imede ehitajad, vaid ka nende kasvatajad. Uue Maailma, nüüd aga kogu meie planeedi vaieldamatud imed on kaks inkade põllukultuuri: mais (ketšua keeles «sara») ja kartul («papa»). Inkad ei olnud nende esmaavastajad, kuigi on võimalik, et saavutasid nende aretamisel teatava täiuslikkuse. Kuid samal ajal nad levitasid neid kultuure kõikjal, õppisid ise ja õpetasid teisigi indiaanlasi neid konserveerima ja pikka aega säilitama. Muidugi ei läinud ka see vägivalla ja julmuseta, kuid uuenduse tulemus osutus ebaharilikult efektiivseks ja kasulikuks. Just see suunas päikesepoegi ilmutama sotsiaalset ettenägelikkust, millest räägis Mariategui.

Kui maisi säilitamine ei nõua mingit erilist leidlikkust — piisab, kui ehitada kuivad ja jahedad hoidlad, siis kartuli kestvaks, aastatepikkuseks hoidmiseks tuli leiutada eriline konserveerimismeetod, mis paistab silma üheaegselt suure leidlikkuse ja suure lihtsusega. Ja selline viis leiutati tõesti.

Algul asetati kartulid õlgedele ja hoiti niimoodi mitmeid öid külma käes (kartul kasvas kõrgmäestikualadel). Kui mugulad olid läbi külmunud, kaeti nad õlgedega ning hakati ettevaatlikult ja õrnalt pigistama, et kõrvaldada liigne niiskus. Siis kuivatati nad päikese käes. Sel moel töödeldud kartul, mida indiaanlased nimetasid «chuñu», säilis pikka aega.

On teada veel üks tähtis asjaolu, mis iseloomustab inkasid kui hoolsaid peremehi: kõik toiduvarud hoiti *pirhua*'des — omapärastes savist ja kuivadest kõrkjatest «kottides». *Pirhua*'d olid erineva suurusega — «kolmkümmend, viiskümmend ja isegi sada ja kakssada faneegat» (hispaania faneega võrdus 55,5 liitri puistainega). *Pirhua*'des olid erineval kõrgusel aknakesed, mida

kasutati sinna paigutatud toiduainete seisundi ja hulga kontrollimiseks. Eriti tarvilik oli selline kontroll kõige suuremate *pirhua*'de puhul, kuhu mahtus umbes 11 000 liitrit.

Selles, et inkad, õigemini nende eelkäijad oskasid taimeriigi uskumatust mitmekesisusest üles leida maisi, pipra ja veel palju teisigi inimesele kasulikke taimi, ei ole midagi ebatavalist, sest kogu inimkond on ühel varajasel arenemisetapil tegelnud metsikult kasvavate viljade korjamisega, millest on alguse saanud tänapäeva põllukultuurid. Kuid valdav enamik neist kultuuridest ei peitnud inimese eest oma söödavaid vilju. Isegi oma põhirikkusi maa sees varjavad juurviljad tõid need mõnikord välja, võtmata inimsilma teravust ja valvsust nähtavasti mitte eriti tõsiselt.

Kuid kartuli söödavad mugulad on teatavasti üleni maa sees peidus. Sealjuures äratab kartulipõõsas vähe tähelepanu, tema maapealsed viljad on aga mittesöödavad. Kuidas siis inimesed kartulimugula saladusele jälile said, mugula, mis on praegu praktiliselt kogu inimkonna toidulauale jõudnud?

KUUES JUTUSTUS

TEDA VARJAS MAA

See juhtus ammu. Väga ammu. Kui ammu, ei tea keegi. Ei mäleta. Mitte keegi. Siis surid inimesed, suve nägemata. Mitte kõik, kuid paljud. Surid nälga. Haiged, vanurid, lapsed. Aga miks?

Kurjad naabrid. Nad tulid põldudele ja võtsid saagi ära. Kõik. Ei jätnud midagi järele. Mitte midagi. Selle, mida ei jõudnud ära viia, tallasid maha. Tallasid rasketesse sandaalidesse kängitsetud jalgadega. Pärast aga läksid ära. Läksid, et järgmisel aastal tagasi tulla.

Inimesed aga surid. Surid nälga. Haiged, vanurid, lapsed. Täiskasvanud mehed ja naised läksid metsadesse. Nad korjasid magusaid juuri, suuri ja väikesi puuvilju. Kibedaid, hapusid, vintskeid. Rebisid puukoort, kui ei leidnud juuri ega puuvilja. Väsinuina, piinatuina naasesid nad oma onnidesse, aga inimesed surid nälga. Kõigepealt kõige nõrgemad. Kõigepealt kõige haigemad. Seejärel kõige väiksemad. Nende emadel kadus piim või see muutus kibedaks nagu rohelised puuviljad.

Ja siis läksid kõik suure kivi juurde. Püha kivi juurde, millest nad kõik olid välja tulnud. Ammu. Väga ammu. Läksid ja palusid, et esiisa neid surmast päästaks. Kurjade naabrite käest.

Süütasid püha tule elust lahkunute kehadest. Tuul aga kandis tuha laiali. Surid ka tugevamad. Ka nemad põletati lõkkel.

Alles kevadel andsid vihmad kõigele endise värvi tagasi. Kevadel tärkasid mahlakad rohud. Lendasid tagasi linnud. Saabusid loomad. Ja nälg hakkas taanduma. Ja inimesed kogusid jõudu. Ja saabus uus lootus....

Metsast korjatud seemned andsid häid tõusmeid. Inimesed rõõmustasid teostuvate lootuste pärast. Nad rõõmustasid ja kummardasid hiiglasuurt metskassi, kes oli nende külve talv läbi näljinud põtrade rünnakute eest kaitsnud. Tuli aeg ära ajada linnud, kes lendasid põldudele nokkima. Inimesed rõõmustasid. Inimesed töötasid. Inimesed palvetasid oma kivihuaca poole. Nad rõõmustasid vaikuse üle. Rõõmustasid selle üle, et ei leidnud koheval mullal raskete sandaalitaldade jälgi. Kivihuaca oli nende palveid kuulda võtnud. Ta oskas kurjad naabrid põldudelt eemale juhtida. Nälg ei pea tapma nõrku, vanureid ja lapsi. Kõik saavad tugevaks. Kõik jäävad ellu.

Kui aga vanamehed siirdusid pühalt kivilt nõu küsima, millisel päeval hakata saaki koguma, levis mööda küla hirmus uudis: seal, kus voolab oja, olid lapsed näinud vihatud rohmakate sandaalide jubedaid jälgi. Ei möödunud tundigi, kui kogu küla oli püha kivi juurde kogunenud. Kolm vaprat noorukit läksid vabatahtlikult surma, et kivihuaca nende palveid kuulda võtaks ja päästaks küla, kogu nende rahva kurjadest naabritest. Nutsid lapsed, naised, vanurid. Kõik palusid, et nende esiisa vaprad noormehed vastu võtaks ja nende rahva kaebed ära kuulaks. Kõik palvetasid.

«Minult võttis nälg kolm poega,» ütles nende rahva kõige tugevam mees, «ja mina lähen põldu kaitsma.»

Kõik vaikisid. Inimesed ei teadnud, kuidas oma põlde kaitsta. Nad olid rahumeelsed indiaanlased. Püha kivi oli keelanud võõraste inimeste verd valada. Ta oli õpetanud töötama ja teiste elu austama. Seepärast kõik vaikisidki.

«Ma lähen. Tõuske üles, inimesed, võtke kivid ja kepid. Kas te tõesti ei näe, et püha kivi ei suuda meid kaitsta?»

Kõik vaikisid. Keegi ei tõusnud. Keegi ei läinud kive ja keppe korjama: püha kivi oli neid õpetanud rahumeelsed ja heasüdamlikud olema. Ta oli õpetanud töötama, aga mitte sõdima. Ja nende rahva kõige tugevam mees ei läinud ka mitte kuhugi. Kõik vaikisid. Ka püha kivi vaikis.

Nii möödus öö. Kivihuaca'sse läinud vaprad noorukid ei tulnud tagasi. Tuul puhus nende tuha laiali. Kõik ootasid. Kuid kivihuaca vaikis ikka. Ilmselt ei olnud püha kivi neid vastu võtnud.

Inimesed läksid metsa, et mitte kuulda rohmakate sandaalide müdinat, et mitte kuulda nende rõõmuhõiskeid, kes olid nende põldudele tulnud. Kui nad külla tagasi pöördusid, võttis neid vastu surmavaikus, ja ainult see. Hüttide põlenud jäänused ei

suitsenud enam. Põllud olid muudetud ühtlaseks hallikaskollaseks massiks. Rohmakate sandaalide jäljed esitasid sellel oma surmatantsu.

«Kivihuaca! Kus sa olid? Miks sa meie palveid kuulda ei võtnud?»

Nad leidsid nende kehad, kes ei saanud või ei tahtnud metsa minna. Keegi ei olnud ellu jäänud. Inimesed lakkasid nutmast. Inimesed hakkasid nurisema. Kivihuaca, nende püha esiisa, kuulas vaikides oma poegade ja tütarde kaebeid ja nurinat.

Kevadel, kui kõik ellujäänud olid pärast piinarikast nälgimist püha kivi juurde tulnud, ütles kõige tugevam mees oma rahvale:

«Las kõige lugupeetumad inimesed pöörduvad viimast korda meie esiisa poole. Viimast korda. Kui ta meid ei aita, lähen ma tapma naabreid — häid ja kurje, tugevaid ja nõrku. Ma võtan neilt vilja ja saagi ära! Hakkan meie rahvast toitma. Keegi ei pea nälga surema. Olen rääkinud.»

Ta tõusis ja läks ära, saadetud inimeste ehmunud pilkudest. Ent kui kõik uuesti abi ja kaitset anuma hakkasid, nägid inimesed ootamatult, et selles paigas, kuhu nad olid kivihuaca'le annetusi asetanud, lebasid neile tundmatu taime seemned. Ja kuigi kivi kõrval kedagi ei olnud, olid seemned ilmunud samal hetkel, kui uhke ja tugev inimene lahkus, tõotades päästa oma rahva ...

Põld kattus paljude tõusmetega, kuid need ei rõõmustanud inimesi. Põõsad olid kidurakesed, neile ilmunud viljad ei tahtnud kuidagi kasvama hakata. Need olid väikesed ja rohelised. Selliste viljade üle ei saanud inimesed rõõmustada, ja inimesed ei rõõmustanud. Kuid vilju sai üha rohkem ja rohkem. See oli hea. Palju vilju, olgugi pealtnäha mitte eriti maitsvaid, kuid see-eest palju. See on hea. Nad annavad võimaluse mitte nälga surra. Ka see on hea. Kui vaid jõuaks nad ära noppida.

Kuid inimesed ei jõudnud. Kõik kordus uuesti. Ja jälle leegitsesid küla hütid. Ja jälle oli sellise vaevaga haritud põld hallikaskollaseks massiks muutunud, kui inimesed saagikorjamiseks metsast naasesid.

Kannatlikkusele saabus lõpp. Inimestele polnud vaja kaitsjat, kes ei olnud võimeline neid kaitsma, neid, kes teda ustavalt teenisid, kes järgisid tema jumalikke nõuandeid, nende eest oma eluga makstes.

Otse pühal kivist esiisal hakkasid mehed oda- ja nooleotsi ning lühikesi kivinuge tahuma. Ja kuigi vanamehed ja naised neid keelitasid, ei kuulanud mehed kedagi. Vihastunud oma huaca peale, valmistusid mehed lahinguks. «Pärast võitu,» rääkisid nad, «lõhume kivi tükkideks ja heidame künkatipult, kus ta seisab, alla.»

Kõige tugevam inimene saatis nelja ilmakaare poole luurajad, et kindlaks teha, kellele kallale tungida, kellelt on kõige kergem lõikust ja teisi rikkusi ära võtta. Ja noorukid-piilurid läksid, mehed valmistasid aga oma relvi. Ja keegi ei kartnud enam kivihuaca't sõimata. Ja kõik hakkasid arvama, et nii olekski vaja elada olnud, teisi röövides ja võõraid rikkusi endale võttes.

Ainult üks tark vanake ei tahtnud teistega nõusse jääda. Ta kõndis iga päev mööda sandaalidest tallatud põldu ja vaatas nukralt kurjade naabrite poolt paljaks röövitud kodust pinda. Ta ei uskunud, et kivihuaca oma lapsed reetnud oli, ja otsis ikka vastust küsimusele: milleks oli vaja anda inimestele seemneid, kui need õelate naabrite poolt riisuti? Miks? ...

Ta kõndis tudisevaid jalgu järel lohistades mööda põldu, kui ootamatult komistas ja kukkus. Jalg oli kurjade naabrite poolt mahatallatud varte taha kinni jäänud. Jalga vabastada püüdes nägi ta äkki, kuidas koos kägardatud vartega, mille küljes alles hiljaaegu oli olnud nii palju näotuid, kuid nii oodatud vilju, ilmusid maa seest välja suured hallikaspruunid mugulad, milliseid ta ei olnud varem kusagil näinud. Vanamees hakkas teisi kasve välja sikutama, ja igaühel neist oli viis kuni kümme mugulat, mis millegi poolest meenutasid küpsenud või koguni kõrbenud taigna kamakaid.

Sõjamehed valmistusid kallaletungiks. Ringi võtnud, tantsisid nad midagi sõjakat, ähvardavat. Üksteist hüüete ja žestidega õhutades keerlesid nad üha kiirenevas trummirütmis. Ja äkki astus ringi keskele hallipäine vanamees. Sõnagi lausumata puistas ta otse maapinnale väljalt korjatud suured mugulad.

«Heitke relvad kõrvale. Kivihuaca ei ole meid maha jätnud. See on papa. Selles peitub meie elu. Visake relvad ära.»

Ja inimesed heitsid relvad minema. Püha kiviesiisa ei võinud lubada, et teda kummardavad rahumeelsed indiaanlased oleksid rööviliteks hakanud. Ta kinkis neile papa kõige raskemal hetkel, kui juba paistis, et ainult teiste inimeste surm ja veri võivad nende elu päästa.

Tigedad naabrid ei tulnud enam kunagi sinna. Ühed rääkisid, et nad olid papa kibedatest seemnetest mürgituse saanud, teised, et nad olid läinud tundmatusse riiki, päästes endid uue pettuse ja julma karistuse eest, millega neid ähvardas rahumeelsete ja töökate indiaanlaste kivihuaca.

(Siinkohal tekib meil erakordselt julge hüpotees: aga äkki olid kurjadeks naabriteks just inkad ja nimelt nii sai alguse nende legendaarne rännak.)

* * *

Lõpetades vestlust Tahuantinsuyu imedest, tahaksime pöörata lugeja tähelepanu ühele märkimisväärsele asjale: kõik need olid sündinud inimese ja looduse vahetust kontaktist, tema vajadusest ületada reaalsed raskused, mis seisid inimühiskonna arenemise teel. Nende utilitaarsuse dikteerisid ühiskonna arenguseadused, aidates samal ajal neil seadustel ja sellel kohalikul omapäral ilmsiks tulla, ilma milleta ei ole ega saa olla algupärast kultuuri ja kõrget tsivilisatsiooni.

Muidugi kirjutas paljugi ette loodus ise, ketšua-indiaanlaste elu- ja tegevuspiirkonna geograafilised iseärasused. Lõuna-Ameerika läänerranniku tingimustes, mis kujutab endast hiigelmäestiku katkematut ahelikku, ilma loomulike kommunikatsioonivahenditeta — siin on jutt teedest — ei oleks ühtne ketšuate suurriik suutnud pikka aega eksisteerida. Kuid selle loomine ei olnud Cuzco inkade tuju, vaid regiooni sotsiaalmajandusliku arengu nõue.

Just seetõttu olid inkade teed päikesepoegade riigi tekkimise tulemus, mitte aga algpõhjus. Inkad ei tulnud Cuzco vallutamatute müüride tagant välja mitte selleks, et teid ehitada, ajalugu ise tõukas nad uuele sotsiaalmajanduslikule areenile, «usaldades» päikesepoegadele ketšua-indiaanlaste varajase klassiühiskonna loomise keerulise protsessi elluviimise. Selle sugugi mitte kerge ülesande lahendamiseks tuli neil luua oma iselaadsed ja puhtjuhuslikult nummerdamata imed. Või ei teadnud nad, et imed on vaja nummerdada? . . .

VII PEATÜKK

PÄIKESELE OMA, INKALE OMA, RAHVALE ÜLEJÄÄNU

Päike oli peajumal. Inka oli ülemvalitseja. Maaharijaid nimetati *puric*'iteks. Päikese järel tulid inkad — tema üritusele andunud pojad. Inkade järel — miljonid *puric*'id, kes olid tänulikud neile kingitud inimliku elulaadi eest. Peale *puric*'ite ei tulnud kedagi, nemad ise hoidsid kõiki üleval.

Hispaanlasi hämmastas Tahuantinsuyus valitsenud eeskujulik kord. Euroopa ei tundnud ega osanud midagi sarnast ette kujutada. Pedro de Cieza de León on kirjutanud inkade kohta imelisi asju. Neid sõnu on raske uskuda, kuid veel raskem mitte uskuda, sest need ei kuulu lihtsalt kroonikule, vaid hispaania konkistadoorile, kes oli võidelnud indiaanlaste vastu.

«Üks asi,» kirjutab ta, «mis pani nende isandaid kõige rohkem kadestama, oli selle mõistmine, kui suurepäraselt oskasid inkad alistada nii suured maa-alad ja need tänu oma arukusele viia sellisesse mõistlikku korda, mille hispaanlased seal avastasid . . . Sealjuures elasid inimesed oma korda järgides ja nende arv kasvas, aga viljatutest provintsidest tegid nad viljakad ja jõukad.»

Siin ei ole Cieza de Leóni arvamus ära toodud juhuslikult — just tema on jutustanud maailmale inkadest ja nende riigikorrast, teinud seda piisava üksikasjalikkusega ja objektiivselt. Ent peale tema kirjutavad peaaegu kõik kroonikud neid hämmastanud inkade riigi kõikide elanike «küllusest» ja «varustatusest». Selle poolt räägivad ka nüüdisaja õpetlaste arvestused, mis lubavad kinnitada, et inkade valitsemisajal olid päikesepoegade riigi elanikud varustatud kõige vajalikuga.

Neile andmeile toetudes kirjutab Luis E. Valcarcel, et «Cuzco impeerium garanteeris kõigile, kes elasid tema jurisdiktsiooni all, elutarbed, õiguse rahuldada kõik füüsilised vajadused toidu, rõivastuse, elamu ja tervishoiu osas . . .»

Sellest räägib ka Mariategui. Tahuantinsuyu toiduvarude küllusele osutades kirjutab ta, et «toiduaineid ei saa koguda nagu aardeid, mistõttu on väheusutav, et kaks kolmandikku neist tarvitati tegelikkuses ära ainult impeeriumi ametnike või vaimulikkonna poolt. Hoopis tõenäolisem on oletus, et väidetavasti ülikuile ja inkadele antud produktidest moodustati riiklikud varud. Järelikult on see fakt näiteks sotsiaalse ettenägelikkuse kohta . . .»

Meil pole mingit alust nii suurte autoriteetide arvamuste vaidlustamiseks, kuid tahaksime aru saada, kuidas ja millisel viisil olid päikesepojad oma «sotsiaalse ettenägelikkuse» elluviimiseni jõudnud, ja samal ajal tahaks heita pilgu ka tegelikkusele, mis

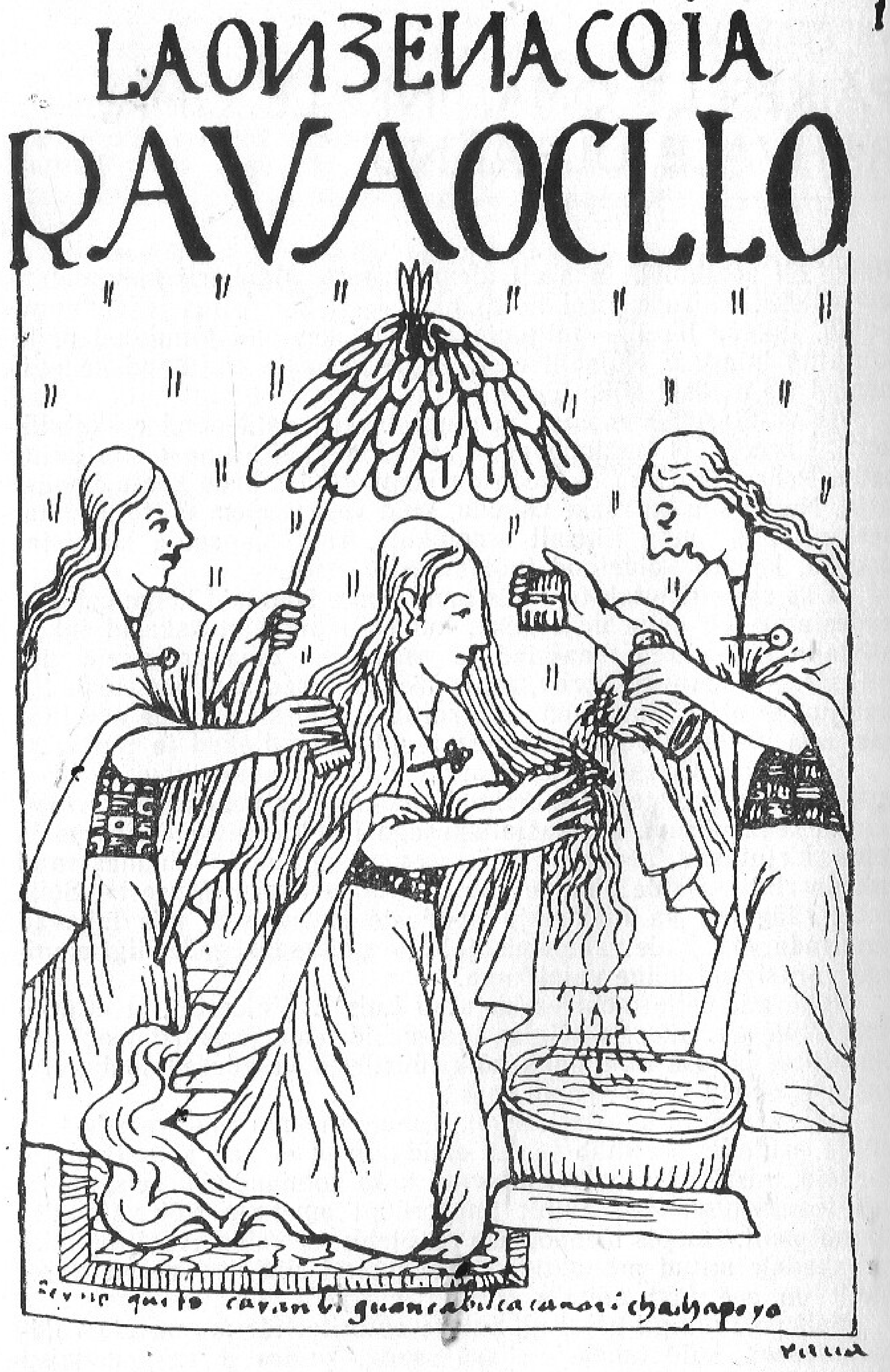

Coyale tehakse tualetti.

varjub Tahuantinsuyu lihtrahva «külluse» ja «varustatuse» taha, millist hinda see neilt nõudis.

Inkade loodud ühiskond jagunes kaheks teineteisest põhimõtteliselt erinevaks elanikkonna kategooriaks: nendeks, kes maksid makse, ja nendeks, kes makse ei maksnud. Sealjuures näeme, et sõna «maks» ei vasta täielikult sellele, mis oli Tahuantinsuyus. Veelgi vähem kõlbab sõna «maksma», mis kutsub esile mõtteparalleele tänapäeva rahasuhetest. Raha Tahuantinsuyus ei olnud, nii et mis maksudesse puutub, siis nõuti need peaaegu eranditult sisse inimtöö kujul. *Puric*'id andsid nende poolt tehtava töö vormist sõltumatult võimudele oma töö, oma tööaja, aga mitte oma töö tulemused. Need tulemused ei kuulunud neile endile isegi mitte puhtteoreetiliselt. Kuid loomulikult ei olnud Tahuantinsuyus palgatööjõudu. Asi oli hoopis teisiti: *puric*'id olid kohustatud töötama neile võimude poolt kätte näidatud töölõikudes. Neid ei palgatud, neid sunniti. Muidugi nägi elus kõik välja sootuks teisiti.

Tahuantinsuyu kogu majandus- ja sotsiaaltegevuse alus oli kogukond — *ayllu*. See oli inkade riigikorra peamine baasühik. Mingis mõttes kujutas isegi valitsejasuguvõsa omamoodi kogukonda, mis osaliselt väljendus sugupõlve — *ayllu* — nimetuses.[1]

Kogukondadeks ja asulateks (viimased koosnesid ilmselt ühest või mitmest kogukonnast) jagunesid kõik Tahuantinsuyu riigid ja provintsid. Kogukonnad tegid eranditult kogu töö. Selle tegi ära kas terve kogukond või eraldas kogukond selleks inimesed. Viimaste varustamine toidu, rõivaste ja muuga, samuti nagu tööle saadetud kogukondlaste perekonnaliikmetegi kindlustamine kõige vajalikuga jäi kogukonna hooleks. Erandi moodustas vaid armeeteenistus. Sel juhul võttis riik kogukondlasest sõjamehe täielikule ülalpidamisele, kuid tema pere jäi kogukonna hooldusele. Ja ükskõik kui kaua kestis töö, millele *puric* oli suunatud, ükskõik kui kaua kestis sõjaretk, millest *puric* oli osa võtma kutsutud, senikaua vastutas kogukond tema perekonna eest. Veelgi enam: kui kogukondlane hukkus, jätkas kogukond tema perekonna eest hoolitsemist, otsekui puuduks ta ajutiselt.

Sellise kogukonna aluseks oli monogaamne perekond, kus valitses isaõigus. Perekonnapeaks oli maaharijast *puric*. Tema haldas ka talle ja tema lastele (ent mitte naisele) eraldatud jaosmaad — *topu*'t.

Puric oli päikesepoegade tähtsaim varandus, ja nad said sellest aru, ilmutades oma sündivuse ergutamise poliitikas erakordset heldust, kuid ka halastamatut julmust. Meenutame, et iga lapse sünni korral eraldati perele täiendav maalõigend. Tõsi, kui poeg sai täisealiseks — Tahuantinsuyus jõudis see aeg kätte 25-aastaseks saamisel —, lahkus ta perekonnast koos oma *topu*'ga. Tütre mehelemineku korral tema $^1/_2$ osa *topu*'t ei võõrandatud.

Selline oli päikesepoegade armulikkus, mille reaalsest allikast teeme juttu allpool. Mis puutub julmusesse sünniküsimuses, siis

oli see suunatud esijoones naistele: kui naine tegi abordi ja selgus, et ihuvili oli meessoost, siis ta hukati; tüdruku emaihus surmamist karistati väiksema valjusega.

Kui suur oli *puric*'ile väljajagatav *topu*? Sellele küsimusele ei ole täpset vastust. Nähtavasti olid maalõigendid iga põllukultuuri puhul ja maa erinevates piirkondades erinevad. Kuid igal juhul jätkus kroonikute kinnitust mööda jaosmaast *puric*'i perekonnale äraelamiseks.

Kust siis võtsid inkad maa, mida nad nii heldekäeliselt oma alamaile jagasid? Nad said selle... alamailt endilt. Toimus see aga nõnda: pärast võõraste riikide või provintside vallutamist ja Tahuantinsuyuga liidendamist kinnistasid ja jagasid päikesepojad maa kohalikele kogukondadele uuesti, annetades selle valitseja ja Päikesejumala nimel endistele valdajatele.

Tundub, nagu oleks kõik äärmiselt lihtne. See pole aga sugugi nii. Koos inkade sõjaväega liikusid vastavad allüksused, kelle ülesandeks oli äsja alistatud maa üleshariminе ja parendamine. Erilised kaptenid kandsid vallutatud paikkonnad kaartmakettidele, *kipucamayok*'id fikseerisid aga absoluutselt kõik, kuni viimsegi viljapuuni, kõnelemata teistest, palju tähtsamaist asjust. Piirkonna ümberkorraldamise otsus valmis kähku ja viidi samas ellu, loomulikult kohalike elanike tööga, kuigi Cuzco kogenud ülemuste juhtimise all.

Milles siis konkreetselt need päikesepoegade ettevõtmised seisnesid? Külvide jaoks rajati põlluterrassid, ehitati sillad, loodi laialdane niisutuskanalite võrk. Loomulikult tehti seda vaid tarviduse korral. Samaaegselt ehitati Päikesetempel ja paleed Inka ning «Päikese neitsite» jaoks. Need viimased olid võõrkehad, mis meenutasid kohalikele elanikele toimunut, aga nõudsid ka eriteeneid ja tähelepanu. Oma garnisonidele ehitasid inkad ka kindlused.

Alles pärast kõikide nende tööde lõpetamist jagati haritav maa lõplikult ümber. Saabus tähtsaim moment ja see selgitas kogu hoolitsuse ja suurte jõupingutuste mõtte, mida päikesepojad olid kulutanud äsjaavastatud maa omandamiseks ja parendamiseks. Kogu harimiskõlblik maa jagati kolme ossa. Üks osa kinnistati kogukonnale, teine Päikesele, kolmas Inkale. Kuid kõiki neid kolme — ja see on peamine — pidi harima kohalik kogukond. See oli põhiline, kuigi kaugeltki mitte ainuke kogukonna ja *puric*'ite poolne andam.

Kroonik Inca Garcilaso kinnitab, et kõik kolm maalõigendit olid suuruselt võrdsed, vahel oli aga kogukonna maa isegi suurem Päikese või Inka omast. See on usutav, sest igal juhul sai «riiklik-kultuslik sektor» kokku rohkem, kui jäi *ayllu*'le. Peale selle, nagu täpsustab Cieza de León, said Inkale ja Päikesele just paremad maad.

Sel viisil muutus päikesepoegade esimesel pilgul Tahuantinsuyu alamate eest hoolitsev ja neid kaitsev poliitika toodetud

Naine kudumas.

produktist kahe kolmandiku võõrandamiseks. See oli Cuzco ettevõtlike inkade «puhastulu», see «lisaprodukt», tänu millele võisid nad ilmutada oma sotsiaalset ettenägelikkust. Aga kuna põllumajandussaadusi ei saa igavesti säilitada, Tahuantinsuyu tingimustes ei olnud neid aga kellegagi vahetada (ja mille vastu vahetada?), kasutati neid mitte ainult templite, teiste pühamute ja ülikkonna huvides, vaid ka riikliku reservfondi loomiseks näljahäda ja teiste loodusõnnetuste puhuks.

Neist varudest peeti ülal ka paljutuhandelist armeed (tõsi, selles osas ei ole täit selgust, ent mingisugune osa kogukonna toodetud produktist läks igal juhul kuninglike teede ääres asetsevate *tampu*'de varustamiseks), selle hulka kuulus seemnefond äsjaliidendatud alade tarbeks, seda kasutati teistekski riiklikeks eesmärkideks, mida ei olnud varem ette planeeritud. Erinevatel hispaanlaste hinnangutel, mis on pühendatud Tahuantinsuyu sellele perioodile, mil eurooplastest vallutajad ei olnud veel jõudnud oma kõrget tsivilisatsiooni Uue Maailma «barbarite» ja «metslaste» seas laiali laotada, võis hoidlais säilitatavate toiduvarudega sööta Tahuantinsuyu elanikkonda kaks kuni viis aastat.

Oletame, et siin on tegu liialdusega, kuid isegi kui neist varudest oleks piisanud kas või mõneks kuuks, tuleks ka sel juhul imetleda inkade ettenägelikkust, sest jutt on riigist, kus elas miljoneid inimesi. Imetleda, kuid mitte vaimustuda. Need varud olid päikesepoegade «prääniкuks», kuid nad võisid täita ka «nuudi» aset, mis tegutses tarviliku vilumuse, vahel aga ka ohjeldamatu julmusega. Ja päikesepoegade taolise sisepoliitika põhiobjektiks oli seesama kogukond.

Vaadeldes Tahuantinsuyu kogukondade olukorda tähelepanelikult, hämmastab meid selle täielik õigusetus. Siiski, üks õigus neil ometi oli — õigus kogukonnaliikmena mitte nälga surra. Veelgi enam, kui mingis riigi osas tekkis nälg ja seetõttu hukkusid või võisid hukkuda inimesed, siis karistasid päikesepojad hooletuid ülemaid karmilt. Niisuguste ilmingutega pidasid inkad halastamatut võitlust. Hiljem, juba Hispaania koloonia ajal, tekitas just see komme nagu Tahuantinsuyu alamate «küllus» ja «rikkuski» «kuldse legendi» kadunud minevikust.

Erakordselt tähtis on see, et Tahuantinsuyus juhtunud õnnetuses võidi süüdlaseks tunnistada keda tahes, ka kõige tähtsam *curaca*, kuid iialgi ei olnud süüdlaste seas ühtegi inkat. Sellist asja päikesepoegade riigis juhtuda ei saanud.

Aga tuleme tagasi kogukonna juurde. Kerkib väga tähtis küsimus: kas kogukonnal oli õigus maale? Vastus tuleb jagada kahte ossa: ei, maaomandust ei olnud; jah, oli maakasutusõigus.

Kogukond ei olnud talle eraldatud maa omanik. Kuid ilma maata ei ole ega saa olla kogukonda riigis, kus tegeldakse eranditult põllumajandusega ja mis koosneb kõikjal ühesugustest kogukondadest. Inkad lahendasid selle probleemi omas maneeris: tunnistamata kogukondade õigust maaomandusele, tunnistasid nad nende õigust kasutada oma vajadusteks maad, mis oli eraldatud kogukonnale ainult ja eranditult selleks otstarbeks. Sellest annab tunnistust *mitmak*'i institutsioon, mis seisnes nii uute maade kasutuselevõtmises kui ka riigikaitse eesmärgil mitte ainult eri kogukondade, vaid isegi tervete rahvaste sunniviisilises ümberasustamises. Ka inkadele kõige lojaalsem ja etniliselt lähedasim kogukond, näiteks ketšua-indiaanlaste oma, ei olnud garanteeritud vägivaldse ümberasustamise eest.

Millisest omandusest maale võis olla juttu, kui igal hetkel võidi Cuzco käsul kogukond oma maalt võõrandada ja oma «valdustest» sadade ja tuhandete kilomeetrite kaugusele mitte ajutisse, vaid alalisse elupaika saata? Ent alalisse jällegi seni, kuni võimudel ei tekkinud selle kogukonna uue ümberasustamise vajadust.

Omanikuks olemata oli kogukond samal ajal kohustatud maad mitte lihtsalt harima, vaid ka seda nii välis- kui ka sisevaenlase eest kaitsma, sealhulgas keelama sinna ilmumast nii võõral kui ka mõnel oma kogukondlasel, kel puudus selleks õigus; kaitsma maad Inka, Päikese ja kogukonna valduste suvalise ümberjaotamise eest, vaatamata *topu* mõõtmeile ja nende arvule *puric*'ite majapidamises, uudismaade omavolilise kasutamise eest kogukonnajaosmaa — *marca* — piires, oli keelatud ka kogukonnaliikmete väljumine *marca* piiridest võimude loata jne.

Teiste sõnadega asetasid võimud kogukonna täielikku isolatsiooni, mille rikkumise eest nuheldi karmilt. Kõik kogukonna väliskontaktid toimusid ainult võimude näpunäiteil või nende kaudu. Mis kogukonnasisestesse suhetesse puutub, siis need ei lähtunud eelnevalt kinnitatud mudelist, vaid tuginesid veel enne inkade tulekut ajalooliselt väljakujunenud traditsioonidele ja kommetele, kui need ei sattunud muidugi vastuollu päikesepoegade seaduste ja tavadega. Nimetagem, et näiteks kõik Tahuantinsuyu elanikud erinesid rõivastuselt; rõivad näitasid täpselt, millise rahva või kogukonna hulgast nende kandja pärineb. Neis tingimustes ei valmistanud võõra väljaselgitamine mingit raskust. Kuid ühetaoline riietus oli vaieldamatult ka tähtsaks inimesi ühendavaks psühholoogiliseks teguriks. Mundril, järelikult ühesugusel riietusel, on inimesi ühendav mõju ka tänapäeval.

Niisugused olid mõned kogukonna «õigused». Mis kohustustesse puutub, siis on neid võimatu kokkugi lugeda, sest kõik, mis loodi Tahuantinsuyus, oli ühel või teisel viisil kogukonna töö vili. Veelgi enam: kõik tehti Tahuantinsuyus kogukonna jõududega ja kogukonna arvel. Kogukond toitis, riietas, kängitses ja relvastas. Ta sõdis, ehitas ja purustas. Ei olnud olemas sellist päikesepoegade riigi materiaalse tegevuse valdkonda, millest kogukond ei oleks osa võtnud. Ei olnud olemas sellist materiaalse tootmise viisi, mille käigus ei oleks tootliku jõuna esinenud kogukond.

Kogukonna põhikohustuseks oli maaharimine. Kogukond andis

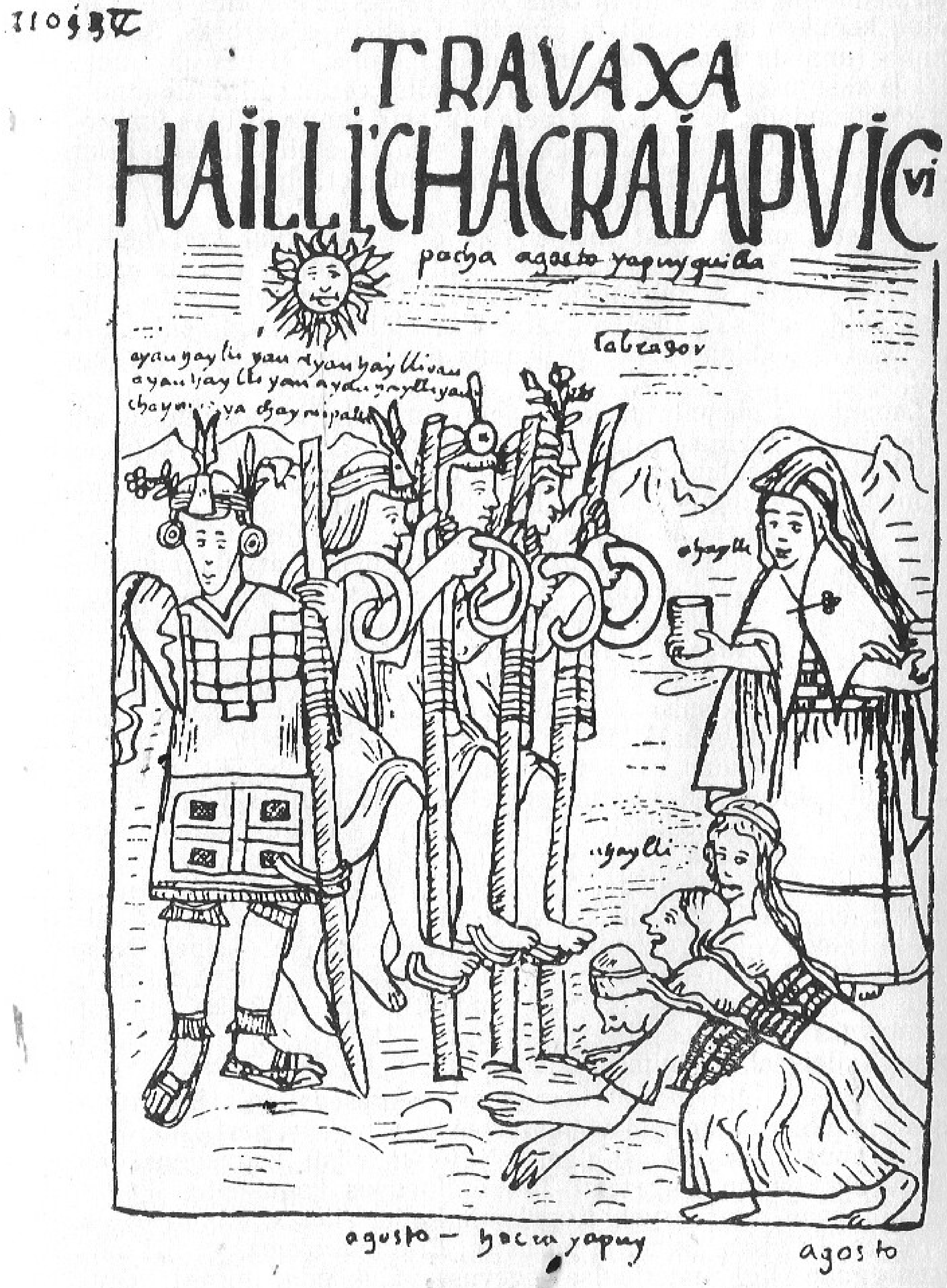

August. Künnikuu.

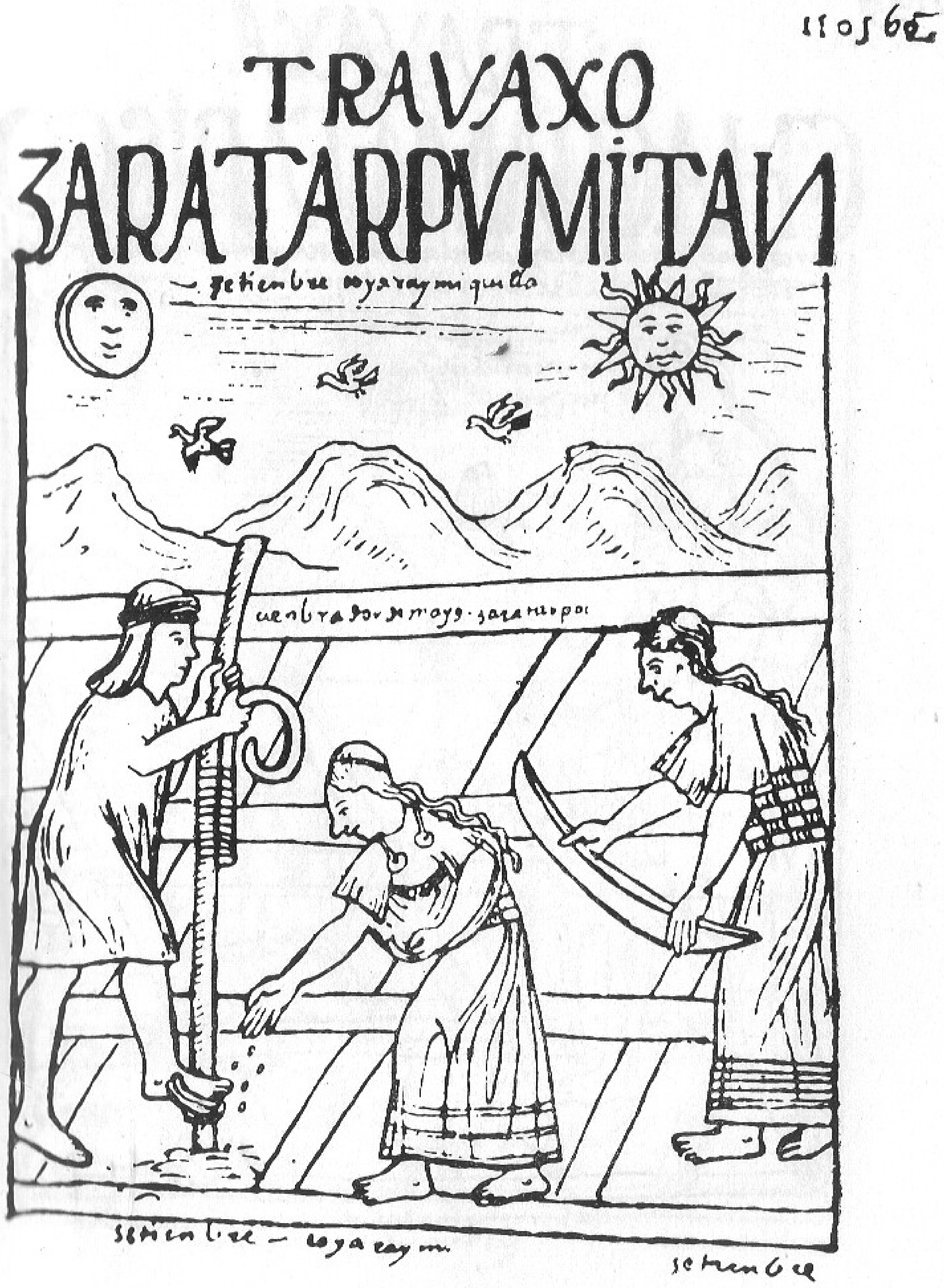

September. Maisikülv.

Oktoober. Lindude peletamine põllult.

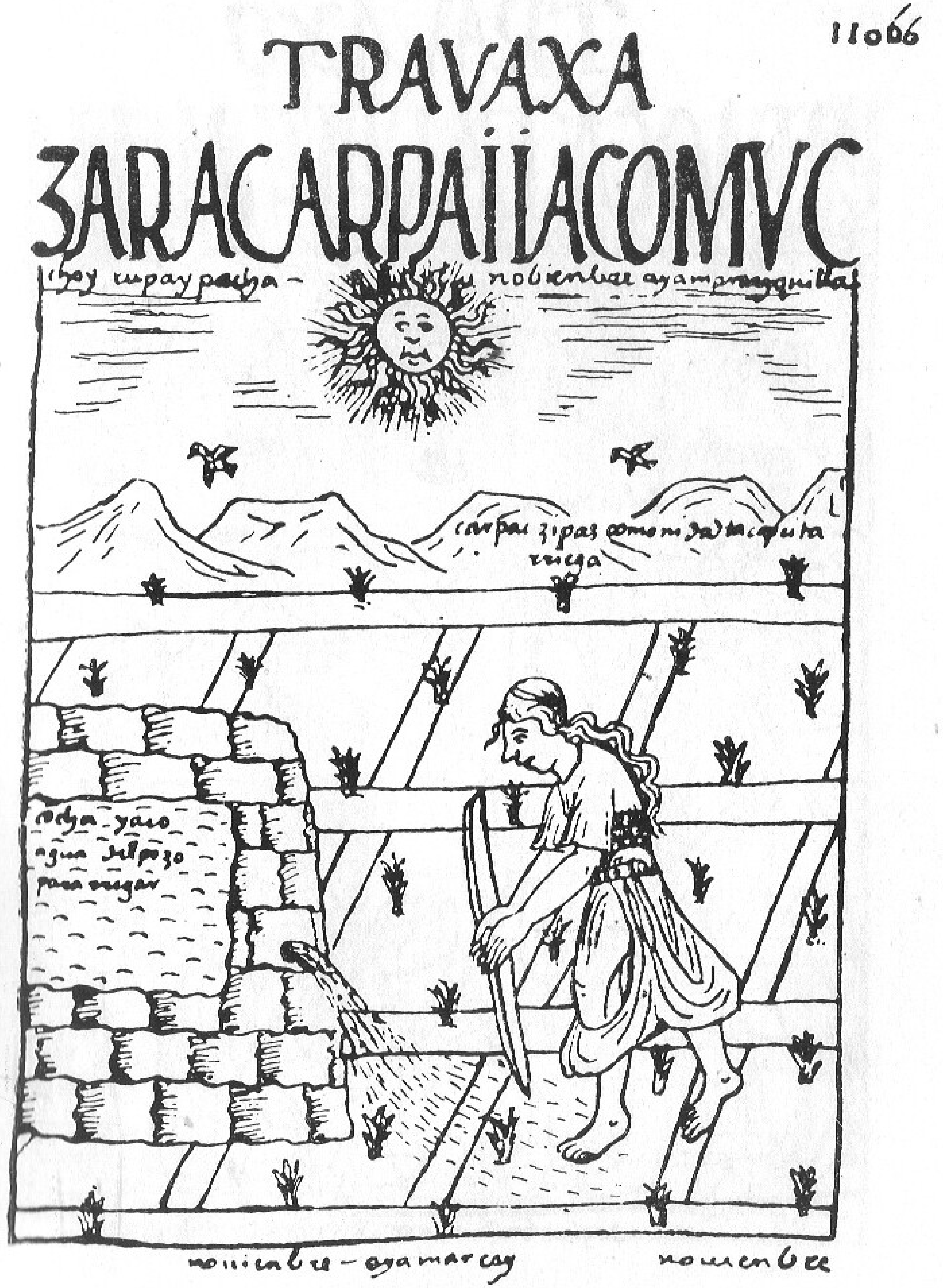

November. Kuumus. Maisipõldude niisutamine.

Detsember. Kartulipanek.

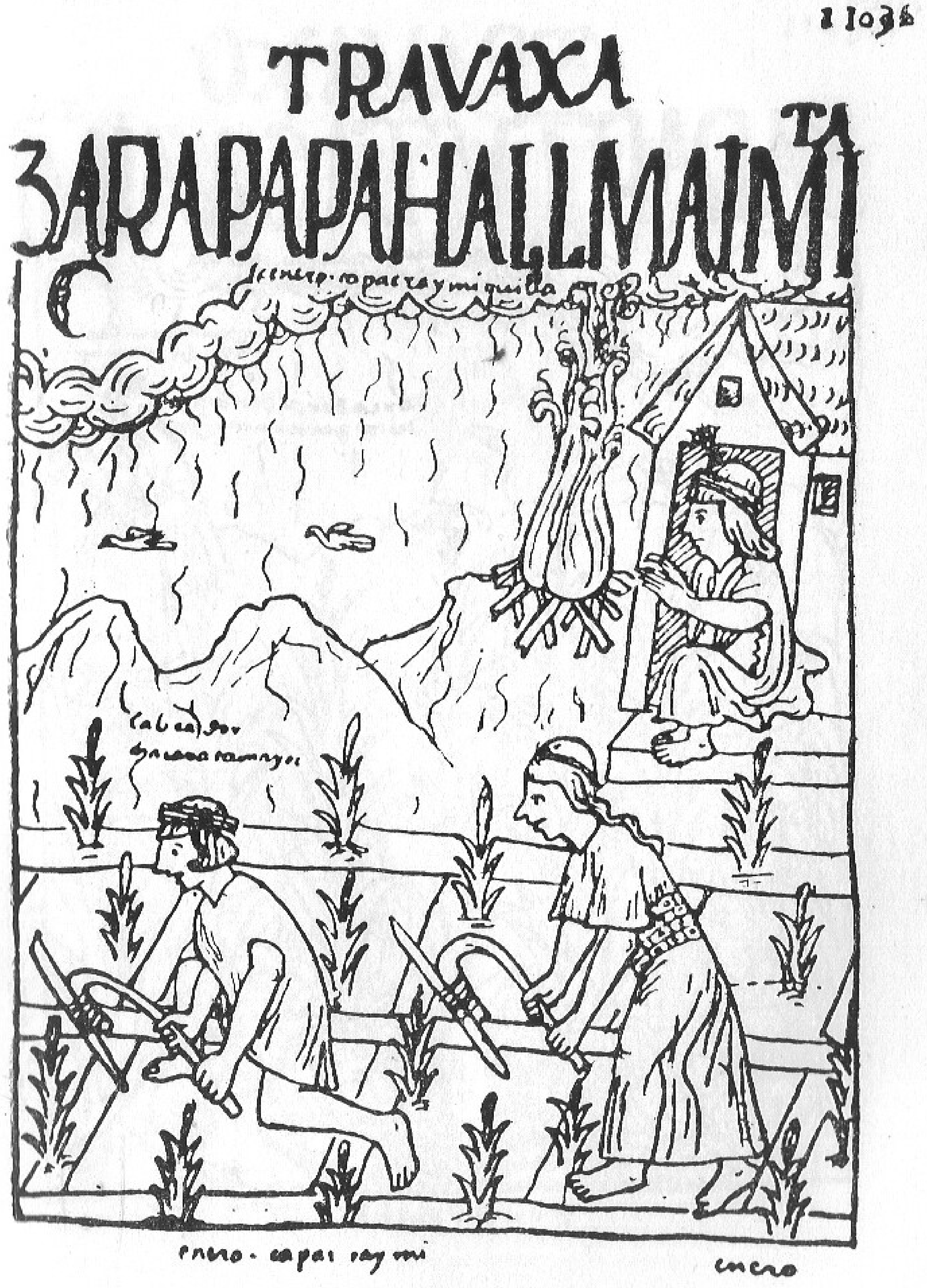

Jaanuar. Maisi ja kartuli vaheltharimine.

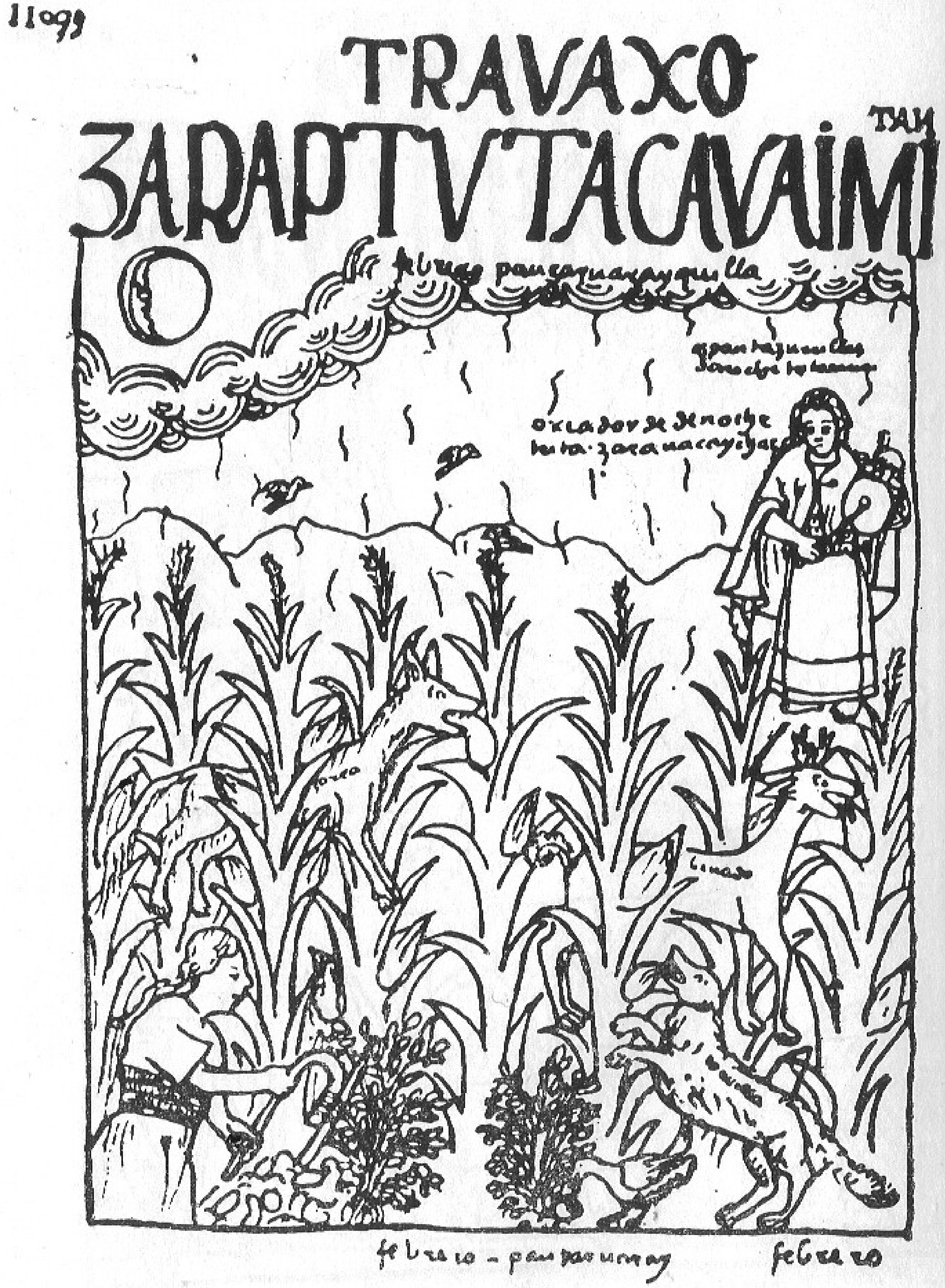

Veebruar. Maisi öine valvamine.

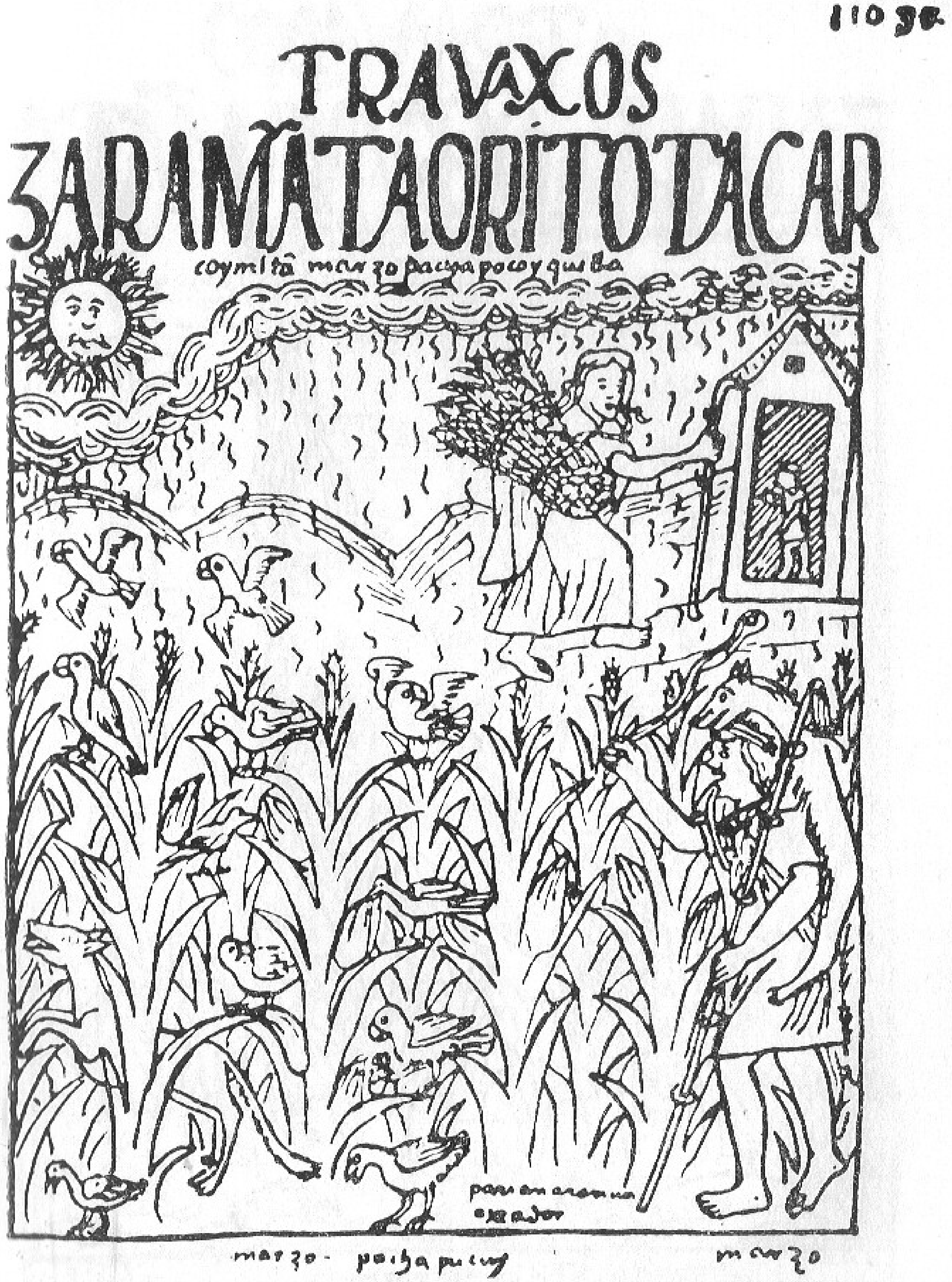

Märts. Papagoide peletamine maisist.

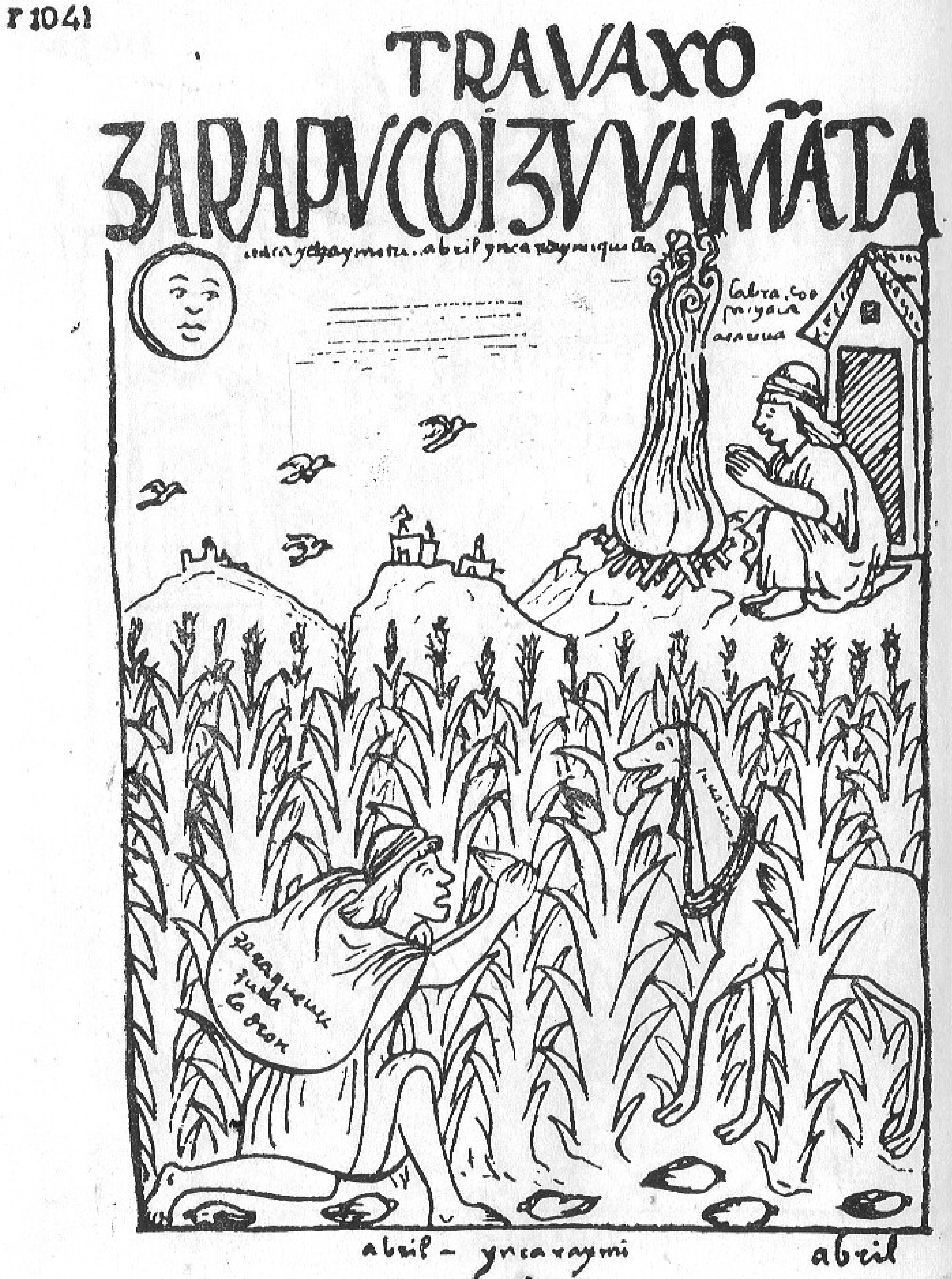

Aprill. Küpseva maisi kaitsmine varaste eest.

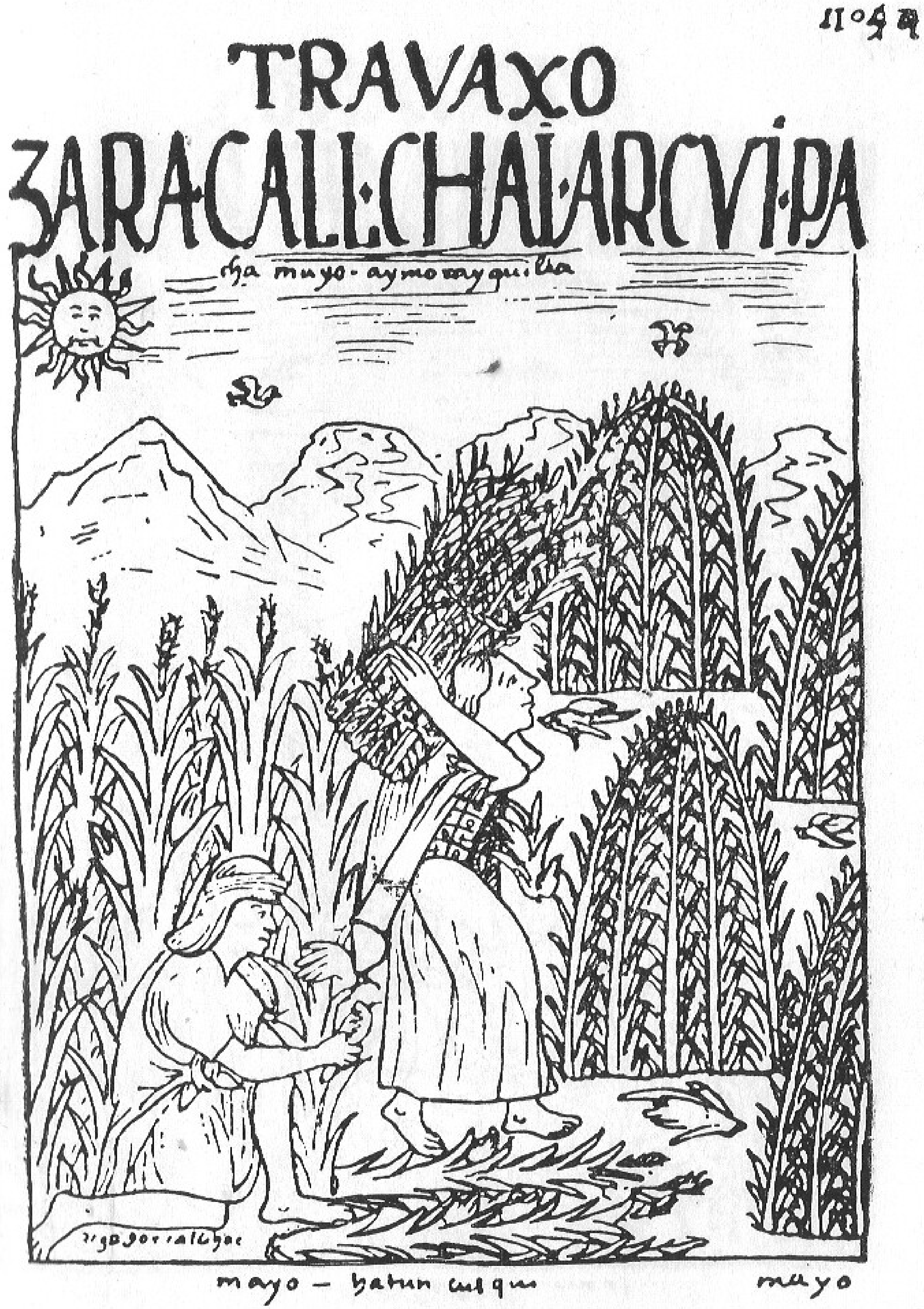

Mai. Maisi koristamine.

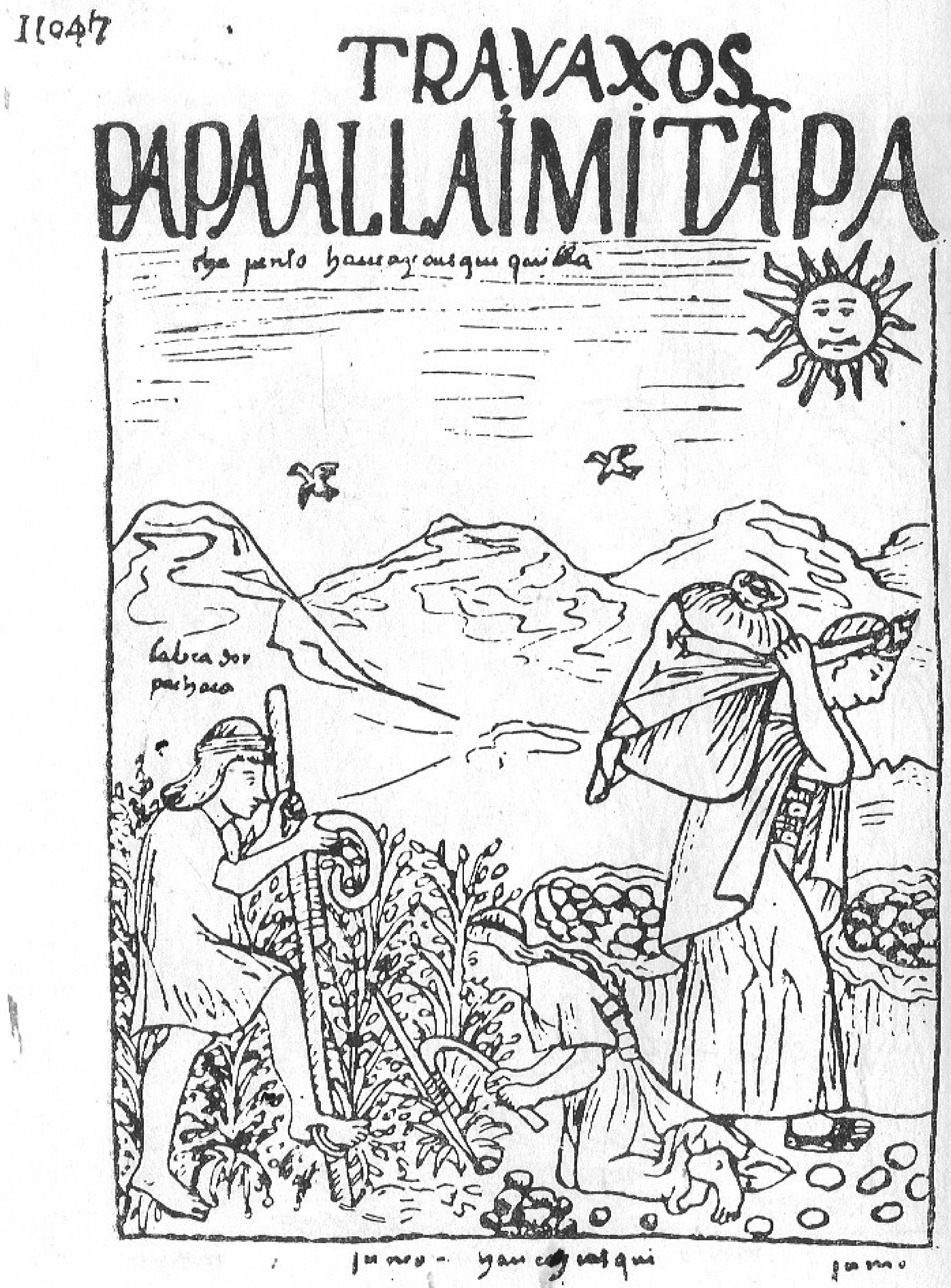

Juuni. Kartulinoppimine.

Juuli. Mais ja kartul toimetatakse põllult hoidlatesse.

ka sõdureid. Ta tegeles ise kohaliku tähtsusega ühiskondlike töödega ja suunas inimesi riikliku tähtsusega töödele, nagu terrasspõldude, niisutuskanalite, toiduainetehoidlate, templite, paleede, kindluste, sildade, teede ja muu taolise ehitamine ja remont. Kogukond andis inimesi kõikideks riigiteenistusteks nii individuaalses (näiteks *chaski*'d) kui ka kollektiivses mõttes — terved asulad, see tähendab kogukonnad, olid teenistuses «kollektiivsete» puuraiujate, veekandjate, kokkade, kuninglike kandetoolide kandjate, majateenrite, pottseppade, kingseppade, kangrute, kullasseppade ja teiste spetsialistidena kõige erinevamatel käsitööaladel, kaasa arvatud relvasepis.

Kogukondade spetsialiseerumine oli korraldatud kohalikke traditsioone arvestades, mis kindlustas kõikide «kogukondlike eriteenuste» kõrgeima kvaliteedi. Kuid kõik eriti andekad inimesed eraldati kogukonnast viivitamatult ja suunati edasisele tööle Cuzcosse. See käis esmajoones kunstiandega inimeste, juveliiride, kiviraidurite ja teiste kohta. Suuremal osal neist jäi elu samasuguseks nagu ülejäänudki kogukondlastel, muutus ainult elukoht. Tõsi, tuleb märkida, et teataval osal neist muutus tänu andekusele nende «ühiskondlik statuut».

Sel moel olid kogukondlased koos oma tööriistadega, mida nad ise valmistasid, ja maaga inkade ühiskonna põhiliseks tootlikuks jõuks ja tootmisvahendiks.

Kuid kui me võime rääkida Tahuantinsuyu kogukonna täielikust õigusetusest, siis ei saa seda sugugi öelda kogukondlase seisundi kohta kogukonnasiseselt. Seal olid siiski säilinud tähtsad kogukonnademokraatia elemendid. Nii näiteks oli kogukond kohustatud *puric*'i perekonnale eraldama vastavalt selle suurusele *topu*, ja sellele oli tal õigus; kogukond kindlustas kogukondlase äraolekul selle perekonna kõige vajalikuga, kogukonna arvel peeti ülal vanurid ja haiged, uue perekonna tekkimisel ehitas kogu küla sellele elamu jne.

Seda kogukondlase õiguste loetelu võib jätkata, kuid oli olemas veel üks õigus, mida võib isegi tänapäeva ettekujutuse järgi asetada demokraatia mõiste alla. Kõne all on *puric*'i õigus valida endale ülemus — *camayok* ja järelikult õigus olla ka ise valitud *camayok*'iks. Meenutagem, et *camayok* valiti iga viie, kümne ja viiekümne *puric*'imajapidamise kohta; saja ja rohkema üle seisid sugukondlikud pealikud ehk *curaca*'d.

Siin puutume uuesti kokku inkade impeeriumi administratiivjaotuse erakordselt huvitava iseärasusega, mis eksisteeris koos Tahuantinsuyu algrakukese — kogukonnaga. Selle jaotuse kunstlikkus ei tekita kahtlusi, ent kahtlematult ka mitte see, et elanikkonna jaotamine matemaatiliselt täpseteks üksusteks tähendas esimest, tõsi küll, veel vähetunnetatavat sammu kogukonna likvideerimise suunas.

Võib oletada, kas inkad ise endile teadvustasid selliste ümberkujunduste tagajärgi, mis lõppkokkuvõttes kaldusid kehtivat vana

korda välja vahetama. Teiselt poolt lõid inkad ise uusi kogukondi, näiteks juhtudel, kui vanad kogukonnad maadevallutuste käigus osaliselt või täielikult purustati või kui kohalik elanikkond perekonnainstitutsiooniga mingil põhjusel tuttav ei olnud. Nii uute kogukondade loomise fakt ise kui ka kogukonnainstitutsiooni kindlustamise poliitika tervikuna lükkaks nagu otsustavalt ümber inkade soovi vahetada *ayllu* välja maa administratiivse jaotuse uue süsteemi vastu.

See, et inkad kõigi neile sobivate vahenditega kogukonda kindlustasid, ei tekita mingeid kahtlusi, kuid mitte kogukonna edasise arengu arvel, mis oleks viinud *ayllu* vältimatule lagunemisele, vaid kogukondliku korra, ükskõik kui arhailine see ka ei olnud, kindlustamisega, sealhulgas ka vägivaldselt. Selgitame oma mõtet: inkad püüdsid säilitada kogukonna kui ühiskonna algrakukese terviklikkust; selle terviklikkuse (kogukonna enda piires) garantiiks sai tema absoluutne õigusetus suhetes keskvõimuga; iga kodukonnaliikme isiklik vastutus kogu kogukonna eest ja kogu kogukonna vastutus iga kogukondlase eest kindlustas selle terviklikkuse seestpoolt.

Inkade «sõjaväekorraldust» kopeeriv uus kogukonnajaotus toetas sel ajalooetapil vaieldamatult päikesepoegade kogukonnapoliitikat, kuna tugevdas kontrolli *ayllu* liikmete üle. Kuid see oli ajutine nähtus — see on meie sügav veendumus. Juba alanud kogukonna lagunemine, mida aktiivselt soodustas *mitmak*, pidi edaspidi välja viima vana riigijaotuse väljavahetamiseni uue vastu, mis oleks rohkem vastavuses olnud Tahuantinsuyus juba arenema hakanud sotsiaalmajanduslike protsessidega.

Ent mitte ainult *mitmak*'i institutsioon ei purustanud väljastpoolt indiaani kogukonda. Seda soodustas otsustaval määral ka *mita* — kohustuslik töö riiklikes «ettevõtetes», mis toimus loomulikult väljaspool kogukonna piire. See kestis võrdlemisi lühikest aega — *puric* läks *mita*'le vaid üks kord ja mitte kauemaks kui kaheks kuuks aastas, kuid töö ise võis toimuda kogukonnast küllalt kaugel. Asudes oma kogukonnast mõnikord sadade kilomeetrite kaugusel, ümbritsetud küll seisundilt täpselt samasuguste, kuid etnokultuuriliselt ja paljude muude näitajate poolest hoopis teistsugustest kogukondlastest ei saanud *mita*'st osavõtjad vältida vastastikuseid mõjustusi, mis pidi nende «kogukondlikku mõtlemist» omal moel mõjutama. See mõjustus oli igal juhul purustav kas või seetõttu, et lõhkus traditsioonilised sidemed ja harjumuspärased ettekujutused ümbritsevast maailmast. Eelkõige tugevdas ta mõtet päikesepoegade kõikvõimsusest, kuid näitas samal ajal, kui armetult väike oli *puric*'i enda kogukondlik maailm.

Isegi sõdurist *puric*'i aastatepikkune teenistus ei saanud kogukondlikule mõtlemismudelile nii purustavat mõju osutada, sest inkade sõjaväeosad olid üles ehitatud kogukondlik-territoriaalsel põhimõttel, ja kõik aastad, mis endine *puric*, nüüdne sõdur vee-

tis sõjaväeteenistuses, möödusid pidevas kooselus kui mitte oma, siis kindlasti naaberkogukondade *puric*'itega.

Kuid inkad, võideldes otsustavalt kogukonna terviklikkuse eest, leiutasid veel ühe ja andsid sõna otseses mõttes elu teiselegi institutsioonile, mis sama järjekindlalt ja otsustava visadusega, peaasi aga — täiesti teadlikult — lõhkus kogukonda. Meie vaatluse all on *aclla*'d — «väljavalitud neitsid» või «Päikese pruudid» ja nende järeltulijad — segaverelised inkad, kelle arv ulatus hispaanlaste tuleku hetkeks kümnete, kui mitte sadade tuhandeteni.

Nende kahe Tahuantinsuyu rahvakihi sotsiaalset statuuti on väga raske määratleda. *Aclla*'d elasid spetsiaalselt neile ehitatud majades, täpsemalt paleedes. Niisuguseid oli püstitatud mitte ainult riigi ja provintside pealinnades, vaid ka harilikesse asulaisse, kus pidi küll midagi tähelepanuväärset olema, näiteks iidolid või kuumaveeallikad vms.

Aclla'de majades elasid kõige kaunimad neiud. Nende seas oli nii *puric*'ite kui ka *curaca*'de tütreid, *Sapa Inca* ja tema lähikondlaste väljavalituid; valitseja võis neid anda autasuks ka väljapaistvaile vasallidele. Kuid paljud *aclla*'d ei tohtinud abielluda, vaid pidid kuni oma elupäevade lõpuni «pruutideks» jääma. Neid teenisid eriliselt väljavalitud teenijannad. Välismaailmaga ei tohtinud neil olla mingisuguseid kontakte. Kui keegi oli *aclla*'ga kokku elanud, siis tapeti nii armuke kui ka kogu selle suguvõsa, põletati maha ka asula, kust tema kogukond pärines. Surmati ka *aclla* ise, ka siis, kui tema kallal oli vägivalda tarvitatud.

Cuzcos oli samuti «Päikese pruutide» maja, kus elasid aga põhiliselt *Sapa Inca* ja tema lähisugulaste tütred.

Otsustades kõrgesti austatud seisundi järgi, mis *aclla*'dele inkade ühiskonnas kuulus, aga ka põhjusel, et *aclla*'ks saamist peeti naisele suurimaks auks, võib esimesel pilgul oletada, et «Päikese neitsid» pidid päritolust sõltumata kuuluma kõrgeimasse seisusesse või ühiskonnaklassi, seda enam, et abiellunult said *accla*'dest kõrgülikute naised. Kuid mehega vahekorda astunult lahkusid nad viivitamatult oma majadest ega pöördunud sinna enam iialgi tagasi. Ka siis, kui *aclla* andis elu *Sapa Inca* pojale või tütrele, võis tema seisundit kohalikus ühiskonnas võrrelda ainult mitte-inka ülikkonna kõrgema esindaja seisundiga.

Ilmselt tuleks nii ka *aclla*'desse suhtuda, kui ei oleks üht asjaolu. Asi on selles, et *aclla*'d oma paleedes ei logelnud. Nad töötasid päevad läbi, valmistades tohutul hulgal rõivaid, mida kandis praktiliselt kogu ülikkond. Isegi Cuzco neitsitemaja *aclla*'d ei olnud sellest kaugeltki mitte kergest tööst vabad: nende tehtud riided sattusid valitseja garderoobi ja neid peeti pühadeks; ainult erakordsetel juhtudel kinkis *Sapa Inca* neid lähedastele sugulastele ja kõige väljapaistvamatele inimestele, enamasti edukatele väejuhtidele.

Niisiis olid *accla*'de majad oma olemuselt erilised «manufak-

tuurid», mille osa maa majanduselus ei tohi alahinnata. Kes nad siis olid, millisesse klassi kuulusid need tuhanded ja tuhanded potentsiaalsed pruudid?

Nähtavasti teenisid nad kuni abiellumisena elatist igapäevase raske tööga. Sel juhul olid *aclla*'d elanikkonna töötav, ekspluateeritav osa. Kuid sel juhul tuleb sellesse kategooriasse arvata ka päikesepoegade kõikvõimsa valitseja tütred, õe- ja vennatütred, tädid, õed ja teised lähemad sugulased?

Paljuski selgem on oma majast lahkunud *aclla*'de ühiskondlik positsioon. Oma päritolust sõltumata said nad Tahuantinsuyu ülemkihi tähtsaks osaks. Nende võimaliku mõju astmest kõneleb piisava selgusega juhtum Quito riigi valitseja tütrega, kes kinkis oma kuninglikule kallimale Atahuallpa-nimelise poja. Teada on ka selline juhus: ühe teise valitseja armuke oli õukonnaintriigidest nii kaasa kistud, et ei kohkunud tagasi oma kõrgestisündinud soosija mürgitamise eest.

Ent need on äärmused. Suurem osa *aclla*'sid kas jäi oma manufaktuuridesse või täiendas Tahuantinsuyu valitseva klassi naisliini.

Niisama keeruline on lugu segavereliste inkadega, õigemini küll vaid *aclla*'de meessoost järglastega, kuna tütardest sai ülikuile piisavalt kadestusväärne «partii».

Meessoost segavereliste tulevikuperspektiivid ei olnud nii selged. Palju sõltus neist endist, nende andekusest, edust sõjaväevõi tsiviilalal. Tõsi küll, surnud *Sapa Inca* segavereline poeg oli riigi valitseja isapoolne vend. Selliseid vendi võis valitsejal olla mitusada, nende seisundit ei saanud harilike segavereliste omaga võrrelda.

Kuid kõikide segavereliste soontes voolas «Päikese enda» püha veri. Seda olid inkad kohustatud hoidma ja võimaluse korral ka lihtsurelikele «annetama» — niisugune oli päikesepoegade üks põhilisi usudoktriine. Kõik inkad täitsid seda oma jumaliku esiisa tahet väga edukalt, nagu tõelisele päikesepojale kohane, ja segavereliste arv kasvas nagu laviin. On raske mõista, kuidas harilikult nii ettenägelikud inkad lähenevat hädaohtu ei märganud. Tahuantinsuyus tegutses ju tuhandeid potentsiaalseid atavalpasid. Peaaegu kõik neist läksid sõjaväeteenistusse, sest sõjaline karjäär tõotas Päikese ebaseaduslikele poegadele kõige reaalsemaid ja veetlevamaid perspektiive.

Meid aga huvitab muu: kas segaverelised inkad ja nende järeltulijad moodustasid mingi erilise kihi ja kui, siis millisesse ühiskonnaklassi nad kuulusid?

Meile tundub, et sellist kihti ei moodustunud, sest puhastverd inkad ei tunnistanud endi seas segavereliste. Nagu kirjutab Cieza de León, ei olnud *Sapa Inca* lihasel segaverd vennal õigust kuninglikku isikut isegi kõnetada.

Atahuallpa lähendamist Inca Huayna Capaki suguvõsa liikmetele võeti kui valitseja kapriisi. Ent Huayna Capaki tujule

järgnesid peatselt *Sapa Inca* täiesti tõsiselt võetavad mured ja kartused, ja nagu kirjutavad kõik kroonikud, paistis valitseja silma riigitarkusega. Rahutu olukord Tahuantinsuyuga liidetud suurtes riikides impeeriumi ääremail, aga ka hirm oma lemmiku saatuse pärast võisid viia Huayna Capaki mõttele, et on vaja muuta päikesepoegade riigi struktuuri.

Loomulikult andsid sagenevad ülestõusud tunnistust «rahvusküsimuse» teravnemisest Tahuantinsuyu äärealadel. Vaieldamatu on ka see, et õigusetusest haavununa haudusid segaverelised mingeid isiklikke plaane oma ühiskondliku seisundi radikaalseks muutmiseks. Kuid segaverelised olid igasugusest ühinemismõttest niivõrd kaugel, et oodata nende ühist väljaastumist inkade vastu oleks olnud fantaasia. Ärgem unustagem, et emaliine pidi kuulusid nad erinevate, sageli omavahel vaenutsevate rahvaste hulka. Mõnikord oli selline vaen jäänus inkade-eelsest minevikust, teinekord päikesepoegade teenimisel tekkinud konkurentsi (ka seda juhtus) tagajärg. Ja kui segavereliste institutsioon võis muutuda «laviiniks», siis sel ajaloohetkel sarnanes ta vaid rusuvoolu algusega, kui hakkavad murduma üksikud kivid, moodustamata oma teel veel kõike minema pühkivat jõudu.

Niisiis võib öelda, et segavereliste põhimass külgnes inkade ühiskonna valitseva klassiga. Mingis mõttes olid nad «teenijasrahvas», kuid igaühe seisundi määrasid tema isiklikud sidemed ja isiklik edukus, mitte kuulumine «segavereliste seisusesse».

Nüüd võtame kõne alla kultuseteenrid. Seda probleemi tuleb formuleerida nõnda: kas preestrid moodustasid erilise sotsiaalse grupi või mitte?

Tahuantinsuyu territooriumil oli tuhandeid templeid, pühamuid ja ametlikult tunnustatud *huaca*'sid. Loomulikult teenindasid neid preestrid. Hispaanlastele ei saanud kultuseteenrid märkamata jääda, sest nende jaoks olid nad saatanliku väe kandjad ja väljendajad, mille eest tuli eksinud indiaanlasi päästa. Kuid kroonikaist ei selgu, kes võisid päikesepoegade riigis preestreiks saada ja olla. Vaid üks tõsiasi on kindel: inkade ülempreester oli kõikidest muudest kohustustest vaba. Kes olid aga ülejäänud preestrid, kelle hulk pidi olema hiiglasuur?

Nagu tihti juhtub, viib just juhus huvitavale mõttele ja juhatab huvitava leiuni. Juhtus aga järgmist. Nende ridade autor avastas ühel peruu ajaloolasel andmed kahes erinevas templis teeninud preestrite arvu kohta. Neid kõrvutades tekkisid andmete õigsuses kahtlused. Tuli kontrollida allikaid, kust arvud olid võetud. Arvud osutusid õigeiks, aga kroonika teksti ei olnud täpselt tõlgendatud. Sealt tuleneski, et Cuzco Coricancha peatemplis oleks otsekui teeninud 4000, aga provintsilinna Huillca templis 40 000 preestrit.

Coricancha kohta on neli tuhat preestrit täiesti mõeldav. Inkad ei oleks olnud päikesepojad, kui nende peatemplis oleks tegutsenud vähem preestreid. Ent Huillca templis? Lugegem koos teksti,

millele toetub peruu uurija. Cieza de Leóni «Uuesti kirjutatud kroonikas» on öeldud: «Ja väidetakse, ... et teenindas neid hooneid (s. t. templit ennast — *V. K.*) üle neljakümne tuhande indiaanlase, keda eraldati igaks puhuks, aga iga printsipaal teadis, mida oli käskinud teha kuberner, kes oli varustatud võimuga inkade kuninga poolt, ja ainuüksi templi uste kaitseks oli nelikümmend väravavahti.»

Ei, siin on midagi viltu. Esiteks, preestrid ei teeninda «neid hooneid», aga tegelevad hoopis teise tööga, mida oskavad ilma inkakuberneri korralduseta ise suurepäraselt. Nelikümmend preestrit-väravavahti, olles teenistuses kordamööda, rühmiti, oleks ka justkui reaalne arv, kuid mida teevad ülejäänud 39 960 inimest? Kuhu need panna? Ei. Nii ebamaiseid fanduslikud ei saanud inkad olla. Nad oleksid Huillca templi mingil mugaval ettekäändel sulgenud.

Siit selgub, et 40 000 inimest teenindasid äärmisel juhul templi vajadusi, ei viinud aga läbi paganausu rituaale. Nad olid sinna saadetud kas või *mita*'le, et oma «riiklikke» töökohustusi täita, milleks ei olnud loomulikult ainult ehitustööd, vaid vajaduse korral ka abitööd kultusehoonetes.

Tõsi, usurituaalide läbiviimisele saadeti preestreid graafiku alusel. Sellest kõneleb Inca Garcilaso selgelt: preestrid teenisid nädalakaupa ja ainult sellel ajal rahuldas tempel nende vajadused. Ülejäänud aja elasid nad «omal kulul, sest ka neile oli harimiseks maad eraldatud nagu kõikidele teistele lihtinimestele...» «Kommentaaride» teises kohas öeldakse, et ainult Coricanchas (see on mõistetav) olid preestriteks puhastverd inkad, provintsitempleis aga kohalike *curaca*'de sugulased; erandi moodustas vaid ülempreester, kes pidi olema inka.

Kui öeldut kõrvutada Huillca juhtumiga, siis muutub 40 000 «preestrist» rääkiva tsitaadi mõttetus veelgi ilmsemaks. Kui palju pidi olema Huillcas elanikke, kui ainuüksi *curaca* sugulasi oli 40 000?

Kõiki neid poolt- ja vastuargumente vaagides silmame uuesti Inca Garcilaso poolt pillatud esimesel pilgul väheütlevat fraasi: «Preestritel oli tavaline, mitte eririietus.»

Mis peitub selle lause taga? Väga tähtis asi. Esiteks, kuna teame täpselt, kes määras Tahuantinsuyus rõivastuse näo, siis ei vaja selgitust, et ainult päikesepojad võisid lubada või käskida preestritel harilikku riietust kanda. Sealjuures on üldiselt teada, missugune tähtis koht oli preesterkonnal paganlikes riikides: piisab, et meenutada Egiptuse vaarao Ehnatoni (Amenhotep IV) [2] saatust. Teada on ka see, et igas antagonistlikus ühiskonnas on just riietus alati ja vääramatu selgusega demonstreerinud klassidesse jagunemist. Tahuantinsuyus eelistasid preestrid aga «millegipärast» kanda tavalisi rõivaid. Miks?

Vastus võib olla vaid üks: Tahuantinsuyus oli kõige eelistatavam näidata end Inkale, Päikese Pojale preestrina, sellesama

Päikese kultuse teenrina! See tähendas aga esmajoones seda, et kui Tahuantinsuyus oligi preesterkonna professionaliseerumise protsess toimunud, siis ei olnud see veel kaugeltki lõpuni arenenud. Vastasel korral oleksid inkadest preestrid ise püüdnud endile eririietust välja mõtelda, mis oleks näidanud nende kuuluvust nii päikesepoegade suguvõssa kui ka nende religiooni teenrite hulka. Kuid inkadel ei olnud preestrite positsioon veel nii prestiižikas, ja nad otsustasid jääda «lihtsalt» päikesepoegadeks. Koos nendega jäid iseendiks, mitte aga lihtsurelikele kättesaamatute saladuste hoidjaiks ka kõik teised inkade riigi paganlike kultuste teenrid.

Võib veendunult öelda, et selline olukord ei oleks saanud väga kaua kesta, ja selle üle olid mures preestrid ise, kes pidevalt kindlustasid oma võimu inimmõistuse üle. See oli kasulik ka valitsevale ladvikule, ent seni ei olnud nad taoliste ettevõtmiste kogu kasulikkust veel endile teadvustanud.

Tahuantinsuyu valitsev klass ei olnud homogeenne. Inkade ühiskonna kihtidest, kes erinevail põhjustel talle liginesid, juba rääkisime. Ise koosnes ta kahest kaugeltki mitte ühesugusest kihist. Alamkiht oli ülemkihist mitu korda arvukam, selle moodustas kohalik mitte-inka ülikkond. Tema seisund oli mitmeti kahemõtteline: olles täielikult ja tervikuna alluv ja sõltuv päikesepoegadest, tuli tal valitseda otsekui oma, sisuliselt aga inkade maade ja alamate üle, ja teha seda mitte oma äranägemise ja kombe järgi, vaid rangelt päikesepoegade seadusi ja tavasid silmas pidades. See oli «vasakul käel istuv» ülikkond — juhtiv, ent mitte valitsev.

Loomulikult erines tema olukord teravalt töötavate rahvahulkade omast, kuid just tema, kohalik suurnikkond, oli inkariigile alistumisel eelkõige kaotanud nii poliitilises kui ka majanduslikus mõttes. Just seetõttu kujutas mitte-inka ülikkond Cuzcole suurimat hädaohtu, olles inkade järjekindla ja eesmärgipärase «ideoloogilise töötlemise» objektiks.

Selle jaoks oli Tahuantinsuyus olemas hästi sissetöötatud «poliitilise kasvatuse» süsteem, kuid mitte *curaca*'de endi, vaid nende järglaste jaoks. Kui *curaca*'d käisid pealinnas Cuzcos ainult kas pidudest või pühadest osa võtmas ja riigiasju ajamas, siis järeltulijad elasid pealinnas alaliselt, kuni saabus nende kord troon üle võtta.

Päikesepojad, moodustades valitseva klassi ülemkihi, olid Nelja Ilmakaare riigi jagamatud peremehed ja ainsad valitsejad. Ketšua, hiljem, aga paljurahvuselise (termin «paljuhõimuline» kõlab halvemini, kuigi on veidi täpsem) üldketšua riigi loomine oli nende vahetu teene. Inkade võimu ei piiranud miski. Sisuliselt kiideti heaks kõik inkade teod, kui need vaid ei teotanud jumalikku esiisa või ei lõhkunud sugukonna sisekorraldust. Kõik muu oli päikesepoegadele lubatud.

Eespool kirjutasime, et inkad ei sooritanud iialgi kuritegusid. Nõnda väitis kroonik Inca Garcilaso, tuginedes Tahuantinsuyu indiaanlaste avaldustele. Kroonik selgitas, miks ei olnud süüdlaste seas kunagi päikesepoegi: inkadel puudusid «motiivid, mille pärast enamik kuritegusid sooritatakse: kirg naise järele või varaahnus või kättemaksuiha, sest kui nad soovisid kauneid naisi, siis oli neid lubatud pidada nii palju, kui nad tahtsid... Sama lugu oli ka rikkustega, sest inkadel polnud kunagi nii suurt viletsust, et omastada võõra oma või soovida endale tarbetut.»

Mis selge, see selge!

Ent kas tahtlikult või juhuslikult on kroonikul kõrvale jäänud veel üks võimalik kuritegude sooritamise motiiv — võimuiha. Selle ümber käis võitlus, kuigi päikesepojad seda osavalt varjasid.

Ametlikult astusid kõik *Sapa Inca*'d Tahuantinsuyu aujärjele ainult seaduslikul teel. Kõiki neid loeti surnud valitseja vanimateks poegadeks, isegi siis, kui nad seda ei olnud (näiteks Inca Huayna Capak). Kui inkade valitseja osutus kõlbmatuks oma tiitlit kandma, siis tema nimi lihtsalt kadus *capak cuna*'st (nii juhtus Inca Urcoga). Teiste sõnadega — päikesepojad ei saanud sooritada kuritegusid või teha muud paha, sest nad olid ... päikesepojad. Veenev «loogika»!

Tahuantinsuyu alamate jaoks kehtis kolm käsku, mis olid formuleeritud seadustena, moodustades otsekui seaduse jõu saanud moraalikoodeksi: «Sina ei pea mitte varastama», «Sina ei pea mitte valetama», «Sina ei pea mitte laisklema». Igaüks neist eraldi ja kõik koos on igati kiiduväärsed, kuid neisse kätketud imperatiiv «sina ei pea» annab neile otsekohe klassiiseloomu, sest jutt on ühe ühiskonnakihi poolt teisele dikteeritud keelust.

Vaid üks kolmest väljendas materiaalselt kontrollitavat suurust. Just see näitab kõige selgemalt päikesepoegade poolt oma alamaile kehtestatud moraalikoodeksi tõelist olemust, sest üleskutsed mitte valetada ja mitte logelda võisid olla määratud võrdselt igale sotsiaalsele grupile, aga kindel nõue mitte varastada ei puutunud valitsevasse ladvikusse mitte üks raas.

Nii oli see ka tegelikult. Kahe kolmandiku saagi äravõtmist, *puric*'ite tööjõu kasutamist «ühiskondlikel töödel» ilma igasuguse kompensatsioonita, kõige ilusamate tütarlaste armukestemajja kogumist ei peetud ei varguseks ega kuriteoks. Seevastu tuli maksta eluga Päikese või Inka maatükilt ühe maisitõlviku võtmise ja haosülemi otsimiseks *marca* territooriumilt lahkumise eest, tütarlapsega, kellele oli osaks langenud au saada «Päikese pruudiks», kellesse aga poisil oli õnnetus armuda, salajase kohtumise, röövimise, hulkumise või abielurikkumise eest.

Nii erinevat lähenemist oma olemuselt ühtmoodi tegudele ei saa kvalifitseerida teisiti kui klassiühiskonnale omast, eriti kui see on seadustega ametlikult sätestatud.

Ja ainult kolmas käsk oli üleüldine. Inkad ei lasknud teistel laiselda, ja töötasid ka ise palehigis. Varasest lapsepõlvest peale

harjutati neid tööga ja nende tulevasi pärijaid võimaliku viletsusega. Prints-troonipärijalt nõuti näiteks *Huaracu* võistlustel isegi rohkem kui teistelt noortelt inkadelt. Ja seda võib uskuda, sest võitluses trooni pärast ei saanud arvesse võtta ainult seadusi ja tavasid, neile tuli kindlust anda iseloomu või käte abil. Seda näitab Inca Pachacuteki kogemus, kes oskas kogu sugukonda oma trooniõiguses veenda, ent ka Inca Huascari juhtum, kes ei suutnud juba kättesaadud valitsejakrooni eest seista. Lisame, et hispaanlasi lausa hämmastas karmus, millega kasvatati Tahuantinsuyus kõigist seisustest lapsi.

Jääb nimetada veel kaht Tahuantinsuyu sotsiaalset «ühikut», kes paiknesid inkade ühiskonnas oma seisundilt diametraalselt vastaspoolustel. Üks neist oli tõesti ainus ka arvulises väljenduses, nii teda nimetatigi — Ainus Inka. Teise kuulus mitu tuhat inimest, kes moodustasid Tahuantinsuyu elanikkonna kõige väikesearvulisema grupi. Need olid *yanacuna*'d ehk teise sõnaga orjad. Nähtavasti ei ole vaja rääkida *Sapa Inca* kõikvõimsusest ega *yanacuna*'de absoluutsest õigusetusest.[3]

Ent nüüd katsume vastata küsimusele, mis on kätketud peatüki pealkirjas: mis sai Päikese kui inkade peajumala osaks, mida said inkad oma maapealse misjonäritegevuse eest ja mis jäi *puric*'ile, päikesepoegade riigi kõikide rikkuste ainsale loojale?

Meile tänapäeval tuntud Tahuantinsuyu sarnanes otsekui mingile gigantsele ja paljuski ühtsele naturaalmajapidamisele, mida juhtis Cuzco inkade despootlik valitsus. Indiaanlaste tuhandete aastate pikkusele kogemustele toetuv suurepäraselt korraldatud põllumajandus oli maaharijate-*puric*'ite ja nende perekonnaliikmete paljumiljonilise hulga tootmistegevuse sfääriks. Terrasspõldude ja niisutuskanalite ehitamine, laialdane guaanoväetise tarvitamine, viljatutes kõrbetes omapärase «hüdropoonika» kasutamine ja teised indiaanlaste teaduse ja tehnika saavutused, mida tuleb korrutada nende püüdlikkuse ja kohusetruudusega, võimaldasid toota tähelepanuväärselt tululikku produkti. Nagu juba öeldud, ei saanud neid varuda lõpmatuseni. Just seetõttu oli võimalik luua hiiglasuur maksumaksjate «armee», põllumajandussaaduste varude realiseerimine keskvõimu poolse abi näol sai aga üheks päikesepoegade riigi juhtimise efektiivseks vormiks ja vahendiks.

Kaks kolmandikku põllumajandustoodangust võõrandati riigi kasuks. See oligi see «Päikesele» ja «Inkale», mida *puric* tootis. *Puric*'ile jäi tõesti kõik ülejäänu — kolmandik kogu toodetud produktist.

Päikesepoegade kehtestatud «võrdsus» laienes ainult põllumajandussaadustele. Lisaks sellele kaevandati Tahuantinsuyus hiigelkogused kulda ja hõbedat, toodeti miljoneid ruutmeetreid kangast, lugematu hulk pottsepa- ja teisi käsitöötooteid, püstitati gigantseid kultus- ja tsiviilehitisi, viidi läbi «kuninglikke ajujahte», mille käigus püüti kümneid tuhandeid metsloomi. Cuzcosse võidi tellida merekala, mis toodi elusalt kohale Vaikse ookeani

rannikult, üle kogu hiigelriigi oli laiali pillatud sadu maju kauneimate tütarlastega, kes ootasid kannatamatusega oma «jumalike» peigmeeste ilmumist. Suurepäraste teede ääres asusid niisama suurepärased öömajad, väsinud rändajat puhkama ahvatledes, ja vaateplatsikesed, mille ehitamiseks tuli sageli mäetippe maha raiuda.

Kõik see ja veel palju muud sai võimalikuks ainult tänu liht-*puric*'i tööjõule. Tema käte, tema talendi ja visadusega on loodud tõelised imed, mille üle inimkond ei väsi iialgi vaimustust tundmast... Kuid ükski neist imedest ei kuulunud *puric*'ile. Inka ja Päike olid oma riiki luues unustanud kõiki neid rikkusi nende loojatega jagamast.

Muidugi ei saa jätta vaimustumata selle üle, et Tahuantinsuyus ei olnud ei vargust, ei hulkurlust, ei valet, kuid need olid tundmatud vaid lihtsaile inimestele. Tasuks nende aususe ja tööarmastuse eest, tasuks vajaduse eest iga päev oma tööd võõrandada ja oma poegi sõtta, tütreid aga armukestemajadesse saata garanteerisid päikesepojad *puric*'ile õiguse mitte nälga surra. Kuid ta võis surra lahinguväljal, rebestada end ära ehitusel mittetonniseid kivimürakaid edasi toimetades, sildu ehitades kuristikku kukkuda, šahtides varingute all hukkuda, üle mõistuse kiirel jooksul nõrkenuna kokku vajuda, olles erksaks piitsutatud kokalehtede narkootilise mahlaga.

Miks? Selleks, et päikesepoegade riik muutuks veelgi võimsamaks. Selleks, et kasvaks tema alamate arv. Selleks et suureneksid tema rikkused. Selleks et keegi ei söandaks nende käske isegi mõttes täitmata jätta.

Just sel kombel pöördusid õilsate päikesepoegade headus, õiglus ja heasüdamlikkus tegelikus elus miljonite *puric*'itest maaharijate ja nende perekondade täielikuks õigusetuseks ja halastamatuks ekspluateerimiseks. Inkad oskasid ainult üht kunsti — kunsti valitseda oma riigi ülejäänud inimeste üle, — riigi, mida peeti kogu maailmaks, Neljaks Ilmakaareks. Nad võtsid lihtsalt inimeselt ära kõik, isegi õiguse armastada...

SEITSMES JUTUSTUS

NUTMA POLNUD NEID ÕPETATUD

Nad ei nutnud.

Alasti kehad põimusid ühte mingis ebaloomulikult pidulikus ja samal ajal lapselikult puhtas asendis. Nägusid ei olnud näha, kuid noormees ja neiu ei nutnud ja kõik teadsid seda.

Oli külm. Hommikuti on mägiorus alati külm. Kuid nad ei

tundnud midagi: ei hommikupakast ega lihastepinget, oodates lööki. Esimene hoop on alati kõige hirmsam, eriti kui seda oodata, kui teada, et see vältimatult saabub. Esimese löögi väljakannatamatult piinav ootus! . . .

Kuid nad ei nutnud. Lumistelt mäetippudelt allavihisevad jäised tuulehood näpistasid alasti kehasid halastamatult. Tuul sasis nende lihtrahva moe järgi pikad juuksed nägu varjavaks tihedaks mustaks pahmakaks. Nooruki tugev keha kattis tüdruku. Ta peitis, hoidis seda.

Neiu keha oli tütarlapselikult kõhn ja abitu. Seda nägid kõik, kui nad paljaks rebituna külast välja siia, Kättemaksu väljale veeti. Nad läksid, sõnatust summast edasiaetuna, kuni jõudsid marca piirile — Kättemaksu väli asus eikellegimaal. Peatumata astusid nad üle ühesuurustest plaatidest laotud madala piirde, et mitte kunagi enam kogukonnamaale tagasi pöörduda. Ja kõigil oli selge: need kaks ületasid elu piiri . . .

Midagi märkamata jätkasid poiss ja tüdruk kõndimist mööda oma surmavälja. Ent järsku tardusid nad paigale — neid jälitav jõuk oli piirde juures peatunud. Rahvasumma nähtamatu vägi oli nad külast välja ajanud, siia juhtinud, üle piirde astuma sundinud, nüüd aga . . . peatanud.

Väli oli sile ja kõvaks tambitud. Nad olid inimestest ainult kakskümmend sammu eemal. Kakskümmend õudset sammu. Kuid nad ei nutnud ja seda teadsid kõik.

Vanem päikesepoegadest vaatas taevasse, mida kattis vaibana koidueelne hämarus. Veidi oodanud, tegi ta vaevumärgatava liigutuse, ja kohe ilmus kuskilt tema selja tagant rohelise keepmantliga inimene. Sõdur tõstis üles ühe kividest, mis olid otse Kättemaksu välja servas korralikeks hunnikuteks laotud, hüpitas seda asjalikult peopesal, otsekui kaaludes ja tema vormi täiuslikkust hinnates — selliseid kive toob mägijõgede vesi — ja heitis selle peaaegu hoogu võtmata nooruki palja keha pihta. Keha võpatas ja hakkas kuidagi imelikult langema kõverdunud paremale jalale. Tüdruku käed püüdsid teda kinni hoida, kuid ei suutnud, ja nüüd oli väljal kaks elavat märklauda.

«Häbitu naine!» vingahtas noorem päikesepoegadest, kuid jäi samas vanema venna pilgu ees vait.

Teise kiviga tabas rohelise keebiga sõjamees vasakut jalga: kohmakalt kätega vehkides paiskus noormees kummuli. Juhtunut teadvustamata ja nähtavasti veel ka valu tundmata püüdis ta tõusta, kuid ei suutnud . . .

. . . Puric oli rahul — naine sünnitas talle poja. Alati on hea, kui esimesena sünnib poiss: kogukond annab talle terve lisajaosmaa. Terve topu on parem, kuigi see võetakse ära. Aga see juhtub alles palju hiljem, kui poeg kodunt lahkub. See on hea. Siis on puric'il juba palju lapsi ja nad saavad koos naisega rikkaks, sest kel palju lapsi, sel ka palju topu'sid, palju maad. Laps kasvas kiiresti, läbides kuidagi märkamatult «elu tänavad», mis päikesepojad lihtsaile maainimesile olid kehtestanud. Esimene, nimestikus «kümnes tänav», oli Cipau picak — abitu jõukogumine, hälliiga. Esimesele kevadele järgnes teine, koos sellega aga ka «üheksas tänav» Llocak huamra — põlvili roomamise iga. Ja tema oli põlvili roomanud isa kaevatud madalasse auku. Neljandal aastal juhtus tähtis sündmus: tal lõigati esimest korda juukseid ja isa oli õpetanud need koos küünelaastudega ära peitma — sellest sai ta esimene huaca. Kui kuri võlur huaca üles leiab, läheb kehvasti. Ja poiss peitis oma huaca nii ära, et ükski inimene seda üles ei leiaks.

«Kaheksas tänav», kuigi nimetatud Pucllacok — «mängivad lapsed», sai talle esimeste tööharjumuste perioodiks. Palju sagedamini, kui eakaaslastega mängida, tuli poisil majapidamises abiks olla, eriti siis, kui sündis esimene, aasta hiljem aga teine õeke. Kogukond eraldas neile pool topu't, millega tuli koduseid töid lisaks. Vahel saadeti ta ka naabrite juurde, kus oli sündinud esiklaps, mõnikord käis ta orbude majas, kelle isad olid sõtta läinud. Orbusid aitasid kõik täiskasvanud, lapsed, vanad ja vigasedki.

Isa käest hakkas ta tihti vitsu saama: mees peab lapsest peale õppima kannatusi taluma. Karistused polnud mitte niivõrd julmad, kuivõrd valjud, et neist õppust võetaks.

Iga uue aastaga tuli talle kohustusi juurde. Üle «seitsmenda tänava» läve astudes ei proovinudki ta enam meenutada, milline oli «mängiva lapse tänaval» tema viimane mäng olnud. Kümneaastaselt sai temast «noor jahimees püünispaelaga» — Tocllacok huampa, nagu «seitsmendat tänavat» nimetati. Lisaks kodusele abile sai ta nüüd ka iseseisvaid ülesandeid: tuli kaitsta põlde lindude eest, paeltega neid tiivulisi söödikuid püüda (et täiendada kodust söögisedelit värske linnulihaga); ta kitkus suled ettevaatlikult välja ja andis need camayok'ile, sest suled läksid isandatele ja sõjameestele ehteks. Veel üht mehetööd pidi ta õppima: naiste valmistatud kedrusest puric'i riietuse tarvis kangast kuduma. Ta käis ka kodu ja curaca jaoks hagu ja küttepuid korjamas.

Kord nägi ta suurt hulka sõjamehi, kes sammusid mööda Inka teed. Metsatukast, kus kulges marca piir, oli teeni väga pikk maa ja tee ise avanes vaid kahe mäe vahel tillukeses lõigus. Mitmevärviline hulkjalgne tõuk, millest turritasid välja odaokkad, roomas ja roomas mööda teed üha edasi, tema aga vaatas ja vaatas, suutmata pilku lahti rebida. Alles siis, kui oli lonkavalt camayok'ilt tugeva võmmu kuklasse saanud, sööstis ta taas curaca jaoks hagu korjama. Ent sellest ajast peale palus ta igal hommikul oma huaca't, et see teeks temast sõjamehe, et ta võiks kogu elu sõjameeste ridades sammuda.

Selle unistusega jõudis ta «kuuendasse tänavasse», Macta'sse — noorukiikka. Aastad lendasid nii kiiresti, et ta oligi märkamatult «viiendal tänaval», Caya payak'il, kelle esindajad pidid täit-

ma camayok'kidest ülemate kõikvõimalikud korraldused. Nüüd tuli tal teha kõike seda, mida täiskasvanud puric'idki: olla maaharija, ehitaja, kuduja, käsitööline, koormakandja, ent mis peamine — valmistuda saama sõjameheks. Ta ihkas saada «esimese tänava», aucacamayok'i tänava vääriliseks — Päikese sõduriks, Nelja Ilmakaare riigi kaitsjaks.

«Neljas tänav», kuhu kuulusid sündimisest peale haiged, teda ei ähvardanud, «kolmandale tänavale» ta aga ei mõtelnud: sinna sattusid «esimese tänava» õnnetud, keda sõna oli sandistanud. Jäi veel «teine tänav», kuid sinna sattumiseks oli vaja kaua elada: seal vantsisid tudisevad vanurid oma vältimatu lõpu poole.[1]

Alles kaks aastat oli ta veetnud «viiendas tänavas». Vaevu jõudis ta täita paljusid erinevaid ülesandeid. Eriti hoolikalt jälgisid camayok'id tööde kvaliteeti. Talle tundus, et isegi ülearune liivatera vastkaevatud kanali põhjas või vaevalt märgatav muljutud kõrkjas rippsilla punutud kattes on camayok'ile kindlasti nähtav. Ei, poiss ei kartnud karistust. Ta pelgas üleüldist häbi, mis tabas hooletuid. Ja ta püüdis, ta püüdis väga. Seda nähes kõneles camayok temast kiitvalt curaca enda juuresolekul...

Vanem päikesepoeg pöördus hiiglakõrgete mäetippude poole, mille vahelt pidi ilmuma tõusev päike. Taeva hallikassinine sügavus soojenes pidevalt. Võimsate ahelike lumest valendavad tipud tumenesid märkamatult, muutusid täitsa mustaks, et hetk hiljem nähtamatust suunast voogavaist pimestavaist heledaist päikesekiirist põlema süttida. Kohe hakkas valgenema ning inimestel hakkas soojem. Mõlema inka taeva poole tõstetud käed tervitasid oma püha esivanemat ja isandat.

Ent Inka-Päikese püha palet ei tohtinud olemas olla inimlikku eluviisi mitte väärivate põlastusväärsete olendite räpaste pilkude jaoks. Jumaliku korra vastu eksinud ei pidanud enam kauem maapinda rüvetama.

«Tapke nad ära, tapke!»

Seda kuulsid kõik, kuigi päikesepojad olid vait olnud. Mõistetamatust ja seletamatust imest hämmastunud, astusid inimesed korralikult laotud kivihunniku juurde.

... See päev oli väga palav. Ta kandis jõekesest vett, et täita curaca majas asuv tohutu poolteise inimese kõrgune kann. Suure kivi juures, kus inimesed tavatsesid vett võtta, nägi ta neidu. Nägi ja armus. Kunagi varem ei olnud tema süda tundnud sellist kirglikku soovi rinnust välja hüpata, et selle imeliselt hellitlevate liigutustega neiu ümber tantsu lööma hakata. Ja mispärast ta küll tuli just siia vee järele? Nagu seda poleks saanud silla juurest curaca maja kõrvalt! Muidugi teadis ta, et siin käivad kõik küla neiud, kuid ega ta ometi seetõttu ei tulnud suure kivi juurde...

Neiu tuli musta kannuga. Noormehe kann oli palju suurem, ta kandis seda kandevööga seljas. Ta jooksis mööda teerada alla.

Neiu tõusis aeglaselt mäkke. Siin nad kohtusid. Ei, algul kohtusid nende pilgud, siis käed...

Järgmisel päeval kordus kõik uuesti. Ja ülejärgmisel päeval. Ükskord ei saanud ta aga minna — ta oli saadetud naaberkülla. Ta ei teadnud, kas neiu oli teda oodanud. Neiu ei teadnud, mis oli noormehega juhtunud. Pärast seda lahusolekut said nad lõpuks rääkida. Samal ööl said nad meheks ja naiseks.

Läheneb pruudivaliku aeg. Nad tegid oma soovi vanemaile teatavaks, sest ilma viimaste nõusolekuta ja curaca heakskiiduta ei tohtinud pulmi pidada. Just vanemad palusid curaca't, et see noored inimesed ühendaks — niisugune oli seadus ja komme. Tõsi küll, pruutide valimise pühaks pidi külasse saabuma Tocricok Muchok Inca, kes valis tütarlapsi «päikesepruutideks» ja Inkale. See oli külale suureks auks.

Ta ei uskunud oma kõrvu, kuuldes, et curaca ei olnud lubanud neiul astuda pruudiseisusesse, sest sel jäi kolm kuud puudu tütarlaste «viiendasse tänavasse» astumisest, mil nad pidid meheleminekuikka jõudma. Niisiis ei tohtinud neiu saada pruudiks!

Neil ei jäänud muud üle, kui tunnistada vanemaile üles, et ootavad last. Juhtunu paratamatus sundis vanemaid pöörduma camayok'i poole. Edasi oli kõik nagu hirmsas unenäos.

Curaca raevul ei olnud piire. Talle oli see tüdruk juba ammu meeldima hakanud, ja ta oli otsustanud teda Tocricok'i eest varjata — nagunii jääks tal mõni kuu abiellumiseast puudu. Kättemaks oli julm ja salakaval: curaca teatas päikesepoegadele, et «päikesepruudiks» määratud neiu osutus rasedaks...

... Hirmus oli vaadata, kuidas hiigelmäelt langevasse tihedasse varju lendasid siledad kivid, kuidas need põrkusid vastu kaht valget laiku Kättemaksu väljal. Aeglaselt roomas vari minema: Päike pidi nägema, kuidas inimesed õigust mõistavad. Kuid päikese asemel ujusid mäeaheliku tagant ootamatult välja mustad pilved. Ja jälle muutus soojaks, maapinnale langesid peenikesed nired — vihmapiisakesed, mis nii väga sarnanesid tüdruku pisaratega.

Taevas nuttis? Päike nuttis? ... Mida see tähendas?

Aga piisakesed — pisarad aina langesid ja langesid. Neid nägid kõik. Ainult need kaks ei näinud neid enam, ei näinud ja ei varjanud end taevast üha armutumalt lahiseva piitsutava veevoolu, aga võib-olla hoopis pisarate eest.

Kuid nad olid koos. Ja nemad ei nutnud. Seda nägid ja teadsid kõik...

VIII PEATÜKK

MÄSSAJAD VÕI ÜLESTÕUSNUD?

Üks huvitavamaid nähtusi Tahuantinsuyus on seotud sellega, mida tänapäeval nimetatakse rahvusküsimuseks. Muidugi ei saa kõiki Tahuantinsuyuga liidendatud indiaani alasid pidada riiklikeks moodustisteks, kuid kuni inkade vallutusteni olid nad kõik olnud iseseisvad indiaanlaste ühendused, mis olid ürgkogukondlikust korrast üle kasvanud: seal, kus inkad kohtasid metslust ja ürgaegset barbaarsust, loobusid nad maadevallutustustest. Seda fakti on tunnistanud kroonikud. Seda näitavad ka riigi piirid.

Mingem edasi. Kui inkad võitlesid õiguse eest saada panketšua riigi loojaiks, ei olnud ketšuade areaali ümber tühjus. Teame, et Cuzcost lõunas asus kolja- (aimaraa-) indiaanlaste suur riiklik moodustis, läänes — Chimú riik, mille arengutase oli inkade omast kõrgem. Inkadest põhja poole jäi terve rida suuri indiaaniriike, mis ketšuatest alla ei jäänud. Piisab, kui nimetada Quito riigi nime.

Selle juures ei tohi me unustada, et Tahuantinsuyus elas mitte vähem kui 10 miljonit inimest, järelikult oli impeeriumis miljoneid mitteketšuaid. Etniliselt nii kirjut ja nii rohkearvulist elanikkonda oli erakordselt keeruline alluvuses hoida. Ja kuigi kroonikate põhjal teame, et inkadel oli nii siin kui seal oma rahutuid alamaid vaigistada tulnud, on mitte vähem ilmne ka see, et päikesepoegade riik oli ühtne riik.

Ütleme otse välja: päikesepojad ei toonud nii hiiglasuure maa valitsemise süsteemi mitte midagi põhimõtteliselt uut. Nad kasutasid antagonistliku klassiühiskonna igivanu juhtimisvahendeid — piitsa ja präänikut. Selle süsteemi piires leidsid inkad aga sellise kuldse kesktee, mis tegi nende mõjuefekti mitmekordseks. Inkad oskasid piitsa ja prääniku rakendamisel tarvitusele võtta oma riigi- ja ühiskonnaelus optimaalse variandi. Nad lõid oma ekspluateerimisvahendid ise ja ühtlasi lahendasid «rahvusküsimuse», sest neil ei olnud kelleltki õppida.

Pole vaja kõnelda, kui keeruline see probleem on. Ja siiski katsume eristada ja esile tuua selliseid inkade etnokultuuri ja poliitika võtteid ja meetodeid, mis meie meelest on rohkem kui teised nende tegevuspiirkonna spetsiifikat arvestanud ja seetõttu efektiivsemaiks vahendeiks osutunud.

Esiteks ei olnud inkade jaoks rahvusküsimust üldse olemas ja nad ei proovinud hoopiski rahvusprobleemi lahendada, nii nagu me seda endile tänapäeval ette kujutame. Cuzco ees seisis hoopis muu ülesanne: Tahuantinsuyu piiridesse üha rohkem «võõraid» riike ja rahvaid haarata ja sinna kinnistada.

Humaansed, misjonärlikud kaalutlused inkasid ei häirinud. Ja

Inca Huayna Capak.

kui mõni rahvas neile ei alistunud, luues ebameeldiva pretsedendi, siis võisid Cuzcost pärit «misjonärid» selle «tänamatu» rahva sootuks maha nottida. Sellised aktsioonid ei tarvitsenud olla vältimatud, kuid nende eiramiseks, eriti Cuzco ülemvõimu kehtestamise algaegadel, ei olnud samuti mingit alust.

Inkade teene seisneb muus: nad suutsid mõista, et ületamatute takistustena näivad etnokultuurilised iseärasused võisid päikesepoegade riigi loomise ülesande edukal lahendamisel kasulikeks osutuda. Selle hinnalise tõe endile nagu kord ja kohus selgeks teinud, hakkasid Cuzco valitsejad sellele küsimusele kõige tõsisemat tähelepanu pöörama. Nähtavasti sai sellest nende ekspansioonitegevuse tähtis, kui mitte kõige tähtsam traditsioon, otsekui mingi kohustuslik püha rituaal. Inkade ametlikus usudoktriinis võttis see traditsioon päikesepoegade misjonäritegevuse kuju.

On rangelt eristatavad kaks peatendentsi, mis määrasid Cuzco poliitika olemuse teiste hõimude ja rahvaste suhtes (palume tänapäeva terminite kasutamise pärast vabandust). Esimesel pilgul ei ole need tendentsid üksnes vasturääkivad, vaid teineteist isegi välistavad. Otsustage ise.

Esmajoones püüdlesid inkad kogu maa elanikkonna üldise ketšuaniseerimise suunas. Kuid samal ajal sundisid nad allutatud hõime ja rahvaid teadlikult säilitama nende etnokultuurilist omapära või täpsemalt selle kõige nähtavamaid jooni, sealhulgas riietust, kultuuri ja isegi religiooni, aga ka — ja see on väga tähtis! — kohalikke valitsemisvorme. Viimastele anti eriline tähendus.

Kohtudes Tahuantinsuyus näost näkku kõige erinevamate hõimude ja rahvastega, ei osanud hispaanlased uneski näha, et nende ees on ühtne riik. Kuid nad nägid ka muud: isegi kui koguda kokku «sada tuhat inimest», siis ei valmista nende eristamine «rahvusliku kuuluvuse» järgi mingit raskust (Cieza de León).

Kogu päikesepoegade tegevuse aluseks oli absoluutselt maine põhimõte, mis ei kujutanud endast mitte mingisugust saladust: kõik, mis soodustab võimu kindlustamist, peab saama mitte lihtsalt ära kasutatud, vaid ka igati edasi arendatud, kõigi olemasolevate vahenditega toetatud. See tõde on üldtuntud, kuid kas suudetakse mõista, mida konkreetselt tähendab ja sisaldab see «kõik». Just siin peitub põhiraskus. Kuid inkad oskasid oma maa juhtimiseks avastada ja aktiivselt kasutada piisavalt võimsaid, kindlaid ja paljudel juhtudel ainuvõimalikke hoobasid.

Esimeseks hoovaks oli küllaltki riskantne eksperiment, mida inkad rakendasid kohe pärast võitu tšankade üle: inkad jätsid tšankade juhi ellu ja liitsid Colla riiki vallutama minnes ka tema väed oma sõjameestega. Tšankad aitasid Anco-Huaillu juhtimisel inkadel Colla riik purustada, kuid pärast seda võitu otsustasid päikesepojad mingil põhjusel oma eksperimendi katkestada. Võib-

olla lugesid nad selle lõpetatuks ja ei söandanud enam riskida — sellele mõttele võis neid viia tšankade jõud. Võib oletada, et Cuzcost lahkulöömise initsiaatoreiks olid tšankad ise. Sel juhul ei tundu inkade püüd oma liitlast hävitada sugugi ebatavalisena.

Igatahes, kuigi inkade ja tšankade teine tüli lõppes päikesepoegadele ebaõnnestumisega, ei lükanud see siiski ümber Cuzco huvides võidetute otstarbeka ärakasutamise mõtet. Meid huvitab aga praegu hoopis teine asi: fakt ise, et Tahuantinsuyu ametlikus ajaloos on säilinud jutustus Huaillu juhtimisel tšankade poolt saavutatud võidust. Tõesti: miks säilitasid inkad mälestuse oma kaotusest, sest just nii tuleb tšankade võitu hinnata.

Tundub, et teiste indiaanlaste tingimusteta Tahuantinsuyu koosseisu lülitamise järgnenud praktika taustal räägib see fakt piisava veenvusega: tšankade lahkumises olid milleski süüdi inkad, ja nad said sellest ise aru. Nad mõistsid ka seda, et tšankade juhtumist pidi saama tulevastele põlvedele näitlik õppetund, sest ainult nii on seletatav asjaolu, miks oli ainult võitudest ja triumfidest koosnevas ajaloos leitud koht jutustusele päikesepoegade misjonitöö täielikust krahhist.

Tahuantinsuyuga liidendatud riikides kohaliku mitteinka «administratsiooni» säilitamise poliitika oli reaalne fakt. Sellest kujunes inkade võimu kindlustamise üks usaldusväärsemaid vahendeid. Veelgi enam: riigi etniliselt kirju elanikkonna juures oli see ilmselt ainus sobiv tee etnokultuurilise probleemi lahendamiseks, olles samal ajal päikesepoegade endi võimu garantiiks ja võimu tugevdajakski. Just seepärast eelistasid päikesepojad *curaca*'le «andeks anda», kui mingi riigi liidendamises Tahuantinsuyuga ei olnud kahtlusi ja kui *curaca* vastu ei tõrkunud. Kui aga *curaca* andeksandi vastu ei võtnud ja tuli hukata, siis pakkusid inkad vabanenud trooni ainult sellisele järeltulijale, kel oli sellele õigus kohalike tavade järgi.

Otsesõnu öeldes ei olnud see päikesepoegade keerukas poliitilises mängus sugugi omakasupüüdmatu käik. Vaatleme seda jällegi tšankade juhtumi najal. Kuidas võis juhtuda, et tšankad, kes olid alles äsja inkade elu ja surma peale võitlust pidanud, olid äkki nende armee ridades, võttes ette sõjakäigu Colla riigi vastu? Miks ei pööranud tšankad oma relvi harjunud suunas, järelikult Cuzco vastu, rünnates hoopis neid, kellest pidi inkade agressiooni korral saama nende loomulik liitlane, mitte aga vaenlane?

Oletatavasti võivad kõik need küsimused saada piisavalt veenva seletuse vaid ühel juhul: tšankad läksid koljade vastu sõtta mitte inkade, vaid omaenda isanda kannul, kelleks oli Anco-Huaillu. Teisisõnu öeldes viisid mitte inkad, vaid tšankad ise oma sõdurid lahingusse.

Säilitades kohalike valitsejate võimu, ei hoolinud inkad aga üldse allutatud riigi «pärimisõiguse» järgimisest või kaitsmisest. Neid erutas hoopis tähtsam küsimus: rahva üle valitseva «jumaliku alge», «jumalast pärit» võimu ja seetõttu kõigutamatu ning

iidse võimuprintsiibi universaalsuse kaitsmine ja kindlustamine. Sel ajal oli nende maailmamõistmisele raske leida kindlamat garantiid kui sellist, mis võis toetuda reaalsele jõule. Inkadel oli selline jõud.

Võib isegi arvata, et pärast Cuzco ülemvõimu kindlustumist liidendatud riigi elanike põhihulgad mõnda aega lihtsalt ei teadnudki, ei tunnetanudki, et miski oleks olnud muutunud. Oma olemuselt muutus ju ainult ülemvõim, mitte aga harjumuspärane «jumalast seatud» kord oma isandaid ja preestreid teenida. Mis puutub ideoloogilistesse muutustesse, siis need ei tarvitsenud rahvahulki puudutada kaugeltki mitte kohe ja mitte nii teravalt, kuna selliste asjadega tegeles peaaegu eranditult valitsev ülikkond (suurnikud, preestrid), seda vaimutegevuse sfääri alamaist hoolikalt eemal hoides.

Sõjaretke ette võttes ei piirdunud päikesepojad teatavasti sugugi ainult puhtsõjaliste ülesannetega. Meenutagem, et koos nende sõjaväega liikusid eriüksused, mille ülesandeks oli Cuzco poolt vallutatud maade rahulik ülevõtmine. Päikesepojad formuleerisid oma põhieesmärgi väga otse, kutsudes sõdureid üles vaenlaste rajatisi ja toiduvarusid üle võtma võimalikult väiksemate kahjudega, sest «Isand kõneles neile: varsti saavad need meie omaks nagu needki, mille oleme juba endile saanud».

Inkad säilitasid kogu kasuliku ning juurutasid täiuslikumaid maaharimisviise ja õpetasid vallutatud maade elanikke neid rakendama. Millest puudu oli, saadi algul samuti inkadelt. Selline oli hispaanlase Cieza de Leóni tunnistus.

Niisiis ei muutunud päikesepoegade poolt alistatud riigi sotsiaalne struktuur sisuliselt küllaltki pika aja vältel, «uus kord» võis suhteliselt lühikese ajaga majanduslikku olukorda hoopis parandada, eriti rahva söögilauda rikastada. Kuid hirmsa hoobi andis «uus kord» kohalikele ülikutele ja preestritele. Ja kuigi nad ülikuteks ja preestriteks edasi jäid, sattus see rahvakiht inkade tulekuga Cuzco teenistusse. Mitte igaüks neist ei saanud ega tahtnud sellise olukorraga leppida, kuid kõik nad jäid edasi valitseva klassi liikmeteks, ja enamikku neist see rahuldas.

Inkad said aru, millist ohtu kujutab just see osa rahvast. Anco Huaillu näide tuletas seda pidevalt meelde. Muidugi võisid päikesepojad need potentsiaalsed mässajad füüsiliselt hävitada, kuid siis oleks tekkinud uus, mitte vähem keerukas probleem: kellega see riigivalitsemise juures nii tähtis Tahuantinsuyu «riigiaparaadi» osa asendada?

Kohaliku ülikkonna hävitamine oleks usutavasti alamate seas rahutusi esile kutsunud. See oleks aga tähendanud surmavalt ohtlikku lööki ka inkade poolt hoolikalt hoitud võimu jumaliku päritolu põhimõttele.

Teisisõnu vajasid inkad sellist liiki alamaid, kelle kaudu oma võimu rakendada. Seda taibanud, ei hakanud päikesepojad «uut ülikkonda» looma, vaid rakendasid aktiivselt tegevusse juba olemasoleva, kohaliku juhtkonna «kaadri», säilitades neil võimu välised atribuudid ja valitseva klassi seisundi. Tõsi küll, nüüd tuli kohalikel võimudel mitte niivõrd iseseisvalt otsustada, kuivõrd oma kätega ellu viia ülesanded, mis olid välja töötatud «keskuses», see tähendab Cuzcos.

Loomulikult ei olnud kohalike ülikute taltsutamise meetodite seas viimasel kohal ka mitmepuudane kivi, mis kasvatuslikel eesmärkidel «mõistmatuile» kaela paisati.

Suurnike seast pärit tähtsaimate ja seetõttu eriti ohtlike mässajate tarbeks asus Cuzcos erivangla Samca Huasi. Seal ei kantud niivõrd karistust, kuivõrd «selgitati välja» eeldatava kurjategija süü. See toimus nõnda: kahtlustatav visati maa-alusesse ruumi, mis oli täis kõikvõimalikke kiskjaid ja mürgiseid elukaid, kes ei tea kuidas koos elatud said, kui nad parajasti «juurdluse» toimetamisega ametis polnud. Kui määratud arv päevi hiljem katsealune veel elus oli, siis arvati ta süütuks. Vastasel korral oli ta süü ilmselge.

Kui aga kroonikuid uskuda, siis tuli sellist kasvatustööd teha äärmiselt harva. Sel moel olid päikesepojad tõesti osavad valitsejad, tundes väga hästi nende inimeste psühholoogiat, kellega neil tegemist tuli teha.

Austusest kohalike kommete ja isegi kohalike usundite vastu me juba rääkisime. Võib lisada, et erakorralistel juhtudel, soovides mõne riigi elanikke ergutada, alandusid *Sapa Inca*'d selleni, et ei pidanud paljuks oma püha isikut kohaliku moe järgi rõivastada.

Tahuantinsuyu pealinn muutus sisuliselt kõigi tähtsamate jumalate tegevtempliks, aga ka inkade riigiga liidendatud alade pidevaks ja elavaks «moenäituseks». Tõsi küll, alamaile kindla rõivetuse kinnistamine, olgugi see pärit nende endi rahvuslikust garderoobist, kandis teatrietenduse varjundit. See oli otsekui midagi alalise ja seetõttu rõhuvalt piduliku paraadi taolist, ja nagu igasugune pikaleveniv pidustus, pidi lõpuks muutuma tragikoomiliseks farsiks. Kuid Cuzco külastajaile jättis see etendus kustumatu mulje.

Päikesepoegade rahvuspoliitika põhiinstrumendiks said aga «inka ülikoolid» — kohaliku juhtiva kaadri formeerimiseks ja kasvatamiseks. Kaadri, kel seisis ees maa provintside ja riigikeste juhtimine. Jutt on *curaca*'de järglastest, järglastest sünni ja jumaliku ettemääratuse poolest.

«Need kuningad,» kirjutab sellest Inca Garcilaso, «käskisid samuti, et vasalli-isandate järglasi kasvatataks kuningliku õukonna juures ja et nad selle juures ka elaksid, kuni nad oma maa endile pärivad, et nad kohustuslikus korras õpiksid ja inkade tingimuste ning kommetega kohaneksid...»

Hispaanlane Cieza de León kirjutas oma «Inkade valitsuses» samuti *curaca*'de järglaste õpetamisest inkade pealinnas, kasutades peaaegu samasuguseid väljendeid.

Tulevased *curaca*'d õppisid Cuzcos tundma päikesepoegade seaduste, teaduste, kommete ja usundi ülitarkust. Siin, ketšua-indiaanlaste keskel võisid nad täielikult selgeks õppida «runa simi» — «inimese keele», mis oli muutunud Tahuantinsuyu rahvaste paljukeelse konglomeraadi suhtlemise efektiivseks vahendiks.

Tulevaste *curaca*'de õpingud ei olnud hoopiski formaalsed. Inkad oskasid võrdsel määral olla nii julmad türannid kui ka armulikud isandad. Õpilased pidid kõiki nende oskusi mitte ainult nägema, vaid ka endi peal katsetama. Alustame sellest, et *curaca*'de järglaste Cuzcos viibimine oli kohustuslik, mitte vabatahtlik. Palju aastaid valitseja õukonnas viibides ei näinud nad mitte ainult Päikese Poja võitudele pühendatud arvukaid triumfe, vaid olid kohustatud neil pidustustel ka osalema. Veelgi enam, pärast iga «võiduparaadi» liitusid «üliõpilastega» need osavõtnud, kes olid Cuzcosse saabunud seljale seotud kätega, meenutades *curaca*'de pärijatele, et ka nende isad, vanaisad või vaarisad olid esmakordselt täpselt samamoodi päikesepoegade pühasse linna sisenenud.

Kuna *curaca*'de järglased olid kuningliku õukonna atribuudid, saatsid nad *Sapa Inca*'t selle ringsõitudel mööda maad, mis vahel kestsid mitu aastat ühtejärge. Oletatavasti (kuigi siin ei ole täielikku selgust) võtsid nad kuninglikus saatjaskonnas osa sõjakäikudest. Sellised «näitlikud õppetunnid», kinnistades tulevaste *curaca*'de teoreetilisi teadmisi, pidid sisendama ideed päikesepoegade kõikvõimsusest, nende valitsemise ikke mahaheitmise võimatusest. See moraalne, kuid täiesti reaalne «piits», kord juba nende suursuguste peade kohal vihisenud, kutsus kogu elu jooksul visalt üles mõistlikkusele.

Sama pidevalt anti pärijaile ka «präänikut», neid heldelt kingitustega üle külvates. Päikesepoegade kõikvõimsusest hirmutatuna ja muinasjutulisest rikkusest ära hellitatuna pöördusid nad «oma» riigikestesse kui mitte andunud poolehoidjatena, siis vähemalt Isa Päikese suure töö ustavate ja kuulekate täideviijatena.

Muidugi kartsid nad inkasid, kuid ei saanud Cuzco valitsejate riigitarkust tunnustamata jätta, sest viimased oskasid olla õiglased, kui kõne all polnud nende endi huvid. Kas nad aga päikesepoegi armastasid, nagu kinnitab Inca Garcilaso, või meeletult vihkasid, nagu arvab hispaanlane Sarmiento, ei oska me öelda. Ilmselt esines üht ja teist kõrvuti, ja kui alistatute esimesed põlvkonnad, kelle riikide iseseisvus oli kadunud nende endi silme all, võisid «armastada» oma uusi isandaid vahest sellepärast, et säilitada elu, siis nende järglastel, kes ei tajunud seda kaotust enam nii teravalt, pidi olema teistsugune tunnetegamma, millele ei saanud jätta mõju avaldamata nende õukondlik kasvatus.

Oma hinge salasoppides nukrutsesid nad aga kaotatud vabaduse pärast. Seda tõendab veenvalt Huaman Poma «Uus kroonika ja hea valitsemine», mille lehekülgedel meenutatakse pidevalt kurbusega seda, et autori esivanemad olid ise kunagi laialdasi tšintšade valdusi valitsenud.

Väga vähesed alamad aga otsustasid inkade võimutsemise vastu avalikku võitlusse astuda. Selleks oli vähe varjatud nukrusest ja isegi vaprusest, koguni hulljulgusest — muide, seda ilmutasid inkade alamad palju kordi päikesepoegade pühaürituse eest võideldes. Selleks oli tarvis teistsuguseid inimomadusi, kuid missuguseid?

Vaevalt võib sellele küsimusele tänapäeval selgelt ja täpselt vastata. Liiga kauge on meile see ajastu. Nüüdisinimesel on raske ja vahest võimatugi mõista, võimatu isegi küllaldase täpsusega määratleda Tahuantinsuyu inimese selle või teise teo motiive. Kuid erinevalt meist tundsid ja mõistsid seda inimest inkad, tema maailmatajumust ja taotlusi, tema ootusi ja lootusi; inkad teadsid, mida temale päikesepoegade riik tähendas...

Kartmata eksida, võib veendunult öelda, et inkad surusid otsustavalt maha iga vandenõu, alamate iga katse päikesepoegade raudsest embusest välja rabelda. Vaieldav on muu: millised olid ideed ja kujutlused, mis potentsiaalseid «mässajaid» liikvele ajasid, millised olid eesmärgid ja ülesanded, mida nad oma võitluses püstitasid.

Meie jaoks ei ole need küsimused ainult tunnetuslikud — meil tuleb nendega kokku puutuda Tahuantinsuyu ajaloos.

Nii tulevaste *curaca*'de õpetamine ja taltsutamine Cuzcos, *Sapa Inca* õukonna ehtimine alamate «rahvuslike» rõivaste tohutu mitmekesisusega kui ka päikesepoegade sõjajõudude vääramatuse elusate «tõenduste» kohalolek riigi pealinnas, mis heidutas võõramaalasest külastajat inkade poolt alistatud rahvaste arvuga, — kõik see mängis poliitilises elus ja Tahuantinsuyu valitsejate poliitikas erakordselt tähtsat osa. Kuid oli olemas veel üks sama tähtis põhjus, mis õhutas inkasid tähtsamate *curaca*'de poegadele oma «ülikoole» looma: kõik nad olid pantvangid, kes hoidsid endas tagasi esiisade vabadustungi.

Nii õpetati kätte «tõde», mis oli aja jooksul vastuvaidlematuks muutunud: vastupanu inkadele on mõttetu, ainult aktiivse teenistusega, sõnatu allumisega Cuzcole võisid *curaca*'d ja nende pojad endile kindlustada küllusliku elu, täis naudinguid ja rõõme, tõsi küll ... päikesepoegade heakskiidul ja nõusolekul. Kuid see elu ei tõotanud kujuneda puhkuseks.

Muide, jõudeolekust: oleme juba korduvalt kirjutanud, et inkad ei kannatanud logelemist ega laisklemist. Täpsemalt, nad vihkasid seda. Osaliselt kõneleb selle poolt päikesepoegade leiutatud «maks», mille mõtet käesoleva raamatu autor kuidagi ei tahtnud uskuda. Mitmel korral tuli «Kommentaaride» erinevate väljaannete tekste üle kontrollida, et kahtlused hajuksid. Avastanud kinnituse ka Cieza de Leónil, jäin lõpuks uskuma, et olin seda «andamit» õigesti tõlgendanud: päikesepojad nõudsid andamiks täisid! Elusaid täisid!

«Täimaksu» maksid jõuetud vanakesed, haiged ja vigased, kellel oli jaksu vaid sellise töö jaoks. Sel moel võitlesid inkad mitte ainult jõudeolekuga, vaid ka oma alamate antisanitaarsete elutingimustega. Cieza de León laiendab täimaksualuste ringi: «... kui kohalikud elanikud rääkisid, et neil ei ole millegagi makse maksta, siis käskisid kuningad, et provintsi iga inimene pidi kord nelja kuu jooksul tooma küllalt suure kõrkjaanuma, mis täidetud elusate täidega. See oli Inka osav väljamõeldis, mille abil neid sunniti ja õpetati andamit maksma ...» See andam muudeti ära alles pärast seda, kui elanikud hakkasid piisaval hulgal oma toodetega maksma.

Pole midagi öelda! Päikesepoegade leidlikkus oli vastavuses nende halastamatu sallimatusega logelevate alamate suhtes!

Kuid päikesepoegadel olid ka teistsugused, veelgi osavamad ja tulemustelt veelgi tähelepanuväärsemad «väljamõeldised». Nii näiteks nimetasid Tahuantinsuyu valitsejad kord aastas päeva, kus iga rahvas pidi *Sapa Inca* juuresolekul oma provintsi olukorrast aru andma, rääkima, kas neil on millestki puudus, samuti sellest, kas andam on neile liiga suur või mitte ja kas kohalikud elanikud on suutelised seda maksma. «Aga väljendasid nad seda omal tahtel, kuid mõnede inkadest isandate juuresolekul, kes kunagi ei valetanud, ja nad rääkisid talle tõtt, sest kui nad petsid, siis karistati neid karmilt ja suurendati andamit.»

«Ettekandepäev» määrati igale rahvale erinev. Varem suundusid provintsi inkainspektorid, kes kogusid informatsiooni sealse olukorra kohta, kaebusi neilt, kellele võimud olid liiga teinud. Cuzcosse naasnud, kandis inspektor oma visiidi tulemustest ette. Kui kaebused osutusid põhjendatuiks, siis saadeti Cuzcost kohale teine inka, kaasas volitused «karistada neid, kes olid süüdi».

Hispaanlasele, kes oli kodumaal päev päeva kõrval kokku puutunud otsekui seadustatud riigivarguse, altkäemaksuvõtmise, liigkasuvõtmise ja marodöörlusega, võis selline kord tunduda kui mitte hullumeelse sonimisena, siis ülima naiivsusena, mis harilikku kastiillase arusaamadele vastuvõetamatu. Just seetõttu — siin väljendame oma isiklikku arvamust — ei näinud või paremini öeldes ei tunnetanud hispaanlased mitte alati tegelikkuse paljusid karme või julmi aspekte, mis toetasid varjamatult «suurepärast» ja «ideaalset» korda inkade riigis.

Ei, sellised hispaania kroonikud nagu Cieza de León ei ilustanud Tahuantinsuyu ajalugu ja elu, mida nad seal leidsid ja nägid. Lihtsalt nende endi kodumaa sama reaalne tegelikkus ja seal valitsev «kord», aga ka konkista õudused ja uskumatud metsikused, millest nad ise osa võtsid, ei saanud jätta mõju avaldamata nende tajumusele ehnenägematust, paljuski mõistetamatust, võõrast, isegi jubedavõitu, kuid ka imekaunist maailmast. Just sellepärast kerkib inkade Tahuantinsuyu riik nende teoste lehekülgedel esile nimelt sellisena.

Kui toetuda kroonikaile, nagu on Inca Garcilaso ja Cieza de León teosed, siis kujuneb küllaltki veenev mulje inkade isalikult üleolevast suhtumisest oma alamaisse. See mulje tugevneb selles plaanis veelgi enam tol ajal Hispaanias toimunud diskussiooni taustal, mille osavõtjad püüdsid lahendada küsimust, kas Uue Maailma asukad on inimesed, arukad olevused, või tuleb nad paigutada loomariigi alla.

Loomulikult võib vaidlustada ühe või teise tava või seaduse konkreetse sisu, mida toovad kroonikud selle toetuseks, et päikesepojad hoolitsesid oma rahva enamuse eest.

Võib kahelda isegi kõige usaldusväärsemates (muidugi kroonikute seisukohast) faktides, mida tuuakse inkade isaliku üleoleku poliitika toetuseks, kuid ei või seada kahtluse alla seda, mida Mariategui on nimetanud inkade «sotsiaalseks ettenägelikkuseks». On väga tähtis, et kõne all ei ole mitte mingisugused ühekordsed ettevõtmised, vaid printsiip, üks põhimõtteid, millele nende valitsemine toetus.

Vähem tähtis ei ole ka see, et inkade selline lähenemine oma siseprobleemide lahendamisele kutsub «sotsiaalse ettenägelikkuse» positsioonilt vaatlema ka teisi Tahuantinsuyu elu nähtusi, mille tunnistajad on kroonikud samuti olnud.

Just seetõttu ei paista meile enam ebareaalseina kroonikate kirjeldused, et kohalikud *curaca*'d maksid eluga mitte ainult kuritegude eest ülemvõimu vastu, vaid ka tahtliku või tahtmatu hooletuse eest, mis põhjustas kahjusid — kurja! — päikesepoegade alamatele. Ometi ei tohi unustada seda, et peale maa enda oli põhirikkuseks, mis kuulus reaalselt päikesepoegadele, miljonid *puric*'id ja nende perekonnad. On naiivne mõtelda, nagu ei oleks inkad seda mõistnud. Ega asjata polnud kogu Tahuantinsuyu rahvas nende käsu kohaselt viimse kui inimeseni kantud *kipu* sõlmedesse, ega asjata tegutsenud *kipucamayok*'kide armee, et keegi ei jääks Cuzco kõikehõlmava kontrolli eest kõrvale.

Hoopis teistsugune, nagu juba rääkisime, oli päikesepoegade endi seisund. On raske öelda, kas karistati seda inkat, kelle juhatuse all «väsinud kivi» tuhanded *puric*'id surnuks muljus, aga *curaca*, kes laskis oma riigikeses puhkeda taudil, oli inkade silmis kurjategija ja kuulus kõige valjema nuhtluse alla.

Pole üldse raske olla õiglane, kui sa ise lihtsalt ei saa olla kurjategija. Ja inkad otsisid, leidsid ja karistasid neid, kes olid teinud kurja, sest päikesepoegade riigis ei olnud kohta kurjusele: siin valitsesid headus ja õiglus. Teisisõnu muutus vaeste ja nõrkade eest hoolitsejate ja kaitsjate roll päikesepoegade «sotsiaalse ettenägelikkuse» osaks. Kõik see jättis päikesepoegade alamaile tohutu mulje: *puric*'id võisid inkades tõesti näha oma hooldajaid ja kaitsjaid. Kui siis indiaanlased kokku puutusid uute isandate, hispaanlaste ebaõigluse ja mitte millegagi õigustatud julmusega, tajusid täielikku kaitsetust, mis korrutatud maal valitseva seadusetusega, siis pidi teravnema äärmuseni kurbus kadunud mineviku üle, kus headus ja õiglus — selline on juba inim-

loomus — oli kõik muu välja tõrjunud. Just sellepärast on selle tähtsa asjaolu juures tarvilikud korrektiivid, sest see ei ole Tahuantinsuyu «kuldse ajastu» legendide sünni juures mitte just viimast osa mänginud.

Tahuantinsuyus olid inkad tõesti kõikjal, iga *puric*'i kõrval. Nad sisendasid hirmu ja lootust. Kuid samal ajal olid päikesepojad lihtsurelikest nii uskumatult kaugel, et neid heade ja armuliste isandate ning isegi maapealsete jumalatena «näha» ei valmistanud mingit raskust, eriti neile, kes reaalses elus kunagi ühegi päikesepojaga ei olnud kohtunud.

Kõneldes lihtindiaanlaste suhtumisest oma valitsejaisse, inkadesse, kirjutavad kroonikad sellest erinevalt, nagu muide muustki. Inca Garcilaso näiteks kipub Tahuantinsuyu elus ette tulnud vägivalda ja julmust üldse mitte märkama, kuid need kaks sõja alatist saatjat leiavad autori kiuste tema teose lehekülgedel ikkagi koha. Kroonik Cieza de León, samuti väites, et inkad olid alati püüdnud võõraid maid oma riigiga rahulikult ühendada, pidas vajalikuks lisada: «Hiljem saatsid inkad paljudes kohtades korda julma arveteõienduse. . .» Paljudes kohtades, aga mitte igal pool, ja järelikult mitte alati. See, nagu meile näib, on väga tähtis täpsustus, sest on kroonikuid, kelle jaoks kogu Cuzco inkade ajalugu kujutab endast katkematut vägivalda. Selliste teoste seas on meil juba tuntud Pedro Sarmiento de Gamboa «India ajalugu», mis pretendeerib selles osas edukalt esikohale. Kuid isegi Sarmiento, eitades inkade rahumeelseid püüdlusi täielikult, on pidanud vajalikuks tunnistada, et mõnede indiaanlaste kinnitust mööda olid nende maad Tahuantinsuyuga liidendatud nende endi nõusolekul. Siit selgub, et võõraste riikide ja maade rahulikul inkade võimu alla ühendamisel oli samuti oma osa, kuid see oli ainult üks Cuzco ülemvõimu teistele rahvastele laiendamise variantidest.

Nüüd tuleb meil kokku puutuda küsimusega, mis on lugejail tekkinud juba ammu: mis keeles suhtlesid omavahel Tahuantinsuyu alamad ja mis keeles rääkisid nendega päikesepojad?

Päikesepoegade riik ei oleks ilma kogu impeeriumi jaoks ühtse keeleta päevagi eksisteerinud. Selleks oli ketšua keel — *runa simi* ehk «inimese keel», mille osa on paljumiljonilise elanikkonnaga etniliselt kirjus riigis raske üle hinnata. Ühiskeele üleüldine kehtestamine oli Tahuantinsuyu tingimustes uskumatult keeruline ettevõte, kui võtta arvesse riigi mõõtmeid, elanike arvu ja kirja puudumist. Tõsi küll, päikesepoegadel oli oma alamate seas innukaid abilisi, kes püüdsid teha karjääri, mille juures ketšua keele oskus oli vältimatu eeltingimus. Kuid ka inkad ise ei laiselnud: ketšua keelt õpetati mujalgi kui Cuzcos. Selle tähtsa tööga tegelesid ketšuatest *mitmak*'id (mäletate meie jutustust Pisaci hukkumisest?), keda võimud sõna otseses mõttes üle kogu maa laiali saatsid.

Selle töö efektiivsus oli erakordselt kõrge. Luis E. Valcarcel

kinnitab oma väliuuringuile toetudes, et tänapäevaks on «peale ketšua, inkade keele elama jäänud ainult aimaraa keel». Tuletame veel kord meelde, et ketšua keelt õpetati ainult suuliselt.

Inca Garcilaso on kirjutanud veel ka päikesepoegade endi «erilisest keelest». Kroonik räägib, et ise ta seda inkade privaatkeelt ei osanud, kuigi mõningaid sõnu ja nende tähendust teadis. Muide, üks selliseid sõnu oli ka inkade pealinna nimi. Kuid teisi tõendeid inkade erikeele eksisteerimise kohta ei ole. Ei ole ka tõsist alust Inca Garcilaso väidet kahtluse alla seada. See vajab vaid täpsustamist: eelkõige polnud tegu mitte iseseisva keele, vaid ketšua ühe dialekti või žargooniga, mis oli spetsiaalselt päikesepoegade erajutuajamisteks välja mõeldud, sest inkadel oli, mida oma alamate eest varjata.

Ja tõesti — mitte kõik ei olnud inkade ja nende alamate suhetes nii ilus, kui päikesepojad seda tahtsid ja taotlesid. Kogu oma rafineeritud osavuse, järjekindla ratsionaalsuse ja sotsiaalse ettenägelikkuse juures ei suutnud Tahuantinsuyu valitsejad siiski leida või leiutada universaalset võtit keeruka küsimustekompleksi lahendamiseks, mis oli seotud nende riigi etnokultuurilise eripalgelisusega.

Tekkis surnud ring: mida suuremaks riik kasvas, mida võimsamaks muutus ta välisvaenlase jaoks, seda teravamalt ja jonnakamalt kerkis päevakorda riigi mitte ainult uute, vaid ka seniste alamate vaoshoidmise probleem. Sellest ringist inkad ilma tunduvate kaotusteta välja tulla ei osanud. Kuid nad ei võinud leppida mitte mingite kaotustega ega ka teiste, iseseisvuse saavutanud indiaaniriikide käeulatuses asumise faktiga, sest alamate kaotamine nii nagu võimetuski endale naabreid allutada tähendas loobumist ideoloogilisest põhikontseptsioonist, mis «õigustas» Tahuantinsuyu olemasolu fakti ennast.

Seni, kuni Cuzco ekspansioon arenes hoogsalt, riiki alalise pinge all hoides, edenes inkadel kui päikesepoegadel kõik enam kui edukalt: nende sõnad, tuginedes Isa Päikese pühadele käskudele, ei läinud maistest tegudest põhijoontes lahku.

Päikese sõjameeste üksteisele järgnevad kuulsad võidud, vägevad triumfid, kus osales kümneid, kui mitte sadu tuhandeid inimesi, ühiskondlikult kasulike rajatiste ehitamine ja teised ümberkujundused, mis olid sündinud vahetult päikesepoegade võiduka ekspansiooni käigus, suunasid, vahel ka sundisid käigupealt küllaltki keerulisi probleeme lahendama ega jätnud mõtlemisaega ei võidetuile ega võitjaile. Nagu tšankade näite varal teame, sammusid need, toimunus isegi selgusele jõudmata, juba päikesepoegade armee ridades Ainsa Inka ja tema Isa Päikese auks teisi rahvaid vallutama.

Kuid siis saabus hetk, kus päikesepojad riigi piiride taga ringi vaadates leidsid, et neil ei ole enam kedagi vallutada. Nüüd pidanuks Cuzco võim Tahuantinsuyuga liidendatud riikide ja rahvaste üle veelgi enam kindlustuma, kuid seekord seda ei juhtunud.

Tšankade juhti Anco-Huaillut on raske Kolumbuse-eelse Ameerika ülestõusnuks pidada, kuid just tema astus esimesena mitte väljaspool, vaid Tahuantinsuyu piires inkade ülemvõimu vastu välja. Vaevalt saab Anco-Huaillut pidada ka vabadusvõitlejaks, oli ta ju ise püüdnud enne ülestõusu ja põgenemist ketšua-indiaanlasi orjastada. Peale selle oli ta koos orjastajatega kümme aastat rahus elanud ning alles pärast konflikti Colla riigiga peetud sõja ajal üles tõusnud ja päikesepoegade riigi piirest lahkunud.

Võimalik, et inkad olid tõesti otsustanud oma liiga vapra alama ära koristada, kuid ka sel juhul ei ole tšankade pealiku järgnev tegevus rahvavabastuslik. Veelgi enam, mitte kõik tšankad ei lahkunud koos Anco-Huailluga, sest selle rahva sõjavägi võtab osa ka päikesepoegade hilisematest sõjaretkedest.

Just seepärast oli Anco-Huaillu põgenemine, jättes kui võimaliku võltsingu ajaloost välja inkade katse oma tšankadest vasalle hävitada, päikesepoegade seisukohalt selle inimese poolt ilmne tänamatus, sest teda ei olnud mitte ainult ellu jäetud, haavadest terveks ravitud ja endisele «juhipostile» asetatud, vaid talle oli usaldatud isegi kõikide päikesepoegade esiisa pühade suuniste elluviimine. Sellist alamat ei saa nimetada teisiti kui kohusetruudusetuks, salakavalaks ja tänamatuks.

Pärast Anco-Huaillu pagemist möödub inkade riigi ajaloos peaaegu terve sajand, ent me ei kohta neil aastail ühtki väljapaistvat või ametlikult fikseeritud sündmust, mida saaks nimetada Tahuantinsuyu alamate «mässuks» või «ülestõusuks». Kõikide nende aastate jooksul kestsid vallutussõjad. Muidugi ei tulnud riigi tegelikus elus ette ainult võite, kuid kuni Inca Huayna Capaki surmani oli inkade loodud riik mitte lihtsalt elujõuline, vaid ka oma õitsengu tipul.

Kuid see oli päikesepoegade valitsemise apogee: nimelt valitsemise, aga mitte Cuzco inkade loodud riigi enda. See pole sõnademäng: Tahuantinsuyu kui riigikord eksisteeris kuni hispaanlaste tulekuni, ja alles viimased purustasid selle. Tahuantinsuyu alustoed olid aga juba kõigutatud sündmustest, mis on seotud Atahuallpa nimega. Neid sündmusi ei tohi päikesepoegade riigi ajaloost ega meie jutustusest välja jätta. Veelgi enam, ilma nendeta ei ole võimalik õigesti mõista ei seda Ameerika paljudest ebatavalistest riikidest kõige huvitavamat riiki ennast ega tema peamisi arengutendentse.

Teame juba, et Atahuallpa oli ennast juba eluajal jumalaks kuulutanud Inca Huayna Capaki ebaseaduslik poeg. Kui uskuda kroonikuid, siis oli Huayna Capak lubanud endale isegi ketserlikke mõtteavaldusi, millest ükski tema eelkäijaist ei olnud söandanud unistadagi. Näiteks oli ta armastanud avalikult päikest silmitseda, mida inkade seas loeti suureks patuks. Kui siis ülempreester ükskord oli riskinud seda talle meelde tuletada, ei hakanud valitseja ennast õigustama, vaid avaldas arvamust, et kuna Päike töötab taevas kõigutamatu täpsusega ja puhkust tundmata,

siis täidab ta ilmselt mingit ülesannet ja ei tegutse omal äranägemisel. Ta võrdles päikese tegevust isegi oma alamate käitumisega, kui nad tema, *Sapa Inca* korraldusi ja käske täidavad. Preester ei hakanud Päikese Pojale vastu vaidlema, nähtavasti kartes, et valitseja oma sõnade õigsuse kontrollimiseks nendega mingi riskantse eksperimendi ette võtab.

Inkade sugukonna traditsiooni rikkumisena tuleb vaadelda segaverelise Atahuallpa erakordset lähendamist Huayna Capakile: kui Atahuallpa oli täisealiseks saanud, hakkas just tema, mitte aga *Sapa Inca* seaduslikud pärijad oma keiserlikku isa sõjaretkedel ja ametlikel visiitidel mööda riigi provintse saatma.

Huayna Capak tegi oma faktiliseks residentsiks Quito linna, mille ta oli vallutanud juba oma isa eluajal. Tõsi küll, päikesepoegade ühe peamise ja pühima traditsiooni sellisel rikkumisel oli formaalne õigustus: Quito linn asus otse ekvaatoril ja oli seetõttu Päikesele lähemal kui Cuzco. Inkad seletasid aga Huayna Capaki sellist käitumist hoopis maisemalt: Quito valitseja tütar oli Atahuallpa ema; just nemad olid magnetiteks, mis Huayna Capakit Quitos kinni hoidsid.

Muidugi oleks võinud kõikvõimas valitseja mõlemad igasuguse vaevata üle tuua Cuzcosse, kus elasid Huayna Capaki ametlikud naised ja mitte vähem ametlikumalt tunnustatud armukesed, kelle arvu üle võime oletuse teha vaid tema laste hulga järgi: tal oli üle kahesaja poja ja tütre. Kuid Huayna Capak ei teinud seda, eelistades ise Quitosse jääda. Ei ole välistatud, et temas kõnelesid puhtinimlikud tunded, mida ei olnud suutnud hävitada ei jumalik päritolu, karm kasvatus ega piiramatu võim.

Nüüd, kus meie käsutuses on mõningaid andmeid Atahuallpa kohta, võime katsuda vastata küsimusele, kas ka tema nagu Anco-Huaillugi oli tänamatu vasall või on tema isiku näol ajaloos üles kerkinud Kolumbuse-eelse Ameerika esimene väljapaistev mässaja, kes viis Tahuantinsuyu mitteinka riigid ja rahvad vabadusvõitlusse?

Meile tundub, et erinevalt Anco-Huaillust oli segavereline Atahuallpa kui mitte esimene, siis kindlasti silmapaistvaim võitleja Cuzco türannia vastu, Tahuantinsuyu esimene mässaja. Veelgi enam: tema «ideoloogiaplatvorm» sisaldas protestielemente mitte ainult päikesepoegade sotsiaalse, vaid ka rahvusliku (etnokultuurilise) ikke vastu.

Selline väide nõuab aga nii hulgaliselt klausleid, täpsustusi ja selgitusi, et meil tuleb selle küsimuse juures üksikasjaliselt peatuda. Ja eelkõige ei tohi me minutikski unustada, et antud ajajärgul (mis on meist küllalt kaugel mitte möödunud aastate arvu, vaid ajaloolise ja sotsiaalmajandusliku arengu stadiaalsete erinevuste poolest) Uues ja Vanas Maailmas toimunud väliselt isegi sarnased sündmused erinesid teravalt oma tegelikult sisult. Inkade valitsusajal ei oleks saanud ükski «vabadusvõitlus» viia Tahuantinsuyusse liidendatud hõime ja rahvaid tõelise vabanemiseni, aga

sellised mõisted nagu «sotsiaalne» ja «rahvuslik» vabanemine on sellele epohhile kohaldamatud. Lugeja ei tohi seda unustada.

Neid märkusi arvestades hakkame rääkima sõjast, mida alustas Quitost pärit segavereline Atahuallpa Cuzco puhastverd päikesepoegade vastu.

Me teame, et Atahuallpa saatis juba varases nooruses oma isa tema sõjakäikudel. Seda nägid ja teadsid riigi parimad väejuhid. Paljud neist tahtsid *Sapa Inca* ilmse favoriidiga sõbraks saada. Erinevalt seaduslikust pärijast ei olnud segaverelise Atahuallpa seisund isoleeritud. Talle oli nii väliselt kui sisuliselt rohkem lubatud. Segaverelisena, mitteinkast indiaanlasena oli ta inimene, kellel, nagu kõigil teistelgi temataolistel, polnud oma sünniga lihtsalt vedanud.

Mingil hetkel pidi ka Atahuallpa ise oma seisundi kahemõttelisusest aru saama, mõistma seda, et ta oli kaitstud tänu oma kõikvõimsa isa armastusele.

Võime vaid oletada, missugune oli Atahuallpa meeleolu seda tõika teadvustades. Alles nüüd hakkas ta märkama, milline oli tema tõeline vahekord päikesepoegadega. Ta sai aru ka sellest, mis ootab teda pärast Huayna Capaki surma: kui mitte hukkamine, siis alandamine hariliku segaverelise tasemele.

Quitos ümbritsesid Atahuallpat emapoolsed sugulased. Quito riik oli Tahuantinsuyuga liidendatud suhteliselt hiljaaegu ja senise valitseja tütar, aga ühtlasi viimase pojad kuulusid ülikkonna sellesse põlvkonda, kes mäletasid hästi inkade-eelset aega ning olid võimukaotuse teravalt üle elanud. Just need inimesed said päikesepoegade tuleku läbi kannatada ja nad olid ka Quito indiaanlaste «rahvuslike» (etnokultuuriliste) traditsioonide kandjad ning säilitajad. Quito oli nende riik ja nad ei suutnud vabaduse ning reaalse võimu kaotust taluda.

Atahuallpa lähedus Huayna Capakile võis olla takistuseks nende avalikule lähenemisele segaverelistele, kuid «sisemise opositsiooni» liidrid pidid otsima vahendi, mil viisil Atahuallpasse sisendada Quito riigi «rahvuslike huvide» ideid, ja kahtlemata leidsid selle. Seda kinnitasid järgnevad sündmused: kodusõda Huayna Capaki kahe poja vahel ei olnud ainult paleepööre.

Võib küllaltki veendunult väita, et Atahuallpa oli mõtisklenud oma tuleviku üle tegelikult juba isa eluajal. Ta pidi mõistma, et Quito riigi näol on tema käsutuses tugev liitlane, kes on valmis raskel hetkel toetama. See veendumus tugines veresugulusel (lisaks puhtpoliitilistele asjaoludele) ja seisis seega rahvuslikul aluspinnal, kui kõnelda nüüdisaegselt. Sel moel võis Atahuallpa võitlus oma tuleviku eest võtta asjaolude õnnelikul kokkusaamisel tõesti Quito riigi vabastusliikumise ilmingu.

Seda asjaolude kokkusattumist soodustas nimelt ei keegi muu kui Huayna Capak ise.

Siinkohal on aga vaja lugejat hoiatada, et edasine sündmuste käik, mille finaali vahetuteks tunnistajateks said hispaanlased —

pealtnägijateks ja osalejateks —, ei ole kroonikute poolt kaugeltki ühtmoodi kirja pandud. Toetuma hakkame levinuimatele versioonidele, eelistades mõningal määral Inca Garcilasot. Kuid kuna ta oli seda lugu kuulnud oma inkadest sugulastelt, siis on see küllalt suurel määral päikesepoegade riiki alustugedeni vapustanud sündmuste inkadepoolne variant.

Niisiis, millega nimelt soodustas Inca Huayna Capak kõigi nende asjaolude kokkulangemist, mis tegid Atahuallpa poolt ette võetud sõjast vabadusvõitluse?

Enne surma tegi Inca Huayna Capak testamendi, milles määras oma segaverelise poja Quito valitsejaks. Ja ehkki on raske mõista, milles seisnes ja mida konkreetselt tähendas see «testament» ja kas ta üldse eksisteeris (kirjalikku dokumenti ei saanud *Sapa Inca* jätta — kirja puudumise tõttu), on selge üks asi: kui testament tõesti olemas oli, viimane tahe, mis dikteeritud surmaeelses hämarolekus (meeltesegaduses), tähendas see päikesepoegade seaduste ja kommete ilmset ja kisendavat rikkumist.

Cuzcos ja Quitos võeti vastu ja tõlgendati Huayna Capaki testamenti erinevalt. Impeeriumi pealinnas tehti nägu, et midagi erilist ei ole juhtunud ja Inca Huascar tunnistas troonile astudes, võttes oma segaverelise venna Quito valitsejaks nimetamise otsekui teadmiseks, Atahuallpa traditsioonipäraseks «teiseks meheks», loomulikult peale enda.

Quitos oodati oma riigi ametliku iseseisvuse tunnustamist, kuid veelgi rohkem reaktsiooni, mis pidi järgnema Tahuantinsuyus kunagi valitsenud hiilgavaima ja vägevaima (loomulikult selle eluajal) *Sapa Inca* nii ebaharilikule otsusele. Oodati ... väärtuslikku aega kaotamata.

Tuleb märkida: ei ole olemas ühtegi tõendit, et Atahuallpa oleks kohe pärast oma augustusliku isa surma otsustanud Tahuantinsuyu trooni üle võtta. Veel ei mõelnud segaverd inka sellisest jultumusest. Tema ees seisis mõnevõrra tagasihoidlikum ülesanne: hoida Quitot enda käes.

Inca Huascari poolel olid seadus, tavad, traditsioonid ja peaaegu kogu puhastverd inkadest valitsejate sugukond.

Segaverd Atahuallpa poolel oli peale testamendi hoopis midagi reaalsemat — tema leeris asusid kõikide kuulsamate väeülemate juhtimisel valikväeosad kogu riigist. Need olid saabunud Quitosse koos Huayna Capakiga ja peale tema surma sinna paigale jäänud.

Võimalik, et Inca Huascar ei kiirustanud nende vägede ärakutsumisega, kuna teadis, et nad olid andunud Huayna Capakile ja oma juhtkonnale, kelle seas Atahuallpa kaugeltki viimasel kohal ei seisnud. Otsustavaks kõneluseks oma segaverelise vennaga nende surnud isa Inca Huascari testamendi üle kogus Inca Huascar oletatavasti kokku päikesepoegade kaardiväe, arvates, et see võib vahetul kohtumisel oma alamaga, kelleks ta Atahuallpat pidas, tugevdada tema argumente.

Inkad kannavad surnud Huayna Capakit.

Nagu kirjutab Inca Garcilaso, tunnistas Atahuallpa ametlikult oma sõltuvust Cuzcost, kuigi see oli segaverelise poolt vaid kavalus. Ta käskis oma riigi elanikke valmistuda Huayna Capaki mälestamiseks ja samaaegselt teha kummardus Huascarile kui uuele *Sapa Inca*'le: «Nii selle kui ka teise puhuks tuli võtta kaasa kõik relvad, ehted ja peoriided, mis neil olid, sest ta soovis, et pühitsemine oleks ülipidulik. Teisest küljest,» selgitab Inca Garcilaso, «andis ta salaja käsu oma kapteneile, et igaüks neist valiks oma ringkonnast välja sõjaväeteenistuseks sobivaimad inimesed ja käskis neil salaja kaasa võtta relvad, mida ei pidanud vaja minema mälestamisel, vaid lahingus.»

Piduliku mälestamise «peatseremooniameistreiks» nimetas Atahuallpa Tahuantinsuyu kuulsaimad väejuhid Chillcu Chima ja Quis Quis'i. Nende nimede põhjal on raske otsustada, kas nad päikesepoegade sugukonda kuulusid, kuid Quitost olid nad pärit.[1] Nende poolehoid Atahuallpa vastu pidi olema täiesti siiras. Samasiiralt kindlustas segavereline Inca nende armastust enda vastu hinnaliste kingituste ja teiste poolehoiuavaldustega, millise kombe oli õppinud isalt.

Ei tarvitse kahelda, et ka Inca Huascar oli sama otsustavalt ette valmistunud, vähem isa pidulikuks mälestamiseks kui kohtumiseks oma segaverelise vennaga. Ta ei oleks olnud Päikese Poeg, kui ei oleks tahtnud oma venda kahjutuks teha ja püüda teda esiisade juurde saata. Kroonikute Inca Garcilaso, José de Acosta[2] ja teiste hispaania ajaloolaste väited, nagu oleks Inca Huascar täielikult oma Quito sugulast usaldanud ja temaga kohtumist armastuse ja kannatamatusega oodanud, tunduvad ülimalt naiivsed, kui mitte rohkem.

Cuzcos lihtsalt ei usutud Huayna Capaki testamendi ehtsust, niivõrd kuivõrd jutt oli riigi jagamisest. See on ilmne isegi meile, Tahuantinsuyu tavade ja seaduste hoidjaile pidi aga kadunud valitseja igasugune vihje sellisele asjale tunduma hirmsaima ja koletislikuima pühadusteotusena. Seda ei võinud teha ükski päikepoeg, Ainsast rääkimata. See oleks tähendanud loobumist pühimast, tähtsaimast ja ainsast eesmärgist, milleks olid päikesepojad maa peale saabunud. Kas oleks tasunud Päikesel kogu seda ränka kava ellu viima hakata, kui tema jumalikud lapsed oleksid oma tuju järgi hakanud niisuguste raskustega «tsiviliseeritud» inimestele ja just selleks otstarbeks vajaminevaid valdusi välja jagama?!

Kordame veel kord: selline idee ei võinud ühelegi päikesepojale, seda enam neist väljapaistvaimale pähe tulla. Ainult nõnda võidi arutleda Cuzcos, kui seal Huayna Capaki testamendist teada oldi saadud.

Testamendilugu tundub veider veel ka seetõttu, et peale Huayna Capaki surma pidid inkade *capak cuna* koostamise ja redigeerimise spetsialistid ametliku järeltulija (aga mitte ebaseadusliku poja) juuresolekul täieliku ja erapooletu aruande tema, Huayna Capaki kui *Sapa Inca* tegudest «ette lugema». Just Huas-

car pidi otsustama, mida säilitada, mida aga oma isa ja eelkäija tegude pikast loetelust unustusele määrata. Seda pidi teadma ka Huayna Capak.

Ta ei saanud unustada ka äärmiselt ebameeldivat võimalust Tahuantinsuyu peadokumendist välja jääda, nagu oli juba varem päikesepoegade pühade seaduste rikkujatega juhtunud.

Just sellepärast pidi Huayna Capak, kui ta oleks kavatsenud rikkuda päikesepoegade pühimat seadust, tegema seda juba siis, kui oli täies elujõus, et oma piiramatu võimu ja vaieldamatu autoriteediga (esimene oli kindlam) kavatsetu teoks teha ja anda uuele seadusele loomulikult jumaliku ilmutuse kuju, see tähendab kõrgeima soovituse otse Päikeselt endalt. Ainult nii oleks Huayna Capak võinud proovida oma lemmikpoja seisundit muuta, kuid ta ei teinud seda. Miks?

Võib oletada, et ta lihtsalt ei jõudnud vastavaks reformiks tarvilist ettekäänet välja mõelda. See on võimalik, kuid taoline aeglus ei ole nii kõikvõimsale valitsejale omane. Hoopis reaalsemana paistab oletus, et ta lihtsalt ei pidanud oma isa Päikese peakäsule kallalekippumist võimalikuks: see ohustas riigi territoriaalset terviklikkust. Olles loomult tark inimene — korrakem, et nii väidavad kõik kroonikud —, võis ta kergesti ette kujutada, millised tagajärjed selline temapoolne ettevõtmine Tahuantinsuyule kaasa toob.

Ja ikkagi ei tohi välistada, et surev isa oli midagi Atahuallpa suhtes ütelnud või isegi käskinud. Sel juhul, nagu ei ole raske mõista, sõltus kõik surija diktsioonist, samuti sellest, kes pealt kuulas või mida kuuldi. Ühes ei tarvitse kahelda: Inca Huascar oli saanud kõige usaldusväärsema informatsiooni oma isa viimastest sõnadest.

Inca Huascar ja Atahuallpa ei olnud mitte lihtsalt äraootaval seisukohal, vaid valmistusid aktiivselt eelseisvaks kohtumiseks, mis pidi andma vastused kõikidele Huayna Capaki surmaga seotud küsimustele. Saanud kutse oma isa peiedele, mõistis Atahuallpa, millega võib lõppeda tema visiit Cuzcosse. Kutse võttis ta vastu (vastu võtmata jätta oli võimatu), kuid koos leinajatega saatis Tahuantinsuyu pealinna oma väed. Ise Atahuallpa Cuzcosse ei läinud, ta eelistas ära oodata.

Võimalik, et Inca Huascar ei olnudki veel Atahuallpa suhtes lõplikku otsust vastu võtnud, kavatsedes kõigekõrgema kohtuotsuse tema saatuse kohta isiklikul kohtumisel teatavaks teha. Enda isiku suhtes ei olnud tal vaja midagi karta, sest kohtumine pidi toimuma Cuzcos. Ta hoopis rõõmustas, et oskas oma kuulsa ja seetõttu ohtliku venna nii osavalt lõksu meelitada...

Püüdsime teadaolevate faktide alusel taastada jõudude vahekorra Tahuantinsuyus pärast Inca Huayna Capaki surma. Nüüd katsume seda olukorda hinnata tänapäeva positsioonilt. Inca Huayna Capak suri loomulikku surma küllalt eakana (paljud kroonikud oletavad, et ta suri eurooplaste poolt Uude Maailma kaasa toodud rõugetesse). Kohe pärast tema surma asus Tahuantinsuyu troonile seaduslik aujärjepärija — Inca Huayna Capaki teise ametliku naise vanim poeg (esimene naine oli sigimatu ja Huayna Capak pidi igaks juhuks võtma korraga veel kaks naist). Surnukeha oli toimetatud Cuzcosse ja seal balsameeritud. Inca Garcilaso oli näinud Cuzcos mõne *Sapa Inca*, sealhulgas ka Huayna Capaki muumiat. «Mulle meenub,» jutustab ta, «et puudutasin Huayna Capaki sõrme, ja tundsin, nagu oleks see puukuju, sest see oli jäik ja kõva.»

Kaasaegse tunnistus on väga tähtis detail, mis kõneleb sellest, et päikesepojad sängitasid Huayna Capaki *Sapa Inca*'na. See aga tähendab, et riigi peaseadusega vastuolus olevat testamenti ei võetud kas tõsiselt või ei olnud seda olemaski.

Sellised on meile tänapäeval teada olevad faktid.

Kuid reaalsuseks oli ka Atahuallpa vägede liikumine pealinna suunas. Eriti teravalt tunnetati seda siis, kui «peieliste» tuhandetemehelised väeüksused Chillcu Chima ja Quis Quis'i juhtimisel looduse enda poolt ketšua-indiaanlaste kaitseks loodud viimasele ja tugevaimale kindlustusele, veerohkele ja kiirevoolulisele Apurimaci jõele lähenesid. Atahuallpa väeülemad ei uskunud oma silmi: kuulus rippsild, mis ainuüksi oma väljanägemisega sisendas aukartust ja hirmu, oli vigastamata. Lõksu peljates saatsid väejuhid välja luurajad, kuid uskumatu leidis kinnitust: tee Cuzcosse oli vaba.

Inkade sellist käitumist võib seletada ainult Inca Huascari absoluutse veendumusega oma jõudude tunduvas üleolekus. See kinnitab, et Huascar ei olnud ikka veel oma segaverelise venna suhtes lõpptotsust langetanud.

Atahuallpa ei olnud «peieliste» seas. Sellest on kerge näha, et ta ei olnud lõplikult oma tegevuskava kindlaks määranud. Ei ole teada, kes võttis vastu otsuse ületada Apurimac, see Peruu Rubicon [3], kuid Quito väed, leinajate atribuudid maha heitnud, hakkasid marssima ketšuate maa sügavusse.

Alles nüüd võib kindlalt väita, et Atahuallpa eesmärgiks oli Tahuantinsuyu trooni haaramine, tema juhitud liikumine omandas aga uue värvingu, võttes ... päikesepoegade loodud ühiskonna raames täiesti normaalse ja seaduspärase kuju.

Millega seda väidet põhjendada? Aga selle ilmse faktiga, et Atahuallpa vägede minek üle Apurimaci jõe tähendas Tahuantinsuyu ajaloos järjekordset katset hõivata «valitsejakroon» — püha linnu *coricenke* sulgedega laubaside. Öeldut kinnitab kogu edasine sündmuste käik.

Ja ikkagi ei saa märkimata jätta seda ebatavalist, mille tõi päikesepoegade riigi ajalukku Atahuallpa alustatud «liikumine»: selle algusel oli vaieldamatult ere rahvuslik värving. Just sellepärast liikusid Tahuantinsuyu ajaloo esimese mässaja Atahuallpa väed Apurimaci jõe sillale. Kuid silla ületasid juba Quitost pärit mässaja bastard-Inka sõjajõud.

IX PEATÜKK
LÕPU ALGUS

Nagu juba rääkisime, oli inkadel Huayna Capaki valitsusaja lõpul alust arvata, et maailmas ei ole olemas jõudusid, mis suudaksid neile vastu seista. Ent just sel nende ajalooperioodil Cuzco ekspansioon praktiliselt lakkas, sest selgus, et päikesepoegadel ei ole enam kedagi alistada.

Läänes oli inkade vallutuste piiriks Vaikne ookean. Tõsi, juba Topa Inca Yupanki ajal oli organiseeritud ekspeditsioon Vaiksele ookeanile, kuid selle tulemused ei ole Cuzco ajaloos jälgitavad. Igal juhul on raske ekspeditsiooni tähtsaks pidada, kui 20 000 sõjameest toovad peatrofeena kaasa hobuse lõualuu ja naha, samuti messingist tugitooli, mida muide ükski hispaanlane ei ole näha saanud.

Põhjapoolsed metsikud suguharud ei allunud kuidagi päikesepoegade misjonitegevusele, nende käsutamine osutus inkadele üle jõu käivaks.

Idas pidurdas inkade pealetungi katkematu ja raskesti ületatav gigantne Andide müür. Pealegi ei olnud ida pool tsivilisatsioone, kes oleksid olnud väärt inkade alamateks saama. Tõsi küll, Lõuna-Ameerika kirdeosas olid sellal juba tekkinud tšibtša-muiska-indiaanlaste suured riiklikud moodustised (praegune Kolumbia territoorium), kuid kõige järgi otsustades puudus päikesepoegadel nende kohta informatsioon.

Inkadest lõuna pool elasid araukaanid. Oma kõikevõitva vabaduselembusega kutsub see rahvas välja siira vaimustuse. Mitte ainult inkad, vaid ka hispaanlased ei ole nende vastupanu murda suutnud.

Mis puutub riiki endasse, siis seal valitses vaikus ja kord, mis hispaanlasi hämmastas. «Kui suri Guayna Capak,» kirjutab Cieza de León, «oli inkade impeerium nii rahulik, nagu ei oleks sel tohutul maal olnudki inimesi, kes oleksid julgenud pead tõsta, et võimudele vastu hakata.»

Muuseas annab see kroonik inkade misjonipoliitika konkreetse «meetodi» huvitava kirjelduse: «Ja Guayna Capak rääkis palju kordi, et selleks, et nende kuningriigi inimesi kõvasti alluvuses hoida, tuleb siis, kui meil midagi teha ja neile midagi õpetada ei ole, lasta neil mägesid ühest paigast teise tassida, ja ta käskis isegi Quito ehitiste jaoks Cuzcost kive ja plaate tuua, mis asuvad praegugi seal, kuhu need asetati.»

Nähtavasti võisid sellised «meelelahutused» olla võimalikud vaid põllumajandusliku tootmise küllatki suure kasuteguri juures, see tähendab saagi selle kahe kolmandiku juures, mille päikese-

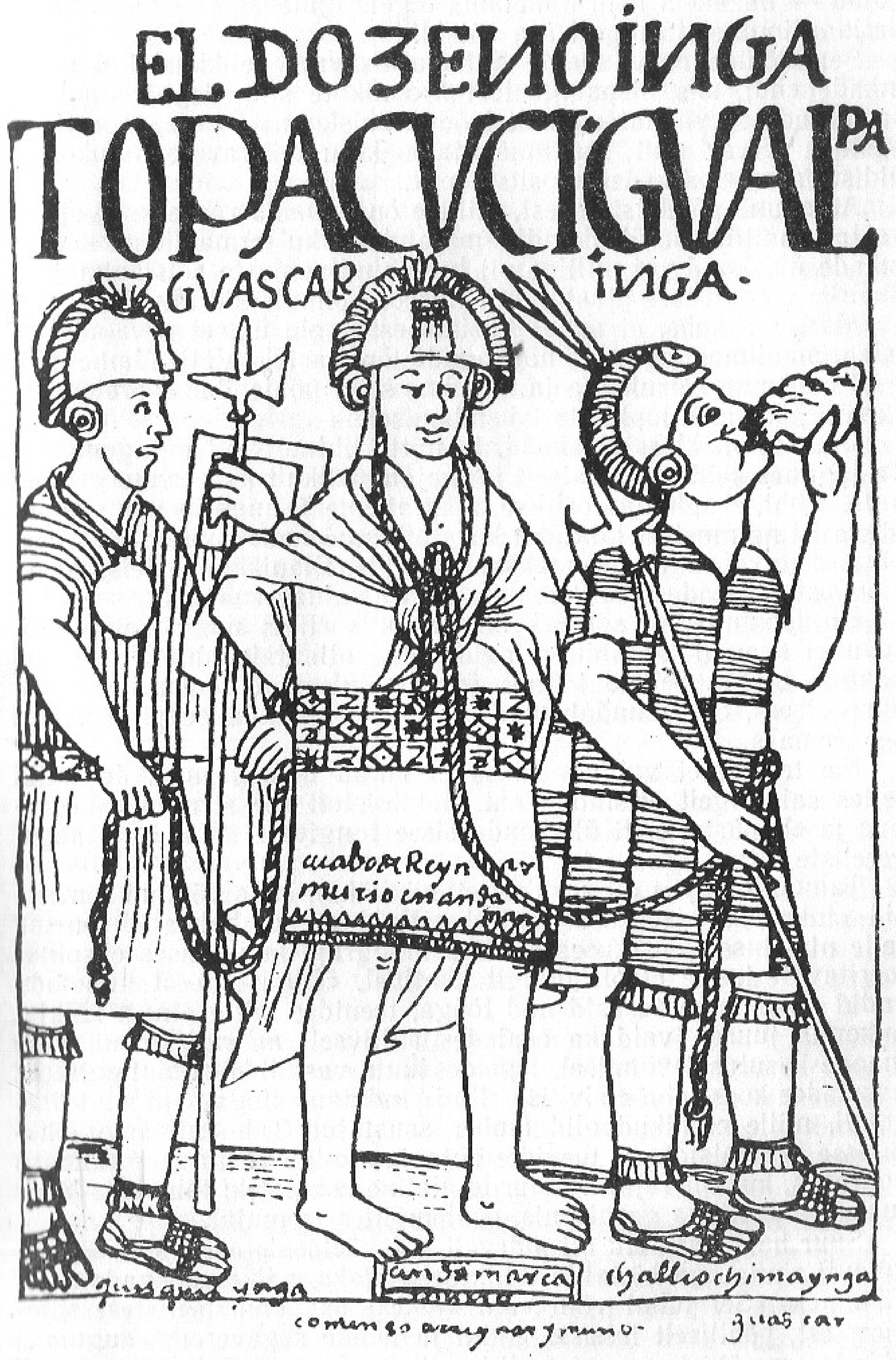

Vangistatud Inca Huascar.

pojad — hakakem asju nimetama õigete nimedega — liht*puric*'ite paljumiljoniliselt hulgalt ära võtsid.

Seni püüdsime vaadelda Tahuantinsuyu tegelikkust kui mitte inkade endi, siis hispaanlastest kroonikute silmadega. Nüüd on saabunud aeg vaadata inkade loodud ühiskonnale tänapäeva teadmistega relvastatult, maailma ajaloo kulu määravate inimkonna üldiste seaduspärasuste positsioonilt.

Alustame põhiküsimusest, millele on niisama raske kui vajalik vastata: millisesse ühiskondlik-majanduslikku formatsiooni kuulus inkade ühiskond või milline oli ketšuaindiaanlaste sotsiaalmajandusliku arengu tase ajastul, mil Cuzcos võimutsesid inkad?

Märgime kohe, et selles küsimuses ei ole ühtset arvamust ei laias maailmas ega ka nõukogude õpetlastel. Väljendame siin vaid omaenda seisukohta ja katsume seda põhjendada, pretendeerimata küsimuse lõplikule lahendamisele.

Inkadel oli klassiühiskond, ja mitte lihtne, vaid antagonistlik. Ta jagunes kahte sotsiaalselt ja majanduslikult isoleeritud gruppi, millest üht, ekspluataatorlikku, määratleme Tahuantinsuyu spetsiifilistest tingimustest lähtudes kui «mittemaksumaksjaid», teist, ekspluateeritavat, aga kui «maksumaksjaid». Elanikkonna teise grupi moodustas inkadest valitsejate alamate valdav enamus.

On loomulik, et sellises hiiglasuures riigis nagu Tahuantinsuyu ei saanud klassideks jagunemine olla täielikult isoleeritud nähtus. Lisaks sellele toimus inkade ühiskonna enda formeerumisprotsess. See muudab maa sotsiaalse kihistumise pildi veelgi segasemaks.

Me teame, et valitsev klass ei olnud homogeenne. Ja kuigi selles sai selgelt eristada kaht alakihti, oli see struktuur keeruline ja ebapüsiv, eriti ülikkonda sisse tungivate *aclla*'de ja segavereliste tõttu.

Tahuantinsuyus oli arvukas elanikerühm, keda võimud nimetasid «inkadeks eesõiguse poolest». Kuid me ei hakka süvenema selle nimetuse ekslikkusesse; selle inimgrupi kuuluvuses ekspluateeritavate hulka ei ole mingit kahtlust. «Õiguse» eest nimetada endid «inkadeks» tasusid nad tööga, teenides mitte ainult kõikjal õukonna juures, vaid ka osaledes aktiivselt *mitmak*'idena uute maade kasutuselevõtmisel, tegeldes uute vasallide taltsutamisega, asustades koos juba «tsiviliseeritud» indiaanlastega neid riigi piirkondi, mille elanikud olid ümber asustatud Tahuantinsuyu ohututesse provintsidesse, teenides sõjaväes kõige vastutusrikkamates kohtades, kus oli vajalik sõdurite alaline kohalolek: tähtsates kindlustes ja pealinna garnisonis, peatemplites ja mujal.

Suur hulk *puric*'eid oli pidevalt sõjaväeteenistuses, suurem osa kutsuti sinna aga küllaltki lühikeseks ajaks, päikesepoegade sõjakäikudeks. Sel juhul võib vaid väikest osa elukutselistest sõjameestest, põhiliselt inkasid endid ja nende segaverelisi sugulasi, pidada oma ühiskonnaseisundilt «mittemaksumaksjaiks».

Siinkohal on saabunud aeg pöörduda tagasi Tahuantinsuyu kogukonna juurde. Oma olemuselt oli Cuzco valitsejateklann samuti sugukond, ainult valitsev. Seal kehtis oma eriline kord, kuid sealgi ei ole raske näha kogukonnale omaseid põhimõtteid ja reegleid, kaasa arvatud «kogukonnademokraatia». Kui *Sapa Incat* mitte arvestada, näib kõigi teiste sugukonnaliikmete seisund piisavalt ühesugune ja selles mõttes võrdne. On loomulik, et kõige vastutusrikkamad ametid usaldas *Sapa Inca* lähisugulastele, kuid see on nii ainult päikesepoegade puhul. Ent sugukonnasiseseid piiranguid ei olnud ja iga päikesepoeg võis arvestada riigi administratiiv-bürokraatiaaparaadis ükskõik millise kohaga, välja arvatud *Sapa Inca* «amet».

Imestama paneb aga muu: Tahuantinsuyu esimese ajaloolise valitseja Pachacuteki võimuloleku ajast peale on meieni jõudnud mõeldamatult väike arv inkade sugukonna «skandaalseid lugusid», mille peale kõigi aegade ja rahvaste ajaloolased nii maiad on olnud. Neid on tõesti vähe: ainult kaks, mistõttu peab tahtmatult arvama, et Pachacutek oli oma suguseltsile kehtestanud karmi ja range sisedistsipliini.

Kõik see, nagu inkade klannisisene «kogukonnademokraatiagi», võib olla kas just seletatav, aga vähemalt mõistetav veel mitte välja surnud, olgugi nõrkade, kuid reaalsete sugukonnasuhete järelkajade taustal, mille kindlaks ja püsivaks säilitajaks oli kogukond — *ayllu*. Impeeriumi valitsejate klannis sobis nendega veel kokku Ainsa ja klanni enda piiramatu despootia, kuid inkade ühiskonnas arenevad uued sotsiaalsed suhted aitasid päikesepoegadel edukalt seda mahajäämust ületada. Praktiliselt vabanesid inkad sellest Huayna Capaki viimastel valitsusaastatel.

Niisiis võib väita, et inkade riigi kogu majandus-, poliitika- ja kultuurielu keskpunktis seisis indiaani kogukond. Võib vaielda, kas see oli territoriaalkogukond või oli jäänud ikkagi veel sugukondlike suhete domineeriva mõju alla (pooldame viimast seisukohta), ent ei tohi eitada seda, et just kogukond oli inkade ühiskonna põhi-, baasühik ja samal ajal — siin väljendame oma vaatepunkti — päikesepoegade riigi töötava rahva ekspluateerimise tähtsaim ja põhivahend.

Inkad tegid kõik, et allutada oma võimule vahetult kogukondi, mitte aga ühendusi, see on Tahuantinsuyuga liidendatud riike ja rahvaid. Veelgi enam, viimaseid lõhkusid inkad süstemaatiliselt (näiteks sellesama *mitmay* abil), sellal kui kogukondi võimude endi poolt pidevalt kindlustati. Me teame, et inkad lõid koguni ise «kohaliku» kogukonna.

Inkad püüdsid riigi kogu valitsemissüsteemi unifitseerida, kuid selleks oli eelkõige vaja unifitseerida riigi baasühik. Maa elanike jaotuse muutmine aritmeetiliseks oli tähtis samm sel keerulisel, kuid nagu tundus päikesepoegadele, küllalt kindlal teel nende riigi *ayllu*'de konföderatsiooniks muutumisel, mida inkade sugukond oleks vahetult keskusest juhtinud. See juhtimissüsteem oli uskumatult keeruline, kuid tegutses praktiliselt tõrgeteta. Maa

administratiiv-bürokraatiaaparaadi häireteta töö eest vastutas iga selle kruvi, ja vastutas oma peaga.

Kroonik Inca Garcilaso jutustas, et kord oli andnud küla *camayok* korralduse väljaspool seadusega kehtestatud järjekorda sugulasest *curaca* põld üles harida. *Puric*'id täitsid tema käsu. Kuid inkad said sellest teada ja korraldasid kohtumõistmise. *Camayok* tunnistati süüdi ja poodi üles *curaca*'le kuuluval maatükil, et ka viimane tunnetaks toimunu ebaõigluse raskust ja oma osa selles.

Camayok'id *ja curaca*'d kütkestasid päikesepoegade alamad täiesti nähtavaisse ja reaalselt tajutavaisse ahelaisse, mille abil iga Tahuantinsuyu elanik osutus igavesti talle täpselt määratud kohale neeedituks. Kuidas pidigi sellise kõikehõlmava kontrolli ja täieliku vastutuse tingimustes, kus ülemus vastutas alluva eest, alluv aga oli kohustatud omakorda ülemust jälgima ja selle kohta ettekandeid tegema, kohta leiduma hulkurlusele, vargusele, hooletusele ja muudele pahedele?

Kuid päikesepojad ei võidelnud kuritegevusega ainult range kontrolli ja karmide karistuste abil. Võimud reguleerisid alamate kõigega varustamist, nii toidu, riietuse kui peavarjuga. Just seetõttu ei olnud *puric*'il mingit mõjuvat põhjust oma alalisest elukohast ärakäimiseks. Igas asulas olid peale valitavate ja sünnipäraste ülemuste mõned *kipucamayok*'id, kes pidid piinlikult täpset arvestust kõige üle, mida saab arvudesse kätkeda. Lisaks tegutses terve inspektorite süsteem, kes võisid ette hoiatamata ilmuda igal ajal igasse kohta. Raske on veelgi ilmsemat tõendust päikesepoegade alamate õigusetuse kohta ette kujutada.

Millised on järeldused, mida võime teha kogu *ayllu*'st — kogukonnast ja päikesepoegade riigist teada oleva kohta?

Väga vajalik on pöörduda Friedrich Engelsi väljapaistva teose «Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine» poole. Selgub, et paljusid tunnusjooni, mida Engels nimetab varajase antagonistliku klassiühiskonna puhul tüüpilisteks, leiame raskusteta ka Cuzco inkade loodud ühiskonnast. Nii tähendab lõplikult võitnud monogaamse perekonna olemasolu — aga just selline perekond lõi *puric*'i majapidamise — tsivilisatsiooniajastu saabumist, millele vastab monogaamia. Kuid siiani on see ainult orjandusliku klassiühiskonna ilmumise tundemärgiks, sugukondliku korra lõhuvad aga kaks suurt ühiskondlikku tööjaotust: karjakasvatajate hõimude eraldumine (Ameerika puhul nimetab Engels selle nähtuse ekvivalendina haritavate maade niisutamist ja adoobtellise * kasutuselevõtmist) ning käsitöö eraldumist maaharimisest.

Need mõlemad sugukondliku korra lõhkujad toimisid täiel määral ka Tahuantinsuyus: nii niisutussüsteemide ehitamine (meenutame kümnete kilomeetrite pikkusi kanaleid), adoobide — põletamata telliste kasutamine (eriti Vaikse ookeani rannikul) kui ka

* Adoob — põletamata (päikese käes kuivatatud) tellis. — *Tõlk.*

käsitööliste kogukondade eraldumine tervete külade kaupa oli päikesepoegade riigis tegelikkuseks saanud.

Engels kirjutab, et «tööjaotus ja selle tagajärg — ühiskonna lõhenemine klassidesse — oli selle [sugukondliku korra — *Tõlk.*] purustanud. Ta asendati r i i g i g a.» [1] Siin on antud ka põhitunnused, mis riiki sugukondlikust korrast eristavad: territoriaalne jaotus, avaliku võimu olemasolu, maksude kogumine — «sugukondlikule ühiskonnale olid need täiesti tundmatud» [2] — ja lõpuks ühiskonnast kõrgemalseisvate organite ilmumine.

Seda järjestust jälgides meenutame, et inkade riik jagunes neljaks territooriumiks — *suyu*'ks, aga ka veelgi väiksemateks administratiivseteks üksusteks. Avalikku võimu esindasid Tahuantinsuyus inkad ja lisaks *curaca*'d ja *camayok*'id. Makse või andamit kogusid inkad kogu maa elanikkonnalt. Mitte ainult valitsejasuguvõsa ise, vaid ka terve kontrolöride, kohtunike ja kohtutäiturite süsteem lasus päikesepoegade riigi ühiskonna kohal.

Sugukondlikud suhted, nagu näitab Engels, purunevad ühiskonnaliikmete jagunemisel privilegeerituteks ja privileegidetuteks. Tahuantinsuyus väljendus see valitseva klassi eraldumises alamatehulkadest («maksumaksjatest») «mittemaksumaksjate» kujul.

Klasside ilmumine kui ühiskonna lõhenemise tagajärg teeb riigi hädavajalikuks. Inkad olid selle probleemi lahendanud juba enne oma hiiglariigi loomist, kuid Tahuantinsuyu-pärane valitsemine allutatud riikide ja rahvaste üle ei ole kooskõlas sugukondliku korraga. Sellisele vältimatule järeldusele jõuame Engelsi väljapaistva töö üht põhiseisukohta järgides.

Paistaks, nagu piisaks sellest inkade loodud ühiskonnakorra asetamiseks varaorjanduslike klassiühiskondade hulka. Kõik oleks just nõnda, kui poleks kahte asjaolu, mis ei sobi orjandusliku formatsiooni klassikalisse skeemi.

Esiteks puudus Tahuantinsuyus «kaupade kaup» — raha. Ja teiseks ei olnud seal orje, kelleta on sellest ühiskonnast kui orjanduslikust vaevalt võimalik rääkida.

Esimesel asjaolul on täiesti veenev seletus. Teatavasti said faktiliselt kõikjal esimeseks kaubaks ja esimeseks rahaks koduloomad, kuid päikesepoegade valdustes ei olnud selliseid loomi, keda kodustada (ilmselt seda omapära pidas silmas Engels, pakkudes välja karjakasvatajatele hõimudele iselaadse ekvivalendi, millest oli eespool juttu). Siin puudusid nii hobused, suured ja väikesed sarvloomad kui ka sead. Koduloomade puudumine raskendas või aeglustas esialgse akumulatsiooni protsessi, järelikult ka «tõelise» eraomanduse tekkimist.

Tõsi küll, mõned uurijad püüavad näha inkade iseloomulikku «raha» kokalehtedes, pipras ja teistes Tahuantinsuyus kõrgelt hinnatud põllumajandussaadustes. Sellise küsimuse asetusega on aga raske nõustuda. Võib oletada, et majandus- ja ühiskonnasuhete edasine areng oleks inkad viinud mingi «kaupade kauba» leidmiseks, ent hispaanlaste saabumise hetkeks ei olnud seda toimunud.

Rahva põhienamuse peaaegu täielik huvipuudus väärismetallide vastu, mis nii hämmastas hispaanlasi, on veenvalt tunnistanud, et ka kuld ja hõbe ei olnud Tahuantinsuyus üleüldiseks vahetusväärtuseks muutunud.

Sellisel juhul võib väita, et objektiivsed tingimused, sealhulgas looduslikku laadi (potentsiaalsete koduloomade puudumine), pidurdasid seda ajalooliselt vältimatut protsessi.

Mis puutub teise meie poolt nimetatud asjaollu, siis olid Tahuantinsuyus orjad olemas, neid nimetati, nagu juba räägitud, *yanacuna*'deks. Ent *yanacuna*'de arv oli sedavõrd väike, et nende mõjust päikesepoegade riigi tootmissuhetele ei ole mingisugust alust kõnelda. Otsustage ise: mida võivad kolm või viis tuhat *yanacuna*'t muuta riigis, kus elab mitu miljonit inimest?

Samal ajal on just *yanacuna*'de olemasolu ümberlükkamatu tõend, et orjade institutsioon oli inkadele tuntud, ja seega ei saa orjandust kui nähtust inkade ühiskonna- ja majandussuhetes välistada — nagu oleks see mingi vaimult ja loomult võõras element.

Orjanduslikku ühiskonda ilma orjadeta ei ole — niisugune oleks loogiliselt laitmatu järeldus. Kuid ärgem kiirustagem, sest Tahuantinsuyu näite juures seab selletaolise vastuvaidlematu järelduse kahtluse alla sotsiaalmajanduslik tegelikkus ise.

Jah, Tahuantinsuyus puudus orjandus selle ühiskondliku nähtuse klassikalises mõttes. Täpsustagem: ei olnud i n d i v i d u a a l s e t orjust, mis oleks olnud Tahuantinsuyu tootmissuhete aluseks. Selle asemel oli «k o l l e k t i i v s e s o r j u s e s» terve kogukond, seesama kogukond, mis moodustas kogu inkade hiiglariigi majandus- ja poliitikaelu aluse.

Nagu meile paistab, ei asendanud inkadel kogukond sugugi individuaalset orjust. Sootuks vastupidi: Tahuantinsuyus võib jälgida *puric*'i-kogukondlase võõrandumist kogukonnast — «kollektiivsest orjast» ja tema muutumist individuaalseks, klassikaliseks orjaks, millise nähtuse esimesteks «pääsukesteks» olid *yanacuna*'d.

Veelgi enam, kui vaadelda varajase klassiühiskonna arenemise inka mudelit, siis saab ilmseks, et kollektiivne orjus ei asendanud, vaid eelnes tollesama kogukondlase individuaalsele orjusele. Kust-kohast peale kogukonna võiski ori varajasse klassiühiskonda ilmuda? Just kogukondlane, kes on sel või teisel moel kogukonnast välja rebitud, muutub orjaks.

Kuid see ajalooliselt vältimatu protsess ei olnud Tahuantinsuyu tingimustes veel muutunud kõikehõlmavaks. Tema arengut takistas, niivõrd kuivõrd me võime otsustada, subjektiivne faktor, nimelt valitsejateklanni kogukonnapoliitika. Nagu teada, ei purustanud inkad ju isegi nende poolt alistatud vaenulikku kogukonda, mis teistes tingimustes oleks sõjavangidest orjade peamiseks allikaks muutunud.

Kuidas ja mis oli selle põhjuseks, võime vaid oletada, (loomulikult inimühiskonna arenemise üldistele seaduspärasustele tugi-

nedes), kuid võõra kogukonna säilitamise ja teatud määral selle tugevdamise fakt ei kutsu esile kahtlusi. Võib väita, et edaspidi oleks selline kogukonnapoliitika viinud krahhini, kuid tollel konkreetsel ajalooperioodil oli just see inkade majandus- ja poliitikaelu tuumaks.

Just sellepärast kogukond-*ayllu* võis, veel enam, pidi saama Tahuantinsuyu elanikkonna põhimassi ekspluateerimise peavahendiks. Nii see ka juhtus. Hämmastab just kogukonna, mitte aga kogukondlase absoluutne õigusetus. See oli just nii suur, kui piiramatu oli Cuzco inkade klanni võim.

Ayllu traditsiooniliste sidemete lõhkumine ja selle otsene allutamine valitsejatesuguvõsale tegi ta ülemvõimu ees abituks, kaitsetuks. Sellise poliitika üheks efektiivsemaks ja võimsamaks vahendiks muutus erinevate kogukondade, vahel aga ka tervete rahvaste vägivaldne ümberasustamine.

Inkad teostasid aktiivset kogukonnapoliitikat. Nende püüe eraldada, isoleerida ja allutada *ayllu* vahetult endile harjutas loomulikult kogukonda sellega, et teda kaitsti võimaliku lagunemise eest. Tekib mulje, et päikesepojad andsid kogukonnale tunda erilist usaldust. Nad olid ise suhteliselt hiljaaegu oma ühiskonna arengu lapseeast välja jõudnud ja saanud alles Cuzco orgu saabumisega võimaluse varajase klassiühiskonna loomisele asuda.

Ent nende naabrid, kes olid hiljuti päikesepoegade alamaiks saanud, näiteks Chimú riik, olid selle etapi läbinud juba ammu ning talletanud antagonistlike klassisuhete tähelepanuväärse kogemuse. Inkad pidid seda märkama ja selle vastu huvi tundma hakkama. Me teame aga, et päikesepojad ei olnud purustajad; nad võtsid kiiresti omaks selle, mis võis nende võimu tugevdada. Just sellepärast (hoiatan, et see on kõigest visandlik skeem, mis nõuab hulgaliselt täpsustusi ja detailset läbitöötamist) otsekui puutusid Tahuantinsuyus kokku, sulasid ühte vana, palju varasemast ajalooperioodist säilinud kogukondlik korraldus ja selle regiooni teiste riikide poolt äraproovitud ja sissetöötatud uued (igatahes inkade jaoks) varajase klassiühiskonna antagonistlikud suhted.

Inkade ühiskonna indiaani kogukonda kollektiivseks orjaks nimetada annab meile õiguse selle täielik, absoluutne õigusetus, mida on lihtsalt võimatu mitte märgata. Teame samuti, kuidas lahendasid inkad haritava maa valdamise küsimuse: päikesepojad seadsid sisse ja määrasid kindlaks jaosmaad — *marca*'d, mida kogukond või asula «valdas». Riikide- ja provintsidevahelised piirid pärast nende alade vallutamist inkade poolt kehtestasid samuti Cuzco valitsejad.

See fakt, et inkade määratud piiride rikkumist karistati kõige karmimal kombel, tunnistaks otsekui selle poolt, et kogukonnale või riigile eraldatud maa muutus nende omanduseks. Kuid me juba rääkisime, et nii see ei olnud. Lisame, et *mitmay* institutsioon kindlustas veelgi suuremal määral, omanduse veelgi asiaat-

likumas vormis «ühendavale algele» (Marxi järgi) omandiõiguse maale. Veelgi enam, *mitmay* sisuliselt absolutiseeris selle Cuzco õiguse, mille tulemusena oli *ayllu* kaotanud võimaluse olla isegi maa «pärilik valdaja», kuigi «... idamaise despootia ja seal ilmneva omanduse juriidilise puudumise tingimustes,» kirjutas Karl Marx, «eksisteerib see faktiliselt hõimu- või kogukonnaomanduse näol...» [3]

Just seepärast näeme inkade loodud ühiskonnas vastuolulist nähtust: inkade suguvõsa kui Tahuantinsuyu «ühendav alge» jättis *mitmay* abil kogukonna ilma isegi maaomanduse illusioonist, kuna Cuzco võis igal ajal oma äranägemisel *ayllu* inkadele sobivasse riigi piirkonda ümber asustada. Kogukonnale eraldatud maa kasutamisel on veel üks iseärasus, millele peame tähelepanu pöörama. Me vaatleme kogukondlaste maatükkide iga-aastast ümberjagamist. Formaalselt oli see seotud vajadusega muuta perekonna *topu* suurust, kuna *puric*'i majapidamise isikkoosseis oli muutuv. Kuid meile tundub, et *topu* ümberjagamisel oli veel teine ja sama tähtis eesmärk. Katsume seletada selle mõtet.

Paikne eluviis ja maaviljelus on teineteist tingivad nähtused. Võimalus põlvest põlve üht ja sama põllulappi harida sünnitab paratamatult selle suhtes omanikutunde. *Topu* iga-aastane ümberjagamine oligi suunatud selliste «eraomanduslike» meeleolude vastu. See lõi kogukondlasele mulje, et ta on kogukonnast täiesti sõltuv; samuti ülemvõimust, kes oli *puric*'i olemasolu ainsa allika — maa — tõeline omanik. Sel moel ei olnud Tahuantinsuyus olemas isegi seda juriidiliselt formuleerimata, kuid traditsiooniliselt säilinud kogukondlikku omandust maa üle, mis oli olemas, nagu näitab Karl Marx, idamaise despootia tingimustes.

Jätnud kogukonna ilma maaomandusõigusest, rakendasid Tahuantinsuyu valitsejad igasuguseid, ka kalliksminevaid abinõusid, et kogukonnal oleks vajalikul määral põllukultuuride viljelemiseks sobivat maad. Meenutame, et peaaegu kõikjal Tahuantinsuyus ehitati terrasspõlde, rajati niisutuskanaleid, kasutati laialdaselt linnusõnnikuga väetamist, milleks oli korraldatud Vaikse ookeani suuremate linnusaarte kaitse, guaano ise seisis aga võimude rangeima kontrolli all. Eksisteerisid erilised seemnefondid, ja ikalduse või muude loodusõnnetuste puhul tehti kõik võimalik, et ükski *puric* ega tema perekond ei sureks nälga.

Päikesepoegade riigis ei olnud kellelgi õigust nälga surra. Ent kui võõraste riikide ja maade vallutamisel tuhanded *puric*'id langesid või «väsinud» ehk «verd nuttev kivi» tuhanded *puric*'id veriseks massiks muutis, ei tekitanud nende surm «personaalset vastutust», sest see oli toimunud Päikesejumala ja tema poegade inkade kuulsuseks.

Ja päikesepoegade hiiglaslik töö- ja sõjamasin ei peatunud hetkekski, ei pidurdanud edasiliikumist, et Tahuantinsuyus valitseksid rahu ja vaikus, et maa lihtsate inimeste üle lasuks Päikese õnnistus.

Kuid mis oli ja mida tähendas see «edasi», kuhu liikus inkade ühiskond?

Et selles küsimuses korda luua, tuleb meil segaverelise Inka Atahuallpa loo juurde tagasi pöörduda, mis jäi pooleli sel hetkel, kui Quito «leinajad» olid ületanud Apurimaci jõe mässavate voogude kohal kõrguva silla.

Edasi arenesid sündmused umbkaudu nõnda.

Atahuallpa standartide all marssisid Cuzco peale lisaks Tahuantinsuyu väljapaistvatele väejuhtidele ka Huayna Capaki lahinguis karastunud sõjamehed. Kuid ketšua-indiaanlaste põhimass, kes oli etniliselt inkadele igal juhul kõige lähemal ja seetõttu eriti hellalt koheldud ning seisis lähedal *Sapa Inca* õukonnale, oskas kasutada luuakesi, kandetoole ja teisi vahendeid, milleta ei saa läbi õukonna teenindamisel, paremini kui odasid, linge, sõjanuie ja teisi relvi.

Nad olid nii uhked oma lähedusele *Sapa Inca* pühale isikule, et pühendasid kogu jõu oma meisterlikkuse täiustamiseks päikesepoegade teenimisel. Peale selle läksid neist pidevalt terved kogukonnad *mitmay* alla. Ei ole raske oletada, et ümber ei asustatud parimaid luuamehi või puuraiujaid, vaid hoopis teistsuguseid «spetsialiste», kelleta võidi Inka majapidamises täiesti valutult hakkama saada. Nüüd tuli aga just neil kojameestel ja puuraiujail relvad kätte võtta.

Muinasjutuline luksus hellitab alati keha ja vaimu. Endale kõige maise lubamine ei kosuta hingejõudu, aga moraali, selle inimesele egoismist ja hetkehuvidest kõrgemal seisvaid põhimõtteid sisendava vastupidava alge puudumist ei saa asendada miski, ka kõige rafineeritumalt treenitud keha mitte. Võib õppida mitte kartma näo ees välkuva sõjanuia vihinat, kuid lahing ei ole *Huaracu* püha. Need, kes seda ilmset erinevust mõistsid ja enda peal katsetanud olid, ei olnud mitte Huascari kaitsjate seas, vaid Atahuallpa vägedes. Nemad otsustasidki lahingu tulemuse segaverelise inka kasuks.

Pärast seda, kui väed olid lüüa saanud, püüdis Huascar end päästa põgenemisega, kuid ta osutus kehvaks jooksjaks. «Ta pistis peaaegu tuhande tema ümber kogunenud sõjamehega põgenema, kuid kõik need surid tema silme all — ühed tappis vaenlane, teised tapsid end ise, nähes oma kuningat vangina,» — see on Inca Garcilaso liigutav kirjeldus Inca Huascari vangistamisest Atahuallpa sõjameeste poolt.

Nõnda pandi toime suur pühaduseteotus, millel puudus päikesepoegade ajaloos pretsedent.

Pärast Cuzco vägede lüüasaamist ja Huascari vangistamist algas Atahuallpa käsul kõikjal üldine päikesepoegade ja -tütarde hävitamine. Loomulikult võib sellist teguviisi soovi korral seletada inkadele kui okupantidele ja rõhujatele kättemaksmisena, ent kroonikud ja ka sündmused ise annavad sellele meeletule julmusele ja vägivallale teistsuguse hinnangu.

Nagu kroonikaist aru võib saada, ei püüdnudki Atahuallpa teisi riike ja rahvaid inkadevastasesse võitlusse kaasa tõmmata, ka mitte vägivaldselt Tahuantinsuyuga liidendatud Quitot. Vastupidi, ta karistas karmilt isegi neid, kes proovisid tema poolehoidu võita.

See, et ta ei soovinud saada Cuzco-vastaseks võitluseks liitlasi teiste rahvaste seast, kõneleb ilmekalt selle poolt, et segaverd Inka püüdis säilitada kogu riigi terviklikkust, mille eesotsas ta nüüd ise seisis. Just seetõttu meenutavad ja kujutavadki tema poolt ettevõetud karistusekspeditsioonid, mille põhjustasid mingid vanad arved ja süüteod, endast keskvõimu aktsioone sõnakuulmatute alamate mahasurumiseks. Ja see toimub ajal, mil Tahuantinsuyu seaduslik valitseja oli veel elus ja keegi ei olnud allutatud riikide Cuzcost sõltuvust ära muutnud.

Ei tohi jätta arvesse võtmata ka seda, et hispaanlased hukkasid Atahuallpa formaalselt kui võimuanastaja, kui seadusevastaselt trooni hõivanud isiku, kes oli surmanud Tahuantinsuyu valitseja Inca Huascari. Igatahes just sellise «seletuse» andsid nad arveteõiendusele Atahuallpaga ja just nõnda see inkade poolt ka vastu võeti (tõsi küll, ainult algul).

Nii see ka toimus (ainult Atahuallpa hukkamisel oli teistsugune põhjus: hispaanlased hukkasid segaverelise Inka sellepärast, et riik peata jätta ja riigi juhtimise peamine hoob — valitsejatroon — oma kätte haarata), sest kui algul, nagu juba korduvalt oleme rääkinud, tahtis Atahuallpa vabastada Quito riigi inkade võimu alt, siis pärast Huascari vägede lüüasaamist sai tema sihiks Tahuantinsuyu troon, mille kokkuvarisemise vastu võttis ta tarvitusele kõige energilisemad ja julmemad abinõud.

Ainult sellega võib seletada inkade klanni liikmete, sealhulgas ka niisuguste nagu Atahuallpa, s. t. segavereliste, süstemaatilist hävitamist: vaid kõikide päikesepoegade füüsiline hävitamine avas talle, segaverelisele, seadusliku tee Tahuantinsuyu troonile.

Asunud selle ülesande täitmisele, näitas Atahuallpa ise ühemõtteliselt, et esiteks ei püstita ta enam mingeid kohalikke eesmärke, mis oleksid seotud Quito riigi vabastamisega, ja teiseks ei kavatse ta muuta päikesepoegade poolt Tahuantinsuyus kehtestatud riigikorda.

Pedantse asjatundlikkusega, mis oli üle võetud inkadelt, kes olid õpetanud mitte ainult vasalle, vaid ka oma sugukonna liikmeid täpselt nii täitma neilt saadud tööülesandeid, viis Atahuallpa oma trooniletõusmise plaani ellu.

Kui palju inkasid ja segaverelisi tema käsul hävitati, on praegu raske kokku lugeda. Igatahes on jutt kümnetest ja koguni sadadest tuhandetest inimestest, kui peale meestest sõdurite arvestada ka naisi, lapsi, vanakesi ja isegi emaüsas maimukesi.

Atahuallpa asutas oma sugulastele tõelised koonduslaagrid.

Üht sellist laagrit kirjeldab Inca Garcilaso, kes on selle jutustuse pealtnägijate, oma ema-*palla* ja oma inkast venna sõnade järgi üles tähendanud: «Ata-wallpa naisi, õdesid, tädisid, õe- ja vennatütreid, onu- ja täditütreid ning võõrasemasid poodi puude otsa või väga kõrgetesse võllastesse, mis olid sinna püstitatud; ühed riputati üles juukseidpidi, teised lihastest läbi tõmmatud nööre pidi, kolmandad aga võigastel viisidel, millest me viisakuse pärast vaikime, neile anti lapsukesed, keda nad kätel hoidsid; nad hoidsid neid seni, kuni suutsid, aga kui nad neil käest maha kukkusid, löödi nad nuiaga surnuks; ühed riputati üles üht kätt pidi, teised mõlemat kätt pidi, kolmandad vöökohalt, et piin kestaks kauem ja et nad võimalikult aeglasemalt sureksid ... Poisse ja tüdrukuid tapsid nad kord-korralt — nii- ja niipalju igal kuu veerandil, pannes nende kallal toime suuri julmustükke...»

Surmati ka palju «inkasid eesõiguse poolest», tõsi küll, nagu selles osas kroonikutest aru saada võib, hävitati põhiliselt mehi. Viimasel ei ole suurt tähtsust, sest see viitab otseselt sellele, et valitsejate klannist pärit inkade, nii meeste kui ka naiste tapmist ei saa Atahuallpa puhul vaadelda ainult kui isiklikku kättemaksu.

Seda tunnistab Atahuallpa arveteõiendamine kanjaari-indiaanlastega, kes olid Quito riigi naabrid, ja segaverelisel Inkal olid nähtavasti nendega «isiklikud arved». Nende saadikud võtsid Atahuallpa sõjamehi vastu oma traditsioonilise «soola-leivaga» — roheliste võsude ja palmilehtedega. Vastuseks rahuettepanekule käskis Atahuallpa hävitada kõik kanjaaride mehed, välja arvatud poisikesed ja vanurid. Nende tähtsaim asula Tumibamba purustati ja põletati täiesti maha. Kuningliku laekahoidja Agustin de Zarate tunnistusel tapeti 60 tuhat kanjaarit, kroonik Cieza de León, kelle teosed torkavad silma piinliku täpsusega ja on tänapäeval suurepäraseks etnograafiaallikaks (lausa selle aja etnograafiaõpikuiks), näitas, et Canãri provintsis ületas naiste arv meeste oma viisteist korda!

Ja siin, nagu näeme, hävitati ainult mehi, mis samuti eristab seda arveteõiendust kõigi päikesepoegade ja -tütarde täieliku väljajuurimise poliitikast.

Kuid kanjaaride näite juures on veel üks väga tähtis asjaolu. Manco Capaki [4] juhitud indiaanlaste ülestõusu ajal osutusid kanjaari-indiaanlased hispaanlaste kõige ustavamateks liitlasteks. Lugeja peaks mäletama ka juhtumit kanjaari pealikuga «Püha Sakramendi» pidustuste ajal Cuzcos. See annab alust väita, et kanjaarid ei sallinud inkasid ja võisid saada Atahuallpa liitlasteks selle võitluses Cuzco türannia vastu. Sellest andsid nad isegi tunnistust palmivõsude ja -lehtede annetamisega. Kuid Atahuallpa ei soovinud kanjaarisid oma liitlastena näha.

Kõik see, kordame veel kord, kinnitab mõtet, et Quito segavereline oli vastu võtnud otsuse hõivata Tahuantinsuyu troon, kõrvaldades kõik temast seaduslikumad *coricenke*-sulgedega laubasideme pärijad.

Muidugi mõista tekitavad faktid Atahuallpa julmusest täna-

päeva lugejas õudustunde, kuid just siinkohal ei saa me jätta ütlemata, et need paistavad piisakestena meres, kui võrrelda neid Hispaania konkista traagiliste tulemustega Ameerika põliselanike suhtes, mille käigus hukkusid miljonid ja miljonid indiaanlased. Niisiis, milline oli inkade ühiskond ja mis sellest sai? Millisesse sotsiaalmajanduslikku formatsiooni ta kuulub ja millised olid tema edasised arengutendentsid?

Meile teadaolevate päikesepoegade riigi majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arengu põhi- ja iseloomulikumate joonte taustal on Atahuallpa mäss võimuvõitluse tüüpiline nähtus, veel üks veenev tõend, et Cuzco inkade loodud ühiskonda tuleb pidada antagonistlikuks klassiühiskonnaks. Isegi kui me võtame selle Tahuantinsuyu reaalse ajaloo suhteliselt lühikese perioodi (algusega 1438. aastast), oli seal võitlus võimu, see on *Sapa Inca* trooni pärast tavaline nähtus. Juba Inca Pachacutek-Uiracocha, esimese ajaloolise Inka võimuletulek on seotud tema eelkäija vägivaldse kõrvaldamisega. Veelgi enam: Pachacutek saab *Sapa Inca*'ks oma isa eluajal, ja järelikult on see fakt ise päikesepoegade «rikkumatute traditsioonide» kisendav rikkumine.

Pachacutek viis läbi rohkesti reforme ja ümberkorraldusi; see on loomulik, sest alles tema ajal lakkab Cuzco olemast linnriik, saades ketšuate ühisriigi pealinnaks. Tahuantinsuyu hoogne kasv, üha uute ja uute ketšua-indiaanlastega etniliselt enam mitte suguluses olevate indiaani riikide ja rahvaste alistamine nõudis kõige rangemat Cuzco valitsejatesuguvõsa sisest distsipliini, sest see oli sisuliselt alles äsja sündinud kui valitseva klassi superelitaarne ladvik. Ent samal ajal kasvab inkade uue positsiooni tulemusena Inka õukonna kõikvõimsus ja luksus, suureneb ka valitsejate sugukonna liikmete arv. Kõik see hakkab alluma Pachacuteki poolt raudse käega kõikidele inkadele kehtestatud rangele korrale. Vastuhaku puudumine, millegi poolt piiramatu võim, muinasjutuline luksus, aga ka potentsiaalsete troonipretendentide hoogsalt kasvav hulk, mida soodustas muu hulgas «Päikese pruutide» institutsioon, viivad klassisiseste suhete loomulikule, normaalsele teravnemisele — sõlmuvad vandenõud, võimuvõitlus omandab tüüpiliselt õukondliku iseloomu.

Parimas eas sureb Pachacuteki poeg, inkade väljapaistvaim väejuht Topa Inca Yupanki, mürgitatud ühe poolt oma arvututest armukestest. Lahkunu vend, sama tuntud sõjamees Huaman Achachi paneb troonile mitte vanima, nagu nõudsid «rikkumatud traditsioonid», vaid Topa Inca Yupanki ühe noorimatest poegadest. Inca Hualpaya (uue *Sapa Inca* onu) püüab regendina oma augustuslikku õepoega surmata, et vabastada troon oma pojale.

Inca Huayna Capaki valitsusaeg möödub suhteliselt rahulikult. Kuid vaevalt jõuab kõikvõimas Ainus Inka ära surra, kui enam mitte puhastverd Päikese Poeg, vaid segavereline Atahuallpa Quitost saab Tahuantinsuyu trooni peremeheks.

See, mille tõi troonivõitlusse sisse segavereline, on seadus-

Inca Tupak Yupanki.

pärane, sest Päikese ebaseaduslike poegade institutsioon oli mitte ainult suureks kasvanud, vaid ka inkade riigi üldises sotsiaalses struktuuris oma positsioone kindlustanud.

Oma seaduspära on ka selles, et segavereline mässaja oli pärit Quitost, ühest suuremast, Tahuantinsuyuga alles hiljaaegu ühendatud riigist. Subjektiivseks ja isegi juhuslikuks võib selles loos pidada ainult seda, et mässajana esines just Atahuallpa — oli ju Huayna Capakil üle kahesaja poja ja tütre. Kuid just Atahuallpa, kes sündis kauneimast maisest tundest, armastusest naise ja viimase poolt kingitud poja vastu, aitas ühte kindlasse isikusse ühendada aja nõudeid, mis peegeldasid päikesepoegade riigis hoogsalt arenenud objektiivseid protsesse.

Meie ei tea ega võigi teada, kas Atahuallpa oleks Tahuantinsuyu trooni oma käes hoida suutnud, ent igatahes — siinkohal väljendame oma veendumust — ei olnud sel ajalooetapil olemas reaalseid jõudusid, mis võinuksid päikesepoegade riigi terviklikkust purustada. Ja kui Cuzco inkad ei olekski leidnud endas jõudu trooni usurpaatorist vabastada, siis ei oleks läinud vaja pikka aega selgumaks, et just Atahuallpa on kõige puhtaverelisem kõikidest puhastverd päikesepoegadest.

Kuid Quitost pärit Atahuallpa mäss näitas eriti oma algstaadiumis niisama veenvalt, et inkade ühiskonna sotsiaalmajanduslikud alused lähenesid juba sellele kriitilisele piirile, millele järgneb vältimatult lõpu algus.

Cuzco inkade loodud ühiskond oli varajane klassiühiskond, mis ei olnud veel lõplikult vabanenud sugukondliku kogukonna — eelnenud formatsiooni elementidest (*ayllud*), kuid selle lagunemise protsess toimus sõna otseses mõttes nende silme all. Kogukonna kindlustamise soov viis selleni, et *ayllu* lülitus uue, sündiva sotsiaalmajandusliku formatsiooni — orjandusliku korra teenistusse.

See oligi päikesepoegade riigi too spetsiifiline iseärasus, mille taga ei ole niisama lihtne inimkonna arenemise üldisi seaduspärasusi märgata. Peale selle oli orjanduslik klassiühiskond tuntud juba enne Tahuantinsuyut, näiteks motšika tsivilisatsioon. See lõi inkadel, tänu võimalusele võõraid kogemusi üle võtta, tingimused uue ühiskonnakorra kiiremaks kujunemiseks. Nii omandasid inkad just motšikatelt (nende järeltulijate — Chimú riigi kaudu) administratiivse süsteemi, rangelt «kvartaliteks» jagatud linnaehitusmudeli, suurepärase maaviljelustehnika. Teisest küljest pidurdas ketšuate ilmne kogukonna külge «seotus» ühiskondlikus ja majanduslikus plaanis sidemete katkestamist minevikuga, mis viis selleni, et *ayllu* muutus Tahuantinsuyu rahva ekspluateerimise põhivahendiks — kollektiivseks orjaks, meenutades milleski Vana-Sparta heloote.

Kuid sellega paralleelselt toimus kogukondlase-*puric*'i või kogukondlase-käsitöölise võõrandumise protsess ikka veel tugevaist sugukondliku mineviku ahelaist ning tema muutumine kogukonnast vabaks orjaks. Seda soodustas aktiivselt mitteinka ülikutele maaomanduse sisseseadmine «preemiamaatükkide» näol.

Sel moel ei kutsu inkade ühiskonna klassiiseloom esile kahtlusi. Kahtlusi ei kutsu esile ka see, et eurooplaste Tahuantinsuyusse saabumise momendil valitses seal orjanduslik kord, mille omapärased jooned ei muuda tema klassiolemust. Sellest tuleneb peamine, tähtsaim järeldus: kogu omapära ja näilise ebatavalisuse juures on päikesepoegade riigi sotsiaalmajanduslik areng allunud inimühiskonna arenemise üldistele seadustele.

KULDHALUD (lõpp)

...Ta teadis, ja see oli kõige tähtsam...

Candia müksas kergelt oma reisijat. Kohmakalt üle laevaparda vaarudes sattus väikest kasvu, alles üsna noor, otse paljale ihule tõmmatud keebis indiaanlane tekile otse Pizarro ette.

Kuni pealik külalist silmitses, tõsteti laevale suuri raskeid esemeid, mis olid kiiruga pakitud eredamustrilistesse kangastesse.

«Ta tolknes mul kogu aeg jalus,» ütles Candia otsekui vabandavalt, peaga indiaanlase suunas osutades. «Ootas, kuni olin kuberneri juures. Teda taheti ära ajada, kuid ma ei lubanud. Naeratas kogu aeg nagu praegugi. Palus laevale kaasa.»

Ja kuigi ebaloomulikku grimassi väikese indiaanlase näol oli raske naeratuseks pidada, ei kahelnud keegi Pedro de Candia sõnade õigsuses.

«Näib, et nad arvasid, et me ei jäänud Molina vastuvõtuga rahule. Siin on kingitused.» Candia osutas käega pakkidele. «Seal on kulda ja igasugu pisiasju. Nad olid väga imestunud, kui käskisin kõik sellesse kangasse mässida. Pomisesid ja pomisesid, korrates aina: «inka», «inka».»

Sõna «inka» juures indiaanlane võpatas. Silmad põrandale suunatud, vuristas ta midagi arusaamatus keeles, lausudes sõna «inka» nähtava austusega.

«Mis su nimi on?» küsis Pizarro.

Indiaanlane, kes oli juba ammu taibanud, kes siin peamees on, pööras oma pilgu paluvalt Candiale, otsekui temalt kaitset otsides.

«Mis su nimi on?» röögatas millegipärast kreeka keeles Candia, sealjuures järsult sõrmega indiaanlase laubale tonksates.

«Pillu, pillu!» hakkas indiaanlane ehmunult kordama, peopesadega vastu pikki juukseid patsutades.

Hispaanlased naeratasid rõõmsalt. Neile ilmselt meeldis, kui

osavalt oskas kreeklane sellele metslasele pealiku küsimuse selgeks teha.

«Pillu, pillu!» kordas Candia indiaanlase järel, olles ilmselt uhke oma «tõlgivõimete» üle. Mõistes, et talt oodatakse selgitust, lausus ta ebakindlalt: «Võib-olla Felipello? Ta on selline pisike, seepärast nimetataksegi teda Felipekeseks?»

Ja jälle meeldis kõigile kreeklase seletus. Koos teistega naeratas ka Felipeke ise, kuigi ta ei suutnud kuidagi aru saada, miks sõnale «pillu», mis tähendas peakatet, lisasid need habetunud hiiglased imeliku heli, mis ei olnud pärit tema emakeelest?

Kui Candia sõrmega Felipello laubale koputas — nüüd hakkasid teda kõik selle nimega nimetama —, siis avastas see peast kinni haarates, et oli kaotanud oma kohustusliku peakatte, milleta ükski indiaanlane ei söandanud inimeste sekka ilmuda. Felipello ehmus hirmsasti. Kindlasti kukkus peaside maha juba seal, kaldal, kui habemik oli ta oma imelikule parvele tõuganud...

Ent hispaanlased naeratasid. Võib-olla rõõmustasid selle üle, et tema, väike indiaanlane, oli rikkunud Ainsa seadust? Kui nõnda, kes siis olid need vägilased? Kas tõesti Uiracochad? Kas mitte päikesepoegade vennad, kes olid oma tiivulistes paleedes taevast alla laskunud?

Candia jutustus ei tundunud enam fantastilisena — tekil lebas kuld. Ja see polnud mitte saak, vaid kingitus. Selliseid kingitusi võisid teha vaid inimesed, kellele kuulusid muinasjutulised varandused.

Kroonik Inca Garcilaso de la Vega kirjeldas palju aastaid hiljem Tahuantinsuyu kuldaedu just Pedro de Candia sõnade põhjal. Seal paiknesid kõikide taimede ja loomade, kellega indiaanlased oma igapäevases elus kokku puutusid, loomulikus suuruses kuld- ja hõbekoopiad. Candia nägi ka lossi ette laotud kuldseid halge, mis oleksid nagu lossi kollete jaoks varutud. Need olid suurepärased kunstiteosed.

Nüüd, kus Pizarrol olid käes tõendid rikkaima indiaani riigi olemasolu kohta, oli tarvis nii kiiresti kui võimalik... Panamasse tagasi pöörduda. Ta mõistis seda, kuid kujutas elavalt ette, millise protestitormi selline otsus sõjakaaslastes esile kutsub. Mõnede toetusega võis ta arvestada, kuid... ümberringi olid ainult ahnusest põlevad silmad. Erineval, ent ühtmoodi ergutaval kujul sätendas tekil kuld. Ühed olid kannatamatud, teised tigedad. Nad ümbritsesid teda, tulid lähemale, nõudsid. Oli selge, mida nad tahtsid. Nende soovi täitmine tähendas kogu ränga tööga saavutatu hukutamist. Kuidas sundida neid Panamasse tagasi pöörduma? Kuidas neid taltsutada? Kuidas teha neile selgeks, et see on nende endi huvides?

«Nõupidamisele!» Pizarrole tundus, et teda ei kuulatud ja ta kordas oma otsust: «Nõupidamine!»

Pizarro püüdis liikuda kaptenikajuti suunas, kuid mehed ei astunud ta teelt kõrvale.

«Ringi, ringi!» kostis summast. «Ringi, ringi!» kõlas veelgi otsustavamalt.

«Olgu siis ringi!» nõustus pealik.

Inimesed astusid kõrvale, lastes tekil moodustunud elava ringi sisse kaptenid, leitnandid, kuningliku laekuri, pealootsi ja preestri.

«Kes oli Gallol, teab, miks ma siia tulin.» Jõugust kostis heakskiidukõminat. «Ainult issand jumal ja katoliiklikud majesteedid võivad mind peatada. Te näete, et jumal on meiega,» vaatas Pizarro tähendusrikka pilguga tekil lebavale kullale, «kuid mida ütlevad katoliiklikud majesteedid?... Kas tohib ilma nende kõrgeima nõusoleku ja käsuta nii suurt üritust ette võtta? Me pöördume tagasi Panamasse, ja ma ütlen: igaühel, kes püüab pardalt lahkuda, lõikan ise kõri läbi! Ma olen rääkinud!»

Saabunud vaikuses oli kuulda, kuidas ookeanilained laisalt vastu parrast rullusid. Ja jõuk hakkas uuesti käratsema, kuid seekord karjus igaüks omamoodi, üldmeeleolu ei tundunud millegipärast eriti agressiivne.

Vana sõjamees tunnetas, et teda ümbritsevatel inimestel puudub üksmeel. Ta kartis ka ise teiste konkistadooride siiajõudmist, kuid oleks olnud arutu konkistat alustada tagalat kindlustamata ja kroonilt nõusolekut saamata. Üks asi on otsida tundmatuid maid ja riike, kuid nüüd, kus kõik on veendunud, et indiaani riik on leitud ja see on kullarikas, oleks olnud vallutusretke alustamine ilma Hispaania toetuseta andestamatu viga.

Muidugi võis ta anda käsu Tumbesi paljaksriisumiseks — just seda nõudsid kisakõrid —, kuid neile, hispaanlastele, oleks see tähendanud enneaegset kaartide avamist, sest kes teab, millega võis see kallaletung lõppeda? On vaja ära minna, et naasta krooni lippude all.

Pizarro astus teistest kõvemini karjuva punahabemelise juurde. «Sina seal, sa võid sinna ujuda, sest ma ei anna sulle isegi tühja vaadikest. Mine! Lennutage see vinguv siga üle parda,» pealiku hääles kõlas varjatud pilge, «äkki on ta tõesti ujuma õppinud?...»

Üksmeelne naer veenis Pizarrot, et ta oli vajutanud õigele nupule: konkistadooridele meenus, kuidas punahabe oleks mõne päeva eest äärepealt uppunud jõekeses, kus vesi ulatus vaevu põlvini.

Meestesumma naerulagina ja ergutushüüete saatel võeti meeleheitlikult vastupunniv punahabe kätele ja tõsteti parda kohale.

«Üks, kaks, kolm!» hüüdis jõuk rõõmsalt. «Kolme» juures lasti käed lahti ja keha plartsatas vette. Naerurõkatus pani laeva vappuma.

«Õngitsege ta välja,» ütles Pizarro, «ja aresti! Las mõtiskleb üksilduses. Nüüd aga nõukogu koosolekule...»

Võib-olla oli see nii, tõenäoliselt aga mõnevõrra teisiti, kuid Pizarrol õnnestus ekspeditsiooni liikmeid veenda Tumbesi mitte ründama. Ta lahkus rahumeelselt Guayaquilli lahest, liikus piki

Atahuallpa hukkamine.

rannikut veelgi enam lõunasse ja umbes praeguse Trujillo linna kohal heiskas purjed, et Panamasse tagasi pöörduda.

Hispaanlased vedasid avastuse ümberlükkamatuid tõendeid: kulda, hõbedat, majakraami ja riiet. Trofeede seas oli indiaanlane Felipello (vaid fantaasiale voli andes võime ette kujutada, kuidas võis toimuda selle ajaloolise isiku «ristimine»).

Ent Panamas ei peatunud Pizarro kaua. Ta suundus kohe Hispaaniasse, võttes kuningliku õukonna jaoks kaasa eksootilised kingitused. Ta kiirustas, sest kartis, et temalt võidaks konkistaõigus ära võtta.

Saatus soosis Pizarrot. Ta sai kuningliku kapitulatsiooni (nõusoleku), millele mõlemad huvitatud pooled Toledos 26. juulil 1529. aastal alla kirjutasid, värbas uusi (tulevasi!) konkistadoore, kelle seas ei olnud vähe ka sugulasi, sealhulgas Pizarro lihaseid vendi, ja naasis Panamasse alles vallutamata, hispaanlaste poolt äsjaavastatud maade eluaegse kubernerina, kindralkaptenina ja ülemalguacil'ina.[1]

Me ei tea, millest Tahuantinsuyu tulevane alistaja pikal Atlandi ookeani ületamise retkel mõtles, kuid teame seda, mida Francisco Pizarro ei suutnud isegi kujutleda, suundudes Panamast järjekordsele, seekord edukale vallutusretkele. Aga ta ei teadnud paljutki . . .

Ta ei teadnud, et läheb vallutama riiki, kus elab üle 10 miljoni elaniku. Kui Cajamarcas, kus vangistati, hiljem aga ka hukati Atahuallpa, teatasid ülejooksikud, et koos segaverelise inkaga on kaasas 50 000 sõdalast, arvasid hispaanlased, et indiaanlased ei oska lihtsalt arvutada. Raske on öelda, mida oleksid ette võtnud konkistadoorid, kui nad oleksid teadnud, et indiaanlased arvutavad suurepäraselt, et 50 000 sõjameest ei ole mitte valitseja sõjaväes kokku, vaid ainult isiklikus kaardiväes, et käimasolevaks sõjaks kogusid inkad mitmesaja tuhande mehelise armee.

Ent hispaanlased ei teadnud seda ja mitteteadmisest sai neil õnnelik õnnestumine. Muide, kas on õige kõrgema ühiskondlikmajandusliku formatsiooni võitu nimetada õnnestumiseks?

Et teadnud Pizarro, et tema poolt kätte saadud muinasjutulised rikkused saavad talle õnnetusetoojaks, surma põhjustajaks, et tema lihased vennad tapavad Diego de Almagro, inkade riigi vallutaja lähima abilise, kompanjoni ja sõbra, et Diego poeg Almagro-noorem tapab Pizarro enda ta enese majas, linnas, mille ta oli asutanud ja teinud Hispaania ühe rikkaima provintsi pealinnaks. Ei pääse kättemaksust ka Almagro-noorem: Pizarro pooldajad hukkavad ta kui mässaja. Timuka või mõrvari käe läbi ja lahingus hukkuvad Pizarro vennad, kõik ta konkistakaaslased ja seltsimehed. Need aga, kes ellu jäävad, surevad hirmsas viletsuses, nagu ka noorim vendadest Pizarrodest, kes veedab Hispaania vanglas 23 aastat ja protsessib edutult kuningliku riigikassaga õiguse eest pärida kas või osakegi oma vanema venna varandu-

sest. Koos temaga hakkab isa päranduse eest võitlema ka Francisco lihane tütar (kellest saab selleks ajaks oma lihase onu Fernando naine). Tundmatuna sureb ka kuulsa konkistadoori poeg Pizarro-noorem...

Peruu kuld! Temaga algasid legendid inkadest. Kuuldused kuldsest riigist tõid hispaanlased Peruusse. «Inkade kuld» on jäänud legendiks ka tänapäeval. Ta ei toonud ei rikkust ega õnne ei neile, kes teda saama läksid, oma tee tuhandete tapetud indiaanlaste kehadega sillutades, ega ka hispaania rahvale.

* * *

Kui miljonite Uue Maailma põliselanike verega niisutatud väärismetallid sattusidki Hispaaniasse, siis vaid kuldse hiilgusena, tõugates töötava rahva veelgi suuremasse viletsusse. Suurem osa sellest voolusest Hispaaniasse ei jõudnud — see suundus Vana Maailma teistesse maadesse, kiirendades otsustavalt kapitali esialgse akumulatsiooni protsessi.

Selles mõttes ei läinud Uue Maailma kuld jäljetult kaotsi: röövitud indiaani templitest ja paleedest, hangitud orjatööga Hispaania kolooniates, tuli see Vanasse Maailma, et soodustada eesrindlikuma ühiskondlik-majandusliku formatsiooni võidu kinnistumist — kapitalismi võitu. Laostades Kastiilia talupoja ja Andaluusia kaluri, Cordoba käsitöölise ja Malaga viinamarjakasvataja, muutus indiaani kuld Inglise kodanluse või Hollandi kaupmehe käes inimese poolt inimese ekspluateerimise uueks hoovaks.

Ameerika avastamine, nagu seda näitas Friedrich Engels, oli oma loomult kapitalistlik ettevõte. Feodaalne Hispaania ei olnud ajalooliselt valmis seda asjaolu ära kasutama. Veel ei saanud ta asuda kapitalistliku arenemistee uutele rööbastele. Ent Euroopas sündinud noor kapitalism ei lasknud tekkinud uusi võimalusi käest libiseda. Vahendeid valimata püüdis ta igal viisil oma võimu kindlustada. Tõsi küll, kapitalismil ei olnud veel nii palju jõudu, et Hispaania koloniaalvaldusi oma «hoole» alla võtta, kuid ta hakkab tervelt kolme aastasaja vältel endasse jõudu akumuleerima, et XIX ja XX sajandi vahetusel kolooniate ülevõtmise eest võitlema hakata. Ja just Hispaania kolooniad saavad selles uues, imperialistlikus võitluses maailma ümberjagamise pärast, imperialismi maailmavalitsemise eest esimesteks ohvriteks.

Ja uuesti, nagu neli sajandit tagasi, tulevad võõramaalased nüüd juba Ladina-Ameerika riikidesse, et alustada uut, nüüdisaegset, väliselt täiesti respekteeritavat konkistat, mille pearelvaks saab kapital... Erinevalt Hispaania konkistadooridest, kes ei teadnud, kuhu suunduvad, hakkavad «neokonkistadoorid» eelnevalt Ladina-Ameerika maade rikkusi teadusliku põhjalikkusega tundma õppima, maade, mis olid XIX sajandi julmades rahvuslikes vabastussõdades endile kätte võidelnud poliitilise sõltumatuse.

Ja taas voolavad Ladina-Ameerikast välja sealseilt rahvailt äravõetud aarded. Uuesti voolab vabaduse ja õigluse eest võitlejate veri. Ainult nüüd hakkab iga aastaga, iga aastakümnega tugevnema vastupanu, hakkavad kasvama Ladina-Ameerika rahvaste tõelise sõltumatuse eest võitlejate read — niisugune on meie aja, Suure Oktoobri poolt 1917. aastal aluse pandud grandioossete ümberkorralduste ajastu seadus.

Ja uue leegina süttivad otsekui unustatud, sajanditepikkuse koloniaalvõimu poolt inimmälust kustutatud imelised pildid kaugest minevikust, Ameerika põliselanike iidsetest tsivilisatsioonidest. Ei, need ei ole kustunud, ei ole surnud. Nad on jäänud elama «leegitseva kontinendi» maade eriilmelistesse rahvuskultuuridesse.

Jah, ta leegitseb, see imetlusväärne kontinent, imetlusväärne oma mineviku ja revolutsioonilise nüüdisaja poolest.

Kolumbuse-eelse Ameerika ere omapära on tihtilugu muutunud kõikvõimalike spekulatsioonide aineks, mille poliitiline iseloom on veelgi läbinähtavam. Nende loojad on püüdnud tõestada, et just nende maade ajaloo omapärasse on kätketud ületamatu takistus nüüdisaja Ladina-Ameerikasse «võõraste» marksismi-leninismi ideede ja neile toetudes avastatud inimkonna arenemise üldiste seaduste sisseimbumiseks. Eemaldades Ladina-Ameerikat inimkonna arenemise peateelt, propageerides aktiivselt «inkade kommunismi» taolisi teooriaid,[1] on kodanlikud õpetlased otsinud ja «leidnud» selles ebaharilikus ja omapärases maailmas, mis nõnda vapustas Euroopat suurte geograafiliste avastuste perioodil, terve «tõendite» süsteemi oma «teaduslikele» konstruktsioonidele.

Kuid kõik see Kolumbuse-eelse ajaloo ebatavalisus ja omapärasus kinnitab otseselt, et põhilises, määravamas osas järgisid Uue Maailma indiaanitsivilisatsioonid rangelt inimkonna arengu peateed. Mitte peajumal, mitte Isa Päike ega jumalik ilmutus, vaid inimühiskonna üldised seadused määrasid kindlaks Cuzco inkade käitumise ning tegude olemuse ja iseloomu.

Sellise «eemaldamise» paikapidamatust tänapäeval kinnitab ka elu ise, Ladina-Ameerika rahvaste revolutsioonilise võitluse reaalne praktika, mis on saanud veenvaima kehastuse sotsialismi ehitamises Kuubal, revolutsioonilise Nikaraagua rahva võidus, Salvadori ja regiooni teiste rahvaste patriootide relvastatud võitluses.

Ja veel: ajaloole on omased paradoksid. Teaduslik kommunism, mille ees tunnevad hirmu rohkemadki kui kodanlikud teoreetikud ja laiemaltki kui Ladina-Ameerikas, on mingil moel oma sünni eest võlgu ka «inkade kogemusele». Meenutame, et just suured geograafilised avastused, milles oli Uuel Maailmal üks juhtivamaid kohti, soodustasid Euroopas utoopilise kommunismi ideede

sündi. Tõsi küll, Thomas More hukati veel enne, kui eurooplased olid inkade riigi avastanud, kuid Tommaso Campanella avaldas oma «Päikeselinna» peaaegu sajand pärast Tahuantinsuyu hävitamist. Tema solaarid — Päikeselinna elanikud — meenutavad päikesepoegi ja sarnanevad nendega paljuski, kuid mitte tõsielu, vaid kroonik Inca Garcilaso teose põhjal. Sama tuleb öelda Campanella omapärase, mitmeti stiihilise ja primitiivse, kuid ikkagi sotsialismi tunnusjoontega sotsiaalse utoopia kohta.

Just sellepärast on tarvis kindlalt tulevikku vaatamiseks tunda mitte ainult tänapäeva, vaid ka minevikku, ükskõik kui kauge ja salapärane see meile ka ei paistaks.

MÕNI SÕNA AUTORIST

Käesoleva raamatu autor Vladimir Aleksandrovitš Kuzmištšev on ajaloodoktor, meie maa tuntumaid amerikaniste. Eesti lugejale on ta tuttav maajade kultuurile pühendatud raamatuga «Üksi kolmesaja vastu» (originaalis «Тайна жрецов майя»), Tallinn, 1974. Tema tõlgitud on vanahispaania keelest vene keelde Inca Garcilaso de la Vega peateos, kroonika «Los comentarios reales de los Incas» («**Инка Гарсиласо де ла Вега.** История государства инков. «Наука», Л., 1974), mis sai 1975. aastal Üleliidulise Rahvamajanduse Saavutuste Näituse audiplomi. 1966. aastast töötab V. Kuzmištšev NSV Liidu Teaduste Akadeemia Ladina-Ameerika Instituudi kultuurisektori juhatajana.

Tõlkija

AINEREGISTER

Aimaraad 37—39, 41
Ajaloopärimus 110—114
Atahuallpa
  lunamaks 26
  mäss 187—189, 191—193, 203—205, 208
  päritolu 163, 186—187

Chimú riik 43, 208
Colla riik 37—39, 41
Cuzco
  linna kirjeldus 24—27
  tekkelugu 13, 23

Ehituskunst
  kindluseehitus 132—136
  linnaehitus 26—27, 32—33
  müüriladumine 131—132
  postijaamad 55, 129—130
  sillaehitus 129
  teedeehitus 122—129
Eluperioodid 170—172, 224—225
Erikeel 185

Filosoofia 79—81, 117
Formatsiooniküsimus 196—202, 206, 208—209

Haridus ja kasvatus 105—106, 109, 166—168, 179—181

Ideoloogia 29, 45, 65, 176—178, 183, 191
Initsiatsioonipidustused 60, 70—73
Inkade-eelsed kultuurid 44—45
«Inkad eesõiguse poolest» 22, 196

Ketšua
  esiajalugu 13, 16—17, 22, 29, 31
  linnad 24—27, 31—35
  keel 184—185, 226—231
Kirjandus 108—118
Kogukond (*ayllu*) 143, 160—161, 197, 201, 208
Kogukondlane (*puric*) 143—144, 161, 168
Kogukondlase jaosmaa 87, 143—144, 202
  kohustused 147, 160
  õigused 146—147, 160
Kroonikud
  Acosta, Joseph de 191
  Calancha, Antonio de la 103
  Cieza de León, Pedro de 19, 26, 43, 54—55, 85, 109, 125, 144, 163, 165, 176, 178, 179, 181, 182, 184, 194
  Estete, Miguel de 33
  Fernandez de Oviedo y Valdes, Gonzalo 58
  Huaman Poma de Ayala, Felipe 17, 64, 66, 85, 111, 112, 117, 180
  Inca Garcilaso de la Vega 7, 11, 14, 19, 23, 39, 55, 56, 60, 64, 66, 77, 81, 82, 84, 85, 87, 108, 110, 114, 116, 117, 125—126, 134, 144, 165, 167, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 189, 191, 193, 198, 203, 204, 205, 210, 216

  Montesinos 17, 99
  Morua, Martin de 37

  Sancho de la Hoz, Pedro 33

  Sarmiento de Gamboa, Pedro 14, 16, 20—21, 31, 43, 85, 107, 180, 184

  Zarate, Agustin de 124, 125, 205
Kullerid (*chaski*) 97—101, 118—121
Kuninglik ayllu 20—22, 197

Maakasutusõigus 146—147
Maaomandus 146—147, 209
Meditsiin 107—108
Moraalinormid 167, 181—182

Orjad (*yanacuna*) 168, 200
Orjandus 200—202
«Ollantay» 114—116

Peruu
avastuslugu 6
kliimaolud 23
riiginimi 11—12
vallutuslugu 9, 213, 223
Piltkiri (*kellca*) 79, 80, 99
Pisac 31—33
Preesterkond 27, 66, 164—166
Põllundus
rajatised 32, 107, 202
põllukultuurid 135—136
saaduste säilitamine 135
Päritolulegendid 13—15

Rahvusküsimus 174, 176—184, 186—187
Religioon
allilm 77
huaca 74
inimohver 84—85
Intip Raymi 88, 90—96
loojakultus 18, 77—78, 80, 117
matmiskombed 27, 33
monoteism 80—81
panteon 27, 76, 78, 79
päikesekultus 17, 27, 77—79, 115, 117
retseptsioon katoliiklusega 77
rituaal 79, 82, 117
usureform 81
usupühad 87—88, 90—96

«Segaverelised» 163—164
Sõjandus
armee suurus 54
kaardivägi 61
mobilisatsioon 54, 161
relvastus ja rivistus 58
sõja alustamine 55
sõjapidamisviisid 38—39, 56, 58
sõjaväeorkester 58—59
sõjaväe struktuur 54, 61
Sõlmkiri ja statistika (*kipu*) 69—70, 101—105, 144

Tahuantinsuyu
administratiivjaotus 63—64, 160, 199
elanike arv 54, 174
kõrgametnikud 66—67
pindala 54
riigiaparaat 62—68, 160, 182, 197—199
riiginimi 12, 63
riigipiirid 194
riigireform 42—44, 206
riigivorm 61—62
Teadus ja kultuur 107—118
Templid 27, 78—79, 164—165
Troonipärimiskord 20, 167, 193, 206
Tšankad 18—19, 22, 36—42, 176—177

Valitsejanimistu (*capak cuna*) 17—22, 43, 206, 208
Varustamine ja jaotamine 144—147, 160, 168
«Väljavalitud» (*aclla*) 162—163

Õigus ja kohus 69, 133, 162, 167, 179, 183, 198
Õuerituaal 52, 72—73, 91—96, 117, 163, 179, 180

Ühiskondlikud tööd (*mita*) 161
Ühiskonnastruktuur 141—169, 224

Ümberasustamine (*mitmay*) 147, 184, 201—203

MÄRKUSED

Alljärgnevate märkuste eesmärgiks on peale mõningate selgituste andmise juhatada lugejat vastavaid probleeme käsitleva kirjanduse juurde.

Esimene jutustus. Kuldhalud

1/lk. 5 **Francisco Pizarro** (1475—1541) — konkistadoor, Tahuantinsuyu alistaja. Tema elulugu vt. **Volker Ebersbach**. Francisco Pizarro. Berlin, 1980.

2/lk. 7 **Inca Garcilaso de la Vega** (1539—1616) — kroonik, päritolult mestiits, inkade järeltulija. Peateosed: «Los comentarios de los Incas» (avald. 1609) ja «Historia general del Peru», (avald. 1617). Tema elu ja loomingu kohta vt. **В. А. Кузьмищев.** У истоков общественной мысли Перу. Гарсиласо и его история инков. «Наука», М., 1979.

3/lk. 8 **katoliiklikele majesteetidele** — mõeldakse Hispaania kuningapaari, Aragoonia kuningat Fernandot ja Kastiilia kuningannat Isabeli (personaalunioon 1479, conquista lõpuleviimine 1492). «Tema Katoliiklik Majesteet» on Hispaania kuninga tiitel.

I. peatükk. Päikesepojad saabuvad

1/lk. 11 **päikesepoegadest** — eristame termineina «päikesepoeg» (inkade sugukonna liige) ja «Päikese Poeg» (Ainsa Inka tiitli «Intip Churi» tõlge).

2/lk. 11 **«Kommentaarides»** — autor peab silmas Inca Garcilaso de la Vega teost «Los Comentarios Reales de los Incas» (vt. **Инка Гарсиласо де ла Вега.** История государства инков. «Наука», Л., 1974).

3/lk. 13 Eksisteerib ka seisukoht, nagu tuleneks nimi «Peruu» Kesk-Peruu kohanimest (ka arheoloogilisest kultuurist) «Viru».

4/lk. 13 **Inka** — analoogiliselt käesoleva ptk. märkusele 1 eristame termineina «inka» (sugukonna liige) ja «Inka», «Ainus Inka» (valitseja, ketšua «Sapa Inca»).

5/lk. 14 **Huanca** — võimalik, et on mõeldud indiaanihõimu Kesk-Peruus (või endises Colla riigis). Kõikide vendade ühistunnuseks oli nime ees kasutatuna sõna «Ayar» (näit. *Ayar Cachi*).

6/lk. 14 **Pedro Sarmiento de Gamboa** (1531/2—1592) — hispaania kroonik. Tema teos «Historia Indica» ilmus esimest korda 1906. aastal (vt. Segunda parte de la historia general... Geschichte des Inkareiches von **Pedro Sarmiento de Gamboa** Herausgegeben von Richard Pietschmann. In: Abhandl. Königl. Gesellsch. Wissenseh. Göttingen, philologisch-historische Klasse, vol. VI, Num. IV, Berlin, 1906). Säilib TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.

7/lk. 14 Esimest legendi vt. ka: **Eva Lips**. Indiaaniraamat. Tallinn, 1963, lk. 334—335.

8/lk. 14 **Isa Päike** — tõlge ketšua vormist «Apu Inti» (mitte *Yaya Inti!*). Analoogiliselt tõlgime Ema Kuu jt. (Vt. lisa «Ketšua-eesti terminite lühisõnastik»).

9/lk. 14 *vara* — jutt on hispaania pikkusmõõdust *vara* ulatusega 835,9 millimeetrit. Pool *vara't* on ligikaudu 42 sentimeetrit.

10/lk. 17 **Felipe Huaman Poma de Ayala** (1532?—1615?) — tšintša-indiaani päritoluga kroonik. Tema 1908. aastal avastatud töö «Uus kroo-

nika ja hea valitsemine» ilmus Pariisis 1936. aastal. Vt.: **Guaman Felipe Poma de Ayala.** Nueva cronica y buen gobierno. Lima, 1969. (Mikrofilm TRÜ Teaduslikus Raamatukogus).

11/lk. 17 **Fernando de Montesinos** — XVII sajandil elanud hispaania kroonik. Kroonika ilmus esmakordselt 1882. aastal Madridis. Vt.: Memorias Antiguas, Historiales y Politicas del Perú. Cuzco, 1957.

12/lk. 19 **Pedro de Cieza de León** (1522?—1554) — hispaania kroonik. Esimene osa «La crónica del Perú nuevamente escrita por. . .» ilmus 1553. aastal Sevillas, kaks viimast osa «El Señorio de los Incas» 1880. aastal Madridis. Vt.: **Pedro de Cieza de León.** The Incas. Univ. of Oklahoma Press, 1959. (Mikrofilm TRÜ Teaduslikus Raamatukogus).

13/lk. 19 8. *Sapa Inca* probleemist ja valitsejanimistust on kirjutanud rootsi uurija Ake Wedin. Vt.: **Ake Wedin.** La Cronologia de la Historia Incaica. Madrid, 1963.

14/lk. 24 Kosmosekülaliste hüpoteesist vt. näiteks: **Erich von Däniken.** Külalised kosmosest. — «Horisont», 1970, nr-d 2—6.

15/lk. 26 *Sacsa huaman* — «kotka asupaik»

16/lk. 26 *Cori cancha* — «kuldne õu»

17/lk. 27 *Uillak umu* — «kuulutav prohvet». J. J. von Tschudi annab ka teise võimaliku versiooni *uillca umu* — «jumala prohvet»

II peatükk. Algul vasallid, siis misjonärid, lõpuks isandad

1/lk. 32 *Intihuatana* — «päikese koht». Ühelt poolt nn. päikesetroon, tavapärane riituskivi ketšua templiansamblites, mis ainsana on säilinud Machu Picchus (vt. illustratsioon), teiselt poolt ka ketšua linnade omamoodi «akropolis».

2/lk. 33 **Victor Angeles Vargase** Pisacit käsitlev peateos on 1970. aastal Limas ilmunud «Pisaq: Metropoli Inka».

3/lk. 33 **Pedro Sancho de la Hoz** — Francisco Pizarro sekretär. Tema kroonika viimane väljaanne: Pedro Sancho. An Account of the Conquest of Peru. Transl. and ed. by P. A. Means. Cortes Society, New York, 1917.

4/lk. 33 **Miguel de Estete** — hispaania kroonik. Kroonika viimane väljaanne: **Miguel de Estete.** Noticia de Perú. Lima, 1968.

5/lk. 37 Vt. näiteks: **D. E. Grasso Ibarra.** La escritura indigena Andina. La Paz, 1953.

6/lk. 37 **Martin de Morua** — hispaania kroonik. Tema kroonika «Historia del Origen y Genealogia Real de los Reyes Incas del Perú, de sus hechos, costumbres, trajes y manera de gobierno» ilmus esmakordselt 1611. aastal, viimati: Lima, 1925.

7/lk. 45 Peruu tsivilisatsioonide dateeringuid vt. ka: **Ferdinand Anton.** Alt-Peru und seine Kunst. Leipzig, 1972, S. 370; **Edward Lanning.** Peru before the Incas. New Yersey, 1967, pp. 26—27; **В. А. Башилов.** Древние цивилизации Перу и Боливии. М., 1972. Стр. 16/17. Inkade-eelsete kultuuride kohta vt. lähemalt: Ю. Е. Берёзкин. Древнее Перу. Новые факты — новые гипотезы. М., 1982.

III peatükk. Milleks kolm sõjakuulutust?

1/lk. 54 **Louis Baudin** — prantsuse kodanlik majandusteadlane. Tema peateos antud probleemi kohta: **Louis Baudin.** Der sozialistische Staat der Inka. Hamburg, 1965 (esimene väljaanne Pariis, 1927).

2/lk. 54 ülem*curaca* — ketšua k. *hatun curaca*

3/lk. 58 **Gonzalo Fernandez de Oviedo y Valdes** — hispaania kroonik. Tema kroonika «Historia general y natural de las Indias, islas y tierra-firme de mar océano» ilmus esmakordselt Madridis aastail 1851—1855.

4/lk. 58 20—25 vaksa on *ca* 3—3,75 meetrit

5/lk. 60 *huaracu,* ka *huarachicuy* — inkade initsiatsioonipidustus. Nimetuse tuletamisel on kaks versiooni: sõnast «huara» — puusaside, mida kandsid vaid täisealised mehed, ja sõnast «huaraca» — viskeoda (kes heidab viskeoda kaugemale, siit ka võistlused).

6/lk. 61 Inkade aritmeetilise süsteemi rakendamisest ühiskonnaelus on kirjutanud ka **A. Wedin:** El Sistema Decimal en el Imperio Incaico, Madrid, 1965.

7/lk. 62 *puric* (l.: pureh) — antud sõna J. J. von Tschudi ei anna, mistõttu toetume kirjapildi osas **J. Alden Masonile:** The Ancient Civilizations of Peru. Penguin Books, 1968.

8/lk. 63 **Luis E. Valcarceli** peateoseid: Historia de la Cultura antigua del Perú, v. I—II. Lima, 1949; Etnohistoria del Perú. Lima, 1959; El Estado Imperial de los Incas. Lima, 1963.

9/lk. 68 *Acos Inca* — *aco* tähendab ketšua k. liiva, ka kehva maad. Siit võiks tuletada: «Inka, kes vastutab ülekäikude eest». Muidugi saab tuletus olla vaid kaudne.

10/lk. 68 **José Carlos Mariategui** (1895—1930) — peruu marksistlik ühiskonnategelane ja teadlane, Peruu Kommunistliku Partei (1928) rajaja. Tahuantinsuyu probleemistiku kohta vt.: **Хосе Карлос Мариатеги.** Семь очерков истолкования перуанской действительности. М., 1963. Стр. 55—57, 75—79, 89—101, 196—202.

11/lk. 69 *kipu* — sõlmkiri, *kipucamayok* — kirjatundja, meelespidaja. Eesti keeles oleksid, lähtudes kipu iseärasustest, võimalikud veel järgmised variandid: sõlmmälu — mälustaja ja sõlmarvestus — arvestaja.

Kolmas jutustus. Eksam

1/lk. 72 **kuldkettad** — inkade sugukonna liikmete üheks eraldusmärgiks olid pikemaks venitatud kõrvanibud koos nende otsas rippuvate kuldketastega, siit ka nende hispaaniakeelne nimetus «orejones» — «suurkõrvad» (sõna-sõnalt «kõrvainimesed»).

IV peatükk. Kaja. Jumalus? . . .

1/lk. 76 **J. Alden Mason** — vt. III ptk., märkus 7. Religiooni kohta: pp. 206—227.

2/lk. 77 *hucu pacha* — otseses tõlkes «sügav maailm»

3/lk. 78 **Pachacamak-Uiracocha** probleemi vt. ka: **J. Knorozovi** kommentaarid 21, 22 ja 23 lk. 714—715 kroonik Inca Garcilaso de la Vega teose venekeelses tõlkes (vt. I ptk., märkus 2), samuti **Rafael Karsten.** Das altperuanische Inkareich und seine Kultur. Leipzig, 1949.

4/lk. 79 **galpoon** — Am. hisp. *galpón* — suur kuur, sara

5/lk. 79 ookean jumalana: *Mama Cocha* — Ema Ookean

6/lk. 79 *Pacha*'t tuleb mõista kui aegruumi loomulikult mitte filosoofilises, vaid antud ühiskonna arengutasemele vastavas mütopoeetilises mõttes.

7/lk. 79 **Victoria de la Jara** teooria kohta vt. koos J. Knorozovi kommentaaridega: **Виктория де ла Хара.** Дешировка письменности инков и проблема кипу. **Ю. В. Кнорозов.** О статье Виктории де ла Хара. — «Латинская Америка», 1972, № 5, стр. 165—184.

8/lk. 81 **Pachacamak** — võib tõlkida ka: «see, kes vääristab maailma» (surnud maailm on iseenesest väärtusetu, kuna ei ole olemas objekti, kelle suhtes eksisteeriks maailma väärtus).

9/lk. 82 Vt. III peatükk, märkus 10

10/lk. 84 **Inimohvri** kohta võib kasutada peale «capak cocha» ka «arpa» — «vereohver» (laiemas mõttes)

Neljas jutustus. Intip Raymi

1/lk. 92 *Coricancha* esine väljak: *Cusi pata* — Rõõmu väljak

2/lk. 94 Tule süütamist päikese abil vt. Inca Garcilaso de la Vega kroonika venekeelne tõlge (I ptk., märkus 2), lk. 389. Kuna inkad lihvisid vääriskive, pidi neil olema teadmisi optikast.

3/lk. 95 *Aclla*'de Maja — (*aclla huasi*) — «Päikese neitsite» kloosterelamu.

V peatükk. Miks inkad võitlesid kirjaoskusega?

1/lk. 101 **Motšikate joonistusi** vt. lähemalt: **Ю. Е. Берёзкин.** Мочика. Л., 1983.

2/lk. 103 **Antonio de la Calancha** — hispaania kroonik. Tema töö «Crónica moralicada del Orden de San Agustin en el Perú con sucesos ejemplares vistos en ésta monarquia» ilmus 1638. aastal Barcelonas.

3/lk. 103 **Carlos Radicati di Primeglio** *kipu*'t käsitlevad peateosed: Introducción al estudio de los Quipus. Lima, 1951; La «Seración» como posible Clave para Decifrar los Quipus Extranumerales. Lima, 1964.

4/lk. 107 **guaano** — ketšua «huanu»

5/lk. 109 **Jesús Lara** peateosed: La Cultura de los Incas. La Paz, 1967; La Literatura de los Quechuas. La Paz, s. a.

6/lk. 110 **kaksikvõim**: — ajavahemikul 1532—1572 oli võim Peruus ühelt poolt Uus-Inka riigi *Sapa Inca*'de, teiselt poolt Hispaania uue koloonia Nueva Castilla asekuningate käes. Pärast Atahuallpa hukkamist saab mõneks kuuks nominaalseks *Sapa Inca*'ks viimase lihane vend Toparca, kes aga mõne kuu pärast sureb. Niisiis ühel ja samal 1533. aastal laseb Atahuallpa mõrvata Inca Huascari, lavastatakse hispaanlaste poolt kohtupidamine Atahuallpa üle ja peatselt sureb ka Toparca. Samal aastal laseb Pizarro toetusel end kroonida Huascari lihane vend Inca Manco Capak II, kes pärast ebaõnnestunud ülestõusu Cuzcos 1536. aastal põgeneb mägedesse ja asutab seal nn. Uus-Inka, Uillcapampa riigi. 1544. aastal tapetakse Manco Capak II hispaania palgamõrtsukate poolt, ja kuna viimase poeg Sayri Tupak oli Limas pantvangiks, saab uueks *Sapa Inca*'ks tema vend Titu Cusi. Et Titu Cusi hakkab organiseerima ülemaalist ülestõusu, mürgitatakse ta 1571. aastal hispaanlaste poolt. Viimane *Sapa Inca*, Manco Capak II kolmas poeg Tupak Amaru I, saab 1752. aastal hispaanlaste ülekaalukate jõudude käest lüüa, vangistatakse ja hukatakse. Rannikualadel käib samal ajal kodusõda konkistadooride erinevate rühmituste vahel. 1534. aastal kuulutab Francisco Pizarro end asekuningaks. Vendade Pizarrode ja Almagro vastuolud kasvavad 1538. aastaks kodusõjani. Pärast Almagro hukkamist samal aastal jätkab vastupanu viimase poeg Diego, kelle käe läbi mõrvatakse 1541. aastal Pizarro. Uus asekuningas Vaca de Castro võidab Diego Almagro 1542. aastal Chupasi lahingus ja laseb ta hukata. 1543. aastal saabunud uue asekuninga Blasco Nuñes de Vela'ga ei ole rahul Gonzalo Pizarro, kes võidab asekuninga lahingus 1546. aasta algul. Kuningas Carlos I saadab Peruusse oma komissari Pedro de la Gasca. Võitlustes 1548. aastal Gonzalo Pizarro vangistatakse ja hukatakse. Sellega kodusõda lõpeb ja Pedro de la Gasca saab asekuningaks. Uillcapampa riik ja Nueva Castilla on omavahel diplomaatilistes suhetes. 1569. aastal Limasse saabunud uue asekuninga don Francisco de Toledoga lõpeb rahulik kooseksisteerimine. Toledo alustab 1572. aastal Uillcapampa riigi vastu aktiivset sõjategevust, mis lõpeb viimase iseseisva inkade riigi langemisega. Selle perioodi kohta vt. lähemalt: **William Prescott.** Die Eroberung Perus. Leipzig, 1975; **Volker Ebersbach.** Pizarro. Berlin, 1980.

7/lk. 110 **corregidor** — feodaalse Hispaania ja koloniaal-Ameerika kõrgeim linna- ja provintsiametnik.

8/lk. 114 **«Ollantay»** ketšua- ja saksakeelset paralleelteksti vt.: **Ollanta.** Ein altperuanisches Drama. Aus der Kechuasprache übersetzt und commentirt von **J. J. von Tschudi.** In: Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe. Bd. 124. Wien, 1876. (Säilib TRÜ Teaduslikus Raamatukogus).

9/lk. 115 Vt. **J. A. Zubritski** «Ollantay» venekeelne tõlge Inca Garcilaso de la Vega kroonika venekeelse tõlke (vt. I ptk., märkus 2) lisas lk. 651—682.

10/lk. 117 **P. A. Pitšugini** venekeelset tõlget vt. kontekstis: kogumik Культура Перу. М., 1975, lk. 311.

VI peatükk. Kaheksandad maailmaimed

1/lk. 124 **Agustîn de Zarate** — hispaania kroonik. Teos: «Historia del descubrimiento y conquista del Peru» Viimane väljaanne: Lima, 1968.

2/lk. 132 **inkade kadunud kuld** — üht teravmeelsemat hüpoteesi vt.: **Z. Kanevski.** Kolmeteistkümnes sõlm. — «Noorte Hääl», 14. veebr. 1970.

3/lk. 133 Inkade **seadusandluse** kohta vt. lähemalt: Rafael Karsten (IV ptk., märkus 3).

4/lk. 134 **inkad eesõiguse poolest** — mõeldakse mitte päikesepoegi, vaid sotsiaalset vahekihti (vt. märkus 3 VII peatükile).

VII peatükk. Päikesele oma, Inkale oma, rahvale ülejäänu

1/lk. 143 **Ayllu** kohta vt.: **И. К. Самаркина.** Община в Перу. М., 1974, стр. 8—59.

2/lk. 165 **Ehnaton** — Vana-Egiptuse Uue Riigi aegne vaarao Amenhotep IV (umb. 1361—1340 e.m.a.), kes püüdis keskkihtidele toetudes murda usureformiga aristokraatia ja Teeba preestrite võimu, kehtestades päikesejumal Atoni kui ainujumala kultuse ja võttes uueks nimeks Ehnaton («kasulik Atonile»). Tema surma järel endised kultused taastati.

3/lk. 168 inkade ühiskonna sotsiaalse kihistumuse kohta vt.: **Heinrich Cunow.** Die soziale Verfassung des Inkareiches. Stuttgart, 1896 (hästi süstematiseeritud faktoloogiline materjal). Teaduse nüüdistase lubab luua inkade ühiskonnast aga järgmise struktuuripildi: Kaks põhiklassi olid ülal inkad kui valitsejad eesotsas *Sapa Inca*'ga ja all kogukondlaste (*puric*'ite) laiad hulgad. Inkadele allusid vahetult kohalikud mitteinkasoost ülikud (*curaca*'d), kel oli kohapeal inkade kontrolli all piisavalt lai autonoomia. Vahekihte oli kaks: esiteks inkade ja kohalike ülikute segunemise tulemusena kujunenud nn. segaverelised inkad (bastardid) ja «Päikese neitsid» (*aclla*'d). Ühiskonnahierarhia alumisse poolde jäi teine vahekiht — «inkad eesõiguse poolest» (inkadele esimestena alistunud ketšua hõimud), kes jäi positsioonilt *puric*'ite põhimassist siiski kõrgemale. *Sapa Inca* suhtes ühiskonna vastaspoolusel asetses esialgu väikesearvuline, alles kujunev orjade (*yanacuna*'de) kiht. Kuristik nende kahe äärmuse vahel süvenes pidevalt vastavalt sellele, kuidas toimus kogukondlaste kollektiivse (sugukondliku) orjuse ülekasvamine individuaalseks (nn. traditsiooniliseks) orjuseks.

Nutma polnud neid õpetatud

1/lk. 172 On ka teistsugune eluperiodiseering: ühekuised imikud, väikelapsed kuni aastavanuseks saamiseni, 1—9-aastased «mängivad lapsed», 9—16-aastased jõukohast tööd tegevad poisid. 16—20-aasta-

sed noorukid, 20—25-aastased «peaaegu täiskasvanud», 25—50-aastased täies elujõus *puric*'id, 50—60-aastased eakad mehed kergemail töödel, üle 60 aasta vanused pajukil olijad, lõpuks haiged ja invaliidid. Naiste lapseiga kestis 5. eluaastani, 5—8-aastaselt aitasid vanemaid, 9—12-aastased olid kergemail töödel, 12—18-aastased omandasid vajalikud oskused ja 18-aastased abiellusid.

VIII peatükk. Mässajad või ülestõusnud?

1/lk. 191 **W. Prescotti** järgi võis Chillcu Chima olla Atahuallpa ema vend.

2/lk. 191 **José de Acosta** — hispaania kroonik. Tema teos «Historia natural y moral de las Indias» ilmus esmakordselt 1880. aastal.

3/lk. 193 **Rubicon** — Itaalia ja *Gallia cisalpina* provintsi piir Rooma vabariigi ajal. Aastal 49 e.m.a. tungis Julius Caesar üle Rubiconi Itaaliasse, kusjuures olevat lausunud: «Alea iacta est» — «Liisk on langenud». See sündmus sai kodusõja alguseks.

IX peatükk. Lõpu algus

1/lk. 199 **. . . riigiga. — Friedrich Engels.** Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine. Tallinn, 1958, lk. 155.

2/lk. 199 **. . . tundmatud.** — Samas, lk. 157.

3/lk. 202 **«ühendav alge»** — tsitaat pärineb Karl Marxi eesti keeles avaldamata töö «Ökonomische Manuskripte 1857/58» osast «Formen, die der kapitalistischen Produktion vorhergehen». Vrdl. **Marx/Engels.** Gesamtausgabe. II Abteilung, Bd. 1, Teil 2, S. 380: «Z. B. es widespricht ihr durchaus nicht, dass wie in den meisten *asiatischen* Grundformen, die *zusammenfassende Einheit*, die über allen diesen kleinen Gemeinwesen steht, als der *höhere Eigenthümer* oder als der *einzige Eigenthümer* erscheint, die wirklichen Gemeinden daher nur als *erbliche* Besitzer.» Ja samas: «Mitten im orientalischen Despotismus und der Eigenthumslosigkeit, die juristisch in ihm zu existiren scheint, existirt daher in der That als Grundlage dieses Stamm- oder Gemeindeeigenthum, . . .». Vt. ka: **Карл Маркс и Фридрих Энгельс.** Сочинения. Изд. II, т. 46, ч. I, М., 1968. Стр. 463—464.

4/lk. 205 Mõeldakse Uus-Inka riigi rajajat Manco Capak II.

Kuldhalud (lõpp)

1/lk. 213 ***alguacil*** — korravalvur; provintsi- või linnaametnik (hisp.)

(Lõppsõna)

1/lk. 215 eredaim näide selle kohta vt. **Louis Baudin** (III ptk., märkus 1).

Tõlkija

KETŠUA-EESTI TERMINITE LÜHISÕNASTIK

Ketšua keelt transkribeeritakse Peruus ajalooliselt väljakujunenud, üldiselt hispaania keelele tuginevate reeglite järgi. Neist lähtutakse põhimõtteliselt ka inkaistikateaduses, kuigi mõnede häälikute kirjapildis võib eristada koolkonniti inglise ja saksa keele mõjusid. Üheks arvestatavamaks autoriteediks ketšua terminoloogia alal on jäänud tänase päevani **J. J. von Tschudi**, kelle 1853. aastal Wienis ilmunud kapitaalsele kolmeköitelisele «Die Kechua-Sprache» tugineb ka tõlkija, olles kasutanud kontrollallikaina kirjapildi osas **J. Alden Masoni** «The Ancient Civilizations of Peru», Penguin Books, 1968 ning häälduse ja mõistelises osas V. Kuzmištševi koostatud slaavi transkriptsioonis sõnastikku tõlkele: **Инка Гарсиласо де ла Вега.** История государства инков. «Наука», Ленинград, 1974.

Allpool esinevad võõrtähed hääldavad järgmiselt: c = k, ch = tš, ll = lj, ñ = nj, y = j. J. J. von Tschudist lähtudes ei kasuta tõlkija meil seni praktiseeritud q (qipu asemel kirjutame kipu) ega v või w, mis häälduh järgmiselt: kui diftongi ua ees on h, siis hääldub silp hua kahekordse v-na (huaracu = vvaraku, Atahuallpa = atavvalpa, Tahuantinsuyu = tavvantinsuju), kui aga u-ga algavas sõnas on järgmine täht e või i, siis hääldub u v-na (Uiracocha = virakotša).

Ketšua keeles on hääldusliku kolme liiki k, p, t ja s. Kuna hääldusvahed ei ole oluliselt suured, siis on diakriitilised märgid eelkõige kirjapildi lihtsustamise seisukohalt ära jäetud, eriti kui arvestada, et seni on eesti keeles kasutatud antud terminoloogia edasiandmisel üsna erinevaid kirjaviise.

Seega on sõnastik mõeldud ühelt poolt kirjaviisi ühtlustamiseks, teiselt poolt aga terminitele täpsete vastete andmiseks. Üldiselt ei välju sõnavara käesolevas raamatus ettetuleva piirest. Üldjuhul antakse ka Tahuantinsuyu tähtsamate ajalooliste (ja poollegendaarsete) isikute nimekujud.

Raamatus esinevad geograafilised nimed on antud järgmise kaardi alusel: **Archaeology of South America.** National Geographic Society, Washington, March 1982. Selles on praegu Peruus kasutatavad nimekujud, mida sõnastikus ära ei tooda, välja arvatud siis, kui antakse mõne kohanime tõlge.

Aclla	välja valima; väljavalitu; «Päikese neitsi»
aclla huasi	«Päikese neitsite» kloosterelamu
aco	liiv
Acos Inca	teedeülekäigukohtade rajamise peainspektor
akilla	kullast või hõbedast jooginõu
amaru	suur mägimadu
amauta	tark; õpetatud; tarkus; õpetlane
Anco Huayllu	tšankade pealik
anti	mäetipp
Anti suyu	Tahuantinsuyu idaprovints
apu	tähtis olema; isand; aukandja
Apu Inti	Isa Päike
arpa	Vereohver
Atahuallpa	valitsejanimistu 13. Sapa Inca
auca	vaenlane; reetur; türann
aucamayok	ohvitser; eluhierarhia 1. aste
auca cunapak	vaenlase pihta (rituaalne hüüatus)
aucak	sõjamees
ayllu	sugukond; perekond; kogukond; lassotüüp
Cachi	sool

callpa	jõud; vägi
cama	väärtus; amet; väänistama; looma; elustama
camachi	käskima
camachik	käskija
camachisca	käsk
camak	väänistaja; looja; elustaja
camayok	ametikandja
cancha	hoov, õu
cantun	nelgitaoline lill
capak	suur, vägev, kuulus; rikas
capak apu	suurisand
capak ayllu	kuninglik suguvõsa
capak cay	kuningriik
capak cocha	inimohver
capak cuna	«nõuküsimine vägevate kohta» — Tahuantinsuyu valitsejanimistu
capak huasi	kuninglik palee
capak llacta	pealinn
Capaknan Huamanin	Tahuantinsuyu teede peainspektor
capak yahuar	kuninglik veri
Capak Yupanki	«vägev austatu» — 1) valitsejanimistu 5. *Sapa Inca*; 2) inkade ülemjuhataja sõjas Colla riigi vastu
caya payak	täiskasvanu, eluhierarhia 5. aste
champi	kirves; vastav *Sapa Inca* võimusümbol
chanca	tšanka-indiaanlased
Chaska	Veenus
chaski	kuller; saadetis
chincha	jaaguar; põhi
Chinchay suyu	Tahuantinsuyu põhjaprovints
chunca	kümme
chuñu	kuivatatud (konserveeritud) kartul
churi	poeg (isa poolt lausutuna)
cipau picak	hälliiga (eluhierarhia 10. aste)
coca	koka
cocha	meri, ookean
colla	kolja-indiaanlased; lõuna
Colla suyu	Tahuantinsuyu lõunaprovints
collki	hõbe
Collkampata	Hõbedane väljak Cuzcos
Collke machakhuay	«hõbemaod» — Cuzco veevärk
cori	kuld
Cori cancha	«kuldne õu» — Cuzco peatempel
cori cenke	«kuldsuled» — valitsejapeaehte linnusuled
cori pacu	«kuldkettakandjad» — inkade ülikkond
Cozco, Cuzco	«naba; keskus» — Tahuantinsuyu pealinn
coya	valitsejanna; jumalanna
coyllur	täht
cuna	nõuanne; nõu küsima; nõu pidama
cunti	lääs
Cuntin suyu	Tahuantinsuyu lääneprovints
cuntur	kondor
curaca	mitteinka päritoluga ja pärandatava võimuga indiaanipealik
cusi	õnn; rõõm
Cusi pata	Rõõmu väljak Cuzcos
Cusi raymi	Õnne püha, üks Tahuantinsuyu neljast põhipühast
Hanan	ülemine; üla1
Hanan Cuzco	«üla-Cuzco», fraatria nimetus
hanan pacha	ülemine maailm, taevas

hatun	suur, ülim, kõrgeim, pea-
hatun curaca	ülempealik
haucay	juubeldama; pidutsema; puhkama
Haucay pata	Pidustuste väljak Cuzcos
Hauilla	Colla riigi poollegendaarne valitseja
haylli	triumf
huaca	jumalus (üldnimena)
huaka	nutma
huakak	nuttev
huallcona	ümmargune kilp
huallpa	looma
Huallpa Tupak Yupanki	kroonik Inca Garcilaso de la Vega onu
huaman	kull, kotkas
Huaman Achachi	Huayna Capaki lell, Topa Inca vend
Huaman Mallki	tšintšade *curaca*, kroonik Human Poma de Ayala vanaisa
huanca	vvankad, hõim Kesk-Peruus
huanu	guaano
huara	pükse asendav puusaside
huaraca	viskeoda
huaracay	viskeoda heitma
huarachicuy	vt. *huaracu*
huaracu	initsiatsioonipidustus (noorukite võistluseksam)
huaranca	tuhat
huasi	maja
huatana	koht, paik
huatay	kinni siduma
huataycamayok	kohtuteener
huayna	noor; noorus
Huayna Capak	«noor isand» — valitsejanimistu 11. *Sapa Inca*
huaynay huayna	noorekstegev
hucu, ucu	sügav
hucu pacha	allilm
hurin	alumine, all
Hurin Cuzco	«Ala-Cuzco», fraatria nimetus
hurin pacha	alumine maailm, allilm
Huycsa Camascaconas	«Õpetatud vend», *Sapa Inca* nõuniku tiitel
Illapa	välk, kõu, kõuemürin; vastav jumalus
ima	kui
inca	ketšua hõim; valitsejanimetus
Inca Hualpaya	Huayna Capaki onu
Inca Huascar	valitsejanimistu 12. *Sapa Inca*
Incap Camachinan Huateyeamayok	«Inka teener, kes peab kinni võtma arreteeritava» — Tahuantinsuyu korravalvurite ülem
Incap Kipucamayoknin Chillke Inca	Tahuantinsuyu kõrgeim sõlmkirjatundja
Incap Rantin Rimarik Capak Apu	«Vürst, kes kõneleb valitseja asemel» — *Sapa Inca* nimel kõnelev õukonnaametnik
Inca Roca	valitsejanimistu 6., poollegendaarne *Sapa Inca*
Inca Uiracocha	valitsejanimistust välja jäetud, 8. *Sapa Inca* kohale pretendeeriv poollegendaarne isik
Inti	Päike
Intip Churi	Päikese poeg, *Sapa Inca* tiitel
Intip raymi	Päikese püha, Tahuantinsuyu tähtsaim püha
Kechua	ketšua-indiaanlased
kellca	kiri; kirjutama
kenua	kinoa (teravili)
kheru, ka keru	kooniline puust jooginõu
Killa	Kuu
kipu	sõlmkiri

kipucamayok	kipu lugeja, kirjatundja
Kuychi	Vikerkaar
Llama	laama
llamacamayok	laamakarjade inspektor
llamka	töötama
llamkak	tööline
llamkay	töö
llautu	valitseja peaehe, võimusümbol
llocak huamra	väikelapseiga, eluhierarhia 9. aste
Lloke Yupanki	valitsejanimistu 3., poollegendaarne *Sapa Inca*
Machakhuay	mürgitu madu
machu	vana
mama	ema; emand
Mama Cocha	Ema Ookean, Mereema
Mama Coya	kuninganna
mama cuna	«Päikese neitsite» kloosterelamu eestseisjanna
Mama Killa	Ema Kuu
Mama Ocllo	valitsejanimistu 1., poollegendaarse *Sapa Inca* Manco Capaki õde ja abikaasa
mana	ei; eitus
Manco Capak	valitsejanimistu 1. *Sapa Inca*
Manco Capak II	Uus-Inka riigi 1. *Sapa Inca*
marca	asundus; *ayllu* asuala; kindlus
Mayta Capak	valitsejanimistu 4., poollegendaarne *Sapa Inca*
mita	üks kord; andma; töökohustus
mitma	ümber asuma
mitmak	ümberasuja
mitmay	ümberasumine; ümberasustamine
moyo	ring, ümmargune
Moyok Marca	ümartorn Sacsahuamani kindluses
mucha	rituaal; jumalateenistus
Nunu	vaim
ñusta	neiu inkade sugukonnast
Orco	vt. urco
Pacha	maa; maailm; aeg; aegruum
Pachacamak	Maailma Looja; ka Maailma Vääristaja
pacha cutek	reformaator; maailma lõpp
Pachacutek Inka Yupanki	«austatud ümberkujundaja» — valitsejanimistu 9. *Sapa Inca*
Pacha Mama	Maaema
pachak	sada
palla	abielunaine inkade sugukonnast
pampa	väljak, väli
papa	kartul
pata	alus, platvorm; kvartal; avalik väljak
paucar	kirju, värvikas; kaunis
Paucartampu	«kaunis elupaik» — koht, kus esimesed inkad olid maa peale saabunud
pillu	peakate
Pinau Capak	Colla riigi valitseja Hauilla väejuht
pirhua	hoidla; anum toiduainete hoidmiseks
pucara	suurkindlus
puclla	mängima
pucllacok	«mängivad lapsed»; eluhierarhia 8. aste
puma	puuma
puncu	värav
pupu	naba
puric	maaharija; kogukondlane; lihtmees

Ranti	esindaja; esindama
rima	kõnelema
rimak	kõnelev; kõneleja
aga: Apurimac	«kõnelev isand» — mägijõgi Cuzco lähistel
rumi	kivi
runa	inimene; mees; naine
runa simi	«inimese keel» — ketšua
Sacsa	täituma; kohta leidma
Sacsahuaman pucara	«kotka asupaik» — Sacsahuamani kindlus
samka	vangla
samka huasi	maa-alune vangla Cuzcos
sapa	ainus
Sapa Inca	Ainus Inka
Sapay Capak	Ainus Suur — *Sapa Inca* tiitel
sara	mais
Sara Mama	Ema Mais, Maisiema
sauca	pilge
simi	suu; sõna; kõne
sinchi	tugev, jõuline
Sinchi Roca	valitsejanimistu 2., poollegendaarne *Sapa Inca*
Sithua	üks Tahuantinsuyu neljast suurpühast
sumak	ilus
supay	kurivaim, deemon, saatan
supayna huasi	«kurjavaimu maja», allilm
suyu	jaotama; suund; piirkond; üks Tahuantinsuyu neljast provintsist
Taclla	maaharimiskepp
tahua	neli
Tahuantinsuyu	Neli Ilmakaart ehk Neli Suunda — inkade riigi nimetus
taki	laulma
takiy	laul, poeem
tampu	öömaja; postijaam; elupaik
titi	tina
Titi kaca = Titicaca	«tinakalju» — Titicaca järv
titu	helde; rikas
Titu Cusi	«rõõmurikas» — Uus-Inka riigi 2. *Sapa Inca*
tiu	liivakivi
Tiupuncu	Liivakiviväravad Sacsahuamani kindluses
Tocau Capak	Colla riigi valitseja Hauilla väejuht
toclla	jaht
tocllacok huampa	«noor kütt püünispaeltega» — eluhierarhia 7. aste
tocri	jälgima
Tocricoca	«See, kes näeb kõike» — Tahuantinsuyu peainspektorite tiitel
tocricok	ülevaataja
Tocricok Muchok Inca	Tahuantinsuyu «Päikese neitsite» väljavalijate peainspektor
topu	põld; pinnamõõduühik; jaosmaa
tupak	hiilgav; majesteetlik
Tupak Amaru I	«hiilgav madu» — Uus-Inka riigi 3., viimane *Sapa Inca*
Tupak Amaru II	José Gabrel Condorcanqui, Hispaania-vastase ketšuate ülestõusu juht XVIII sajandi viimasel veerandil
tupak cochon	kuldne laubaplaat, *Sapa Inca* võimusümbol
tupa ñan	kuninglik (inkade) maantee
tupa yanti	skepter, *Sapa Inca* võimusümbol
Tupak (Topa) Inca Yupanki	«hiilgav ülik» — valitsejanimistu 10. *Sapa Inca*

Uchu	pipar
ucu	vt. hucu
uillca	jumal (üldmõistena)
Villcapampa	«jumala väli» — koht Cuzco lähedal
uillak	kõnelev, kuulutav
uillak umu	«kuulutav prohvet» — inkade ülempreester
Uiracocha, ka Con Ticsi Uiracocha	jumal-looja (vt. Pachacamak)
uma	pea
umu	prohvet, ennustaja
urco	mägi, kõrgustik
Urco Inca	valitsejanimistust välja jäetud, 8. kohale pretendeeriv poollegendaarne isik
usuta	sandaalid
Y	jah
yahuar	veri
Yahuar Huakak	«verd nuttev» — valitsejanimistu 7., poollegendaarne *Sapa Inca*
Yahuar pampa	«vereväli» — inkade ja tšankade vahelise otsustava lahingu koht
yana	must; teenima
yanacuna	orjastatud indiaanlane
yarahui, ka harahui	luuletus, lembelaul
Yarohuillca	tšintša-indiaanlaste valitsejasuguvõsa, kust pärines kroonik Felipe Huaman Poma de Ayala
yaya	isa
yupa	au; austama; väärtus
yupanki	austatu; ülik

Tõlkija

SISUKORD

Esimene jutustus. Kuldhalud — 5
I peatükk. **Päikesepojad saabuvad** — 11
II peatükk. **Algul vasallid, siis misjonärid, lõpuks isandad** — 29
Teine jutustus. Pisaci surm — 46
III peatükk. **Milleks kolm sõjakuulutust?** — 52
Kolmas jutustus. Eksam — 70
IV peatükk. **Kaja. Jumalus?...** — 74
Neljas jutustus. Intip Raymi — 90
V peatükk. **Miks inkad võitlesid kirjaoskusega?** — 97
Viies jutustus. Kipu sööstab Ainsa juurde — 118
VI peatükk. **Kaheksandad maailmaimed** — 122
Kuues jutustus. Teda varjas maa — 136
VII peatükk. **Päikesele oma, Inkale oma, rahvale ülejäänu** — 141
Seitsmes jutustus. Nutma polnud neid õpetatud — 169
VIII peatükk. **Mässajad või ülestõusnud?** — 174
IX peatükk. **Lõpu algus** — 194
Kuldhalud (lõpp) — 209
Mõni sõna autorist — 216
Aineregister — 217
Märkused — 219
Ketšua—eesti terminite lühisõnastik — 225

Kuzmištšev, V.

K89 Päikesepoegade riik. Jutustus inkade impeeriumi loomisest, hiilgusest ja langusest. — Tallinn: Valgus, 1985. — 232 lk., ill., 1 pg. kl.

Ajaloodoktor, meie maa tuntumaid amerikaniste, kõneleb ajaloolisest kõrgkultuuriga rahvast Lõuna-Ameerikas — inkadest, ketšua-indiaanlaste esivanematest — ning nende riigi langemisest hispaania konkistadooride vallutuste ohvriks.

Raamat kõige laiemale maailma rahvaste ja riikide ajaloost huvituvale lugejaskonnale. Ilmub maailma rahvaste muinaskultuuri tutvustavas sarjas.

K $\frac{0506000000-184}{M902(16)-85}$ TL 11—5—84 63.3(0)4

Владимир Кузьмищев. **Царство сынов солнца.** На эстонском языке. Перевод с русского языка Т. Кулмар. Художник-оформитель Т. Ару. Таллин, «Валгус». Toimetajad P. Kangur ja M. Johanson. Kunstiline toimetaja R. Eilsen. Tehniline toimetaja L. Krikmann. Korrektorid L. Kondraševa, M. Lillipuu.

ИБ № 4451.

Laduda antud 07. 11. 84. Trükkida antud 11. 05. 85. Formaat 60×90/16. Illustratsioonipaber. Kiri literaturnaja. Kõrgtrükk. Tingtrükipoognaid 14,5+1,0 (kleebised). Tingvärvitõmmiseid 18,42. Arvestuspoognaid 18,19. Trükiarv 25 000. Tellimuse nr. 4484. Hind 90 kop. Kirjastus «Valgus», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Hans Heidemanni nim. trükikoda, 202400 Tartu, Ülikooli 17/19. II.

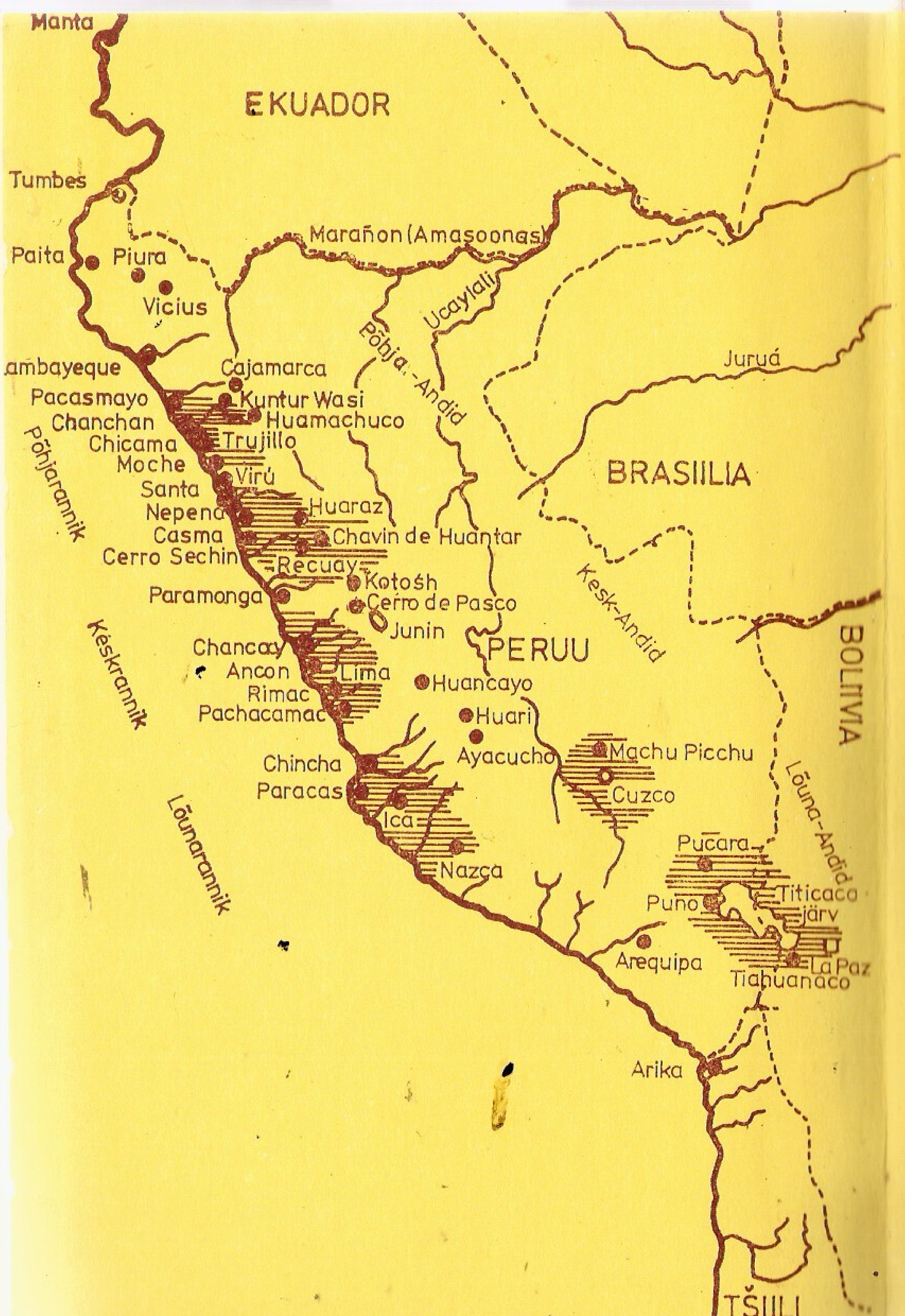
Manta
EKUADOR
Tumbes
Marañon (Amasoonas)
Paita
Piura
Vicius
Ucayali
Põhja-Andid
Lambayeque
Cajamarca
Pacasmayo
Kuntur Wasi
Huamachuco
Chanchan
Chicama
Trujillo
Moche
Virú
Santa
Nepena
Huaraz
Casma
Chavin de Huantar
Cerro Sechin
Recuay
Kotosh
Paramonga
Cerro de Pasco
Junin
Juruá
BRASIILIA
Kesk-Andid
Põhjarannik
Keskrannik
Chancay
Ancon
Lima
Rimac
Pachacamac
PERUU
Huancayo
Huari
Ayacucho
Machu Picchu
Cuzco
BOLIIVIA
Chincha
Paracas
Ica
Nazca
Lõunarannik
Lõuna-Andid
Pucara
Puno
Titicaca järv
La Paz
Tiahuanaco
Arequipa
Arika
TŠIILI

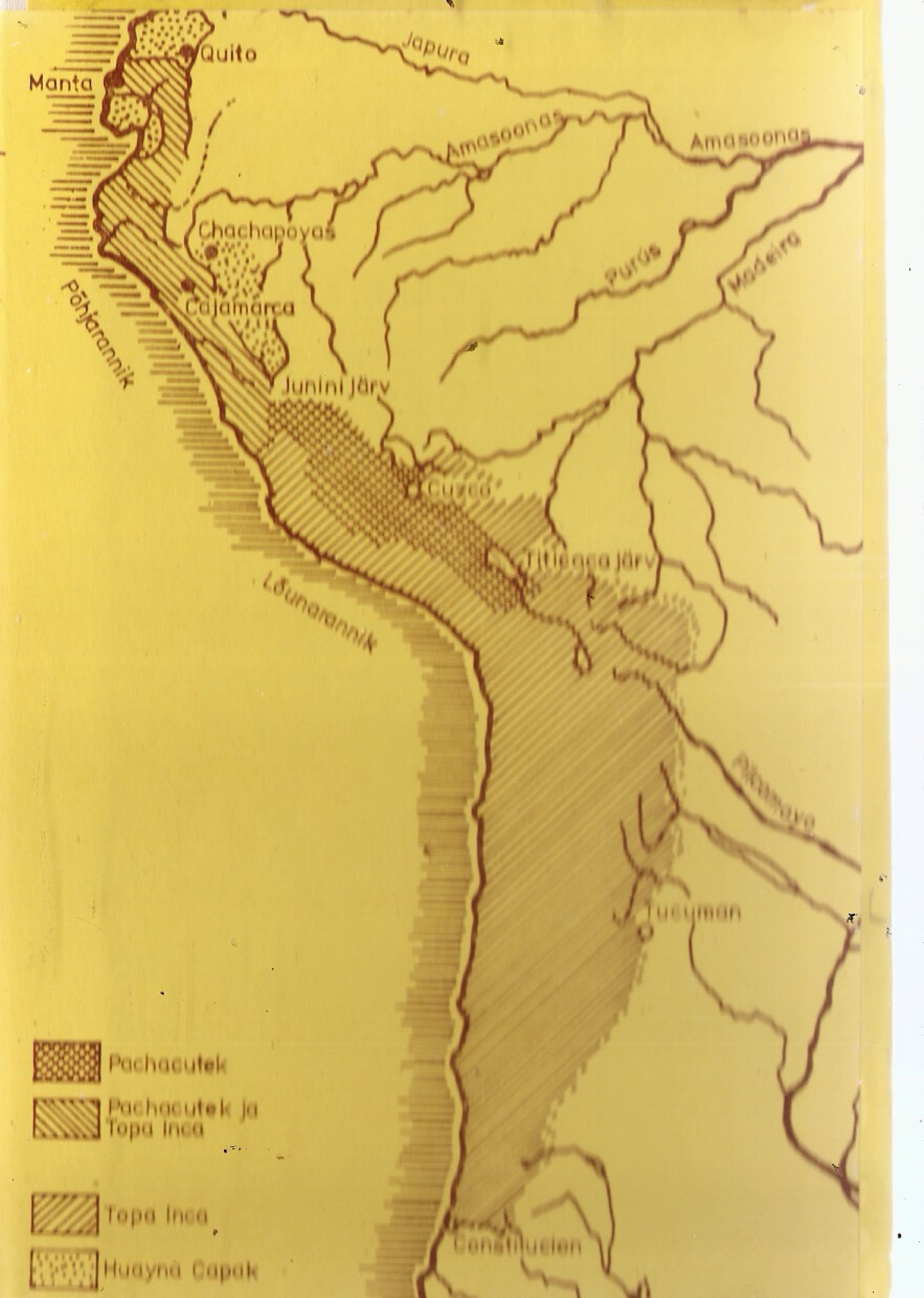
Quito
Manta
Japura
Amasoonas
Amasoonas
Chachapoyas
Cajamarca
Purus
Madeira
Põhjarannik
Junini järv
Cuzco
Titicaca järv
Lõunarannik
Tucuman
Constitucion
Pachacutek
Pachacutek ja Topa Inca
Topa Inca
Huayna Capak